

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса
НАН України

**ІВАН ФРАНКО
У ТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Київ – 2016

УДК 94:39:821.161.2.09(092)(477)

ББК 63.3(4Укр):63.5:84(4Укр)

У 45

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 1 від 29 серпня 2016 р.)

Рецензенти:

О.П. Реєнт, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України

В.П. Капелюшний, доктор історичних наук, професор

Головні редактори:

О. О. Рафальський, П. М. Чернега

Редакційна колегія:

М. Г. Василенко, Г. В. Стрельський, В. І. Луцай, А. В. Телегуз, С. П. Зубченко, І. В. Батюк (секретар)

Іван Франко у творенні української національної ідентичності: зб. У 45 наук. праць / голов. ред. О. О. Рафальський, П. М. Чернега. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.; К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, ІІіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. – 400 с.

ISBN 978-617-640-283-1

Збірник наукових праць підготовлений за матеріалами міжнародної наукової конференції «Іван Франко у творенні української національної ідентичності» організованої кафедрою етнології та краєзнавства НПУ ім. М. П. Драгоманова та Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Висвітлюється титанічна праця Івана Франка на ниві української і світової культури. Розкривається його внесок у визначення програмних засад боротьби за соціальні права і національно-державне самовизначення українського народу. Показано українського генія пророком нашого національного відродження, носієм ідей, які зберігають актуальність при вирішенні сучасних проблем українського суспільства.

УДК 94:39:821.161.2.09(092)(477)

ББК 63.3(4Укр):63.5:84(4Укр)

© НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016

© ІІіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016

© Видавець ПП Лисенко М.М., 2016

ISBN 978-617-640-283-1

ЗМІСТ

Покажчик авторів.....	5
Вступне слово українського ученого-інженера, дипломата, громадського діяча, популяризатора творчості та онука І.Я. Франка, кандидата технічних наук Р.Т. Франка.....	8
Жулинський Микола «Ми мусимо навчитися чути себе українцями...».....	11
Драч Іван Іван Франко і ми	22
Василенко Михайло Світова велич Івана Франка	30
Рафальський Олег, Чернега Петро Еволюція соціалістичної ідеї у світогляді Івана Франка	47
Калакура Олег Актуалізація спадщини Івана Франка в контексті етнонаціональної політики України	61
Войналович Віктор «Нова релігійність» Івана Франка як об'єкт політичних маніпуляцій, суспільних і наукових дискусій	71
Фаріон Ірина Націєтвірна функція мови в рецепції І.Франка та І.Пулюя	87
Білінський Володимир Геніальний Іван Франко.....	96
Горохов Сергій Втілення національної ідеї І.Франка у державне будівництво України як найвагомійший чинник період російської агресії	102
Луцай Володимир Еволюція гуманітарної науки про українську етнічну матеріальну і духовну культуру та внесок Івана Франка	107
Король Віктор Історичні, історіософські та педагогічні погляди Івана Франка	122
Мушкетик Леся Іван Франко як дослідник західноукраїнського кошутівського фольклору.....	129
Кучер Володимир До питання про національно-державницькі погляди І. Франка	140
Телегуз Андрій Феномен етносу: дослідження фундаментальної дефініції етнологічної науки у контексті дослідження наукової спадщини Івана Франка	151
Зубченко Світлана Популяризація культурної спадщини українського народу в етнографічних музеях України: історіографічні проблеми	165
Скляр Володимир Сучасна українська ідентичність в контексті етнологічних поглядів Івана Яковича Франка.....	175

Погребенник Володимир Новаторське енциклопедичне спілкування з фольклором Івана Франка.....	185
Беценко Тетяна Лінгвостилістичний аналіз поезії Івана Франка «Чого являється мені у сні».....	196
Стрельський Геннадій Мемуари як джерело франкознавчих досліджень.....	205
Матвєєва Тетяна «Психологічне «пограниччя» як особливий характерно твірний прийом у романістиці І. Франка.....	230
Побідаш Ірина Іван Франко про двомовність.....	240
Крилова Ніна, Лаврова Ірина Роль українознавчих праць І. Франка у вивченні історії України.....	246
Гончарук Валентина Збирацько-дослідницька діяльність з фольклору та етнографії І. Франка.....	254
Світлик Неля Іван Франко як дослідник історії та культури Закарпаття.....	263
Гречишкіна Тетяна Питання національного виховання та особливості формування ідеалу виховання (за І. Я. Франком).....	273
Галько Оксана Побут українських галицьких міщан міжвоєнного періоду як ілюстрація формування культурного ландшафту.....	280
Зозуля Ніна Народний одяг населення Поділля кінця XIX – початку XX ст. з фондової колекції Національного музею народної архітектури та побуту України.....	303
Главацька Людмила Збиральництво, як допоміжний вид господарської діяльності населення східної Бойківщини.....	317
Якібчук Марія Лексико-граматичні домінанти наукового тексту Івана Франка: термінологічні проєкції.....	329
Зінченко Наталія І. Франко про роль І. Нечуя-Левицького у становленні національної ідеї українського народу.....	339
Батюк Ірина Іван Франко – видатний перекладач творів світової літератури.....	344
Гордійчук Ганна Чому повість І. Я. Франка «Борислав сміється» залишається незавершеною?!.....	353
Кравченко Дмитро Національна самобутність Івана Франка.....	365
Цитати, афоризми, вислови Івана Франка.....	375
Додатки.....	377

ПОКАЖЧИК АВТОРІВ

- 1. Батюк Ірина Володимирівна**, старший лаборант кафедри етнології та краєзнавства Факультету історичної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова
- 2. Беценко Тетяна Петрівна**, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка
- 3. Білінський Володимир Броніславович**, відомий дослідник актуальних проблем етногенезу слов'ян
- 4. Василенко Михайло Григорович**, кандидат наук із соціальних комунікацій, письменник, публіцист
- 5. Войналович Віктор Анатолійович**, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу етнополітології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України
- 6. Галько Оксана Юрївна**, кандидат історичних наук, начальник НДВ "Українське село 60-х-70-х років ХХ століття" Національного музею народної архітектури та побуту України
- 7. Гречишкіна Тетяна Олексіївна**, викладач філологічних дисциплін ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка»
- 8. Главацька Людмила Анатоліївна**, начальник науково-дослідного відділу «Полісся. Полтавщина та Слобожанщина» Національного музею народної архітектури та побуту України.
- 9. Гончарук Валентина Анатоліївна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
- 10.Гордійчук Ганна**, студентка II курсу Факультету історичної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова.
- 11.Драч Іван Федорович**, український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч
- 12.Жулинський Микола Григорович**, доктор філологічних наук, директор Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України, академік НАН України

13. **Зінченко Наталія Іванівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
14. **Зозуля Ніна Олексіївна**, начальник науково-дослідного відділу «Поділля і зона вітряків» Національного музею народної архітектури та побуту України
15. **Зубченко Світлана Петрівна**, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Факультету історичної освіти
16. **Калакура Олег Ярославович**, доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України.
17. **Король Віктор Юхимович**, доктор історичних наук, професор
18. **Кравченко Дмитро Юрійович**, магістр Факультету історичної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова.
19. **Крилова Ніна Іванівна**, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських наук та історії України ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
20. **Кучер Володимир Іванович**, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України
21. **Лаврова Ірина Іванівна**, кандидат історичних наук, доцент кафедри іноземних мов та соціально-гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Київський медичний університет УАНМ»
22. **Луцай Володимир Іванович**, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Факультет історичної освіти
23. **Матвєєва Тетяна Степанівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури філологічного факультету Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

24. **Мушкетик Леся Георгіївна**, провідний науковий співробітник, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
25. **Побідаш Ірина Леонідівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічний інститут Національного технічного університету України
26. **Погребенник Володимир Федорович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка НПУ імені М. П. Драгоманова
27. **Світлик Неля Михайлівна**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України історичного факультету, Ужгородський національний університет
28. **Скляр Володимир Миколайович**, доктор історичних наук, професор, зав.кафедрою історії науки і техніки Національного технічного університету «ХПІ»
29. **Стрельський Геннадій В'ячеславович**, кандидат історичних наук, професор кафедри етнології та краєзнавства Факультет історичної освіти
30. **Телегуз Андрій Володимирович**, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Факультет історичної освіти
31. **Фаріон Ірина Дмитрівна**, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»
32. **Чернега Петро Макарович**, доктор історичних наук, професор, зав. кафедри етнології та краєзнавства Факультет історичної освіти
33. **Якібчук Марія Василівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ВСТУПНЕ СЛОВО

Іван Франко, 160-річчя якого ми відзначаємо у ці дні, займає почесне місце у пантеоні великих українців, діячів вітчизняної культури і громадсько-політичної думки вслід за нашим Пророком Т. Шевченком.

Геніальний поет і письменник, перекладач, громадсько-політичний діяч, видавець і редактор, І. Франко також відзначався рідкісно широким діапазоном відомих у світі наукових досліджень. Його перу належить величезна кількість праць з проблем української і всесвітньої історії (з прадавніх часів до початку ХХ ст.), джерелознавства, архівознавства, історіографії й історіософії, етнології й етнографії, фольклористики, історичного краєзнавства, філософії, мовознавства, соціології, політології, економіки... Гігантська літературна, публіцистична й наукова спадщина І. Франка просто вражає: вона нараховує майже 6000 публікацій українською, польською, німецькою, французькою та російською мовами. Його успіхи в літературі і науці стали ще за життя всесвітньовідомими. Він успішно захистив дисертацію у Відні (1893 р.), на здобуття наукового ступеня доктора філософії, обирався почесним доктором Харківського університету, членом-кореспондентом наукових товариств у Відні, Празі та в інших європейських країнах, запрошувався на посаду керівника кафедри слов'янських літератур у Вищій школі в Софії (1907 р.). У тому ж році російські академіки О. Шахматов і Ф. Корш висунули кандидатуру І. Франка в ординарні академіки Російської АН, проте царський уряд не дозволив обрання. 26 листопада 1915 р. віденський професор, отець доктор Йосиф Застирець звернувся з листом до Нобелівського комітету, в якому розповів про «найбільшого українського й одночасно слов'янського поета і вченого», «великого провідника свого народу, міжнародного генія» – Івана Франка.

Тому природно, що складний життєвий шлях, аналізувати й оцінювати невторму і різнобічну діяльність І. Франка розпочали ще його сучасники. За життя цього великого українця і протягом першого десятиріччя після його смерті було видано багато літературно-публіцистичних, наукових і мемуарних творів про нього. Серед їх авторів були відомі письменники, вчені, митці,

громадсько-політичні діячі – М. Коцюбинський, В. Стефаник, Г. Житецький, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Гнатюк, Д. Дорошенко, А. Кримський, М. Возняк, М. Євшан, О. Колесса, Д. Багалій, С. Смаль-Стоцький, С. Шелухин, А. Ніковський, М. Лозинський, В. Левицький, Є. Олесницький, К. Студинський та ін. Кожен з авторів цих різних за змістом, обсягом, форматом і призначенням творів засвідчив свою повагу до великої постаті І. Франка, відобразив певні грані його світогляду, духовного світу, таланту письменника, поета, вченого, громадянина.

Ці твори заклали міцний фундамент для наступних більш повних, комплексних досліджень життя і діяльності геніального сина України. У подальшому наукові і мемуарні твори про І. Франка продовжували видавати, особливо широко з приводу ювілейних дат. Але його життєвий шлях і творча діяльність стали дедалі більше висвітлювати однобічно-тенденційно, у заідеологізованій ретуші. Ідеологічні клевети комуністичного режиму спотворювали справжній образ і особливо світогляд І. Франка, свідомо ігнорували й замовчували його еволюцію, зокрема заперечували ідейно-політичний вплив М. Драгоманова на розвиток його поглядів, всіляко намагалися наблизити «вічного революціонера-демократа» до марксизму і навіть, за виразом академіка С. Єфремова, «пошити в більшовики». З цією ж метою були заборонені для видання засадничі філософсько-світоглядні праці І. Франка «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897 р.), «До історії соціалістичного руху» (1904 р.) та ін., а також ті твори, в яких він обстоював ідею майбутньої української національної держави: «Поza межами можливого» (1900), «Лекції ненависті» (1902), «Що таке поступ?» (1903) передмова до збірки «Мій Ізмарагд» (1898 р.), «Одвертий лист до галицької української молодезі» (1905 р.) та ін.

Щоб підтвердити панівну в радянській історіографії тезу про запеклу класову боротьбу «революційного демократа» І. Франка проти українського «буржуазного націоналізму» був штучно створений міф про його непримиренну ворожнечу з М. Грушевським, з яким Івана Яковича насправді пов'язувала довголітня творча співпраця і дружні особисті стосунки. Так само намагались зобразити «класово-антагоністичне» ставлення І. Франка до

С. Єфремова, О. Барвінського, Д. Дорошенка, М. Міхновського, С. Шелухина та інших діячів українського національного руху. Натомість діяльність М. Міхновського: видання знаменитої програмної праці «Самостійна Україна» і його лист на ім'я російського міністра внутрішніх справ Синягіна, де він заявив: «Українська нація повинна здобути свободу, хоча б і захиталася вся Російська імперія. Мусить добути собі визволення з рабства національного і політичного...» привернули увагу і велику симпатію І. Франка.

У роки державної незалежності вчені України вже багато зробили для спростування цього та інших подібних перекручень і міфів, створених імперською російською й комуністичною ідеологіями (наприклад, про нібито «войовничу безбожність» і «расизм» І. Франка тощо).

Проте, сьогодні ми ще не спромоглися усвідомити величезне значення для розбудови європейської України творчих здобутків І. Франка – філософа, історика, етнолога, соціолога і політолога, енциклопедиста. Зустріч зі справжнім Франком чекає на нас і бажано, щоб не у далекому майбутньому. Натомість ми маємо пам'ятати, що підготовка українського народу до здобуття державної незалежності була не просто потужно задекларованою, а й науково обґрунтованою у творчості найвидатнішого нашого письменника, відомого вченого та політичного генія І. Франка.

Учасники даної міжнародної конференції, як свідчить тематика їх доповідей і повідомлень, а також змістовні матеріали виданого збірника, вносять чимало нових важливих обґрунтованих і актуальних доповнень до повноцінного і гармонійного портрету великого сина України – геніального письменника, вченого, громадсько-політичного діяча і громадянина, Людини, до правдивого відображення його життєвого і творчого шляху, формування і розвитку його поглядів, титанічної різнобічної діяльності, гігантського внеску в українську і світову культуру.

**Український учений-інженер, дипломат, громадський діяч,
популяризатор творчості та онук І. Я. Франка
кандидат технічних наук Р. Т. Франко**

УДК 821.161.2.09(092)

Микола Жулинський

**«МИ МУСИМО НАВЧИТИСЯ ЧУТИ СЕБЕ УКРАЇНЦЯМИ...»
100 РОКІВ ТОМУ ПШОВ ІЗ ЖИТТЯ
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНИ**

Аналізуються життєвий шлях і творча діяльність І. Франка на ниві націєтворення українців.

Ключові слова: Іван Франко, Україна, нація, народ.

The life and creative path of Ivan Franko during building of the Ukrainian nation are being analyzed.

Keywords: Ivan Franko, Ukraine, nation, people.

Відходив у вічність цей універсальний український геній у день похмурий 28 травня 1916 року. Остання в житті Івана Франка ніч була неспокійною, тривожною, майже без сну Знесилений хворобами, беспорядний поет раз-у-раз намагався піднятися з ліжка, поривався до вікна, до світла, але в саду, затіненому горіхом, яблунями і вишнями, нічого не проглядалося. Нетерпеливо чекав ранку – хотів побачити сонце. Але небо було щільно загорнуте в густі хмари і годі було сподіватися, що незабаром розвидниться. Не дочекався. Геть вимучений невтишимими болями, візіями містично-релігійного змісту, переживаннями за долю рідних і самотністю, цей провісник вільної, соборної незалежної України так і не дочекався зустрічі зі сонцем і відійшов о 16 годині[1, с. 300-301]. І рівно в цій годині, в ту мить, коли хтось із доглядачів хворого зупиняв годинник, а інший завіщував дзеркало рядном, крізь густі хмари пробилося сонце, яскравими променями пронизало сад і висвітлило вітальню, в якій на цератовому дивані впокоївся навіки духовно-інтелектуальний будівничий «золотих мостів зрозуміння і спочування» між народами, культурами і віруваннями. На його страдницькому обличчі закарбувалася велика втома і тяжкі фізичні й морально-психологічні страждання.

Був в останні роки свого життя самотнім і фізично беспорядним. Обидва сини, бо найстаршого Андрія батько поховав три роки тому, були на фронтах Першої світової війни. Старший син

Тарас, учитель гімназії, воював в австрійській армії на італійському фронті, молодший Петро, студент політехніки, пішов добровольцем до Українських Січових Стрільців, а донька Анна виїхала напередодні війни до своєї тітки до Києва. Мудра, розважлива його помічниця, дружина Ольга Федорівна переживала гострі напади спадкової душевної хвороби і перебувала в лікарні для душевнохворих. Проте цей фанатично відданий творчій праці письменник і учений, вимучений тяжкими обставинами життя, паралічем рук, безсонням, переслідуваннями духами-демонами, хворими – на межі повної сліпоти – очима, тягнув до останніх днів свого життя, мов той віл, воза національного обов'язку.

Як віл в ярмі, отак я день за днем
Свій плуг тяжкий до краю дотягаю;
Немов повільним спалуюсь вогнем...

І весь цей тяжкий щоденний труд на ниві національної літератури, науки, культури, освіти, політики, видавничої справи заради одного, ще в ранній юності вимріяного і осмисленого національного ідеалу: духовне воскресіння рідного народу в ім'я його світлої будучини, піднесення «почуття національної свідомості й солідарності в масах усього русько-українського народу», майбутня його горда постава «у народів вольних колі». Бо глибоко вірив, що український народ осягне цей «ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім».

О, ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний
твого повстання.

Виявляв за сорок років творчої діяльності (перший вірш «Великдень» написав у 15 років) колосальну працездатність, уміння мобілізувати фізичні сили і дух на щоденну, до фанатичного самозосередження роботу. За неповних 60 років життя Іван Франко (народився 27 серпня 1856 року) написав понад 6000 творів, із них 10 поетичних збірок та 1 збірка поем, 10 творів великої і 100 творів малої прози, 3000 наукових і публіцистичних праць із різних галузей знань та суспільного життя. Ним здійснені переклад українською мовою близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних

літератур, видрукував 60 збірок оригінальних і перекладних творів різних жанрів, загалом опублікував 220 книжок і брошур.[2]

А доводилося Франкові – письменникові, вченому, політичному і громадському діячеві, редактору-видавцю працювати в час «сумний і скандальний», в таких суспільно-політичних умовах і в такій громадсько-суспільній атмосфері, коли переважало «назадництво, погорда до власного народу, до його думок, почувань та ідеалів», «лакейське прислужництво», «бліда безхарактерність, що, мов соняшник до сонця, тягнеться до посад і авансів». Правда, писав він в статті «Між своїми», «бували часи мертвіші і глухіші», але в час «панування облуди і кривди людської» як було боляче йому, національно свідомому українцю, спостерігати, що одна частина тогочасного суспільства запліднена бацилами москвофільства, інша визивно демонструє «своє духове відчуження від рідної нації». Чи не тому «ідеал національної самостійності» в погляді «культурним і політичним», із прикрістю визнає Франко, лежить «поза межами можливого»?

«Письменник-робітник» Франко, який себе називав «пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку», вважав чи не найважливішим для себе завданням змагатися за піднесення національної свідомості свого народу, утвердження національної солідарності, закликаючи провідників свого народу, передусім національних провідників, духовну та інтелектуальну еліту, терпляче і жертвовно нести в народні маси слово правди, віри і надії рідною мовою. Народ не розбудити до активного будівництва національної держави, якщо розвиток рідної мови, національної культури, освіти і науки не стане визначальним орієнтиром суспільного поступу, органічною потребою більшості суспільства, «впливом живої потреби нації». Бо, писав Іван Франко в листі до Ольги Рошкевич 20 вересня 1878 року, саме «освіта і наука зможе прояснити масам робочого люду ціль і способи цілого діла» – «великої революції соціальної», під якою він розумів «цілий великий рід таких культурних, наукових і політичних актів», які повертають розвиток народу «на зовсім іншу дорогу». А інша дорога для цілого народу в час його життя й творчої діяльності – це «здвигнення нашої національної будови в усій її цілості». Із закликом приступити до цієї «великої праці» і звернувся Франко в 1905 році до української молоді.

Речник «реального націоналізму», який ще 1889 року написав статтю «Формальний і реальний націоналізм», виступає з «Одвертим листом до галицької української молодіжи», пропонуючи розв'язання цієї найважливішої «величезної дійової задачі» – «здвиження нашої національної будови»[8, с. 404].

Українську націю він уявляв як суцільний культурний організм. Тобто, має сформуватися національна спільнота – єдина, нероздільна, здатна, здібна до самостійного культурного і політичного життя. Якщо витвориться завдяки самовідданій, цілеспрямованій роботі української інтелігенції українська нація як «суцільний культурний організм», то тоді вона буде відпорна «на асиміляційну роботу інших націй».

Іван Франко з болем і переживанням сприймав замішання ідей і думок у головах галицьких русинів щодо національної ідентичності, власної батьківщини, навіть мови, чим користалися і польські шовіністи, і галицькі москвофіли, і російські панславісти. Тому він й обстоював необхідність піднесення саме культурно-духовного рівня народних мас. Так, у статті «З Новим роком» (1897) Франко закликає письменників, учених не собою, не своєю особою зацікавлювати публіку, а передусім «розбуркати в ній ідейне, духове життя, бажання освіти й поступу, бажання естетичних вдоволень...»[7, с. 403].

На думку Івана Франка, культурний фактор передує політичному, бо національне будівництво передбачає набуття спільнотою ідентичності, а вже на цій основі – політичної організації та суспільної гармонізації в межах певної території.

Згодом через сто років один із найавторитетніших дослідників націоналізму, англійський філософ Ернест Гелнер обґрунтує тезу про те, що багато доведеться докласти зусиль і витратити часу для того, щоб гармонія культури і держави стала «націоналістичним імперативом». Цей автор праці «Нації та націоналізм» обґрунтує концептуальні засади культурної політики, культурного націоналізму, які практично реалізовував Іван Франко своєю науковою, духовною, літературною, політичною, видавничою і суто просвітницькою роботою.

Франко практично довів, що нації і національність дійсно можна і слід визначати у термінах культури, «на основі спільності

культури», що згодом обстоюватиме і Ернест Гелнер, і Ентоні Сміт, і Джон Гатчінсон, Ерік Д.Гобсбаум та ряд інш.[3; 4; 5]

Іван Франко не випадково звертався саме до молоді, патріотичним обов'язком і національним завданням якої має стати мобілізація життєвої і творчої енергії рідного народу, здійснення культурної інтеграції всього, включаючи і закордонне, українства. Він закликав галицьку молодь «до інтенсивної, невсипущої праці над собою самими!», а саме – здобувати теоретичні й практичні знання, гартувати свою волю, наповнювати свої серця любов'ю до свого народу і виявляти цю любов «невтомною, тихою працею».

Сам Франко своєю невсипущою, подвижницькою працею письменника, вченого, публіциста, політика, редактора, видавця подав ідеальний взірець служіння інтересам рідного народу, організовуючи і забезпечуючи діяльність різного роду газет, журналів, видавництв, інституцій, «потрібних для культурного розвою на національним ґрунті».

Підсумовуючи наприкінці життя в 1914 році свою каторжну працю заради пробудження свого народу до свідомого національного життя і побудови української національної держави, Іван Франко писав:

«В своїй оце вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступні розвою, займався дуже різноманітною роботою, служив різним напрямам і націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також польською, німецькою та російською мовою. Та скрізь і завсіди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не спроневірився досі, ніколи і не споневірюся, доки мого життя»[8, с. 282].

Одна лише редакторсько-видавнича діяльність Івана Франка вражає огромою здійснюваних проєктів, в переважній своїй частині реалізованих, а головне, чітко спрямованих на певне коло читачів із метою формування національної свідомості, пробудження почуття народної єдності, народного самопізнання.

Хіба не є «духовно-інтелектуальним подвигом» (Іван Франко) колосальна творча спадщина цього провісника вільної України,

хіба не вражає його подвижництво на ниві формування духовно-культурного простору завдяки щоденній, важкій і невдячній праці в журналі «Друг», у виданні альманаху художніх творів «Дністрянка», в творенні журналів і альманахів «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Зоря», «Товариш», «Народ», «Житє і Слово», «Громадський голос», в реалізації таких видавничих проєктів, як «Дрібна Бібліотека», «Наукова Бібліотека», «Хлопська бібліотека», «Белетристична Бібліотека», «Універсальна бібліотека», «Українсько-руська Бібліотека», «Всесвітня Бібліотека», «Міжнародна Бібліотека»? А «Записки НТШ», спеціальні збірники НТШ, тематичні серії, «Літературно-національний вісник», а упорядкування, редагування і видання творів в «Українсько-руській Видавничій Спілці у Львові»!

Надзавданням процесу формування культурної солідарної спільноти – української нації Франко вважав усвідомлену орієнтацію кожного її члена на особисту політичну відповідальність за майбутнє розчленованого імперіями рідного народу, на право нації бути господарем на своїй території, в своєму національному домі – власній державі. Саме тому прагнув Іван Франко мобілізувати й гуртувати нові творчі сили, передусім молоді, національну еліту, інтелігенцію задля творення цілості й єдності українського народу – цілісного культурного організму.

Україні вкрай потрібні були і в часи Івана Франка, і в часи наші національно і соціально свідомі чільні діячі – патріотичні представники українського народу, діяльні речники культурного націоналізму, які могли б реалізувати ідеї національної консолідації та мобілізації.

Як стверджує австралійський спеціаліст із питань європейської етнічності та націоналізму Джон Гатчінсон, речниками культурного націоналізму, тобто, тими, хто мобілізує життєву силу нації, хто формує її ідентичність, «є не політики чи законодавці, а передусім історики і митці, які утворюють ті культурні та академічні спільноти, що якраз і покликані відкрити цю творчу силу в усіх її вимірах та надихнути нею всіх членів нації»[3, с. 655].

Уже тоді, на початку ХХ століття, Іван Франко охоплював критичним зором увесь етнічний материк, на якому протягом ти-

сячоліття «виростала» національна спільнота – український народ. Але для того, щоб усі етнічні території могли об'єднатися в національній державі, злитися в єдину державно-територіальну цілісність, необхідно, наголошував Іван Франко, організувати свідому працю «на полі нашого ділання» заради формування культурно суверенної української нації. Він сам жертовно робив «живе діло відродження» (М.Грушевський) і закликав інших до «розбудження національної свідомості в широких кругах нашої інтелігенції і прояснення задач і цілей національного розвою». Бо терпеливою, важкою працею утверджував неспростовну думку: «слава країни має своїм джерелом не політичну владу, а культуру народу – внесок мислителів та просвітителів у спільний набуток людства»[3, с. 657].

Це була Франкова програма реальної політики культурного націоналізму. Її реалізація передбачала консолідацію національної еліти, яка в часи духовного будителя народу не була згуртована, національно не свідома, отже суспільно пасивна, не жертовна, а певна частина заражена бацилами соціально-політичної мімікрії, ганебного пристосуванства до влади.

То ж не дивно, що діють ще й зараз політичні сили в Україні, які активно, всупереч національним інтересам, просувають геополітичні й економічні плани іншої держави. Натомість згадаймо, як своєчасно відреагував Іван Франко на зловісну мобілізацію російських націоналістичних сил в українській Галичині та в підросійській Україні, відчуваючи і усвідомлюючи величезну загрозу з боку самодержавного, монархічного націоналізму справі «здвиження нашої національної будови в усій її цілості». У тому 1905 році він пише ще одне звернення до галицької молоді, але вже до московфільської молоді – статтю «Ідеї» й «ідеали» галицької московфільської молоді. Його мета – схилити галицьку московфільську молодь до праці для рідного народу, закликаючи користуватися рідною мовою, збагачувати духовну скарбницю українського народу. Франко вірить, що переважна частина галицьких молодих русофілів не дозволить увести себе в оману голосінням галицьких московфілів-лібералів і московфілів-поступовців про «вселюдське братерство і всемірну любов», якими начебто перейметься весь галицький люд і «українство само собою зникне»[7, с. 585].

Вражає те, як Франко передбачив у 1905 році трансформацію Російської імперії в так звану демократичну і навіть у посткомуністичну Росію, «коли при кермі замість всевладного чиновника стане всевладний російський ліберал» – і буде впроваджувати «лібералізм капіталістичного складу», коли з'явиться, як ми спостерігаємо в сучасній Росії, «національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі».

Цей імперський автократизм у Росії одягає ще й інші плащі – маскується то ідеєю «керованої демократії», то ідеєю відродження «Великої Росії», хоча насправді це лише форми російського неототалітаризму чи олігархічного авторитаризму.

Про Митний союз чи про «Русский мир» нема потреби й говорити – це ніщо інше, як, цитуючи Івана Франка, «знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для “добра” центра...»[7, с. 570].

Далеко не випадково з цією метою в сучасній Росії відроджуються і трансформуються на догоду ідеологічно-пропагандивній кон'юктурі міфологічні засади російської імперської та комуністичної політики, на яких базувалися самодержавний і комуністичний режими.

Лише одна цитата із статті «спеціаліста» з української історії, співкерівника Православного центру імперських політичних досліджень у Москві Міхаїла Смоліна: «Уже сегодня мы должны жестко встать на позицию, что южнорусские, малороссийские земли неотъемлемая часть Русского государства, что нет ни “украинского” народа, ни “украинского” языка, что все это идеологические фантомы»[6, с. 21].

Мимоволі здається, що ці антиукраїнські пасажі не з публікацій ХХІ століття, а початку ХХго, з часів Івана Франка, коли шаленіли від ненависті до всього українського, до мазепинського руху такі чорносотенські видання, як «Киевлянин», «Киев», «Вестник Союза русского народа», «Вестник Русского народного союза имени Михаила Архангела», «Русская мысль», «Русское знамя», «Русская речь»... Здається, що ми почули голос антиукраїнського «Клуба русских националистов», в якому чи не половина його членів мали українські прізвища.

Та чого дивуватися й обурюватися з того, що продукують в Росії політологи, історики, культурологи, формуючи ідеологічні орієнтири геополітичних устремлінь новітньої Російської імперії, коли в Україні з'являються такі антиукраїнські провокативні «опуси» на зразок книги Георгія Крючкова і Дмитра Табачника «Фашизм в Україні: угроза или реальность?» (2008), коли продовжують з'являтися в Україні нові проросійські організації. Переважна частина з них свою діяльність спрямовує на пропаганду ідей та програм «Русского мира», бореться з «українським націоналізмом», тепер – «фашизмом». Все це нагадує те, що робили в часи Івана Франка російські шовіністи в Україні та значна частина галицьких москвофілів. Досить згадати відомий процес москвофілів у Львові в 1882 році, на якому були оприєвлені факти, які свідчили про фінансування царським урядом москвофільських газет, журналів та видань Галичини.

Саме тому так важливо засвоїти і розвивати ідеї та практичні уроки Івана Франка як речника культурного націоналізму. І сьогодні вкрай важливою є проблема формування української нації як культурного організму. Саме з цим закликом звертався Франко до молоді – галицької патріотичної та галицької москвофільської. Він розглядав це творення культурного організму і набуття національної ідентичності як інтеграційний процес, спрямований на вироблення певної системи цінностей, яку б сприйняли і засвоїли не лише українці, але й усі етноси, які проживають на українській території.

Саме з цією метою він здійснює переклад праці Гаустона Стюарта Чемберлена «Раса, нація, герої» і все більше утверджується в думці, що народ не здобудеться на політичну й економічну самостійність, якщо не сформується як українська нація – суцільний культурний організм, а для цього слід мати свою, національну еліту, національну інтелігенцію, головним обов'язком якої буде «по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити почуття народної єдності, піднімати общеукраїнське народне самопізнання»[8, с. 528-529].

Таких речників і провідників культурного націоналізму, яким був Іван Франко, вкрай потребує сучасна Україна, яка, по суті, вже

втратила національний культурно-інформаційний простір, не веде системної національної освітньої і видавничої політики, не виробила системи національних цінностей і пріоритетів. За сучасними визначеннями, «культурні націоналісти є речниками морального оновлення; вони започатковують ідеологічні рухи в періоди суспільних криз для того, щоб реформувати систему світоглядних орієнтацій спільноти та запропонувати моделі суспільно-політичного розвитку, які б втілювали в собі стратегії модернізації»[3, с. 660].

Тож хіба ми не є свідками неефективної модернізації українського суспільства, яка призвела до духовного знесилення нації, її морально-етичної і духовної анемії? Хіба ми не спостерігаємо, як державні органи скорочують свій вплив на формування життєвих – духовних, моральних, соціальних – цінностей народу? Знову ж згадаємо слова Івана Франка: «Розвій народності без розвою живого народу, його добробуту, освіти, рівності громадської і прав горожанських є або пустою мрією, доктриною, або штучним, тепличним витвором»[8, с. 335].

Українське суспільство перебуває в стані розколотості, продовжується й далі впроваджуватися політика його розмежування в регіональному, ідейно-політичному, мовному, соціально-економічному планах. Більше того, це розмежування провокативно підживлюється певними політичними силами, які аж ніяк не сприяють створенню належних умов для формування національної солідарності, суспільної консолідації, врешті-решт, української нації як цілісного культурного організму. Влада не здійснює послідовних реальних кроків для того, щоб виробити цілісну систему ціннісних орієнтацій, загальнонаціональний ідеологічний комплекс, завдяки якому можна було консолідувати українське суспільство. Адже і влада не приховує його загрозливого для майбутнього держави стану, в якому перебуває сучасне суспільство, коли ідеологія споживацтва, збагачення будь-якою ціною, особливо з допомогою корупційних схем і методів, цинічний прагматизм і правовий нігілізм руйнують із середини суспільний організм, витравляють із людської душі віру, духовність і мораль. У суспільних настроях переважає недовіра або скептичне ставлення до духовних і моральних цінностей, які ігнорують, не сповідує

сама влада, до норм і правил демократичного правопорядку, до самої ідеї верховенства права і законності. А про забезпечення національних цінностей і пріоритетів у культурно-інформаційній, етнонаціональній, духовній, освітній, науковій, конфесійній сферах годі й говорити.

Невже залишається надія тільки на культурних націоналістів-послідовників Івана Франка, Михайла Драгоманова, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Бориса Грінченка, Лесю Українку – таких подвижників національної справи, просвітителів і провідників українського народу було багато і в столітті дев'ятнадцятому, і в столітті двадцятому. На самовіддану і конструктивну працю на рідному ґрунті чільних українських, патріотично свідомих діячів й доводиться сьогодні сподіватися, інакше ми не відчуємо себе «нацією соціальною і солідарною в духовних і економічних інтересах»... Для цього треба знайти «і в собі самих, в нашій солідарності той огонь і запал, котрого нам тепер так часто нестаче, знайдемо, і всі цілою суттю відчуємо той спільний ідеал, котрого брак так многих з-поміж нас гонить на поклони чужим богам»[8, с. 8].

Як не прикро визнавати тривогу і правоту Франкових слів, які мовби проголошені сьогодні, і як не гірко бачити в наші дні упослідження національного духу, зневажання української мови, ослаблення моралі і духовного самопочуття народу, проте ми зобов'язані солідарно працювати «для культурного розвою на національному ґрунті», утверджувати, зміцнювати національні пріоритети в усіх сферах життєдіяльності української людини.

То ж, запитує нас Іван Франко, чи не пора нам «навчитися чути себе українцями», а це означає, що всім нам пора «для України жить», наповнюючи свої почуття і працю справжнім громадянським духом, справжньою самопожертвою, справжньою любов'ю до України.

Саме він, цей український Мойсей, все своє життя клав цеглину по цеглині до національної будови – майбутньої Української Держави, витворюючи українську націю як суцільний культурний організм, бо вірив, що без «поступу духового і культурного» не здобути омріяну волю на рідному ґрунті, не досягнути національної єдності, національного звільнення та власної самостійної держави.

Задля досягнення цієї найвеличнішої і найбажанішої мети і вершив жертвний свій життєвий шлях Іван Франко, про що й свідчать його сповідальні рядки з поеми «Мойсей»:

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Джерела та література

1. Горак Роман. Дім на Софіївці. – Харків: «Майдан», 2010.
2. Тихолоз Богдан. Велич без пафосу, або Франко в цифрах. – День, 28 серпня 2012 р.
3. Гатчінсон Джон. Культурний і політичний націоналізм. – Націоналізм: антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000.
4. Гелнер Ернест. Нації та націоналізм. – К.: Таксон, 2003.
5. Сміт Ентоні Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – К.: Темпора, 2000.
6. Смолин Михаил. Современное положение России и феномен «украинского» отщепенства // Щеголев С.Н. История «украинского» сепаратизма. – М.: Изд-во «Имперская традиция», 2004.
7. Франко Іван. Вибрані твори : У 3-х т. – Дрогобич: Коло, 2004. – Т. 3.
8. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 45.

УДК 821.161.2.09

Іван Драч

ІВАН ФРАНКО І МИ КІЛЬКА СУБ'ЄКТИВНИХ ВРАЖЕНЬ ПІД КІНЕЦЬ ХХ СТОЛІТТЯ

Літературознавчий аналіз творчої спадщини І.Франка у контексті сучасних державотворчих і націєтворчих процесів в Україні.

Ключові слова: Франко, Україна, нація, художня література.

Literary analysis of the creative heritage of I. Franko in the context of current processes of nation and state building in Ukraine.

Keywords: Franko, Ukraine, nation, fiction.

Мабуть, багато з наших сучасників пройшли через Франкову самокритичну науку, гостру й дошкульну, але оздоровлюючу.

Пам'ятаю, яким страшним холодним душем в студентські літа було прочитання передмови до польського видання «Галицьких образків», «Дещо про себе самого». Я довго не знаходив собі місця – важко було повірити, що то слова його: «Насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів уважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів. Проти тієї гарячої любові до «братського племені», яка часто бризкає зі шпальт польських реакційних газет, моя сповідь може видатися дивною. Але що ж робити, коли вона правдива... Так, мало серед них найшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити, незважаючи навіть на тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру...»

Коли Шевченко був для мене, вчорашнього солдата і тодішнього студента, наче посланим з неба, богоданим, і він не писав, а віщав, то Іван Франко батожив мою романтичну свідомість солоним роз'їдаючим інтелектом і допікав до дна: «Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти. Що в ній маю любити? Щоб любити її як географічне поняття, для цього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби запевняти, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі. Щоб любити її історію, для цього досить добре знаю її, занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі, щоб не почувати, як мало в історії Русі прикладів справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові.

Ні, любити цю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту? Чи, може, маю любити світлу будучину тієї Русі, коли тої будучини не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?...»

Чекай, казав я собі, боронячи Івана Франка від його самого, але ж це він згодом звертався: «Народе мій, замучений, розбитий», відповідаючи Панькові Кулішеві на такі ж несправедливі і

розпачливі слова: «Народе без пуття, без чести, без поваги»... Адже Іван Франко саме такий нещадний і зумисно дошкульний. Дошкульний, щоб пробудити до активного життя зневірену і оспалу масу. Дошкульний, щоб відірвати його від рабських єгипетських горщиків з м'ясом. Та, як каже сучасний дослідник І.Франка Ярослав Грицак, «Не так-то важко людей відірвати від горщиків, в яких і м'яса немає!»

Отож після таких пекучих і палаючих інвектив, написаних наче на небесах нашої української долі, бачиш його, на покірних колінах обов'язку і в пориві встаєш за ним.

«Коли мимо цього почуваю себе русином, то, як бачиш, шановний читачу, цілком не з причин сентиментальної натури. Примушує мене до цього передовсім почуття собачого обов'язку. Як син українського селянина, що викормився чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю себе до обов'язку панщиною цілого життя відробити ці шеляги, що їх видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатися на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм – то не сантимент, не національна гордість, то важке ярмо, яке доля положила на мої плечі. Я можу показувати своє незадоволення, можу потихо проклинати долю, що вложила на мої плечі те ярмо, але скинути його не можу, бо тоді б я став підлим відносно власного сумління. І коли що полегшує мені двигати це ярмо, так це те, що бачу український народ, як він, хоть і нині бідний, слабкий і безпорадний, але все-таки помалу підноситься, чує в щораз ширших масах жажду світла, правди і справедливості і шукає шляхів до них. Отже, варто працювати для цього народу і ніяка чесна праця не піде на марне...»

Франкознавці твердять, що найповніший бібліографічний покажчик його творів містить понад чотири тисячі назв. За п'ятдесятитомником, не так давно й виданим, стоять у черзі невиданих п'ятдесят томів. Та чи багато в цьому залі (п'ятдесят читачів чи п'ять читачів?) можуть, поклавши руку на серце, сказати, що вони подолали це Франкове високогір'я? Коли серед франкознавців поширений такий характерний образ: Іван Франко – це велетенське глибоке море, а кожний дослідник лише ходить його

берегом. Походімо сьогодні й ми, спонукані ювілеєм, у межах цього короткого часу.

Ось у Харкові, на відкритті Конгресу українців, концерт супроводять чотири актори, в яких глядач упізнає Слобожанина Сквороду, наддніпрянця Шевченка, волинянку Лесю і галичанина Франка. Можна сперечатися чи не сперечатися з приводу їхньої географічної прописки, але можна зрозуміти українця в кожному куточку України (та і в росіянинові також), що Іван Франко (з поруч названими) все ж є органічним світовим паспортом кожного з нашого племені, є мірилом духу і творчого засягу кожного з нас. У нас є Франко! – кажемо ми.

На сторіччя Франка в США Євген Маланюк дозволив собі слова, проти яких опирається моя душа:

«Наслідком фатального завузлення цілого ряду непереможних перешкод, Франкові до кінця життя не пощастило стати на повний зріст ані великим поетом, ані великим ученим, ані великим мислителем, ані – що найтрагічніше, може, для нас, – великим організатором і провідником народу. Але ця характеристична і, сказав би я, специфічна Франкова велич парадоксально вміщала в собі своєрідну синтезу всіх тільки що перелічених великостей, бо він був одночасно і суспільним діячем, і політичним мислителем, і ученим, і повістярем, і драматургом, і поетом – і то на таких рівні, і в такій повноті, яка нагадувала хіба мужів італійського Відродження чи наших Київських Атен могилянсько-мазепинської доби...»

Мов студентові на екзамені, хочеться викласти проникливому екзаменаторові Євгену Маланюку такі шедеври, як ознаки великості кожного із жанрів: «Захар Беркут» – плід молодого (в 26 років) генія прози, «Мойсей» і «Похорон» (особливо «Похорон», який захоплює кінематографічністю і освоєнням задзеркалля). Це великі поеми, а не заміри на велич! Обчитуючи різноманітну літературу про генія козаччини, візьміть-но лишень «Богдан Хмельницький в історичних піснях польського народу» – і вас приголомшить розмах крил і глибина засягання історика – Костомаров і Грушевський після цієї розвідки здадуться вам млявими і анемічними...

На кожен виклик Євгена Маланюка дуже легко відповідати переліком таких досконалих звершень, як «Украдене щастя» або «Що

таке поступ?», як «Зів'яле листя» або супершедевр, вигранований у музиці Миколою Лисенком, «Безмежнеє поле в сніжному завою».

Але як же віримо Євгену Маланюкові, коли він стверджує:

«І коли Іван Франко саме на цих теренах великою людиною став (й чим далі, тим більш ставатиме), то завдячувати це він міг лише сам собі і виключно собі, заплативши за свою велич важкою ціною своєї страшної біографії, щоденною жертвою свого понадлюдського труду і щоденною боротьбою з оточенням, обставинами і самим собою. Отже, сталевій силі своєї волі та характеру – своєї виняткової особистості. Бо особистість – і є, власне, те, що найбільше вражає і вражатиме в нім. В його характері і нетрадиційній, майже не українській волі саме сконцентрована його велич і тієї величі тасмниця».

На початку нашого століття Симон Петлюра на сторінках «Української життя» проголосив Івана Франка речником української національної ідеї – подивіться його статтю «Іван Франко – поет національної честі». «Після Шевченка, – писав він, – долю поета-проводиря національного ідеалу українського народу прийняв Іван Франко: це високе покликання гідно і з честю виконав».

«В громадсько-поетичній проповіді, – пише Симон Петлюра, – поет має на увазі: 1) реального ворога, частково історичного, частково сучасного, що його насильство сковувало й сковує розвиток українського народу; 2) ворога, що затаївся в колективній душі українській в здавен понівеченому історією національному «я», який ще небезпечніший, ніж перший».

Іван Франко воював з «рабськими рисами і від'ємними напластуваннями, що утворилися протягом історії в природі самого українця», який значною мірою зберіг ці «риси» і «напластування» у своїй ментальності до сьогодні. Іван Франко, за Симоном Петлюрою, поет національного сорому, та не того, що «спалахне востаннє й згасне в чаді дальшого занепаду, а того, що революціонізує свідомість, змушує глибоко заглянути у власну душу і розгортається в полум'я відродження».

На початку нашого століття в «Одвертому листі до галицької української молоді» Іван Франко наче звертався до сьогоденної української інтелігенції та до тих зневірених, хто не бачить для себе реальної роботи в скрутних умовах кінця нашого віку:

«Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, та при тім податний на присвоєння собі в якнайширшій мірі і якнайшвидшим темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і як сильна, держава не може остоятися...»

Чи не чуєте ви в цих розмислах галичанина вболівання сьогоднішнього Президента за перетворення населення на націю, а території – на державу?

Майже сто років тому, 1903 року, в праці «Що таке поступ?» Іван Франко напропорочив людству такого, у що неможливо було повірити, але наше з вами століття переконало нас у жорстокій дійсності:

«...Всеможна сила держави (марксистівської) налягла б страшним тягарем на життя кожної поодинокі людини. Власна воля і власна думка... мусіли б щезнути... Виховання... зробилося б мертвою, духовною муштрою. Люди виростили б і жили у такій залежності, під таким доглядом держави, при якій тепер у найабсолютніших державах нема й мови. Така держава сталася б величезною тюрмою.

А хто держав би в руках керму тієї держави? Цього соціал-демократи не говорять виразно, та у всякім разі ці люди мали б у своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільйонів, якої ніколи не мали найбільшідеспоти».

Сто років тому Іван Франко нас попереджав:

«Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я і ненависти, антагонізмів намножилося, що не довго ждати, а будемо мати (а властиво, вже маємо!) формальну релігію, основану на догмах ненависти та класової боротьби».

Це все те, проти чого ми боролись зятято і боремось, узявши на озброєння його спадок.

Уже не одного разу, розмірковуючи над долею великих українців минулого, зашпортуєшся на думці: чи не надто прагматично (не в кращому розумінні слова), чи не надто по-

школярськи, по-спудейськи підходимо ми до пам'яті про класиків? Чи нас так привчили, чи самі привчилися, але вже зашкарублі стереотипи ювілеїв, їхній надто законсервований ритуал незрідка не лише не наближають, а можливо, навіть віддаляють наше живе почуття, живу думку від того чи того українського генія, звужують і збіднюють, а може, й здрібнюють його сприйняття. Нам відразу хочеться знайти в нього щось таке позиточне, хоч і духовне чи інтелектуальне, але неодмінно таке, що можна негайно утилізувати в злобі дня. Я не заперечую і не відкидаю такого споживання доробку сердець і умів наших великих предків, інвентаризації його, пошуків у ньому шпаргалок для складання наших власних екзаменів перед життям, перед історією. Але щось із великої спадщини, як на мене, при цьому втрачається.

Іван Франко. Великий, щедрий розум. Велике, щире серце. Великий майстер слова. Енциклопедист не лише в царині знань, а й у своїй політичній, громадській, науковій діяльності. Посидючий дослідник чи просто читач знайде у Франка для будь-якого часу з нашим включно (та й у майбутньому) чимало похватних максим і крилатих виразів, точних аналітичних характеристик, щодо багатьох сфер суспільного життя. Ці перлини минулої творчої рефлексії іскрами проходять через свідомість нащадка, збуджують пізнішу наукову і художню творчість. Це ознака безсмертя, так. Але ця ознака не вичерпує всього, що випромінює це ім'я для українця. Що ще? Людини, яка досягнула граничної концентрації своєї волі, закувала себе чи в кайдани, чи в ярмо самодисципліни і зробила стільки, скільки, дай Боже, осягнути якомусь чималому науковому чи творчому колективу. І такий приклад підзаряджає наші енергетичні акумулятори, підстьобує соромом за нашу, як то буває, лінькуватість, розслабленість, а може, й гедонізм, що є лихою спокусою для нас, грішних. Що ще? Можливо, перший галичанин, який так природно, нештучно, без потреби ставити його на котурни чи підмальовувати, зробився всеукраїнцем. Каменярь. Вічний революціонер. Слова наче стерті і зужиті, але щодо нього не припасуєш, він лише іронічно усміхнеться і робить свою вічну українську роботу. Український Каторжник – йому найбільше пасує. Один з тих унікальних перпетуум-мобіле, яких неможливо

створити для продукування фізичної енергії, але тільки які й продукують енергію духовну.

Що це? Багато чогось, що не так легко надається до дефініцій, до формалізації.

Але от я себе запитую: як сприймав би я Івана Франка без його «Зів'ялого листа», тієї його поезії, що не потребує ні історичних, ні соціологічних, ні літературознавчих коментарів, хоч би якими вишуканими вони були? Того голосу його душі, який проймає мою душу, мов сонячний промінь зелений лист, в якому потім відбувається ота алхімія синтезу, безпосереднього засвоєння енергії, творення нею нескінченних ритмів нового життя. Чи таким самим вартісним виглядали б для мене всі інші його набутки, даровані нам? Хтозна. Відповідь, певна річ, цікаво було б віднайти. Але наразі мені буває досить самої вже присутності в українському небі зірки такої величини і яскравості, як Іван Франко. Від неї рідне небо стає ріднішим. Її бачать мільйони українців, що змінюють одні одних. Комуś вона скаже колись щось більше, ніж мені, комуś менше. Але вже одна віра, одна впевненість у тому, що вона не згасне ніколи, що світитиме і українським штурманам, і українським закоханим, одне тільки споглядання цього феномена вічності українського космосу допомагає міцніше стояти і на Землі-планеті, і на Землі українській.

За Франком ми можемо відчуті і навіть обчислити напрямні, силові лінії питомої української ідеї, української мрії, українських прагнень. Спасибі франкознавцям, вони багато зробили, аби класифікувати дайджестно або аналітично погляди Івана Франка на українську історію, культуру, господарку, моральні вартості, його уявлення про українське майбутнє. І хоча свідомо чи підсвідомо самі вкладалися і вкладали Франка в прокрустове ложе його деукраїнізації, міряли його чужим аршином чужого табеля про ранги, за яким письменникові було присвоєно звання «революціонера-демократа» – почесне, але нижче від звання «марксист» чи «пролетарський письменник», спадщина його йшла межі люди. Так, нині і надалі є багато чого дорозвідувати у Франка, довивчати, дочитувати і додумувати чи передумувати, але його ідеї увійшли органічно в нашу національну свідомість. І ми можемо сказати, що ці ідеї суголосні тим векторам

українського шляху, за якими робить свій вибір український народ сьогодні, – незалежність, демократичні свободи, вільне і вправне господарювання на власній землі.

Пророки, мабуть, не бувають лагідними. В їхні голоси, в їхні руки, певно, усе ж таки вкладається і бич Божий, якого таки потребує незрідка слабке і непевне людське ество наше. Гнівні Франкові інвективи, аж до прокльонів, нашому забарництву, нашій неповороткості, безвідповідальності перед власною спільнотою, сварливості, нашому, часом не мужчинському, безсилу бажанню зігнати відчай і злість, викликані чужинецькими збиткуваннями, вихлюпнути її несправедливо, компенсаторно, для жалогідної самоповаги і самоствердження на таких самих покривджених родаків, одноплемінців – ці моральні батьківські прочухани необхідні у процесі самовиховання нації. Пророки неодмінно є і лікарями від наших пороків. Сприймаймо їх по-синівському, а не по-люмпенськи: «Ты меня уважаешь?!»

Найважливіше, що Франко атестував і атестує нас як «народ, що вгору йде». Усвідомлюємо ми чи іноді не дуже, але Франко живе в кожному українцеві. Не тільки ми бачимо його, а й він нас. Отож вчімося і знаймо стільки, як Франко. Працюймо стільки і так, як Франко. Бентежмося і мучімося, як Франко. І тим ми втішимо велику українську душу Франка, яка споглядає нас із свого безсмертя.

УДК 94:821.161.2.09(092)

Михайло Василенко

СВІТОВА ВЕЛИЧ ІВАНА ФРАНКА

Автор наголошує, що жоден український письменник або вчений не залишив по собі такої величезної творчої спадщини як І. Франко.

Ключові слова: *письменник, публіцист, вчений, Україна, Франко.*

The author emphasizes that no Ukrainian writer or a scientist has left such a huge artistic heritage as Franko.

Keywords: *writer, journalist, publicist, Ukraine, Franko.*

Іван Франко у своїй письменницькій, видавничій та редакторській праці реалізовував ідею української нації і держави, дру-

куючи потрібні для освіти народу книжки, газети, журнали. Він і на сьогодні є ключовою, філософською, основною фігурою у поширенні українського духу, ідей шляхом видрукуваних творів та освідомлення народних мас.

Без зафіксованого слова на папері: в журналі, книжці та розповсюдження його в народі, розвиток людського поспільства йде уповільненим шляхом, якщо йде взагалі, або ж регресує, задкує, відступає зі своїх позицій перед захланною навальністю, агресією, потворності в моралі, естетиці і неадекватному сприйнятті дійсності.

Якщо йти за Іваном Франком і говорити про його видавничу й редакторську діяльність, то не можна відділяти цю тему від його художніх, наукових та публіцистичних творів, письменницьких думок, ідей, від філософського осмислення духу і духовності, від етичних і естетичних категорій його художньої творчості, публіцистичної діяльності, аналітики його літературознавчих та наукових ідей.

Він присвятив усього себе не лише пошуку найправильнішого шляху до здобуття його народом волі, незалежності, гідного життя людини як такої, розумного буття будь-якої спільноти і громади, нації і народу, він на цьому наголошував, стояв на ґрунті гуманного чуття, „опертій” на правду і справедливість, з гарячим бажанням усунути несправедливу долю для свого народу, той „боляк всього сучасного суспільного ладу”.

Найголовніше в його діяльності – це написання власних творів, що розбуджували людей до справедливості і волі українського народу, видання книг і часописів із питання національної ідентичності, ідеї української національності, усвідомлення українського народного руху як політичної сили в боротьбі за ліпшу долю свого народу. І будуть то Франкові власні твори чи видані ним, або своїх побратимів письменників і політиків чи редаговані ним, але всюди і повсякчас в нього була одна ця провідна думка – як служити рідному народові, даючи йому книжку, часопис, де б чітко й виважено окреслювалися мета і завдання дня насущного і майбутнього, де б дохідливо й переконливо доводилася ідея української народності та правдивості, національності та реалізму.

Утаювання та боязнь оприлюднити „незручні для цитування” Франкові твори, застереження попереднім поколінням вчених про його „окремі помилки” та „нерозуміння” призводили до викривлення у висвітленні діяльності такого велета праці й думки як він. Робиться подібне й нині: то він "не Каменярь", то масон, то німець, то невідомо якого віросповідання і чи взагалі безбожник, або хворий на відомі й невідомі хвороби. Та багато іншої безпринципності.

Це була і є сьогодні певна ідеологічна спрямованість на його знищення, вихолощення ідей і думок І. Франка, зрештою, наукова „сліпота” й нездатність розібратися в проголошуваних тоді й тепер правдивих художніх чи наукових і глибоко аргументованих його думок. Хай навіть дотичних до соціалістичних, комуністичних, соціал-демократичних ідей, але це в тому випадку, коли йшла мова про поліпшення життя трудового народу, пробудження його національних сил.

Широта й глибина поглядів Івана Франка може окреслитися лише тоді, коли вони будуть введені в обіг наукового дослідження, застосування їх невідривно від суспільного й громадського життя, його художніх досягнень і редакційно-видавничої діяльності.

І. Франко один із перших переклав та видрукував праці ідеологів та теоретиків К. Марка і Ф. Енгельса, нового віяння в ті часи, аби читачі могли розібратися в тому погляді на життя людини, її природи, громади, суспільності, спільність колективу і капітал одноосібника.

Зрозуміло, що в тоталітарній однобічній системі всього об’єктивно й відверто не висловиш, якою б демократичною конституційно чи реальною вона не була б. Навіть деяких аспектів діяльності, коли вони йдуть у розріз із ідеологічними схемами певного державного устрою. Та це й зрозуміло, адже читаючи його праці, наприклад, із національного питання висновується думка, що це були вибохонебезпечні речі в епоху будь-якого антинародного режиму. І буде то капіталізм чи соціалізм, народно-демократичний лад чи ліберальне суспільство, але висловлення правдивих думок про дійсність завжди сприймалася владною верхівкою неадекватно, вороже. До речі, як і сьогодні, в так звані незалежницькі часи.

Подібні твори своєю тематикою та з ідейно-політичних причин не вписуються в епоху тоталітаризму, олігархічно-чужинного

загарбництва, так званого "застою", а насправді геноциду й лінгвоциду українського народу. А за вказівками керівників ідеологічного фронту не були надруковані чи були відхилені редколегією, „як небажані” і „небезпечні”, що „підривали” соціалістичний лад та його ”основи”.

Але ці твори не втратили своєї актуальності і сьогодні, а в епоху відкритості набувають особливого звучання, бо багато в чому перегукуються з тими проблемами і завданнями будівництва нової української держави, що нині вимагають свого нового і повного трактування та вивчення, донесення у вигляді друкованої продукції до читача, отже до діяльності. Іван Франко мало знаний у народі, мало вивчений і як письменник та вчений, видавець та редактор, хоч про його життя і творчість написано чимало.

Все, над чим би Каменяр не працював, було спрямовано для свого народу, покращення його життя. А для цього потрібно мати на оці ідеал свого народу в першу чергу як вищу мету. Тому він у своїй знаменитій праці „Поза межами можливого” ще 1882 року безсумнівно визначав: „Не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеруськім морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію... Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими „вселюдськими” фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації” (1)

Боротьба за свободу народу і будівництво української національної держави неможливе без вивчення ідейних установок та реального втілення в життя ідей визначних наших попередників, зокрема у сфері гуманітарних проблем, і практичного їхнього втілення сьогодні. Точніше ідей наших гуманістів-мислителів, письменників, таких наших геніїв і світочів літератури, філософсько-політичної та історичної думки як Іван Франко.

Він всебічно та багатопланово поєднував у собі безліч властивостей і найхарактерніших рис як ідейного натхненника й мислителя, так і будителя народної української свідомості, духу української нації, здушеної століттями кривди і знущань, страж-

дань і поневірянь, голодоморів і лінгвоцидів, звичайнісінького знищення українців чи загарбання, що чиниться на наших очах і сьогодні. Зрештою, Каменяр практично втілював власні ідеї в життя, реально займаючись написанням і виданням як своїх власних, так і думок великих світових мислителів, оприлюднення гуманних ідей, освідومлення читаючого і прагнучого знання та щастя українського народу.

Іван Франко був визначним українським письменником, генієм людського духу, творцем кількох українських партій, був пропагатором української національної справи завдяки книжці, слову, часопису, газетному рядку. Адже це він мав передовсім на увазі, приступаючи до будь-якої справи. Але насамперед він ставив ідею розбудження національної свідомості, приспаної, гнобленої віками різноманітним ворогом, покріпаченням чи просто затуманенням людської думки, життя і діяльності.

Нині політики, навіть письменники відомі заявами, що „як буде українська держава, то буде й українська мова”, „українська ідея не спрацювала” чи „ви знову за свою українську мову?!”. Але хіба думки та праця таких основоположників українства як Іван Франко не є нашою українською ідеєю?

Рідна українська мова має лежати в основі нашої діяльності – це єдиний і останній аргумент та мірило розуму (2). Та й мова завжди явище первинне: поняття йдуть через слово. А то наче маємо свою державу, а де ж та українська мова? Тут, і в цім питанні Франко домінуючий. Він титан національної честі та гідності! Він ідеологічний формотворець і насамперед висловленим словом, в якому дух народу.

Сучасні деякі вітчизняні і зарубіжні вчені визначають національну ідею як світогляд. Національна ж ідея у Франковому розумінні – це не лише світогляд, а й мова у її первинному значенні, етнографія, фольклор, а також питання економічної незалежності і самостійної держави. Політична й національна воля, економічна рівність та соціальна справедливість – це прикмети української національної ідеї. Така його непохитна і незаперечна думка.

Він так і казав, що людина повинна мати вищу мету свого життя, інакше вона стратить сенс свого існування і буде бігти за

чужим возом як пес. Ідея ж має значення й силу дії тоді, коли вона організаційно сполучена з живою істотою, коли вона є згустком енергії особи, яка виконує її постулати. Відірвана від людини і справи вона стає недієюю, безплідною.

Альтернативною є думка провідних авторів журналу “Українська хата”, що видавався у 1909 – 1914 роках, котрі застерігали, що коли прекрасна ідея виходить на вулицю, в маси, тобто вона стає доступною міщанській масі, навіть через блискучо надруковане слово, – може вульгаризуватися, спотворюватися її опонентами, навіть перетворюватися на свою протилежність. Стає вбивчою.

Багато хто з оточення літературного, політичного, громадсько-суспільного не витримав стійкості в цім питанні. Як тоді, так і тепер. Франко ж витримав на позиції працюючого на український народ, адже для нього це було головне. Ні різноманітні утиски й перешкоди, ні крайня матеріальна біда, ні тяжкі моральні прикросці, ні тюрми не відібрали в нього сили й натхненної праці для рідного народу.

У промові на своєму 25-літньому ювілеї творчості він говорив, що тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити українське письменство від манівців, тільки солідарність із тим “нашим бідним, сірим, але конкретним братом охоронить нас від абстракції і доктринерства, поведе наш національний розвій простою вірною дорогою”.

У статті „Стара пісня” І.Франко твердо заявляв, що всі народи йшли і йдуть до загального добра через свої національні ворота, і для українців нема другого ходу: „або стій на однім місці як проклятий, поки одубієш, або ж простуй до людей по своєму дворі і в свої ворота” (3)

Те ж саме він заявляв у статті “Поза межами можливого”: “Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти його, вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його нам, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина” (4).

Якщо Тарас Шевченко був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим, писав Каменяр, то себе він називав „пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку”,

але скроплений потом, сльозами і кров'ю своєї власної праці, що живило дух українського народу. Кобзаря він називав генієм, а щодо себе, то працівником на полі літератським.

Франко, як і Шевченко, залишив нащадкам велетенську духовну скарбницю мудрості. Він „для геніїв грядущих поле дикее орав” і всупереч гірким і несприятливим обставинам постав універсальним генієм вселюдського масштабу. Це вже ми можемо сказати сьогодні, що він світовий велет думки і праці для рідного народу.

Шевченко, як і Франко, протягом свого життя зазнавали зневаги і шельмування від чужих і своїх, сиділи по в'язницях, терпіли холод і голод, але у них обох був „дух, що тіло рве до бою”. Цей дух переважив усе. Доля поклала на їхні плечі може найважчий обов'язок – служити рідному народові, але вони не стогнали і не проклинали свою долю, хіба Шевченко та й то, аби далі набратися сили й продовжити свою боротьбу за народ.

Український бідний і неосвічений рідний народ пропадав на чужім полі від безпросвітності, хоч ниви то були українські й багаті, але Франко шукав народові шляхи і давав віру й надію, аби той народ мав у собі силу піднятися над важкими обставинами і вирушити туди, „де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали”.

А Тарас Шевченко наказував „добре вигострить сокиру”. У "Заповіті" конкретизував завдання: "Як понесе з України... Кров ворожу..." і "вражю злою кров'ю Волю окропите".

То ж і Франкових правдивих думок і слова боялися і ненавиділи та спалювали книжки: що за його часи, чи тепер, здавалося б у вільній і незалежній Україні. Але Україна мала і має завжди багато ворогів.

Марксисти, інтернаціоналісти, соціалісти-демократи зараховували Івана Франка до своєї когорти. А він, вивчивши досконало праці основоположників марксизму й соціалізму, ствердив думку в маловідомій статті "Огляд української літератури", зокрема про те, що "в інтернаціональних справах, як соціалізм, здорові органічні парості можуть у кожному краї вирости тільки з виразного національного ґрунту і тільки тоді вони перестануть бути теорією і зробляться цвітучою дійсністю" (5).

На його тверде переконання, наприклад, соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті. Хоча він прагнув домогтися повної рівноправності – „проти насилля верховодців, проти несправедливої майоризації та визискування”.

А в статті „Поза межами можливого” різко ставив питання економічно, про соціальних п'явок, що вони „насцавшись хоч і до людських розмірів, можуть навіть пальцем не кивнути для добра тої нації, якої соками вони наситилися” (6).

У праці „До історії соціалістичного руху” Каменяр досліджує про те, що „більша частина думок „Комуністичного маніфесту” Маркса й Енгельса запозиченна без подання джерела, а по думці демократа й соціаліста В.Черкезова, навіть перепсована та баламутно передана з іншого маніфесту, написаного 1843 ученим фур'єристом, французом Віктором Консідераном, раніше написаного (7).

Іван Франко є не лише вірним портретистом життя і оборонцем прав усіх пригноблених і покривджених. Він поет протесту, сили і свободи, створив в українській літературі принципи боротьби за наші права. Як вчений, І. Франко є одним із головних центрових української етнографії, літературної історії й філології, політики й соціальних та громадських питань. Як публіцист є завзятим і непохитним борцем за людські та національні права свого народу – неблаганним противником всякої реакції і насильства. Як людина є чоловіком щирим, правдомовним, поступовим і невідкупним – так про нього писалося в „Літературно-науковому віснику” 1908, коли він уже там не працював.

Скрізь і всюди була в нього одна провідна думка – **служити інтересам свого рідного народу та загальнолюдським поступовим**, гуманним ідеям. Цим двом провідним зорям він, як писав, „не спроневірився” до кінця свого життя.

Однією з цікавих сторінок Франкової боротьби за права українського народу була боротьба з москвофільством. Про москвофільство він писав багато, часто-густо це виходило на перший план його гострого публіцистичного пера. Наприклад, у статті „Українські „народовці” і радикали” у польській газеті “KurjerLwowski” 1891 року, де близько 10 років працював, Франко

наголошував, що москвофільство в суті своїй вороже ідеї самостійної України і її національного розвитку в Галичині.

Та й на всій Великій Україні і по сьогодні, де бачимо винищення і вбивства людей (бійці і волонтери на війні з москалями стверджують, що вбито не менше 50 тисяч!). А ще більше як на третину стало каліками й інвалідами. Загарбання заводів та майна, що можна, то вивезено до Московщини. Решта зруйновано.

„Мусимо навчитися чути себе українцями!”, – так він заявляв у статті „Одвертий лист до української галицької молоді”. – А „боротьба з москвофільством відтепер мусить виглядати зовсім інакше, бо її терен розшириться безмірно, а її зміст поглибитися відповідно до того, як вона розростеться до розмірів боротьби всеукраїнського національного почуття з винародовлюючими претензіями „державної” великоруської нації. І наші відносини до жидів мусять улягти значній переміні, коли нашої нації прийдеться „автономно” гоїти гнілі рани, задані їй московським чиновництвом через цілковите нагромадження жидів на нашій території при помочі т. зв. „черти осідлості” та через варварські та нелюдські експерименти урядового аранжування антижидівських розрухів, щоб ними відводити від себе вибухи народної розпуки та обурення” (8)

Протягом свого життя-боротьби він застерігав що, українці, бачили досі мільйони прикладів, як знущався над живими людьми й націями абсолютизм, озброєний трьома доктринами: православіє, самодержавіє й обрусеніє:

„Сі доктрини, – переконував Франко, – ввійшли занадто глибоко в тіло і кров російської суспільності, щоб тепер, коли при кермі замість всевладного чиновника стане всевладний російський ліберал, ми могли надіятися наглої й основної зміни в самім режимі” (9).

А все що не українське в Україні, без пояснень, вороже як для держави, так і для кожного українця, хто має в собі бодай не покрученість моральну, не ідеологічні виверти чи то в мистецтві, чи то в літературі, чи просто в побутовому житті. Для Франка це було реальною дійсністю, з чим він боровся на сторінках виданих ним книжок, журналів і газет чи як творець трьох політичних стороництв.

І Франко робить безапеляційний висновок у замітці „Дещо про польсько-українські відносини”, що „москвофільство, як усяка

підлість, всяка деморалізація – це міжнародне явище, гідне загального осуду і боротьби з ним” (10).

Так він часто переходив від просто радикальних позицій на позицію радикального націонал-демократизму, націоналізму. Із ренегацтвом, відступництвом від ідеї українства простого народу, інтелігенції, робітництва чи духівництва він боровся всіма силами, всіма подихами своєї душі.

Його переконання – потрібно по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити **почуття народної єдності, піднімати загальноукраїнське народне самопізнання**.

А, наприклад, лише питання української мови і було для Франка визначальним. Він так і стверджував: у нас був один заряд – наше рідне слово. У якій мові вродився і виховався, писав у статті "Доязичність і дволичність", "тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою... І чим вища, тонша, субтельнійша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карасться йому така переміна" (11).

Тут пригадуються науково доведені постулати з цього питання академіка Олександра Потебні ще наприкінці 19-го століття в рецензії на збірник "Народні пісні Галицької й Угорської Русі, зібрані Я. Ф. Головацьким".

Взагалі винародовлення (денаціоналізація) зводиться на дурне виховання, на моральну хворобу: на неповне користування наявними засобами сприйняття, засвоєння, впливу, на ослаблення енергії думки; зрештою, на мерзотність здичавіння на місці витіснених, але нічим не замінених форм свідомості; на ослаблення зв'язку підростаючих поколінь із дорослими, що замінюється лише слабким зв'язком із чужими; на дезорганізацію суспільства, антиморальність, зпідлення... Денаціоналізація все-таки призводить до економічної і розумової залежності і слугує джерелом страждань.

Точніше не скажеш. Отже питання рідної мови – це одність, одноцільність народу, нації. І звідси боротьба з москвофільством, московізацією, кацапізацією, що як мор насувається з Московщини і полонила майже всі телеканали пресу книжковий ринок.

А Карл Маркс говорив, що чужою мовою в державі розмовляє або гість, або ворог, найманець або окупант чи загарбник, як це ми

бачимо нині на Донбасі. Ну ще й негідники, покручі і, як писала Уляна Кравченко, перекинчики. Пряміше – зрадники.

Кацапізація насаджувалася терором, голодомором, репресіями, засудженням до страти.

Ось маловідомий і промовистий та жахливий вчинок радянської влади.

1952 року в Харківському університеті ім. Каразіна, де Іван Франко свого часу був почесним доктором, студенти відмовилися складати іспити московською мовою, Вони заявили, що українці і мають право розмовляти українською мовою, навчатися й складати іспити. Тоді закритим судом 32 студенти засудили до... вищої міри покарання (страти), сотні відправили до Сибіру, мало не закрили вищу школу. (УМ, 6.11.2014).

Нині треба уявити нам, що коли москвини нищать нас фізично й морально, убивають наших людей – дорослих і дітей, коли проливається кров українців, грабується на Сході України і в Криму все і вся. – розмовляти московським наріччям, або, як казав О. Потебня, конгломератом наріч, цією штучною мовою, есперанто Заменгофа, що доведено вченими й дослідниками, розмовляти мовою наших убивць, слухати їхні балаганну, попсу і блатняк – це злочин і світова ганьба!

Український народ каже, що кожне рідне наше слово – зміцнює Україну, її дух і душу кожного. І навпаки.

Місце кожного українського патріота зараз на війні із московськими вбивцями – на фронті. Якщо не можете взяти до рук зброю – допоможіть війську, захисникам матеріально, грошима, фінансово. Коли й цього не можете, то хоч розмовляйте українською мовою, бо говорити, як убивці, ці монстри-потвори, окупанти і загарбники – це злочин проти українців і України.

Як зазначають знавці нашої ментальності, коли не можеш вивчити українську мову чи важко, то наче тризуб і синьожовту стрічку, а чоловіки та юнаки пострижуться під "козака з чуприною". Принаймні це модно і стильно. Або співайте українських народних пісень – патріотичних чи весільних, чумацьких чи козацьких, жартівливих чи заробітчанських. Або про кохання. Тут ми непереможні. Кращих пісень, ніж українські – немає в світі.

Нещодавно московські вчені протягом 2000-2006 років проводили дослідження щодо генетичного походження москвинів і виявили, що вони не слов'яни, а належать до угрофінів із домішками тюрськими. ("Обличчя московської національності", № 15, 2006).

За повідомленням московського Центру Льва Гумільова в московців виявився шок. Результати аналізу мітохондріальної ДНК явно показали, що найближчі родичі кацапів фіни і татари, які перебувають на тій же генетичній відстані в 30 умовних одиниць. Дослідження власне московських вчених поставило жирну крапку щодо їхнього походження зі слов'ян, хіба що мова, та й у ній 60-70 відсотків неслов'янської лексики, тому москвини не здатні розуміти слов'ян. Москвини – люди чужої крові.

Ідентичні факти повідомило московське видання "Власть" про дослідження генофонду москалів і підтвердило давно відому версію, що московитяни не є слов'яни, а належать до угрофінської групи. Дослідження проводив Медико-генетичний центр Московської академії медичних наук (Нова молодь Черкащини. № 45, 18.11.2015).

Зрештою в Україні москалів, адже вон "не русские", пишуть у пресі, 8 мільйонів, які не те що не визнають нічого українського, а є звичайними окупантами і душителями нашої свободи. Московити "не народ даже", а какая-то етнографическая протоплазма", за висновком історика Погодіна.

А Маркс той таки коли ще казав, що московити навіть не належать до індоєвропейської раси. І ця думка має стати переважаючою.

Правда, й історик Геродот ще у 5-му столітті до нашої ери в своїй "Історії" (кн. 4) визначав їх як андрофагів, "які серед усіх людей мають найдикіші звичаї, в них нема ні прав, ні законів. Грецькою мовою це означає буквально – "людожери – дике плем'я на півночі від скіфів" (А. О. Білецький).

Тут дотичними є статті, наприклад, Івана Нечуя-Левицького. Московщина, на його переконання, має в собі за ціль вбити українську національність, вбивши нашу літературу, писав у праці "Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини" (*Сьогочасне літературне прямування*):

„Сумно стає на душі, як подумаєш про будучі часи України під московськими пазурями... Якесь справді самодурство сидить у цій

нації, і воно викидає на нашу шию самодурів-політиків, і буде викидати хто його зна й доки. Вони принижують наше розвиття своєю літературою, з чужим нам життям, з чужими типами. Україну жде погана перспектива в Московщині, перспектива темна, як ніч: ця неповага до інших народностей, це нехтування ними, навіть якась ненависність до них і справді й досі ще жива в московитах” (12).

Безапеляційно відомий філософ і громадський діяч Петро Чаадаєв у своїх працях („Твори і листи”) стверджував власну, очевидно на його переконання, безсумнівну істину:

„Настав час, коли незнання Московщини загрожує європейській безпеці. Європейці мусять зрештою зрозуміти основну причину, що спонукає цю величезну імперію виходити за свої межі і нападати на інші народи. Московщина – це окремих, ворожий європейським ідеям світ. Світ азійських кочовиків, які не знають іншого шляху, крім загарбання і поневолення народів”.

Той же Карл Маркс характеризував і аналізував московську дипломатію та стратегію територіального поширення як намір світового володіння. Московські способи, тактика мінялися і мінятимуться, наголошував він, але провідна зірка московської політики – підбити світ і панувати в ньому – є і буде незмінною. Москва грабуватиме доти, доки не зустрине опору. Маркс мав у центрі уваги московську експансію, а далі – неадекватність міжнародної поведінки стосовно захоплених земель і населення. Тобто повне поневолення і загарбання, або знищення.

Саме ідеології „світлого майбуття” Марксу належать ці знамениті слова, що у кривавому болоті московського рабства, а не в суворій славі норманської доби стоїть колиска Московщини. Змінивши імена та дати, побачимо, що політика Івана III і політика теперішньої московської імперії є не лише подібною, а й тотожною.

Наш видатний вчений І.Чопівський в „Економічних нарисах України”, виданих 1918 р., також заявляв, що „коли національні сили не згуртуються, коли не скристалізується національний дух, – тоді можемо сміло слово Україна замінити словом: міжнародний ринок з „інтернаціональним” капіталом..., єврейським, московським... – і все це буде зватися „Україна”.

Для Івана Франка свобода і вілний поступ рідного українського народу було найважливішим принципом життя і творчості.

„Дух, наука, думка, воля” – це є його політична, життєва, найважливіша позиція. Він так і писав, що коли б українці здавна були б працювали **для себе**, для своєї національності, не оглядаючися на "абстрактний общерусизм, то не тільки піддвинули б були Україну високо, але й загально-руська й загально-слов'янська сила була б у сумі багатша та більша" (13).

Все ж таки не слов'янство як таке мало бути дужчим, а власний народ, хоч і задурманений зайдами і своїми хрунями та рагулями. Оглуплений і байдужий.

Якось І. Франко зізнався поетесі Клементині Попович, що коли б мав він незалежний шматок хліба і міг творити лише те, чим душа повна, то замешкав би в лісі, наче пустельник і творив би залюбки, а голос у цім величній настрої міцнів би, як ерихонська труба, і ним пробував би збудити рідний народ зі сну вікового.

Тут можна сказати його ж поетичними рядками: "Все, що мав у житті, він віддав Для одної ідеї, І горів, і яснів, і страждав, І трудився для неї".

Поза п'ятдесятитомником Каменяра лишилася була поезія, статті з літературознавства, фольклору, етнографії, політики, релігії, філософії, велика кількість віршованих перекладів, а також не пропущено різножанрові філософські, політичні, історичні, релігійні переклади. Це цілком окремі самостійні твори, хоч ідеї перегукуються з усією Каменяревою яскравою, великою й незабутньою творчістю. Їхнє видрукування в наш час, оприлюднення є важливою потребою часу, що зробив інститут літератури НАНУ ім. Тараса Шевченка.

Кожен твір, уривок, думка, образ, слово, найменша згадка про життя і творчість такого велетня думки як І. Франко, мусять залишитися назавше для всіх поколінь українців, для тих, хто серйозно ставиться до правдивого осмислення життя в усіх його виявах, і особливо праці, як основи людського буття, як керівництво до дії.

Важко сказати, скільки є всього написаного І.Франком і чи можливо все віднайти, аби не втратити його спадку для наступних поколінь, для сьогодення. Чимало залишилося в зарубіжних виданнях і хтозна коли це буде в нас опубліковано

Нині вже побачило 5 томів зібраних Франком Апокрифів та легенд з українських рукописів, шість книжок Галицько-руських приповідок, додаткових чотирьох томів до академічного зібрання, а також том так званих купюр. Тобто вирізано з тексту.

Ці "вирізки" з творів, або купюри можна віднайти майже в усіх наших класиків: І.Нечуя-Левицького, М.Драгоманова, Лесі Українки, у щоденниках і листах Панаса Мирного та інших. Та все-таки Зібрання творів у 50-ти томах, зважаючи на специфіку творчості цього автора, претендує на найбільше „ідеологічне редагування”, викидання неугодних текстів, тощо. При цього найдужче спотворені тексти у знакових працях, як „Темне царство”, „Хуторна поезія П.О.Куліша”, „Хмельниччина 1648-1649 рр. у сучасних віршах”, „А.Н.Піпін. История русской литературы”, „Михайло П. Старицький”, „До біографії Івана Вагилевича”, „3 останніх десятиліть 19 віку”, „Поема про сотворення світу в світлі науки” тощо. А зі статті „Стара Русь” – важливого причинку до історії галицького москвофільства – вилучено, наприклад, 2 розділи.

За найменшим переліком, невидрукувано було, наприклад, переклади романів і повістей Е. Золя, оповідань Г. д'Аннунціо, А. Стрінберга, Г. Флобера, А. Доде, В. Гюго, Г. Гайне, Ч. Дікенса („Оповідання вандруючого актора” і „Рукопис божевільного”), Марка Твена, нарисів А. Франса, творів інших письменників, єгипетських і єврейських казок та легенд. Також переклади із давньої української літератури старохристиянської легенди, „Лови сього світу” І. Вишенського. Характерно, що у І. Франка безліч рецензій, зокрема, на художні твори Д. Мордовця, М. Кропивницького, П. Куліша, О. Луцького, В. Винниченка, наукові твори О. Огоновського, В. Шухевича, С. Єфремова, А. Брюкнера та багатьох інших.

Навіть не введено в бібліографічний опис чимало його газетних та журнальних статей, розкиданих по світу. Так, зокрема віднайдено надзвичайно цікаве листування Івана Франка із видавцями австрійського часопису "Ді цайт" (Час).

„Ідеологічно” препаровано в академічному виданні і єврейська тематика у широкому комплексі її аспектів: від поезій і перекладів до статей – "Семітизм і антисемітизм у Галичині", "Жидівська держава", "Мої знайомі жиди", та інші праці, що з тих же певних ідеологічних міркувань було не допущено до видання.

Нині найбільш активно працює над творами Івана Франка Львів'яни – Львівський національний університет імені Івана Франка та львівське відділення Інституту літератури НАН України імені Тараса Шевченка. Літінститут видав два томи "Бібліотека І. Франка. Науковий опис". Завершено підготовка до видання першого тому "Франківської енциклопедії" тощо.

Можна називати багато наукових імен, хто працює в франкознавстві з тих же львів'ян, але ім'я письменника й дослідника, галичанина Романа Горака обминути неможливо. Згадаймо хоча б його знамениту повість "Тричі мені являлася любов", що витримала кілька видань, чим захоплювалися студенти і старші віком, хто шанує Каменяра. Або Горакові книжки "Задля празника", чи "Розвіяні вітром", "Адреси пам'яті Івана Франка у Львові", "Іван Франко та Жовківщина", "Дорога до Жовтанців", "Де верхи вносить наш бескид гордий..", "Твоє ім'я не вимовлю ніколи" та інші.

Роман Горак у співавторстві з Я.Гнатівим видав 10 томів (в 11-ти книгах) ґрунтовної біографії про Каменяра, що, здається унікальне явище не лише в Україні, а й світі. Ця фактологічна епопея, зроблена у хронологічному порядку, "Рід Якова" (Книга 1), "Цілком Нормальна школа" (2), "Гімназія" (3), "Університет"(4), "Не пора!" (5), "В поті чола" (6), "Протистояння" (7), "Роки страждань" (8), "Катастрофа" (9), "Guovadis?" ("Куди пішов?", книга 10 у двох частинах), що має найвище визнання нашої державою – Національну премію України імені Тараса Шевченка.

Працюючи 10 літ у Науковому товаристві Шевченка у Львові, Іван Франко редагував та упорядковував, писав власні твори.

"Літературно-науковий вісник", редагований Франком, найяскравіший етап його редакційно-видавничої і діяльності. А ще "Записки НТШ", "Етнографічний збірник", "Матеріали до українсько-руської етнології", до чого він був причетний як видавець.

Все це, крім власного творчого велетенського доробку, політично-національної роботи, видання кількох бібліотек і сотні книжок, редагування творів близько тисячі початківців і вже на той час відомих письменників. Організація, заснування і видання 30 часописів, участь у 75 виданнях тощо.

Друкував твори, що ставили радикально національне питання, відтоді, очевидно й пішло зацікавлення працями видатного

українського письменника і мислителя та науковця. На його думку, українська справа потребує сміливих і рухливих шук, "котрі б усюди плавали, усюди виявляли життя і будили других до життя".

Отже, ідея Івана Франка – потреба свідомої і сміливої праці на "полі нашого ділання", долаючи всілякі перешкоди, заборони і цензуру.

Так, наприклад, перекладаючи для ЛНВ працю Густава С.Чемберлена "Раса, нація, герої", що не увійшла до академічного видання, Франко мав на увазі дати її для українських читачів. Саме національність, народність – це вища форма і зміст кращого життя. Це визначальна цінність в етичному й естетичному значенні, не лише в економічному чи політичному.

Українство – є певною основою, підвалиною в соціальному і філософському розумінні. І прикметами національної ідеї тут виступає не саме питання мови, хоч і головне, етнографічної, етнологічної своєрідності, а це питання політичної й економічної самостійності, соціальної справедливості, про що Іван Франко постійно наголошував і титанічно працював..

Ось тому праці Івана Франка потрібно видати всі, вивчати, пропагувати і відповідно діяти.

Іван Франко ніколи не забував, що думка про рідний народ не може бути іншою, як тільки щиро правдивою, масовою, всенародною, і цю сторону національної ідеї неустанно підносив на всіх полях нашого життя.

Він цю думку тиражував, намагався її донести до якнайширшого кола українців.

"Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!" (14)

Джерела та література

1. Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – т. 45. – С. 283-284.
2. Гаєр Манфред. Світ Канта. Біографія – К.: Юніверс, 2007. – С. 170.
3. Франко І. Збір. тв. у 50 т.- К.: Наук. думка, 1982. – т. 37. – С.77.

4. Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – т. 45. – С. 285.
5. Франко І. Мозаїка. – (Упорядк. З. Т. Франко, М. Г. Василенка), Львів: Каменяр, 2001. – С. 172.
6. Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – т. 45. – С. 281.
7. Франко І. Мозаїка. – (Упорядк. З. Т. Франко, М. Г. Василенка), Львів: Каменяр, 2001. – С. 407.
8. Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – т. 45. – С. 405-406.
9. Там же, с.403.
10. Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – т. 46, кн. 2. – С. 261.
11. Франко І. Мозаїка. – (Упорядк. З. Т. Франко, М. Г. Василенка), Львів: Каменяр, 2001. – С. 265.
12. Нечуй-Левицький Іван, „На літературних позвах з московщиною”, Л.: Каменяр, 1998. – С. 124-125.
13. Літературно-науковий вісник. – 1902, т. 18. № 4-6, с. 63.
14. Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К.: Наук. думка, 1976. – т. 1. – С. 28.

УДК 141.82(477) І. Франко

Олег Рафальський
Петро Чернега

ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІДЕЇ У СВІТОГЛЯДІ ІВАНА ФРАНКА

Аналізується науковий пошук І. Франком змісту і шляхів втілення соціалістичної ідеї як історичного феномену, що виникла з еволюційного розвитку суспільства. Розкриваються основоположні погляди вченого на вирішення соціальних проблем людства. Наголошується, що соціалізм це повна політична воля, рівність і солідарність націй і народів кожної людини. Показано критику і доведено І. Франком антинауковий зміст і характер, безперспективність марксистського соціал-демократизму для Європи й зокрема українського народу, розкрито роль національної ідеї у втіленні в життя ідеалів соціальної й політичної свободи та рівності. Обґрунтовано ідейну еволюцію мислителя від світоглядного матеріалізму і раціоналізму до ідеалізму та ірраціоналізму.

Ключові слова: соціалізм, соціал-демократизм, комунізм, національний ідеал, еволюція, поступ.

Analyzed scientific research by Ivan Franko content and ways of implementation of socialist ideas as a historical phenomenon that has arisen with the evolution of society. Revealed fundamental scientific views on the

solution of social problems of mankind. It is noted that socialism is the full political freedom, equality and solidarity of the nations and peoples of every person. Showing brought criticism and I. Frank unscientific content and nature, the futility of Marxist social democracy in Europe and in particular the Ukrainian people, exposed the role of the national idea in the implementation of social and political ideals of freedom and equality. Grounded ideological thinker evolution of philosophical materialism to idealism and rationalism and irrationalism.

Key words: *socialism, social democracy, communism, national ideal, evolution, progress.*

Видатний письменник, вчений, філософ-гуманіст, громадсько-політичний діяч І. Франко все своє творче життя присвятив боротьбі за соціальну справедливість, за визволення українського народу з колоніального рабства. Боротьба проти соціального й національного гноблення українства стала його ідейно-творчою заповіддю. Унікальна, інтелектуальна і геніальна особистість, він як ніхто усвідомлював, що необхідно підняти дух народу, роз'єданого, колонізованого, «замученого», «розбитого», «мов паралітик на роздоріжжю», який «людським презирством ніби струпом вкритий» [13, с. 664].

Підняти дух для І. Франка – це просвітити народ, дати можливість сотням тисяч неосвічених, темних і прибитих горем досягнути правду свого знедоленого життя, якою б гіркою вона не була. «Що значить безгрунтовій юрбі ..., – писав поет, ... – Обіцяти свободу? Чи не те ж, що з землі вирвать дуб, і пустити на воду?» [13, с. 697].

Наслідком титанічної праці генія стало написання 6000 творів, з них 3000 наукових і публіцистичних праць із різних галузей знань та суспільно-політичного життя.

Наприкінці 70-80 рр. поет вивчав твори Платона, Т. Мора, Т. Кампанелли, Р. Оуена, У. Томпсона, П. Прудона, В. Консідерана, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Драгоманова, С. Подолинського та інших вчених, які досліджували соціальні процеси. У праці «Мислі о еволюції в історії людськості» І. Франко розглядає основні етапи розвитку суспільства від його первісного стану до товарного виробництва включно [15, с. 76-139]. Він намагається на основі аналізу історичного минулого «відгадати ... напрям майбутнього розвитку і виробити в собі бодай в приближенні вірний образ

будушої суспільності» [15, с. 80]. Митець глибоко переконаний, що ніякого «золотого віку» в історії людства не було, а ідеал суспільства необхідно вибудовувати з історичного еволюційного розвитку. Автор стверджує, що основними принципами майбутнього суспільного життя повинні стати свобода, рівність і братерство.

Захоплюючись утопічними ідеалами суспільного життя, виробленими Платоном у своїй «Державі», Т. Мором в «Утопії» й Т. Кампанеллою у «Місті сонця», І. Франко критикує їх химерність і пропонує будувати більш досконале суспільство без насильницьких й кривавих потрясінь, спираючись на хід історії, людський розвиток, науку, «почуття і розуміння потреб народних». Ідею соціальної рівності, образ прийдешнього суспільства він вбачає у «науковій теорії громадівства», яку формулює у «Мислях о еволюції в історії людськості». Основною тезою його теорії є економічна рівність людей, за відсутності якої начебто не може бути справжньої свободи, рівності й братерства. Мислитель переконує сучасників, що досконале суспільство це те в якому капітал й усі знаряддя праці перейдуть у спільну власність й користування [15, с. 76-139].

Громадська спільність, за І. Франком, ґрунтуватиметься не лише на спільних економічних стосунках, а також охопить державні, громадські й родинні відносини, що стане запорукою знищення соціальної нерівності й задоволення всіх потреб членів громади. Основний обов'язок громадівців – це участь у загальній праці. Він стверджує: «Хто не працює враз із громадою, той не член громади, значить і жити не може в громаді громадським добром» [15, с. 138]. Загальна праця не звільняє людину від громадської залежності, хоч автор не заперечує свободи слова, навчання, переходу з однієї громади до іншої.

Франко, продовжуючи пошук досконалих форм соціального устрою, заявляє, що наука й освіта, здобутки суспільного життя стануть надбанням усіх людей, а влада зникне як така. Громада, а не сім'я буде займатись вихованням дітей. Молодь формуватиметься за однаковими і всезагальними моральними й ідеологічними принципами [15, с. 139]. Не зрозуміло тоді як, за твердженням автора, кожен член такого суспільства розвиватиме свої

вроджені здібності й приносити користь громаді. Натомість, він усвідомлює, що майбутній суспільний лад, не зможе гарантувати особисту свободу людини, її незалежність перед громадою.

На час написання цієї праці письменник вірив, що суспільство сформоване на засадах економічної рівності, спільної праці, тісної дружби й братерства буде досконалим й стабільним, задовольняючи потреби всіх його громадян. Після переслідування і неодноразового ув'язнення за участь у робітничому русі й пропаганду соціалістичних ідей протягом 1877 – 1878 рр. І. Франко у праці «Що таке соціалізм?» (1878), виданій на кошти робітників, продовжує вивчення нового вчення про вирішення життєвих проблем людства. Він робить висновок, що «соціалізм – то є прагнення усунути всяку суспільну нерівність, всяке визискування і всяке убозтво, запровадити справедливіший, щасливий лад, ніж нинішній...», проте у такий спосіб, щоб засоби виробництва, сировинні ресурси «... перейшли від приватної власності окремих людей до загальної власності» [14, с. 44-45], тобто до громад.

Теорія громадівства І. Франка нав'язана вчителем М. Драгомановим була хибною, як і доктрини його попередників – утопістів. Вона включала ідеї й концепції орієнтовані на соціалістичний ідеал і її також можна назвати соціалістичною утопією. У 1900 р. І. Франко у праці «Поза межами можливого» аналізуючи вчення М. Драгоманова напише, що «... глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його очима ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвою. І навпаки, не маючи в душі свого національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійськیم морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті попадали в зневіру і апатію. Для нас тепер не підлягає сумнівові, що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій (послідовностей), також на політичному полі був головною трагедією в житті Драгоманова ...» [23, с. 308].

Натомість ще студентом І. Франко у 1877 – 1878 рр. переклав теоретичні розділи праці Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг» під заголовком «Початок і теорія соціалізму Фрідріха Енгельса», де

наголосив, що творцями соціалістичної теорії є Сен-Сімон, Фур'є і Оуен і що їх думки про суспільні зміни будуються «чисто на розумі і фантазії, без зв'язку з сучасним розвитком» [10, с. 14].

Еволюцію соціалістичної ідеї І. Франка прискорили участь у робітничому русі, редагування польськомовної газети «Праця», літературна й наукова діяльність. Наприкінці 70 – початку 80-х років XIX ст. він написав ще понад 30 науково-популярних і публіцистичних статей та заміток, таких, як «Солідарності», «Що нас об'єднує і що нас ділить», «Англійські робітничі товариства», «Чого ми хочемо?», «Чого вимагаємо?», «Робітниче питання» та ін., де здійснить аналіз антинародної сутності тогочасного товарного виробництва й суспільства, викриє жахливу соціальну й економічну нерівність, експлуатацію робітничого люду, закличе трудівників до солідарності у боротьбі за кращу долю.

Через призму наукових знань й соціалістичної ідеї І. Франко творить свої художні прозові праці. В оповіданнях «Два приятеля», «Лесишина челядь», «Вугляр», «Мавка», «Ліси і пасовиська», «Микитичів дуб», «Сам собі винен», «Добрий заробок», «Домашній промисел» та інших він не лише зображує злидні селян та гострі життєві ситуації, а як активний учасник соціального процесу звертається до нагальних потреб часу, до загальнолюдських цінностей. Таке осмислення письменником соціальної дійсності дало змогу багатьом співвітчизникам глибше усвідомити своє національне ество, ставлення до народу і шукати життєву правду у наполегливій та активній боротьбі за його соціальне й національне визволення.

Франко, вивчивши досвід стихійної і організованої боротьби робітників Європи, а також, як безпосередній учасник робітничого й соціалістичного руху в Галичині, багато художніх творів й публіцистичних статей присвятив соціальному становищу робітників. В оповіданнях «Полуйка», «Яць Зелепуга», «Вівчар», «Задля празника», «Навернений грішник», «Муляр», «Слимак», у повістях «ВоаConstrictor», «Борислав сміється» та інших письменник доносить до широкого загалу соціальні проблеми робітників з позицій, які відповідали його науковим і економічним поглядам та національним інтересам. Його герої розуміють причини своєї гіркої долі, прагнуть соціальної справедливості й обдумують заходи боротьби за краще життя.

Франко на початку ХХ ст. був найпопулярнішим серед всіх європейських письменників, стверджує дослідник його життєвого і творчого шляху Р. Горак. Як співробітник провідного німецького видання «DieZeit» (Час), що задавало тон у політичному, економічному і літературному житті він друкує свої публіцистичні й наукові праці, зокрема про Адама Міцкевича «Поезія зради», де аналізує подвійну мораль польського шовінізму, про становище робітників Галичини й інші соціальні проблеми. Він першим у європейській літературі на робітничу тематику описав у повісті «Борислав сміється» як зорганізувати робітників задля визволення з рабства монополістичного капіталу [3].

Усвідомлюючи довготривалість процесу боротьби українського народу за соціальне й національне визволення, І. Франко у статті «Наш погляд на польське питання» (1883) пропонує нові форми стосунків українського народу з його колонізаторами. Він заявляє: «Єдину поруку ліпшої будучності обох народів ми бачимо тільки, в їх федеральнім зв'язку між собою і з другими сусідами, в зв'язку, оснований на якнайповнішій рівноправності, і автономії кожного окремого народу, де б другий народ ніколи не мав права вмішуватися в домашні справи сусіда або держати над ними яку-небудь опіку» [17, с. 54]. Натомість, у написаній Франком програмі радикальної партії (1890) письменник закликає «нести в народні маси свідомість його економічних, політичних і національних інтересів і публіцистично пояснювати ті інтереси та боронити їх». Політичні, економічні й культурні відносини українства з Європою він розглядає крізь призму національної ідеї. У 1899 р. І. Франко виходить з радикальної партії, заявивши, що відчуває себе «насамперед русином, а потім радикалом». У цьому ж році він створить разом з однодумцями Українську націонал-демократичну партію [9, с. 93].

У 1907 р., розвиваючи ідею національної автономії в статті «Свобода і автономія», мислитель заявляє, що для українців, які «мусили коштувати» в імперіях Польщі, Росії та Австрії «найпоганіші і найприкріші наслідки тих старих порядків» ..., «покликом нашим у сю пору не може бути ані автономія ..., ані федералізм ..., але все і всюди: повна політична воля і рівність кожної людської

єдиниці, забезпечення її людських прав, а вже на тій основі автономія національності» [30, с. 615].

Франко, ґрунтовно і всебічно, вивчивши теорію і практику соціалістичної ідеї продовжував вірити, «що соціалізм протилежний усякому утиску, визискові, – чи то людини людиною, чи народу народом». Наприкінці 80-90 років, будучи авторитетним науковцем та відомим громадським і політичним діячем у статті «Соціалізм і соціал-демократизм» опублікованій у журналі «Життя і слово» за 1897 р., він здійснив аналіз брошури відомого дослідника соціалістичних теорій В. Черкезова, який виступив з різкою критикою соціалістичної ідеї у редакції марксистів. Не заперечуючи аргументів й доказів колеги, письменник показав свою схильність до критичного осмислення теоретичної спадщини соціалістів, до еволюції самої ідеї, назвавши її великим культурним надбанням людства «новіших часів» [21, с. 222]. Проте, стверджує Франко, в Німеччині на основі праць Маркса і Енгельса, наукової і агітаційної діяльності Лассаля, Лібкнехта, Бебеля та інших виник поряд з соціалізмом соціал-демократичний рух, який «... ще не конче мусить бути соціалістичним, а може бути змаганням до зміни суспільного ладу в якимсь неозначенім ближчим демократичнім напрямі» [21, с. 223].

Вчений, аналізуючи «Комуністичний маніфест» німецької комуністичної ліги зредагований Марксом і Енгельсом та їх праці, переконливо доводить, що марксистський науковий соціалізм, зокрема теза про матеріалістичне розуміння історії, нібито відкриті ними діалектичний метод наукових досліджень, теорії концентрації капіталу і надлишкової вартості, не мають наукового обґрунтування й відповідно майбутнього, а його основу як і соціал-демократизму, становить національний шовінізм і великодержавство [9, с. 222-247]. Позбувшись «ілюзій і хибних доктрин», стверджує Франко, людство обере «ідею будучного братерства, правдивого соціалізму» [21, с. 248].

Великий гуманіст й український патріот, дослідник економічної історії, автор економічних програм галицьких соціалістів, Українсько-руської радикальної партії і народно-демократичної партії, як ніхто усвідомлював загрозу кривавих революцій і

диктатури пролетаріату доктрин К. Маркса. У вище названій праці І. Франко позбувається утопічних поглядів на соціальний устрій й стверджує, що марксистські доктрини не мають наукової основи підпертої історичним розвитком, а тому й довготривалої перспективи і несуть загрозу еволюційному гуманістичному розвитку людства.

Аналізуючи так звані наукові відкриття К. Маркса і Ф. Енгельса, вчений стверджує, що наука розвивається за індуктивним, а не діалектичним методом. Він підтвердив цей висновок теоретичними положеннями праць видатних вчених й навіть Гете, який писав, що діалектичним методом «однаково легко доказати і про і contra (і за і проти) всякої речі ..., для досліду правди є тільки один метод – індуктивний» [21, с. 228]. У соціальній практиці й науці цей метод незмінно приведе до поневолення державою людської особистості, подвійної моралі, подвійної правди й подвійних цінностей. Франко назвав прихильників діалектичного методу учнями реакційної і метафізичної школи Гегеля [8]. Ленін пізніше назве ідеї німецького філософа «алгеброю революції».

Франко обґрунтовано заперечує пріоритет К. Маркса і Ф. Енгельса у відкритті теорії надлишкової вартості. Про це, стверджує він знав ще Т. Мор, Р. Оуен, а його приятель У. Томпсон у книгах «Соціальна наука. Дослідження» (1824), «Праця і зарплата» (1826) мав особливо великі заслуги у з'ясуванні джерел додаткової вартості [21, с. 229-232]. Маркс, на думку І. Франка, також не соромлячись скористався теорією надлишку вартості французького економіста П. Прудона, якого безпідставно обізвав неуком і софістом [21, с. 232; 8].

Універсальний вчений енциклопедист, мислитель геній І. Франко, вивчаючи соціальні процеси вмів розпізнавати сучасне й передбачати минуле. Занепокоєний тим, що німецький «марксистський соціал-демократизм» набуває популярності в Росії, й зокрема серед української молоді, вчений у праці «Народники і марксистки» (1899) попереджає українське селянське суспільство, що марксизм виступає «... як проти усяких об'явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і проти національного українського руху, і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура».

Він також, продовжує автор, «... краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті» [22, с. 296]. Франко глибоко переконаний, що у боротьбі за національну державу «ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватися до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина» [23, с. 310]. Мислитель також засудив «безглузду й антигуманну» складову доктрини Маркса про необхідність перетворення селян господарів на своїй землі у пролетаріїв на шляху будівництва соціалізму [22, с. 297]. Втілення цієї ідеї в Україні протягом 1919-1947 рр. спричинило три голодомори, репресії і війни, що забрали життя понад 25 млн. людей.

У праці «Що таке поступ?» (1903) він обґрунтовано й переконливо критикує марксистську теорію, що пророчила прямо-лінійний поступ людства від первіснообщинного ладу до феодалізму, капіталізму й соціалізму – комунізму. Поступ людський, стверджує письменник, ходить крутими дорогами і має зигзагоподібний характер, «... він виростає на могилах, як пшениця на зораній ниві і ... веде до добра» [25, с. 424, 435]. Критикуючи марксистську соціальну доктрину людського поступу. І. Франко переконливо доводить, що у «народній державі» Ф. Лассалья і Ф. Енгельса людське життя опинилось би під владою чиновників від колиски до гробової дошки. Отже, стверджує вчений «... віра в необмежену силу держави в будучім устрою – то ... головна прикмета соціальної демократії» [25, с. 459-460]. Український мислитель геніально передбачає, що «виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою» [25, с. 460]. Так воно й сталося у СРСР, який будував соціалізм за ідеями К. Маркса і В. Леніна.

Великий Каменярь вслід за В. Черкезовим викрив шкідливість і компліятивний характер «Маніфесту комуністичної партії»

К. Маркса і Ф. Енгельса. У праці «До історії соціалістичного руху» (1904), він заявив, що цей невеликий твір, є великою компіляцією брошури Віктора Консідерана «Принципи соціалізму. Маніфест демократа дев'ятнадцятого століття» написаної у 1843 р. і назвав його «Біблією легально-революційної демократії» [9, с. 530]. Вказавши на прямі запозичення «вождів світового пролетаріату» у В. Консідерана, І. Франко зауважив, що останній «ліпше вгадав будучину, ніж холодний доктринер Маркс» [27, с. 540].

Консідеран, який не був ані комуністом, ані революціонером, продовжує вчений, заперечив фатальні наслідки для суспільства «централізації капіталів» і «загострення суперечностей» між капіталістами і пролетаріатом, а також неминуче зубожіння останніх. «По думці Консідерана, – погоджується Франко, – сама буржуазія матиме інтерес у тім, щоб лагодити контрасти, обмежувати анархістичну боротьбу проти усіх, прозвану свобідною конкуренцією і запобігати руйнуючим кризам та катастрофам» [27, с. 540].

Український геній не применшує «наукові заслуги та історичне значння Маркса й Енгельса», але він переконаний що «... для сучасних і дальших поколінь буде добре, коли буде розбита легенда про їх месіанство й непомильність, про те, що вони майже з нічого сотворили «науковий соціалізм», «... нове евангеліє робочому народові всього світу ...», що породило «... у вірних і в невірних партійну заїлість і фанатизм...» замість того, щоб наполегливо працювати «... для осягнення великого ідеалу – соціальної справедливості на ґрунті гуманного чуття» [27, с. 542-543].

Доведений до межі розпачу політикою народоців, що підписали угоду з москвофілами й пішли на злуку з поляками під час парламентських виборів, 1895, 1897, 1898 р., а також важкою хворобою І. Франка навідують сумніви щодо здатності свого народу здобути незалежність і втілити ідеї соціальної справедливості. У передмові «Дещо про себе самого» до своєї книги «*Obrazkigalicyskie*» (1897) він заявляє: «Чи ... маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізноманітнішого сорту?» [12].

Натомість Франко любив свій народ, жив і творив задля його свободи і щасливої долі. Працюючи над соціалістичною ідеєю, він

викривав утопічні доктрини марксистів переважно з позицій гуманізму, загальнолюдських цінностей, сподіваючись на національно-культурне і державне відродження України. Каменяр був справжнім українським патріотом, поборником єдиної соборної держави. За століття до здобуття нашим народом свободи він закликав нас зберігати національну ідентичність, формувати національну й політичну свідомість, бути українцями й патріотами у різних куточках своєї Батьківщини, гартувати волю й багато і невпинно працювати на будівництві національної держави. «Все, що йде поза рами нації, – стверджував мислитель, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над іншою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації» [23, с. 308-309].

Франко у праці «Огляд української літератури за 1906 р.» переконливо стверджує, що «... в таких інтернаціональних справах, як соціалізм, здорові органічні парості можуть у кожному краї виростати тільки з виразного національного ґрунту і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією і зробляться цвітучою дійсністю» [31, с. 172]. Він застерігає українських соціал-демократів, як і М. Драгоманов, щоб вони у боротьбі за втілення своїх ідей залишалися насамперед українцями, а потім соціал-демократами і «... не надто діймати віри соціал-демократичним конструкціям будучини, бачучи в них значну пайку жидівської зарозумілості» [16, с. 22; 6, с. 576]. Мислитель неодноразово повторював, що всі народи йшли і йдуть до волі, до загального добра через свої національні ворота.

Франко закликав українство позбутися масової інерції, не сприймати безкритично слова тих, які поставлені «на чоло народу», «усіх згори накинених правил, формул і догм», а боротися в «політичній, національній і соціальній житті... за емансипацію людської одиниці, її тіла й духу, її потреб, бажань і вірувань...» [24, с. 406]. Цими філософськими роздумами було завершено його ідейну еволюцію від світоглядного матеріалізму і раціоналізму до іdealізму та ірраціоналізму [24, с. 414].

Сьогодні, коли Росія веде чергову війну за поневолення українського народу, загарбавши Крим і частину території Донбасу, коли в

державі діє потужна проросійська опозиція, яка підтримує агресію і місцевих зрадників, коли навіть Європа і Світ не усвідомили загрози з боку нової російської імперії, українці мають навіки закарбувати у своїй пам'яті й свідомості настанову нашого генія: «Москвофільство, як усяка підлість, всяка деморалізація – це міжнародне явище, гідне загального осуду і боротьби з ним» [19, с. 145].

У добу суперечливих шляхів і засобів відродження соборної української державності протягом 25 років, інтелектуальної деградації і лінивства, моральної занедбаності суспільства і «безграничного отупіння всякого морального почуття» [20, с. 187] так званої політичної еліти і державних чиновників, початку руйнування світової системи колективної безпеки ми, щоб спасти націю і державу маємо втілити в життя основоположні принципи національної і соціалістичної ідей українського Мойсея.

На превеликий жаль, політичні лідери й керівники нашої держави, частина української громади і чиновників не лише не усвідомили, а й не знають настільки важливі ідеї національного і соціального устрою геніального поета і вченого, гуманіста – Івана Франка для нас сьогодні. Вони є символом історичного шляху України. Великий Каменярь, вболіваючи за долю свого народу, справедливо нагадує нам:

*Твоїм будуцим душу я тривожу,
Від сором, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу* [13, с. 664].

Чи палить нас сором національного генія, що не дає йому спокою й на тому світі?

Джерела та література

1. Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка: Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006.
2. Василенко М. Г. Іван Франко: поступ ідеї. Монограф. дослідження. – Коломия, 2010.
3. Горак Роман. Іван Франко не дає спокою багатьом сьогодні // День. – 2011. – 25-26 лютого.
4. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його суспільство. – К., 2006.
5. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. – Т. 2. – К., 1970.

6. Драгоманов М. П. Документи і матеріали. – Львів, 2001. – № 321.
7. Злупко Степан. Геній, з яким не зрівнявся ніхто // Українська газета. – 2006. – № 30 (78), 31 серпня.
8. Злупко Степан. Іван Франко про утопічність і шкідливість доктрин К. Маркса та Ф. Енгельса // Українське слово. – 2001. – Ч. 37, 13-19 вересня.
9. Історія української літератури ХІХ ст. (70-90-ті роки). У двох кн. Кн. 2. – К., 2003.
10. Кашуба М. Ідея соціалізму у трактуванні І. Франка // Українське літературознавство. Зб. наук. праць. Вип. 68. – Львів, 2006. – С. 13-20.
11. Павличко Д. Іван Франко – будівничий української державності // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 5-33.
12. Салига Тарас. Іван Франко – Каменярь! // Літературна Україна . – 2006. – 1 червня.
13. Франко І. Я. Мойсей // Іван Франко. Вибрані твори у трьох томах. – Т. 1. – К., 1973. – С. 664-714.
14. Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. – Т. 45. – Філософські праці. – К., 1986.
15. Франко І. Я. Мислі о еволюції в історії людськості // Зібр. творів: у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 76-139.
16. Франко І. Я. З останніх десяти літь ХІХ в. // Зібр. творів: у 50 т. – К., 1986. – Т. 45.
17. Франко І. Я. Наш погляд на польське питання // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 40-57.
18. Франко І. Я. Промова на ювілеї М. П. Драгоманова // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 133-141.
19. Франко І. Я. Дещо про польсько-українські відносини. Відповідь п. Т. Романовичу на статтю «Хатні справи українців» // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 142-163.
20. Франко І. Я. І ми в Європі (Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття) // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 183-195.
21. Франко І. Я. Соціалізм і соціал-демократія // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 222-250.

22. Франко І. Я. Народники і марксисты (Рецензія на книжку А. Ферресова «Народники и марксисты». С. Петербург, 1899) // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 296-300.

23. Франко І. Я. Поза межами можливого // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 301-311.

24. Франко І. Я. На склоні віку. Розмова вночі перед новим роком 1901 // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 400-417.

25. Франко І. Я. Що таке поступ // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 421-468.

26. Франко І. Я. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм (Увага над пастирським посланням митрополита А. Шептицького «О kwestії соціальній») // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 498-522.

27. Франко І. Я. До історії соціалістичного руху // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 523-543.

28. Франко І. Я. Одвертий лист до галицької української молодезі // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 576-584.

29. Франко І. Я. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 585-600.

30. Франко І. Я. Свобода і автономія // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 609-616.

31. Франко І. Я. Огляд української літератури 1906 р. // Франко І. Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. У 50 т.; Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів, 2001. – 434 с.: портр.

32. Франко І. Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. У 50 т.; Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів, 2001. – 434 с.: портр.

33. Франко І. Я. Мозаїка II // Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. У 50 т.; Упоряд. М. Г. Василенко. – Львів, 2009. – 475 с. – портр.

34. Червак Богдан Іван Франко і соціал-демократія // Українське слово. – 2006. – № 36. – 6-12 вересня.

УДК 323.1. І. Франко

Олег Калакура

АКТУАЛІЗАЦІЯ СПАДЩИНИ ІВАНА ФРАНКА В КОНТЕКСТІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Обґрунтовується необхідність творчого застосування спадщини Івана Франка в модернізації державної етнонаціональної політики України, використання його концептів «національного поступу», «національного ідеалу», «політичної самостійності», «соборності» з урахуванням євроінтеграційних процесів, російської агресії і спротиву ідеології «русского мира».

Ключові слова: І.Франко, національна ідентичність, етнонаціональна політика, українська нація, політичний сепаратизм.

The necessity of the creative application of Franko's heritage in modernization of National Ethnic Policy of Ukraine, usage of its «national development», «national ideal», «political independence», «Reunion» concepts with regard to European integration, Russian aggression and resistance to the ideology of «Russian World».

Keywords: Franko, national identity, ethnic policy, Ukrainian nation, political separatism.

Нинішній етап державницького поступу України в умовах її євроінтеграційного вибору, з одного боку, і неоголошеної війни з боку Російської Федерації, її територіальних зазіхань, з другого, об'єктивно вимагає переосмислення деяких засад державної етнонаціональної політики, дедалі повнішого врахування настанов фундаторів української етнополітології: Ю.Бачинського, М.Грушевського, Д.Донцова, М.Драгоманова, В.Липинського, М.Міхновського, С.Рудницького, і, звичайно, Івана Франка – одного з найвидатніших мислителів на межі ХІХ-ХХ ст. Концепція національно-культурного і державного розвитку України, запропонована І.Франком, набуває особливого значення в сучасних реаліях і потребує адекватного, багато в чому нового наукового переосмислення з урахуванням викликів внутрішнього і міжнародного характеру. Суспільно-політичні погляди І.Франка, як вченого і громадського діяча, у різні часи і з різних методологічних засад досліджували науковці-суспільствознавці, зокрема В.Антоненко,

М.Брик, М.Возняк, Р.Горак, В. Горський, О.Гринів, Я.Грицак, Н.Горбач, Т.Гундорова, М.Жулинський, О.Забужко, М.Кашуба, О.Копиленко, В.Мазепа, А.Пашук, О.Пахльовська, В.Пшеничнюк, Л.Сеник, О.Скакун, М.Скринник та ін. [1, с. 171]. Новітня Франкіана тільки упродовж 2014-2016 років збагатилась численними монографіями і сотнями наукових та науково-популярних статей, автори яких торкаються й етнонаціональних поглядів вченого. Разом з тим, нове прочитання і осмислення «Франка незнаного» з урахуванням сьогодення і надбань новітньої методології, очищення його спадщини від спотворень, ідеологічних нашарувань радянської доби набуває виняткової актуальності як з погляду науково-теоретичного і пізнавального, так і практики українського державотворення на тлі реалізації ідеалів Революції Гідності, подолання кризових явищ, організації відсічі путінській Росії і підтримуваних нею сепаратистським силам на Донбасі.

І.Франко, йдучи за Т.Шевченком, не тільки закликав український народ до боротьби за своє соціальне і національне визволення, але й сформулював «національний ідеал» як духовну основу державної самостійності та національної незалежності України. Його громадська, літературна і наукова діяльність характеризувалася насамперед соціально-політичною спрямованістю, революційністю, виступала ідейною і моральною підтримкою боротьби українців проти поневолення. В цій боротьбі Франко посідав чільне місце як моральний провідник нації, революціонер-демократ, мислитель, спадщина якого залишається винятково цінним надбанням української суспільно-політичної думки [2, с. 35].

Метою даної статті є актуалізація концептуальних підходів І.Франка до національного питання з погляду корегування засад етнонаціональної політики України, з'ясування шляхів її вдосконалення в контексті консолідації українського суспільства, його демократизації та досягнення міжнаціональної злагоди. Реалізація цієї мети ґрунтується як на працях І.Франка, на документальних джерелах, так і на наукових студіях провідних етнополітологів та етнодержавознавців: В.Андрущенка, О. Антонюка, В. Євтуха, О. Картунова, В. Котигоренка, І. Кресіної, В. Крисаченка, І. Кураса, О. Майбороди, М.Михальченка, М. Обушного, І. Оніщенко,

М. Панчука, О.Рафальського, Ю. Римаренка, В. Трощинського, Р. Чубарова та ін.

Терміни «етнонаціональні відносини», «етнонаціональна політика» не фігурують у працях І.Франка, оскільки вони належать до рідковживаних у європейській мовній традиції, за якою етнічне стосується здебільшого культурної, релігійної, мовної та іншої самобутності осіб і груп, а національне зазвичай – громадянства і власне держави. Однак в українському науковому дискурсі та законодавстві термін «етнонаціональне» отримав досить широке застосування саме з тим, аби чіткіше визначити об'єкт відповідної державної політики та уникнути колізії з термінологією чинних правових актів, у яких поняття «національне» вживається як у сенсі етнічного, так і державно-громадянського. Крім того, терміни «етнонаціональні відносини», «етнонаціональна політика» адекватно відбивають специфіку регіональної поліетнічності та полікультурності соціуму України, громадяни якої сукупно утворюють українську націю, український народ. Терміни «українська нація», «український народ» дедалі частіше вживаються як синонімічні, хоча ні Конституція України, ні будь-які інші чинні нормативно-правові акти не етнізують термін «українська нація». Вони допускають подвійне його тлумачення: в етнічному сенсі – як спільноти «українців за національністю», а також у сенсі громадянському, політичному – як громадян України всіх національностей [3, с. 41].

Цей підхід загалом відповідає доктрині, розробленій І.Франком з урахуванням європейського досвіду. Визнаючи спільності, через які людина здатна реалізувати своє прагнення до щастя, він на перше місце ставив родину, потім громаду і завершував нацією, бо саме нація, на думку І. Франка, становить невід'ємну «органічну», натуральну складову частину історичного процесу [4, с. 398]. У праці «Що таке поступ» він пише: «Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки у співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації» [5, с. 345]. Вільний розвиток індивіда без усвідомлення нації як органічного чинника історичного поступу неможливий без залучення до неї обов'язкової передумови становлення і саморозвитку людської індивідуальності. В статті «Поza межами можливого» І.Франко категорично

заявляє: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації. Може бути, що колись надійде пора консолідування якихось вольних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але се може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та невдоволення відійдуть у сферу історичних споминів» [6, с. 284].

Нація у трактуванні І.Франка виступає найвищою цінністю, найсильнішим чинником, який єднає людей у спільноту і державу. І справді, ні класова, ні партійна приналежність, ні тимчасові соціальні проблеми не можуть так об'єднати людей, як вроджений і самоусвідомлюваний зв'язок з національним організмом, зігнорувати який не може жодна теорія і реалістична практика. Отож і сьогодні, за тих історичних обставин, що склалися в Україні, нам варто пам'ятати, що між процесами внутрішньої консолідації нації, з одного боку, та процесами державотворення, з іншого, існує прямий зв'язок [7].

Єдність поліетнічної та полікультурної нації складається впродовж багатьох поколінь. Засади державної етнанціональної політики повинні відповідати національним інтересам суспільства, які зводяться до забезпечення реального суверенітету країни, національної конкурентноздатності, підвищення її суб'єктності у міжнародній політиці. Творчість І.Франка допомагає чіткіше визначити національні інтереси з урахуванням децентралізації суспільства. На думку Й. Цимбрикевича, національні інтереси виводяться із прогнозів довгострокових, середньострокових і короткострокових термінів внутрішнього і зовнішнього розвитку у світовій політиці, із врахування особливостей свого сусідського оточення націями-державами. Сучасний український досвід національного життя свідчить, що чим більш сконсолідоване (політично, соціально, економічно, ідейно, духовно) суспільство, чим тісніші прямі і зворотні зв'язки між державою і громадянським суспільством, центром і периферією, тим більш однозначно визначаються національні інтереси [8].

У працях «Що таке поступ?», «Поза межами можливого», в рецензії «Ukraina irredenta» та інших І.Франко дійшов висновку, що лише «політична самостійність всякого народу» є запорукою вирішення всіх інших його проблем. «А що значить політична несамостійність якоїсь нації, – писав учений, – як у остатній лінії такий її стан, що вона мусить без опору дати визискувати себе іншій нації, мусить віддавати часть здобутків своєї праці на цілі, які з її розвоєм і безпекою не мають нічого спільного? Значить, ... національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невілля, занидіння, павперизації, культурного застою і упадку» [6, с. 280].

Погляди Івана Франка на питання політичної самостійності збігаються з тезами програми «Братства Тарасівців», де вказано: «Для нас, свідомих Українців, єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однаково нам рідна і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу» [9]. Для І.Франка першою умовою українського націотворення є консолідація її окремих частин (Західна Україна, Східна Україна) і вироблення суспільного «культурного організму». Консолідована нація повинна бути здатною «до самостійного й політичного життя», «відпорною на асиміляційну роботу інших націй», не повинна замикатись «в собі», а бути відкритою до «загальнолюдських культурних здобутків», мати високий рівень самостійного господарсько-економічного і державно-політичного розвитку, мати свою землю-батьківщину, володіти своєю рідною мовою. Кожна з цих умов-повинностей грає свою роль, а всі разом у своїй взаємодії складають основу націотворення [8]. Ідея Соборності України – наріжний камінь гасла І.Франка «Порозуміймося!», яке має бути визначальним для етнонаціональної політики України.

Концепція державної етнонаціональної політики поруч із змістовним визначенням узвичаєним, але в правовому аспекті недостатньо пояснених термінів «національно-культурна автономія в Україні», «національно-культурні і мовні потреби українців, які проживають за межами держави», «регіональні мови або мови

меншин в Україні», повинна сприяти цілісності України, спільності її регіонів. Або за Франком «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його» [10, с. 405].

Складовою дефініції терміна «національність» є термін «національне самоусвідомлення» у сенсі самоідентифікації особи з групою, що має більш-менш спільні уявлення про свою групову своєрідність. Йдеться саме про уявлення щодо національної своєрідності і самобутності. Адже особа може не володіти національною (рідною) мовою своєї групи або не сповідувати традиційну для цієї групи релігію – тобто не бути носієм усіх ознак відповідної групи. Але при цьому вона визнає й виявляє свою належність до групи, щодо своєрідності якої у неї сформовано ті чи інші стійкі уявлення [3, с. 42].

Для І.Франка, як і для більшості тогочасних теоретиків національного поступу, було незаперечним, що у процесі становлення модерної нації вирішальну роль покликана відіграти інтелігенція, вносячи в народ, який «мовчить, молиться і платить» (М. де Унамун), національну ідеологію [1, с. 174]. Актуальною сьогодні є думка про те, що справжня інтелігенція, а точніше національна еліта суспільства, – це очі національного духу, розум всенародного ества, творець, носій та провідник знання, національних та вселюдських ідеалів. Інтелігенція володіє знаннями духовних цінностей, які є інтелектуальною основою формування свідомості. Духовні цінності існують у матеріалі мови, в основі якої лежить слово. Специфіка полягає в тому, що інтелігенція

володіє словом, мовою не лише в лінгвістичному значенні як засобом спілкування, комунікації, але й в її інтелектуальному вимірі як акумулятором і транслятором знань, що має складну психологічну і гносеологічну природу, з якою органічно поєднується духовно-пізнавальна діяльність людини взагалі. Звідси впливає історична місія інтелігенції як володаря слова у формуванні свідомості взагалі, національної зокрема; пізнання і осмислення джерела народних прагнень та усвідомлення їх суті як логічно сформованих ідей, концепцій, учень, ідеалів, збагачення ними народного духовного єства, одухотворення свідомості народу до сприйняття національної ідеї, усвідомлення своєї національної ідентичності [11, с. 105–126]. Цілком правомірною на той час була думка І.Франка про те, що «перед українською інтелігенцією відкриється тепер, при свобідніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і сильна держава не може остоятися» [10, с. 284].

В умовах глобалізаційного розвитку сучасного світу саме особа має визначати, належати їй до якоїсь групи або не належати. Реалізовувати й захищати свої права в етнонаціональній сфері індивідуально чи разом з іншими, в групі, є пріоритетним правом самої особи. Держава ж гарантує громадянину можливість реалізації цього права в межах законодавства. Спеціальні гарантії щодо прав корінних народів і національних меншин України, а також осіб, депортованих за національною ознакою, є гарантіями саме рівноправності, а не якимись особливими правами. Такі гарантії необхідні для забезпечення громадянам України, які представляють Український народ, українську націю, всі національно самобутні групи населення України – її корінні народи і національні меншини, права на захист традиційного національно-

культурного середовища від уніфікації, денаціоналізації та деформації як наслідку об'єктивних асиміляційних, глобалізаційних і міграційних процесів, а також дій певних суспільних суб'єктів [3, с. 43]. Подібним чином потрібно інституціоналізувати гарантії прав і обов'язки держави, зокрема щодо розвитку та функціонування державної мови. Сьогодні утвердження української мови у побуті (особливо міському), бізнесі, сфері обслуговування, рекламі, транспорті, функціонуванні громадських організацій недостатнє, тобто ще далеко не охоплює ключові сфери суспільної діяльності, звужує функціонування української мови як державної, її консолідуючий потенціал.

І.Франко наголошував, що «мова – спосіб комунікації людей з людьми, і маючи до вибору я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові родився і виховався, тої без скалічення свої душі не можеш покинути, так як не можеш замінятися з ким іншим своєю шкірою» [12, с. 233].

Серед пріоритетних завдань етнонаціональної політики важливим залишається подолання наслідків русифікації та акультурації, успадкованих від імперських і радянських часів. Актуальним залишається питання відновлення функції української мови як рідної для значної частини українців, адже серед українців, за даними Перепису населення 2001 р., досить значна частина – 14, 8% визнали рідною російську мову.

Відтак, в умовах протистояння з Росією, її імперському «русскому миру», Україна повинна максимально швидко просуватися до європейської перспективи, зберігаючи при цьому самотність і цілісність. І. Франко наголошував, що потрібно «учитися практики агітаційної до поляків, литовців, латишів, грузин і інших недержавних народностей Росії», які навчили народ читати національну літературу і привчили свої народи до політичної самостійності [13]. Україна пройде у своєму розвитку ті ж стадії, які пройшли нинішні члени Європейської спільноти.

Спадщина І.Франка засвідчує, що засадничою складовою Концепції етнонаціональної політики має стати її україноцентрична

спрямованість, формування спільних символів, які створюють основу для комунікації між етнічними, регіональними та культурними спільнотами. Трансформація суспільства в демократичному напрямі шляхом політико-економічних реформ не може відбуватися поза структурним реформуванням культурної сфери, без створення єдиної національної системи збереження духовних здобутків українців, їх традиційних цінностей з одночасною модернізацією культурного життя в контексті побудови громадянського суспільства.

Отже, у національній політиці Української держави, в реалізації світоглядно-виховної функції етнополітології важливе місце покликана посісти творчість І.Франка як зразок глибокого аналізу і дослідження етнонаціональних процесів імперських часів. Особливо актуальними є його застереження щодо прагнення до «національного ідеалу», відсутність якого може призвести до наслідків «потонення в общеросійськiм морі», до зневіри і апатії. Праці вченого проникнуті ідеєю соборності України, її національного визволення і створення самостійної держави. Вони мають повчальне значення для вирішення сучасних етнонаціональних проблем, слугують орієнтиром для формування толерантного ставлення громадян один до одного, незалежно від етнічної, расової чи релігійної належності, сприяння становленню міжнаціональної злагоди в українському суспільстві. Не має сумніву, що в етнокультурній перспективі суспільного розвитку Української держави сформується гармонійне поєднання домінування українських цінностей у поліетнічній культурі української політичної нації як чинника міжнаціональної злагоди та проявів традиційної культури національних меншин. Формування нової ідентичності української нації неможливе без формування спільного культурного надбання.

Джерела та література

1. Медвідь Ф. Ідея національного поступу у творчості Івана Франка / Федір Медвідь // Політичний менеджмент. – №6. – 2006. – С. 170–177.
2. Коваль П.С. Основи філософських знань. I частина / П.Коваль. – Ковель, 2011.

3. Котигоренко В. Щодо стратегії державної етнонаціональної політики / Віктор Котигоренко // Стратегічні пріоритети. – №1(6). – 2008. – С. 40–52.

4. Медвідь Ф. «Ідеал національної самостійності» Івана Франка в контексті Універсалу національної єдності / Федір Медвідь // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. – К., 2007. – Вип. 34. (підсерія «Курасівські читання»). – С. 394–405.

5. Франко І. Що таке поступ? / Іван Франко // Зібр. твор. у 50 т. – Т. 45. – К., 1986. – С. 300–348.

6. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Франко І. Зібр. твор. у 50 т. – Т. 45. – К., 1986. – С. 276–285.

7. Гаврилів Н. Націє- і державотворчі погляди М. Драгоманова, І. Франка та їх вивчення в курсі політології / Нестор Гаврилів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11628/1/11_18Ukr_nac_ideya.pdf

8. Цимбрикевич Й. Іван Франко про національні проблеми українського народу і сучасність / Йосип Цимбрикевич // Галичина 14 лютого 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.galychna.if.ua/articles/detail/ivan-franko-pro-nacionalni-problemi-ukrajinskogo-nar/>

9. Синичин Г. Концепція політичної самостійності України у публіцистиці Івана Франка / Галина Синичин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journ.lnu.edu.ua/publications/zbirnyk07/Zbirnyk07_Synych.htm

10. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / Іван Франко // Зібр. твор. у 50 т. – Т. 45. – К., 1986. – С. 401–409.

11. Мазепа В. І. Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – Київ: ПАРАПАН, 2004. – 232 с.

12. Франко І. Двоязычність і дволичність / Іван Франко. – ЛНВ. – Львів, 1905. – Т. XXX. – Кн. VI. – С. 231–244.

13. Франко І. Коли не по конях, так хоч по оглоблях / Іван Франко // Енциклопедія життя і творчості Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1897/KolyNePoKonjax.html>

УДК 261.8 (477) І.Франко

Віктор Войналович

«НОВА РЕЛІГІЙНІСТЬ» ІВАНА ФРАНКА ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ, СУСПІЛЬНИХ І НАУКОВИХ ДИСКУСІЙ

Аналізується сутність «нової релігійності» І.Франка у контексті його світоглядних систем і впливів європейського релігійного секуляризму та модернізму. Акцентується увага на змісті політичних маніпуляцій в оцінках поглядів мислителя на релігію за часів різних державних утворень, дискусій серед релігійної і світської спільноти Галичини, нових підходів у сучасних франкознавчих студіях.

Ключові слова: «нова релігійність», релігійний секуляризм, модернізм, окциденталізм, орієнталізм.

The point of «new religiousness» of Ivan Franko is analysed in the context of his word-view paradigms and European secularism and modernism. Attention is paid to the content of political manipulations in evaluation of Franko's views on religion in the course of different statehoods, disputes in religious and secular communities in Halychyna, and new approaches in contemporary studies.

Key words: «new religiousness», secularism, Modernism, Occidentalism, Orientalism.

На сучасному етапі становлення незалежної суверенної України, пошуку шляхів подальшого цивілізаційного поступу української нації в глобалізованому світі з очевидною актуальністю постає проблема формування індивідуальних та колективних світоглядних цінностей як запоруки суспільної консолідації розвитку української державності. За таких обставин вагомим чинником завжди була наявність особистостей, які здатні не лише досягнути надбань нації в її історичному минулому, сучасних їм реаліях, але й стати її духовними пророками, мислителями і провідниками. До таких визначних особистостей в історії України і її народу поправу належить геніальний Іван Франко.

Будучи не тільки великим письменником, що поєднував в одній особі поета, прозаїка, драматурга, перекладача з чотирнадцяти мов, але й літературним критиком, журналістом, істори-

ком і теоретиком літератури, філософом, педагогом, економістом, етнографом, фольклористом, видавцем та одним із найвидатніших громадсько-політичних діячів свого часу, Іван Франко залишив по собі величезну літературну і наукову спадщину, досвід власного осягнення державотворчих і націєтворчих процесів. Вагомою складовою цієї спадщини є особливості релігійного світобачення мислителя, його погляди і оцінки ролі релігії в духовному зростанні людини, в суспільному поступі українського народу, організації його національного життя.

Франкова нетрадиційна інтерпретація усталених релігійних уявлень, як і загалом його суспільно-політичні погляди, у будь-які часи, за життя і після його смерті, викликали жваві дискусії, мали своїх прибічників і відвертих опонентів. Проблема релігійності Івана Франка завжди піддавалася кон'юнктурній «корекції», попри сам мислитель висловлювався з цього приводу однозначно, принципово відстоював свої погляди, уникаючи будь-яких компромісних варіантів. Інша річ, що багатогранна Франкова постать важко вміщується у ті чітко сегментовані рамки, якими його намагаються обмежити матеріалісти і пантеїсти, атеїсти і християни, діалектики і метафізики, марксисты і демократи, інтернаціоналісти і націоналісти.

Сучасна українська наука успішно торує шляхи подолання усталених за радянських часів традицій франкознавства. Вивільнення зі «спецхрамів» значної частини творчої спадщини письменника, особливо його публіцистичних праць, сприяло їх новому прочитанню, звільненню від радянських ідеологем та трафаретів, спрощеного розуміння творчості і світоглядних концепцій митця. Останнім часом з'явилася низка ґрунтовних праць з різних аспектів життя і діяльності письменника, у тому числі і з проблеми «Франко і релігія» [1-10].

Втім наукові і світоглядні погляди Івана Франка за своєю образною системою і філософським змістом є досить неоднозначними, багатовимірними і часто важко вловимими. Насамперед, саме такими обставинами варто пояснювати відсутність достатньо глибокого, комплексного аналізу і цілісних оцінок доробку мислителя, у тому числі і його релігійних аспектів. І до сьогодні

остаточно не подолана радянська спадщина однобічного і обмеженого трактування діяльності і творчості І.Франка, постать якого з ідеологічних міркувань міфологізувалася й денационалізувалася і подавалася виключно в образі революціонера, марксиста, соціаліста та войовничого атеїста. Можливо, для більш ґрунтового звернення до рецепцій світоглядних настанов І.Франка у студіях сучасних франкознавців бракує вартісних наукових дискусій на зразок тих, які відбулися в Українському Католицькому Університеті 25 травня 2016 року. Як поєднувалися в легендарному українському письменнику соціалістичні політичні погляди, антиклерикальні вислови про церковну формальність, прихильність до модернізаційних процесів і вічний пошук істини, радикалізм та релігійність – про ці та інші проблеми науковці дискутували в рамках семінару «Іван Франко та Греко-Католицька Церква: діалог заради істини» [11].

Аналізувати релігійну складову світогляду І.Франка, її еволюцію і сутність неможливо поза контекстом інших компонентів його багатограних світоглядних систем, впливів на їх формування суспільно-політичних процесів, сучасником яких був письменник, як в межах галицьких теренів, так і загальноєвропейських масштабів.

Щиро переймаючись соціальними благами і справедливістю для свого народу, І.Франко ще з молодих років глибоко занурюється в аналіз тих народотворчих процесів, рухів за соціальне й національне визволення, які вирували і ширилися у Європі ХІХ ст. Зацікавленість політичною, соціально-економічною ситуацією як в Галичині, так і серед інших народів Австро-Угорщини, Росії, у складі яких перебувала більшість українських земель, усієї Європи загалом становила невід'ємну сферу його життєдіяльності.

На початку творчої і громадської діяльності захоплювався марксизмом. Попри його критичне ставлення до деяких істотних положень вчення К.Маркса і передбачення можливих негативних наслідків їх реалізації, зацікавленість творами марксистів служила чи не найвагомішим аргументом, коли йшла мова про причетність І.Франка до марксизму. Безумовно, молодий письменник і політик справді перебував під впливом народницького соціалізму й радикалізму, що йшли з Європи, як і значна частина української інтелігенції, у тому числі й багато виходців із священничих сімей.

Не могла не позначитися на формуванні світоглядних основ І.Франка і кардинальна трансформація усталених релігійних конструктів. ХІХ – початок ХХ ст. – часи втрати релігією ролі домінуючої сфери суспільного життя під впливом поширення науково-технічних ідей. Ніцшеанство (Ф.Ніцше), марксизм (К.Маркс, Ф.Енгельс), психоаналіз (З.Фрейд), дарвінізм (Ч.Дарвін) і його натуралістична теорія еволюції людини завдалипотужного удару по релігії та церкві. Як наслідок, активізація в Європі процесів релігійної секуляризації, які торували два шляхи свого поширення: перший – це шлях просвітницької секуляризації, який ґрунтувався на переконаності, що релігія є застарілою формою життя людей і вона повинна зникнути, а другий – це шлях трансформації самої релігії, яка виходить за межі теологічно-церковного тлумачення, за межі релігійних інститутів.

Наскільки глибоко й фундаментально намагався І.Франко збагнути феномен релігії, закономірності її походження та соціальні функції, значення у житті народу та окремої людини, свідчить уже його ранній твір – написаний під час навчання у Львівському університеті реферат «Лукіан і його епоха» (1877). Аналізуючи грецьку культуру, яка дала світові видатного письменника і сатирика Лукіана, що «виступив проти богів і їх культу, проти оракулів, жертвоприношень і потойбічного життя» [12, с. 9], І.Франко подає своє розуміння причин появи релігійних вірувань, їх еволюцію в процесі розвитку самої людини і людського суспільства. Грецька міфологія, в оцінках письменника, значно досконаліша від міфологій інших народів. І.Франко на прикладі греків особливо наголошує на тому, що релігія повинна бути близькою, зрозумілою, відкритою до людини, навіть «вільнодумною», а віра і відданість богам – не принижувати і не залякувати людину, а сприяти її утвердженню як особистості.

Народи, культурно-соціальні умови яких витворили не природну, як грецька, а іншу форму релігії, за висновком І.Франка, пішли іншим шляхом культурного розвитку, оскільки їхні звичаї й національний характер були зумовлені «вищим і страшнішим уявленням про богів» [12, с. 10]. Завоювання Греції римлянами, що принесло невпорядкованість суспільного буття, майнову нерів-

ність, поляризацію суспільства, моральний занепад і розпусту спричинило й критичне ставлення до богів і релігії. Адже від імені богів діяли римські можновладці, чиновники, які безсоромно нехтували законами і моральними правилами [12, с. 14]. Отже, релігія, вважає І.Франко, є рятівним, стабілізуючим для культури і суспільства чинником, служить взірцем моральності й порядку. У суспільстві ж, позбавленому будь-яких моральних засад, коли людина не може вдовольнити свої духовні потреби, зростає не лише невдоволення і критики релігії, але й загроза краху державного ладу [12, с. 14].

І.Франко стверджує, що провідна роль в утвердженні релігії в суспільстві належить служителям культу. Там, де суспільні умови й національний характер народу виробили неприродний культ бога і окремий суспільний стан його слуг – жерців, там релігія заснована на культі страшної, караючої недоброзичливої для людини сили. І.Франко слушно підмітив: «немає сумніву, що для вироблення поняття такої жакливої сили, яка своїм кивком, своєю незбагненною волею всім рухала й керувала, гнітила людські душі, змушувала до сліпого послуху, спричинилося панування римських імператорів» [12, с. 17]. Така релігія не вивищує людину, не допомагає їй вдосконалюватися чи розуміти світ і себе, а знищує її, розтоптує її гідність, перетворює її в раба.

Отже, у своїй ранній праці на прикладі творчості Лукіана І.Франко відстежує не лише причини виникнення релігії, але й шляхи її ідеологічної трансформації. Пізніше у праці «Мислі о еволюції в історії людськості» (1881) виникнення релігії він пов'язує з майновим розшаруванням людських спільнот. Релігія служить тим, хто намагається «із первісних слуг народу зробитись його панами... маючи за собою військо, вони можуть усмирити або зовсім знищити тих громадян, котрі би показали недобільні їх властью. Але релігія вповні довершує те діло і довершує його в спосіб, далеко легший і вигідніший від сили оружжя» [12, с. 111]. Народ повірив, що служителі культу, поступово сформувавшись у панівну касту, проголосивши себе нащадками духів-богів і перебравши на себе виключне право тлумачення обрядів і вірувань, дійсно спілкуються з духами, черпають від них свої знання і

мають над ними владу. І.Франко переконаний, що сталося це внаслідок невігластва й слабкості людини, бо «чим на нижчій щаблі розвитку стоять люди, тим упертіше думка їх преться в позаприродний, позасмисловий світ» [12, с. 124].

Звільнення людини від такої влади таємничих сил, яка живе під гнітом матеріальних негараздів і в полоні міфологізованих витворів своєї власної фантазії, І.Франко пов'язує з розвитком науки: «Увільнення тобто – се й є боротьба правдивого знання, науки, з мнимим знанням – з вірою, релігією. Очевидна річ, що ті дві ворожі сили стоять до себе в відворотнім стосунку: чим більше науки, тим менше віри, бо наука не є віра, а сумнів, критика, чим більше віри, тим менше критика» [12, с. 124]. І.Франко простежує пряму залежність між станом суспільства та розвитком науки і силою вірувань. Він переконаний, що у суспільстві матеріального добробуту і політичних свобод буде торжествувати наука, «а віра, релігія зійде до нуля, т. є. яко складник історичного розвитку перестане існувати» [12, с. 125].

Релігія, як явище історичне, на думку І.Франка, пов'язане з певним етапом розвитку людського суспільства. Франковий підхід до історії людства еволюційний, тому віра в богів та Бога є лише одним із етапів його розвитку. Звертаючись до раннього християнства з його пасіонарністю та безкомпромісною мораллю у праці «Що таке поступ?», мислитель зазначає: «Первісне християнство зовсім не тягло взад, не виступало ані проти держави, ані проти суспільних порядків, але старалося піднести всіх людей вище. Воно проповідувало загальне братерство в душі правди, піднімало людей із їх буденних матеріальних інтересів до вищого морального життя, додавало їм твердості і сили в боротьбі з різними покусами життя і тим самим було чинником поступовим» [12, с. 325]. Втім, за І.Франком, «розвиток християнської церкви пішов іншою дорогою, вона залишила на боці Христову основу і визначила свою есхатологію, а з тим і свою етику на єгипетських бюрократично-судівничих поглядах та традиціях і не перестає й досі видавати їх за найвищий розквіт божеської мудрості» [12, с. 394]. І.Франко закидає церкві й те, що вона, відійшовши від Христових заповідей, стала репресивною машиною, яка знищує тих, хто з нею не погоджується, хто висловлює незалежну думку.

Чітко розмежовуючи релігію як різновид духовності і церкву як організацію віруючих, філософ показує різну їх роль у суспільному розвитку взагалі і в житті народу зокрема. Якщо релігія, виражаючи ідеал людства, загалом сприяє поступові, то вплив церкви тут надто суперечливий (згадаймо, що саме діяльність отців церкви призвела до того, що саме християнство першим дало світові зразки релігійних воєн). Він залежить як від особистісного фактора – діяльності духовних осіб, передусім служителів культу, так і від характеру церковної організації, умов та особливостей функціонування в суспільстві релігійних інституцій.

Власне глибоке розуміння сутності релігії І.Франко розкриває у статті «Радикали і релігія» (1898). Роз'яснюючи завдання створеної ним за участі М.Павлика, Є.Левицького, К.Трильовського Русько-української радикальної партії, метою якої стало пробудження свідомості мас, перетворення їх у політичну силу, яку мусила б поважати австрійська влада, мислитель писав: «Релігією називається не тільки віра в якісь надземні вищі істоти, обдаровані вищою силою, ніж люди, не тільки віра в те, що і в людях є частина такої вищої істоти (душа) і що люди повинні своїм життям і своїми учинками наближуватися до такої істоти. До релігії належить також чуття, любов до тої іншої істоти і до інших людей, любов до добра і справедливості, а вкінці також добра воля, постанова жити й самому так, щоб наближувати себе і інших до тої вищої істоти». Виділяючи у понятті релігії «три складники» – віра, любов і сильна воля жити згідно з заповідями любові, він далі наголошував: «Віра без любові і без сильної волі, що показується в ділах, не чинить ще релігійного чоловіка. Так само самі вчинки без віри в вищу справедливість і без любові до тої справедливості і до інших людей чинять чоловіка фарисеєм, але ще не правдиво релігійним чоловіком» [12, с. 268].

Полемізуючи з опонентами радикалів, І.Франко переконує, що саме розуміння релігійності опонентами сіють покору і страх, не сприяють справжньому релігійному вихованню, не навчають примножувати добро. Радикали ж, «яко політична хлопська партія не вдаються в релігійні справи», «не виступають проти головних установ церковних, проти церковних тайн і обрядів, а тільки

виступали й виступають і будуть виступати завжди проти надуживання тих установ і обрядів до визискування, обдирання й отуманювання народу» [12, с. 270]. Дистанціюючись від релігійних та церковних справ, як твердить І.Франко, Радикальна партія ставить за мету виховання народу, його переконань, здатності обстоювати їх і жити відповідно до тих переконань. Він не відокремлює ці переконання від справжньої, але не фарисейської релігійності: «Ми, радикали, робимо те, що повинно було робити духовенство від тисячі літ, ми виховуємо народ в правдиво релігійнім, правдиво християнським дусі» [12, с. 270-271].

Отже, аналіз спадщини І.Франка дає підстави стверджувати, що він був релігійною людиною, але його релігійність та розуміння суті релігії не вписувалися у загальноприйнятні норми та стандарти. Не поділяючи поширеного християнства (вulgарного, простонародного), мислитель наголошував на важливості іншого християнства, яке ґрунтується на Нагірній Проповіді Ісуса Христа і ставить у центр міжлюдську любов, братерство та справедливість. Франкова релігійність – це не віра в якогось особистісного Бога. Франковий Бог – обезособлений, неантропоморфний, «найвищий Дух», як про це він пише у поемі «Страшний суд». А релігійна людина – це людина, яка розчинила своє Я у цьому «найвищому Дусі». Злиття з «найвищим Духом» не провадить до «внутрішнього спокою» та замикання у «внутрішньому світі» [12, с. 182, 22], а спонукає до осягнення повноти Буття – того стану релігійної, діяльної людини, у якому вона відчуває себе щасливою від досягнутого, від здійснення добра, любові та справедливості.

Такі погляди І.Франка, зважаючи на усталені традиції, можна вважати утопічними, а його релігійність та розуміння суті релігії, які не поділяла більшість, – арелігійними, екстравагантними, новими, модерними. Втім, погляди мислителя є напрочуд близькими до тих, які висловлювали відомі представники європейського релігійного секуляризму ХІХ ст., зокрема, Л.Фейєрбах (1804 – 1872) та С.К'еркегор (1813 – 1855). Л.Фейєрбах у своїй праці «Сутність християнства» говорить, що релігія – це почуття, віра, а не догмати та обряди. Крім того, Л.Фейєрбах, як і І.Франко, вважав, що Бог і боги – це творіння людської уяви, а релігія – це

почуття суб'єкта, які фіксують присутність божественного. Він вірив у божественність людини. Усвідомити «внутрішнього Бога» їй дають можливість відчуття нескінченності, почуття любові та віра, що роблять світ гуманнішим. Цей секуляризований гуманізм Л.Фейербах сформулював у тезах: «Бог – це людина, а людина – це Бог» та «Божественна сутність – це людська сутність» [13, с. 15, 34]. Позиція І.Франка про цілісність «найвищого Духу» і «духу людини» збігається з поглядами С.К'єркегора, який вважає, що релігійне Я – це абсолютне Я, котре перебуває в абсолютному відношенні до Бога – «одиничний індивід як одиничний перебуває в абсолютному відношенні до абсолюту» [14, с. 55].

У контексті всього вище викладеного цілком слушною є заувага І.Карівця про те, що І.Франко «є яскравим представником європейської релігійної секуляризації». «Релігійність І.Франка, – наголошує дослідник, – можна вважати секуляризованою, позацерковною. У центрі його релігійності знаходиться людина, тому можна говорити про безсумнівний гуманістичний вимір Франкової релігійності» [10, с. 98, 99].

Релігійний світогляд мислителя і філософа ґрунтувався на актуальному досвіді пережиття трансцендентного і мав величезний вплив на Франкову оцінку історичних явищ і подій, ставлення до сучасних його релігійних і суспільних процесів.

Особливим об'єктом критики І.Франка був Ватикан. Викриваючи «негідну щодо слов'ян» політику папства, у діяльності якого світське часто домінувало над релігійним, він вважає її «двуличною»: з одного боку, Ватикансприяв до «здвиження народності» там, де католицизм набув форм, які відповідали духові народу та часу, а з іншого – провадив політику підступну й принизливу щодо тих слов'янських народів (а серед них були й українці), які перебували поза сферою впливу католицизму.

Такою ж неоднозначною була оцінка І.Франком Берестейської церковної унії 1596 року, яка, на його думку, була причиною тривалої і важкої боротьби всередині українського народу і в кінцевому підсумку призвела до великих втрат у його духовному та політичному розвитку. Відомі Франкові міркування про використання шовіністично налаштованими польськими панівними верствами і католицьким духовенством унії як своєрідного

«узаконного акта» для ополячення українців, позбавлення їх власної національної ментальності. Водночас, розглядаючи унію в контексті наявних на той час інтеграційних процесів між Сходом і Заходом, філософ однозначно вирізняє в них наявність позитивних впливів на українську спільноту, «впливів безпосередніх і багатших, ніж се досі було можливе».

І.Франко досить гостро критикує галицьких клерикалів, яких завжди не вдовольняло те, що переважна частина українців є православними. Визнаючи позитивну роль церкви у справі національного відродження, незаперечні заслуги деяких осіб з-поміж уніатського духовенства, він, водночас, зауважує, що переважна більшість його була досі частіше гальмом, а не підйомого народного поступу.

Не оминаючи й негативних рис у розвитку православ'я, І.Франко у поемі «Іван Вишенський» засуджує афонського аскета за те, що той для України «давно ... вмер», віддавшись цілком боротьбі за спасіння власної душі, внутрішньому релігійному самоспогляданню. Через його образ І.Франко передає свою мрію про відродження українського православ'я як визначальної сили до процесу національного розвою. Загалом же, вважає І.Франко, нещастям українства є те, що більша частина його інтелігенції – попи. Попри те, що вони мають певні заслуги у справі національного відродження, вони покладали на нього свій відбиток, намагаючись втиснути в тісні рамки своїх інтересів. Звідси, народний поступ, на думку філософа, можливий лише на плечах незалежної світської інтелігенції [15, с. 438-470].

Свою релігійність І.Франко називав «найменш опорною». Ще 1878 року у листі до О.Рошкевич він писав, що «як у всякім іншим взгляді, так і в релігійнім, я не думаю мовчати і таїти своє переконання, обзираючись на побічні обставини, на крики поліції, духовенства і пр. Правда над усе!» [16, с. 44].

«Правдива релігія» й «правдива релігійність» І.Франка, які означали для нього не тільки віру у вищу силу і власну причетність до цієї сили, а й любов до справедливості, добробут, толерантність і справжній альтруїзм, були незручними для можновладців, мали своїх опонентів серед політичного бомонду, прихованих і відвертих ворогів у колі духовних осіб. Досить влучне пояснення

такої ситуації знаходимо у статті Л.Рупняк: «Реалістична постать Франка, як і всякого іншого генія, не була вигідна ні суспільству, у якому він жив – бунтар, борець, а тавро безбожника його дещо розвінчувало, ні суспільству, в якому жили і досі ще живемо ми – «войовничим атеїстам» був потрібен якраз його атеїзм, щоб за ним та ще за кількома бездумно, але вигідно вихопленими з тексту Франковими фразами (глибоко творчість Франка і досі знають лише одиниці) схватися, як за муром, від людського і Божого суду» [17, с. 176].

Дійсно, бунтар-борець був не вигідний суспільству, в якому він жив за часів Австро-Угорської імперії, коли всі посадові місця в Галичині здебільшого обіймали поляки. Тавро атеїста-безбожника, приклеєного ними до образу І.Франка, відлякувало народ під час виборчих компаній і завадило йому обратися до Віденського парламенту та Крайового сейму, отримати право на викладацьку роботу у Львівському університеті. Добра пам'ять про нього всіляко притлумлювалася і в польській державі, яка прийшла в Західну Україну вже після його смерті. Не визнаючи українців як націю, польський режим забороняв належно вшановувати мислителя, який жив і діяв задля утвердження загальнонаціональної ідеї. Як безбожного атеїста, який відкидає релігію, вважаючи її «темною» й такою, що тримає народ у невігластві, зображали І.Франка і в радянські часи. Саме під таким кутому зору тлумачилися радянською ідеологічною потугою його антиклерикальні заяви, окремі фрази вирвані із загального контексту його світоглядних умовисновків, замулені при цьому матеріалістичними догмами.

На окрему увагу заслуговує аналіз ставлення до І.Франка греко-католицького духовенства, різко розділеного в оцінці причин Франкової критичності до церкви і вагомості антиклерикальних висловів філософа у визначенні його релігійності.

Як відомо, прихильники прозахідної течії (окциденталісти), провідником якої був єпископ Станіславський Г.Хомишин, критикували І.Франка за його модерність і привнесення в церкву радикального і національного духу. В оцінках головного ідеолога западницької течії в церковному середовищі Галичини Г.Хомишина, культ І.Франка був шкідливим, а намагання називати його

національним пророком – підступом проти церкви. Особа І.Франка вже в молодому віці була досить демонізована в клерикальному середовищі. За відносини з ним під час навчання в Дрогобицькій гімназії були піддані переслідуванням ряд майбутніх священиків. Публічний остракізм переслідував І.Франка у кар'єрному зростанні, коли молодому і амбітному доктору завадили очолити кафедру руської словесності у Львівському університеті. Серед осіб, які доклалися до цього був і тодішній митрополит Греко-католицької церкви С.Сембратович. Митрополит мотивував свою позицію тим, що І.Франко є атеїстом і його погляди негативно впливатимуть на богословів, які будуть відвідувати його лекції.

Оцінка релігійного світогляду І.Франка як перекonanого атеїста була досить поширеною серед галицького духовенства, особливо ж в прозахідному крилі УГКЦ. Після смерті мислителя розгорілися цілі дискусії щодо доцільності вшанування його постаті. Єпископи Г.Хомишин та Й.Коциловський заборонили священикам своїх єпархій (Станіславської та Перемиської) навіть відправляти заупокійні літургії за І.Франка та брати участь у меморіальних заходах його пам'яті.

У найактивнішій фазі дискусії щодо творення культу І.Франка та способів його вшанування (1920 – 1930-ті роки) окциденталістську течію в греко-католицькому духовенстві репрезентувала газета «Нова Зоря» – орган Української Католицької Організації (УКО), яка виходила у Львові упродовж 1926 – 1939 років. На сторінках часопису пропагувалася думка про недоцільність і навіть шкідливість для українського народу вшанування І.Франка як національного героя. Головним аргументом дописувачів була наявність матеріалістичних, соціалістичних та атеїстичних тенденцій у світогляді І.Франка. Остаточо ж дискредитувати постать мислителя, за задумом авторів часопису, мав би його образ як «предтечі большевизму»: «Франко був предтечею большевизму, найстрашнішої руїни, яку знає історія людства. А що Франко був письменник впливовий. Отже його погляди заважили на поглядах інтелігенції й народу всієї України, як перед, так і за Збручем. Атеїстичні погляди Франка скріпили свого часу большевизм і причинилися до заливу ним України. Тому Франко є і буде співвідповідальним за моральну й фізичну руїну України» [8, с. 97].

Власне, І.Франко був своєрідним тестом на модерність і популяризатором модерності. У цьому контексті для окциденталістів, які виступали проти перетворення церкви в релігійно-національну установу, поширення Франкового культу в галицькому суспільстві було явною загрозою їхнім впливам і світогляду. Аналізуючи модерністські погляди І.Франка та рефлексії прозахідно налаштованого греко-католицького священства, молодший науковий співробітник Інституту Івана Франка НАН України І.Медвідь слушно зазначає: «Він був одним з засновників Радикальної партії, що сповідувала ідеї соціалізму: рівності всіх, захисту робітників та селян. Франко намагався творити горизонтальне суспільство. В той час, як Церква – структура суворо ієрархічна: в ній важливу роль відіграють вертикальні зв'язки. По-друге, з часом Франко все більше розвиває ідеї націоналізму. Це був теж виклик для УГКЦ. По-третє, Франко поширював ідеї свободи совісті, раціоналізму, важливості науки, що має дистанціюватися від релігійного світобачення. А це напряду підважувало авторитет Церкви у суспільстві. По-четверте, Франко підтримував процес емансипації жінок, що теж кидало виклик усталеному порядку та певним тогочасним уявленням Церкви на роль жінки у суспільстві» [11, с. 3].

Погляди окциденталістів відрізнялися від поглядів орієнталістів – просхідного крила в ГКЦ, за яким стояв сам митрополит А.Шептицький. Орієнталісти вважали, що Греко-католицька церква потребує очищення обрядів від латинських впливів, повернення до джерел духовності східного християнства та акцентували увагу на потребі активної місійної діяльності ГКЦ на східному напрямку [6, с. 380]. Відмінними ці погляди були й щодо ставлення до І.Франка, оцінок його релігійного світогляду.

Особливий вплив на позицію греко-католицького духовенства, зокрема, його орієнталістської течії, мав митрополит А.Шептицький, який шанував великі заслуги І.Франка. Про його ставлення до Каменяря свідчить, зокрема, лист до єпископа з Філадельфії К.Бочачевського, який звернувся до митрополита з проханням щодо обмеження участі духовенства у вшануванні пам'яті мислителя. «На загальне викорінення слави І.Франка в нашій народі, – відповідав митрополит, – не може бути надій для того, що

жиємо в такому віці, коли народи хваляться своєю «аристократією духа» як своєю силою і іспитом зрілості... В творчості Франка атеїзм і матеріалізм займає тільки незначне місце, а головне місце займають національні і патріотичні теми» [18, с. 118].

Попри те, що митрополит А. Шептицький вважав несприятливими соціалістичні ідеї, які заперечували непорушність приватної власності, пропагували принцип свободи совісті і агресивну антиклерикальну налаштованість, він намагався знайти виправдання соціалізму і антиклерикалізму І.Франка. За висновком молодшого наукового співробітника Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України Н.Кіся, «на думку Шептицького, антиклерикалізм Франка був спорадичним і несерйозним. Вже після смерті Франка Митрополит назвав його справжнім патріотом, тому він був пошанований у тому числі серед духовенства. Митрополит передбачав, що Франко залишиться таким у пам'яті, а його соціалістичний бекграунд – залишиться на маргінесі» [11, с. 2].

У свою чергу, високо цінував діяльність митрополита і сам І.Франко. Зокрема, у статті «Соціальна акція. Соціальне питанні і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митрополита А.Шептицького «О квестії соціальній» (1904), після досить критичних зауваг на адресу попередників митрополита, І.Франко пише: «... Митрополит Андрій без порівняння більше знає життя, сторож його дійсних інтересів і конфліктів, ніж його попередники, фахові теологи та «римські доктори». При тому він далеко ширше познайомлений із сучасною наукою і не береться до обговорення складних життєвих питань із тою дитячою невинністю... Митрополит говорить про ті речі як європейець, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним... Все те, як бачимо, добрі літературні прикмети писань Митрополита Шептицького. Їм відповідають також немалі речові прикмети: гаряча прихильність до людей взагалі і особливо до людей простого люду та дбання про його піднесення і смілість, із якою він підвладному духовенству при всій прихильності до нього витикає хиби ...» [19, с. 215-216]. У цій же статті І.Франко схвалює позицію митрополита щодо участі священників у суспільному житті, але не в політиці. Церква як трибуна має бути заборонена, але священники як люди авторитетні мали б включатися у громадську діяльність [19, с. 216].

Головними опонентами окциденталістів та «Нової Зорі» у дискусіях щодо культу І.Франка серед друкованих видань були католицький тижневик «Мета», орган Українського Католицького Союзу (УКС), який відображав позицію орієнталістського крила греко-католицького духовенства, та часопис «Неділя», заснованих і функціонуючих за сприяння митрополита А.Шептицького. В статтях «Мети» головний акцент робиться на еволюції та світоглядній трансформації поглядів І.Франка, зауважується при цьому, що йому «ніколи не була чужою сфера релігійних почувань». У «Неділі» вміщуються матеріали, які або підкреслюють релігійність І.Франка, або, принаймні, спростовують його атеїзм.

Як слушно зауважує І.Медвідь, дискусія між окциденталістами і «Новою Зорею» з одного боку, і орієнталістами, «Метою» та «Неділею», з іншого, насправді була чимось більшим, ніж просто дискусія щодо доцільності вшанування І.Франка. Це була дискусія щодо ролі і місця Греко-католицької церкви в українському національному русі [8, с. 99], шляхів збереження власної традиції та втрати можливості діалогу зі значною частиною суспільства чи реформуватися, осучаснитися і віднайти моделі комунікації зі світом модерним. У сучасних наукових студіях переважає думка про те, що митрополит А.Шептицький, не будучи представником католицького модернізму, в силу свого власного досвіду, візіонерства, толерантності та широти поглядів, був модерністом-практиком і добре розумів важливість пошуку відповідей на виклики модерного часу. Його програму повернення до візантійських коренів Греко-католицької церкви, українізації, співпраці церковних і громадських, культурно-просвітницьких національних установ слід розглядати як спробу надати потужний імпульс для розвитку та оновлення УГКЦ. Власне, позитивне ставлення до І.Франка, належна оцінка його місії у справі національного поступу з боку А.Шептицького та орієнталістів і є тим прикладом пошуку діалогу Церкви з модернізмом [11, с. 3, 4].

Таким чином, проблема релігії займала особливе місце в житті, творчості і громадсько-політичній діяльності І.Франка. Погляди на релігію і її суспільну роль були важливою складовою світоглядних систем мислителя й еволюціонували за активних впливів процесів європейської релігійної секуляризації і модер-

нізму. Релігійність І.Франка має всі ознаки «нової релігійності». Її концепція містила розуміння служби народу як форми служіння Богу, релігії – не лише як віри у надприродне, але й як любов до людини, добра і справедливості, визнання релігійного чинника як духовного феномену українського національного життя. Нетрадиційність Франкової релігійності, що порушувала усталені традиції, стала явищем суспільно-релігійного життя, об'єктом маніпуляцій різних політичних режимів, спричинила дискусії серед греко-католицького духовенства і світської інтелігенції Галичини, спонукала до поживлення сучасних франкознавчих студій.

Джерела та література

1. Мельник Я. Церква і культ Івана Франка / Я.Мельник // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60. – С. 35-49.
2. Колодний А «Розум і просвіта не суперечать релігії». Франко і релігія: до 140-річчя від дня народження і 80-річчя від дня смерті мислителя / А.Колодний, Л.Філіпович // Людина і світ. – 1996. – №8. – С. 31-34.
3. Капран С. Іван Франко про релігію / С.Капран // Українське літературознавство. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 21-26.
4. Пашук С. Філософський світогляд Івана Франка / А.Пашук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 432 с.
5. Комариця М. «Дражлива тема»: дискусії у міжвоєнній Галичині щодо культу Івана Франка / М.Комариця // Парадигма. Зб. наук. праць / НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 2007. – Вип. 3. – С. 92-99.
6. Зайцев О. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / О.Зайцев, О.Беген, В.Стефанів [за заг. ред. О.Зайцева]. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2011. – 384 с.
7. Захара І.С. Релігійність у житті і творчості Івана Франка / І.С.Захара // Серія «Історичне релігієзнавство». – 2012. – Вип. 6. – С. 160-170.
8. Медвідь І.А. Між релігією та нацією: дискусії щодо культу Івана Франка в церковному середовищі Галичини в 1920–1930-ті роки / І.А.Медвідь // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. 40. – С. 96-101.
9. Смищок А. Іван Франко, якого ми не знаємо ... (Про релігійні погляди Каменяра) / А.Смищок, О.Смищок // Обрії. – 2014. – №2(39). – С. 70-75.
10. Карівець І. Іван Франко та питання релігійного секуляризму / І.Карівець // Філософські науки. – 2015. – Т. 1. – №2. – С. 97-101.

11. Радикалізм та релігійність Івана Франка: дискусії науковців до днів пам'яті українського діяча [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucu.edu.ua/news/33321/print/>

12. Франко І. Зібрання творів: у п'ятдесяти томах. – Т. 45: Філософські праці. – К.: Наукова думка, 1986. – 574 с.

13. Фейербах Л. Сущність християнства / Л.Фейербах // Фейербах Л. Сочинения: в 2-х т., пер. с нем. – М.: «Наука», 1995. – Т. 2. – С. 5-320.

14. Кьеркегор С. Страх и трепет / С.Кьеркегор; пер. с дат. – М.: Республика, 1993. – 383 с.

15. Франко І. Вибрані поезії / І.Франко. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1951. – 535 с.

16. Франко І. Твори у двадцяти томах. – Т. XX: Вибрані листи / І.Франко. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. – 808 с.

17. Рупняк Леся. Чи сповідався Іван Франко перед смертю? / Л.Рупняк // Дзвін. – 1991. – №1(555). – С. 175-176.

18. Мельник Ярослава. З останнього десятиліття Івана Франка / Я.Мельник. – Львів: Вид-во Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999.

19. Ленцик Василь. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрій Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий / В.Ленцик. – Львів: Свічадо, 2001. – 608 с.

УДК 17(09)18

Ірина Фаріон

НАЦІСТВІРНА ФУНКЦІЯ МОВИ В РЕЦЕПЦІЇ І. ФРАНКА ТА І. ПУЛЮЯ

У статті порушено проблему пріоритетності націствірної функції мови в сучасному мовознавстві. Націствірну функцію мови розглянуто на прикладі мовно-політичного світогляду видатних мислителів Івана Франка та Івана Пулюя, які, попри гостру полеміку в оцінці перекладу Біблії українською мовою 1903 року, не залежно один від одного трактували мову як основу нації та держави. Проблематику подано на основі аналізу мовознавчих, суспільно-політичних статей та епістолярної спадщини видатних мислителів.

Ключові слова: націствірна функція мови, мовний світогляд, мовно-національне відступництво, москвофільство.

This article has raised the issue of priority ranking of the language nation-forming function in modern linguistics. Nation-forming function of language has been examined by the example of language and political ideology of prominent thinkers Ivan Franko and Ivan Puliui, which despite bitter dispute in the assessment of the Ukrainian language translation of the Bible in 1903, had independently of each other interpreted language as the foundation of the nation and the state. Problems have been presented by analyzing the linguistic, socio-political articles and epistolary heritage of prominent thinkers.

Keywords: *nation-forming function of language, language ideology, language and national apostasy, Moscowphiles.*

Панівний у мовознавстві прагматично-соціально-підхід до трактування основної функції мови як комунікативної вимагає вмотивованого перегляду. Не лише сьогоднішня російсько-українська війна (2014–2016 рр.), але й багатостолітній бездержавний шлях функціонування української мови у **ролі самої держави і нації** виводить на передній план зовсім не комунікативну функцію мови, а її націєтвірний і державотвірний характер, про що системно в діяхронії йдеться у монографії «Мова – краса і сила: суспільно-креативна роль української мови в XI–XIX ст.» [8]. Ця думка в мовознавстві, і зокрема в соціолінгвістиці, не є несподіваною чи новою, проте, на жаль, вона не набула засадничого класичного трактування щодо функційного поля мови, тому нагадуємо: «*Мова – це не інструмент комунікації, і комунікація це не інструмент буття, якщо бути абсолютно точним, то – комунікація є буттям, а буття, отже, є тільки те нетілесне, у якому тіла заявляють про себе одне одному як такі*» [2, с.149]. Серед українських мовознавців-класиків найкраще це висвітлив О. Потебня: мова «...не тільки найкраща, але і найпевніша ознака, за якою ми пізнаємо народ, і разом з тим єдина, незамінна нічим і безсумнівна умова існування народу – це єдність мови» [5, с. 118].

Завдання цієї розвідки – здійснити аналіз націєтвірної функції мови на прикладі спадщини двох видатних постатей Івана Франка та Івана Пулюя, поліглотів, перекладачів, суспільних діячів, що творили в пору дуже гострого політичного, а згодом воєнного протиборства за самостійність Української Держави на межі XIX – початку XX століття, а також у час формування об'єднавчого літературного стандарту української мови. Мовознавчі погляди

Івана Франка були об'єктом дослідження багатьох мовознавців, проте в контексті націєвірної ролі мови особливе значення має монографія Т. Панько «Мова і нація в естетичній концепції І. Франка» [4], натомість спадщину І. Пулюя – перекладача епохальної Біблії 1903 року – досі не аналізовано на предмет його мовного світогляду та націєвірної функції мови. Чому об'єктом аналізу є мовний світогляд і зокрема націєвірна функція мови цих двох постатей відразу? По-перше, це найпотужніші інтелектуали Галичини та всієї України, по-друге, блискучі знавці української мови та поліглоти, по-третє, антагоністи в трактуванні вартости перекладу Біблії 1903 року та абсолютні однодумці в розумінні визначальної націєвірної функції мови. Саме ця синтеза вможливить побачити тодішню епоху крізь призму лінгвального й лінгвістичного протистояння і єднання, суперечностей і порозумін'я, врешті, переконливо виведе мову на шлях очільниці всіх наших національно-визвольних змагань.

Попривовно-сакральну полеміку навколо перекладу Біблії, ці два велети незалежно один від одного виписали свою гармонійну засадничу спільність у трактуванні мови **як націєвірної сили**, а не засобу спілкування; у розвиткові мови **на народній основі** як запоруки національної єдності та потребі розриву з церковно-слов'янською традицією; в аналітиці внутрішніх процесів **мовно-національного відступництва** як основної причини відсутности сильної нації і держави.

Франко серед перших в аналітичному історичному розрізі розкрив основну, зовсім не комунікативну функцію мови, – **а націєвірну й репрезентативну**: *«...слово, те марне летюче слово, найбільше, бачилось би, хвилиний і нетривкий витвір людського духу, проявило чудодійну силу, починає двигати з упадку ту масу, якій, бачилося, не було рятунку»* [15, с. 396]. Він аргументовано накреслив історичну траєкторію залежностей соціолінгвального розвитку: належність різних частин України до різних імперій спричинилися до відсутности єдиної літературної мови [18, с. 368]. Про староукраїнську мову – символ нашої історичної тожсамости без держави – висловився хрестоматійно: *«... ця мова була своєрідним і органічним витвором тогочасних політичних і національних відносин, а також засобом освіти та жвавого*

духового розвитку протягом майже чотирьох століть» [14, с.171–172], вона «попередила новочасне відродження південноруської нації, розпочате Іваном Котляревським при кінці 18 віку» [11, с. 226–227]. Ці міркування мислителя – фактично виведена формула мовно-суспільного детермінізму з пріоритетною й визначальною функцією мови в суспільному поступі – функцією націєтворення й соборності: «От тут літературна мова, мова школи, церкви, уряду і письменства робиться справді репрезентаткою національної єдності, спільним і для всіх діалектів рідним огнивом, що сполучає їх в одну органічну цілість» [16, с. 207].

Кінець XVIII ст. для України й 30-ті роки для Галичини І. Франко назвав «*епохою народною*» і власне через те «*жива народна мова*» запанувала в літературі. На це були свої ідеологічні та суспільно-політичні причини: «*Приплив нових відносин, політичних і соціальних (таких як включення всіх частин Южно́ї Руси в склад великих культурних держав з розвинутим мілітаризмом, грошовою господаркою і всевладною, нівелюючою бюрократією) і нових ідей (таких як ідея народності, демократизму, рівноправності станів) витворив звільна нову епоху в історії южноруської літератури, епоху народну, що, почавшись з кінцем XVIII віку для України Лівобережної, а з 30-х років нашого віку для Червоної Руси, триває й досі... Ся нова епоха характеризується поперед усього питанням живої народної мови влітературі...*» [13, с. 45–46]. Ознаменувала цю епоху «Енеїда» І. Котляревського – «*вдатна проба піднести людovu українську мову до висоти літературного твору, що був гідний знайтися в похіднім куфлі Наполеона*» [11, с. 259].

Суголосні з Франковими думки висловлює Іван Пулюй – мовотворець у царині наукових та сакральних текстів. Після довготривалих митарств із видруком Старого Заповіту І. Пулюй вдруге, після двадцятитрирічної павзи, звертається до Головного управління у справах друку в Петербурзі з вимогою дозволу поширити Біблію на Великій Україні, завважаючи на кількох засадничих речах мовно-національного розвитку українського народу та мововбивчої політики Російської імперії. Науковець викриває дикунську поведінку Росії, з огляду на Емський указ 1876 року, що дозволяє переклад Біблії всім народам імперії, як наприклад

монголам і татарам, проте не українцям [6, с. 259–260]. І сам же розгорнуто розкриває причину такого рішення: саме рідне слово українського народу *«одно тільки може підняти всенародно просвіту на Україні, а тим самим воскресити духовні сили до життя культурного, видвинути нарід з неволі духовної і соціальної, та забезпечити йому добробут а державі тривкий спокій і потугу»* [6, с. 260]. Себто мислитель у соціолінгвальному контексті формулює основну **націствірну функцію мови**, за якої на певному історичному зрізі ототожнюються поняття **мови – нації – держави**. Звідси й російські заборони як страх перед українським національно-державним сепаратизмом, звідси й вороже ставлення до народної мови навіть ще в другій половині ХІХ ст. з боку московфільських клерикальних кіл Галичини, з якими стикнувся Пулюй, видаючи свій «Молитовник». Саме мову він трактує як мету й сутність нашої самостійності: *«Кождий наш чоловік знає, що ціль наша єсть: вибороти свому народови поважне становисько між іншими народами, та не заржавілими спісами чубатих дідів наших, а живим словом, русько-українською мовою»* [6, с. 50].

Обох мислителів об'єднувала думка про фундаментальний і об'єднавчий характер **народної основи для розвитку української мови** й обов'язковий розрив із «церковщиною», себто церковнослов'янською мовою, що від часів хрещення Руси не просто гальмувала поліфункційний розвиток народної української мови, але ділила суспільство на посвячених у чужу й мертву мову і вторинних, не посвячених у неї. Чималі пласти цієї мови осіли в староукраїнській мові, яка в пору Пулюя–Франка виродилася в московфільське язичіє – символ української неспроможности й залежності. Сам Франко еволюціонував від московфільського язичія у часописі «Друг» до народної мови з імперативом *«від Дністра на Дніпро, з Заходу на Схід»* (М. Зеров) і сам розповів про це в передмові до збірки «З вершин і низин»: *«Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, це ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої чистої мови, котре ще змалку було у мене сильно розвите. На мені в мініятурі повторилося те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматика і*

спори мовні прибили і закаламутили чистоту народної мови» [17, с. 20–21]. Потребу народномовної основи літературної мови І. Франко обґрунтовує тяглістю мовно-історичної традиції, а саме функціонуванням питомої української мови в сакральних творах, починаючи від Пересопницького Євангелія і логічно триваючи в народному епосі XVI століття та в українських інтермедіях та віршах XVII–XVIII ст. **[Літературна мова і діалекти, с. 206]**. Цю соціодіахронну думку мислитель розвиває на противагу до тривалого культивування так званої «*мертвеччини*», що проступала з тодішніх галицьких граматики «*від Могильницького до Огоновського*» – все це через «*незнання живої народної мови*» [16, с. 206].

Натомість Іван Пулюй на власному гіркому досвіді пережив мовну війну з греко-католицькими москвофілами, що засуджували й забороняли друк його «Молитовника» народною мовою. Пулюєва наступальність в обороні свого перекладу вражас. Розуміючи несприйняття його праці греко-католицькою церквою, що тонула в церковнослов'янщині й москвофільстві, він закликає: «*Також коли б вороги наші виступили проти нас, то виступім и ми проти них*» [6, с. 70]. На початку 1872 року «Молитовник», що був перекладений Пулюєм задля «*движення руського народу*» [6, с. 70], не тільки побачив світ, але й за шість років спричинився до напрацювання в гурткові греко-католицьких священників під проводом д-ра С. Сембратовича (згодом галицького митрополита) аж трьох «Молитвенників народних руських» (1878 р.) [7, с. XXII–XXIII]. Так важкопрохідна піонерська праця Івана Пулюя проклала дорогу українській народній мові до Молитви й спричинилася до формування «*новоукраїнського сакрального стилю*» [3, с. 178]. Натомість церковнослов'янську мову видатний фізик назвав розплідником «*московських байстручат*» і «*...гряз[зю], якою закинули Москалі докрінери наші найкращі жерела народної життя, се болото, крізь яке тільки де не де продреться слабе жерело живущої води*» [6, с. 51].

На схилі літ видатний фізик згадує, що в половині минулого століття «*мертва літературна руська мова не давала духовим силам нашого народу піднятися із занепаду, а тим самим і нищила усі дороги, що ведуть до добробуту і щастя. Скрізь по Галичині і на Україні панувала тоді або тая мертва мов, видумана в монастирських писарнях, або мова польська, або московська.*

Наша інтелігенція, люди мирські і духовні соромились розмовляти рідною мовою, і погорджували тисячлітнім словом предків наших. Під такий то час 1870-го року брались ми з покійним другом Кулішом до літературного діла з думкою, вибороти для погордженої «хлопської» мови почесне місце найперше в церкві і на амбоні, а потім ще й в науці» [6, с. 473]. І вибороли! Пулюю наголошує на вкрай несприятливій зовнішній політичній атмосфері, а також неготовності українського суспільства приймати народну мову як найвищу цінність у духовно-культурному й політичному розвитку.

Серед **третьої** засадничої мовної спільности між Франком-Пулюєм – їхнє неприховане усвідомлення дуже низького рівня мовно-національного самоусвідомлення самих українців, що породжувало легіони мовних відступників і, врешті, призвело до такого мовно-літературного й політичного явища як москвофільство, яке Франко назвав «*національним парадоксом*» та «*національним гібридизмом*» [9, с. 25]. Цю проблему мислитель розглядає в контексті контрреволюційного десятиліття, що наступило після 1848 року, зокрема вторгнення російської армії в Угорщину й придушення революційного повстання. На цій хвилі геополітичного випробування тодішня русько-українська інтелігенція, «*будучи безхарактерною і безідейною*» та підлою в зневірі в відроджувану українську силу, повністю зійшла на москвофільські рейки: «*Тепер уже все вітчизняне здавалося дрібним і ганебним, інтереси простого народу не вважалися вартим уваги, розмовляти «селянською мовою», а, щобільше, класти цю мову в основу новостворюваних шкіл, літератури, використовувати її як засіб спілкування між інтелігенцією, оголошувалось божевіллям і нікчемністю, «бо в Росії вже маємо готову і багату літературу»*» [14, с. 188–189].

У статті «Двоязычність і дволичність» (1905 р.), крім політичного контексту галицького москвофільства, І. Франко трактує перехід на мову колонізатора як моральне виродження, а примітивне виправдання послуговуватися мовою окупанта називає «*шиночком дуже нечистих інтересів*» і «*вербунком на службу темним силам*» [10, с.544]. І прикладом цього є не лише безславні тепер письменники й діячі І. Наумович, А. Петрушевич, І. та Я. Головацький, Б. Ді-

дицький та ін., але прославлений досі М. Гоголь, «який на довгі десятки літ збаламутив саме чоло української інтелігенції, сплотивши фікцію, що інтелігентна, вища література може бути лише на російській мові, а українська мова надається лише для популярної, протонародної літератури» – і, зокрема, через це зречення рідної мови зазнав глибокої депресії й божевілля [10, с. 546].

Ще гарячішим оскаржувачем всеукраїнського москвофільства був І. Пулюй, що гальмівну силу у розвиткові української мови вбачав у гібридній малоросійській інтелігенції: *«Ми Русини-Українці ославили себе по Європі тим, що нам ніщо не приходить ся так тяжко робити, як те, що тільки від нас самих залежить. От би Вам на доказ тільки один факт, що українська інтелігенція і досі цвенькає у себе дома по-московськи, хоч і декламує за батьком Шевченком, що «у своїй хаті своя воля...»* [6, с. 224]. Саме ці видатні мислителі мали найвище право на найпекучішу критику українців, бо для визволення свого народу зробили більше, ніж той народ здатен був собі уявити: це духово-культурне, інтелектуальне, ментальне визволення.

Отож обидва мислителі – Іван Франко та Іван Пулюй – чітко визначили **націєтвірну функцію української мови** в діяхронії та синхронії, у силовій орбіті якої перебував її діалектний, народний характер (усупереч церковнослов'янщині та язичію) і свідоме ставлення мовців до своєї мови (усупереч поширеним і ганебним явищам мовно-національного відступництва). Найважливіше, що саме ці два мислителі через свою життєтворчість і націєтвірний стрижень мовного світогляду є найкращими лінгвістичними дороговказами в третьому тисячолітті.

Джерела та література

1. Листбез коверти яко відповідь впр. крилошанину Малиновському на реферат Молитовника. Написав Іван Пулюй. – Відень, 1871. – 15 с.
2. НансіЖан Люк. Тіло, мова / Жан Люк Нансі // Мова німої країни. – Журнал Ї. – 35 / 2004. – С. 141–149.
3. НімчукВасиль. Іван Пулюй – перший перекладач молитов сучасною українською мовою / Василь Німчук // Біблія і культура: Збірник статей. – Випуск 1; [відповід. ред. А. Є. Нямцу]. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 174–179.

4. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка / Т. І. Панько. – Львів, 1992.

5. Потебня Олександр. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти; [упорядк. і вступна стаття Юрія Шевельова]/ Олександр Потебня. – Нью-Йорк, 1992. – 157 с.

6. Пулюй Іван(1845–1918). Листи/ [збір, упорядкування, пояснення та «Слово до читача» Ольги Збожної]. – Тернопіль : Воля, 2007. – 544 с.

7. Студинський Кирило.Листування і зв'язки П. Куліша з І. Пулюєм (1870–1886) / Кирило Студинський// Збірник філологічної секції Наукового товариства імени Тараса Шевченка. Т. XXII (2). П. О. Куліш (матеріяли і розвідки). – Львів, 1930. – С.V–LXXXVI.

8. Фаріон Ірина.Мова – краса і сила: суспільно-креативна роль української мови в XI–XIX ст. / Ірина Фаріон.– Львів : Вид-во Львівська політехніка, 2010. 3-тє видання. – 211 с.

9. Фаріон Ірина.Франкова візія суспільного статусу руської мови в Галичині (друга половина XVIII – початок XX ст.) / Ірина Фаріон// Дивослово. – 2007. – № 3. – С. 23–27.

10. Франко Іван.Двоязичність і дволичність // Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Дмитро Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 544–557.

11. Франко Іван.Нарис історіїукраїнсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич : Відродження, 2008. – 464 с.

12. Франко Іван.Нарис історії українсько–руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів : У 50 т. – К., 1984. – Т.41. – С. 194–471.

13. Франко Іван.План викладів історії літератури руської // Зібрання творів : У 50 т.– К., 1984. – Т. 41. – С. 24–74.

14. Франко Іван.Українці// Зібрання творів : У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 162–194.

15. Франко Іван.З останніх десятиліть XIX віку// Нарис історіїукраїнсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич : Відродження, 2008. – С. 333–398.

16. Франко Іван.Літературна мова і діалекти// Зібрання творів : У 50 т. – К., 1986. – Т. 37. – С. 205–210.

17. Франко Іван.Переднє слово. Із збірки «З вершин і низин»// Зібрання творів : У 50 т. – Т. 43. – К., 1976. – Т. 1. – С. 19–21.

18. Франко І.Говоримо на вовка, скажімо і за вовка// Зоря. –1891. – 18. – С. 356–358.

УДК 821.161.2.09(092)

Володимир Білінський

ГЕНІАЛЬНИЙ ІВАН ФРАНКО

Аналізується роль геніальної особистості І. Франка в історії української літератури, мови та творенні української нації.

Ключові слова: література, Україна, Русь, геній, історія, нація.

The role of prominent personality of I. Franko in the history of Ukrainian literature, language and creation of the Ukrainian nation.

Keywords: literature, , Ukraine, Ruthenia, prominent, history, nation.

Звичайно, щоби називати людину геніальною, вона на те має мати заслужене право. Іван Франко один із таких заслужених людей.

Уже одне те, що людина написала за своє життя більше ста томів наукових праць, свідчить про її геніальність та неординарність. Та нас, українців, Московія триста літ привчала своє не шанувати, а поклонятись виключно московитам. Нам вбили в голови міфи про вигаданих Олександра Невського, Дмитрія Донського та інших подібних московитів, а українських національних героїв: Мазепу, Бандеру, Шухевича подали як ворогів і більшість із нас це досі сприймає за істину. Хоча простий незаангажований погляд повністю спростовує ці вигадки. Так Олександр Невський і Дмитрій Донський, навіть за патріотичною московською версією, виступали проти існуючої золотоординської влади, чому й стали російськими національними героями. В той час, коли за подібні дії проти московської влади, наші національні герої подавались українцям як зрадники, фашисти тощо. Про «фашиста» Олександра Невського наведу із російського літопису (звертаю увагу – російського) ось такі слова про його «працю» в Новгороді 1259 року під час чергового золотоординського перепису – «оному очи выимаша, а иному носы урезаша». То, в російському розумінні, це фашист, чи ні?

В чому ж полягає геніальність Івана Франка? Якщо коротко сказати, то я її вбачаю в його творах. Для прикладу візьмемо

знамениту «Історичну повість. Захар Беркут. Образ громадського життя карпатської Русі в XIII віці».

Уже ця «історична праця» є геніальною, хоча Франку в ній, щоби донести «Образ громадського життя карпатської Русі в XIII віці» де-не-де прийшлося поступатися достовірністю, аби обійти айстро-угорські закони та польське націоналістичне свавілля.

Так, образ Данила Галицького в творі дещо спотворений. Іван Якович надав йому, для задоволення амбітності угорців, германців та поляків, деякого негативу, написавши: « – Як то? – крикнув здивований боярин. – Ви не знаєте князя Данила?

- Ні, не знаєм ніякого князя.

- Володаря всіх земель, усіх осель і міст від Сяну до Дніпра, від Карпат аж до устя Бугу?» [1, с.42].

І ще:

« – Що вам з вістей, коли допомогти собі не можете! – згрідно буркнув боярин.

- Правду сказав ти, боярине, – сумно відповів Захар... – А тоді всяким монголам одверта дорога в нашу країну. Бо поглянь тепер на нашу Русь! Твій владник, твій могучий князь Данило пропав десь безвісті. Замість обернутися до свого народу, віддати йому його свободу, він, поки монголи руйнують його край, побіг до угорського короля... Тепер твій Данило щез десь...» [1, с.46-47].

Зазначимо: ні угорська, ні німецька, ні австрійська, ні польська, ні російська влади у ті часи (і сьогодні) були не зацікавлені пояснити людям чому «монголи Чингісхана» йшли до «рідного їм угорського народу», який чомусь належав до «тюркських народів». А «Ясу Чингісхана» у ті роки жодна із європейських країн друкувати не збиралась.

Чому Іван Франко й змушений був писати: « Ціль походу страшної орди були Угри, багата країна, заселена племенем, спорідненим з монголами, від котрого великий Чингісхан мон-гольський домагався, щоб йому піддалися. Угри не хотіли піддаватися, і страшений похід монгольської орди мав їм показати месть великого Чингісхана. З трьох боків разом, після плану Батия, мала впасти орда до Угорщини: зі сходу в землю Семигородську, з заходу з землі Моравської і з півночі через Карпати. В тій цілі орда

поділилася на три часті: одна, ... пішла бессарабськими степами в Волощину, друга, ... відділилася... в землі волинській і поперек Червоної Русі, через Пліснесько змагала до верхів'я ріки Дністра, щоб перейти її вблід, а далі розлилася по Підгір'ю, шукаючи проходів через Карпати...» [1, с.52-53].

Зрозуміло, що остання, третя частина Батієвої Орди пішла з Волині на Польщу та Германію. Про неї Іван Франко не пише.

Краще за Івана Франка в українській історичній літературі жоден письменник (професор) так яскраво не писав про похід війська хана Батія через Русь. Цікаво те, що військо таким же чином, за свідченням Івана Яковича, мало пройти польські, германські та моравські (сучасна Чехія) землі. Але жодному історичному сьгодні (і раніше) «не спадало на ум» написати, що військо хана Батія завойовувало ті землі. Воно їх проходило воєнним походом. Хоча в тих землях, як і в Русі, відбувалися битви, знищувалися міста і села. Та чомусь Польщу, Сілезію, Моравію військо хана Батія, проходячи до Угорщини, не завойовувало, а от Русь – завойовувало. Так забажала Московія і Європа не заперечувала. Цікаво й те, що в Русі, як в Польщі, Сілезії, Моравії, Угорщині, Хорватії хан Батий чомусь не залишив жодного солдата чи гарнізону. Як він збирався керувати завойованими землями – невідомо. Тому ми маємо всі підстави заявляти, що землі Русі, тобто Галицько-Волинського князівства, після воєнного походу війська хана Батія у 1240-1241 роках, перебували в однаковому становищі з землями Польщі, Сілезії та Моравії.

А геніальний Іван Франко у своїй історичній повісті «Захар Беркут» засвідчив, що ті землі у 1240-1241 роках простягалися «від Сяну аж до Дніпра, від Карпат аж до устя Бугу».

Хоча, зрозуміло, що для «малоросів і кахлів» геніальний Іван Франко не авторитет. Для них більш авторитетні Путін і Жириновський...

Слід також додати, що Іван Франко тезу про воєнний похід угрів вклав в уста командувача монгольського війська Бурунди, коли той через Тугар Вовка звертався до Захара Беркута, щоби тухальчани пропустили монгольське військо через свої землі в Угорщину. Ось такі слова:

«- Слухай же, що велить далі сказати вам Бурунда-бегадир моїми устами. Ціль його походу – край угорський, дідицтво Арпада, що був підданим великого Чингісхана, а тепер не хоче признавати його зверхності. Щоб укарати непокірного, вислав великий Чингісхан свою силу на Захід сонця. Чи ж ваша річ спиняти ту силу в її поході? Бурунда-бегатир, начальник одної часті тої сили, бажає по добру розстатися з вами... Опір ваш даремний, – чи с'як, чи так, а монголи розвалють ваші засіки і підуть своєю дорогою...» [1, с.107].

Також завоювання українських земель у праці Івана Франка «Захар Беркут» ми не бачимо і це має бути нашим дороговказом, нашим постулатом.

Слід якомога швидше переосмислити, а тому й переписати українську історію. Геній Івана Франка й полягає в тому, що його твори стоять на сторожі історичної істини, історичної правди. Звернімо увагу: державні установи тодішньої Австро-Угорської імперії не заперечували такого потрактування Франком давніх подій.

Книга Івана Франка «Захар Беркут» довгі роки була настільною книгою української молоді та юнацтва в XIX-XX століттях. Це московіти та більшовики навчили українців не вірити та паплюжити своїх національних героїв...

Хоча геніальний Франко й змушений був у своїй праці скрізь вживати слова «монголи, монгольське військо», та командиром того війська був «туркоман Бурунда». І нічого незвичного у тому немає. Європа, як і Франко, сприйняли московську фальшивку про те, що Чингісхан походив з монгольського роду. В той час, коли Чингісхан походив з тюркського роду. Його батько, мати, діти, родичі були тюрками. Що цікаво, у монголів, навіть титул «Хан» не існує. Тобто, міф про великого «монгола Чингісхана» – є великою «московською качкою». Про все те написано у праці «Москва Ординська». Не повторятимуся.

Розуміючи складність ситуації, геніальний Іван Франко подав нам «командира монгольського війська туркомана Бурунду». Але у своїй «історичній повісті» не вжив жодного разу промосковський термін «татаро-монголи», хоча Московія в його часи дуже наполегливо вкорінювала те нерозумне словосполучення...

Що ж нам цілком достовірно доніс у своїй «історичній повісті» «Захар Беркут» геніальний Іван Франко?

Головне, – Франко чітко засвідчив, що так звані «монголи» хана Батия у 1240-1241 роках не завойовували Руську землю, а проходили її воєнним походом, як Польщу, Сілезію, Моравію. Чому українські історики сьогодні не підтримують геніального Івана Франка – незрозуміло!

Якщо подивимося до «Літопису Руського», виданого 1989 року Леонідом Махновцем, то побачимо, що військо хана Батия штурмом взяло Київ 6 грудня 1240 року і очолив захист Києва тисяцький князя Данила Галицького – Дмитрій. А вже навесні 1241 року те військо було в Польщі, Сілезії, Померанії, Угорщині. То скажіть, будь ласка, як воно могло завойовати Русь?

Якщо звернемося до «Літопису Руського», то побачимо, що після падіння Києва військо хана Батия рухалося на Колодяжин (південь сучасної Житомирської області). Далі, за тим же літописом – «до Каменця [та] Ізяславля [і] взяли їх». Та ця фраза літопису є московським «доважком брехні», бо сучасні дослідниці Кам'янець-Подільського мати і донька Пламеницькі (Євгенія та Ольга) чітко встановили, що Кам'янець військо хана Батия не завойовувало, а місто Ізяславль засноване родиною князів Галицьких-Острозьких у XV столітті.

Пізніше те військо пішло на Крем'янець і Данилів. «А коли побачили, що Крем'янець і город Данилів неможливо взяти йому, то відійшли [од них]. І прийшов він до Володимира, і взяв його списом...» [2, с.397-398].

Що зайвий раз свідчить не про завойовання Русі (України), а про звичайний воєнний похід через її землі.

А далі автор пропонує звернутися знову до Івана Яковича Франка, до його геніальної праці «Захар Беркут». Ось, що писав український геній: «З трьох боків разом, після плану Батия, мала впасти орда до Угорщини: зі сходу в землю Семигородську, з заходу з землі Моравської і з півночі через Карпати. В тій цілі орда поділилася на три часті: одна..., пішла бессарабськими степами в Волощину, друга відділилась від головної орди в землі волинській і поперек Червоної Русі, через Пліснесько, змагала до верхів'я ріки

Дністра, щоб перейти її вбхід, а далі розлилася по Підгір'ю, шукаючи проходів через Карпати...» [1, с.53].

Ні Франко, ні «Літопис Руський» не пишуть про третю частину війська, яка, взявши Берестя, пішла через Польщу та Сілезію в Моравську землю. Звернімо увагу, чомусь не завойовуючи ті землі, хоча відбувалися битви з поляками, німцями, чехами.

Чому сучасні історики так вибірково відносяться до геніального Івана Франко, нічого нікому не пояснюючи, – невідомо.

Та справа в тому, що й геніальний Іван Франко, свого часу, розумів оце наше, українське, малоросійство, чому в другій праці був змушений написати:

І кожний з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні пам'яті в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кості тут під нею загниють...

Шана і повне сприйняття творів геніального Івана Франка в Українській незалежній державі мають бути повсюдними і всеохопними.

Джерела та література:

1. Видатні українські твори. Історія в романах та повістях. Почуємо славу, козацьку славу! // Іван Франко. Захар Беркут. – ТОВ «ВКФ» «БАО». – Донецьк, 2010.
2. Літопис Руський / за Іпитіївським списком. – Видавництво: «Дніпро». – Київ, 1989.
3. Ольга Пламеницька. Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець. – ФОП Сисин О.В. Абетка. – Кам'янець-Подільський, 2012.
4. Володимир Білінський. Україна-Русь. Українська звитяга. – Тернопіль, 2016.

УДК 94:323.1:821.161.2.09(092)

Сергій Горохов

**ВТІЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ І. ФРАНКА
У ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО УКРАЇНИ
ЯК НАЙВАГОМШИЙ ЧИННИК
У ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ**

У рамках даної статті автор вказує на актуальність ідей І. Франка, що до державного будівництва в Україні на сучасному етапі, і проводить паралелі між політичними реаліями початку ХХ та суспільно-політичними подіями ХХІ століть.

Ключові слова: національна ідея, сепаратизм, агресія, національна самосвідомість.

In this article the author points to the relevance of Franko's ideas concerning the state building in Ukraine at present, and draws parallels between the political realities in the early twentieth and socio-political events of the XXI century.

Keywords: national idea, separatism, aggression, national consciousness.

Сьогодні ми святкуємо дві визначні дати у історії нашого народу та країни це 160 років від дня народження І. Франка та 25 років незалежності України.

Зазначимо, що між цими двома подіями є суттєвий взаємозв'язок. Наша незалежність має глибоке історичне коріння в основі, якого покладена, як збройна боротьба нашого народу, так і суспільно-політична діяльність ряду активних представників української інтелігенції, цінність роботи, яких і сьогодні має актуальне значення для суспільного та політичного життя нашої держави та суспільства в цілому.

До ряду таких діячів ми з впевненістю можемо віднести і таку неперевершену постать, великого каменяра, як І. Я. Франко. І сьогодні ми згадуємо цього визначного діяча української культури, науки та політики, значення діяльності, якого настільки неперевершені, що досліджуються не тільки окремими науковцями а цілими інститутами багатьох країн, вже протягом довгого часу.

І це не даремно!

В рамках даної статті автор хотів би зупинитися на такому актуальному для сьогодення питанні, як національна ідея державного будівництва в Україні в роботах І Франка.

Жодна сучасна держава в світі не може повноцінно існувати без конкретної чітко сформульованої ідеї державного будівництва. Як довела сама історія, така ідея повинна носити в першу чергу національний характер бо у іншому випадку більшість держав занепадала або зникала повністю з історичної арени. Історія знала чимало імперій таких, як Римська, Візантійська, Австро-Угорська, Російська, СРСР та ін. Військово-політичний потенціал, цих утворень і досі вражає дослідників, але ми знаємо, що всі ці імперії зникли, бо неможливо утримати нікого і нічого силою.

Ще в кінці XIX ст. у своїх політичних прокламаціях, статтях та художніх творах І. Франко вказував, що майбутнє за національними державами. Ще задовго, до історичних подій світового рівня він вважав, що питання самостійності України це питання часу, рано чи пізно це відбудеться. В той же час, І. Франко закликав особливо молодь і в першу чергу інтелігенцію, що потрібно не просто сидіти чекати цього часу а готуватися до цього бо вважав, що держава потребує власної політичної еліти, національної освіти та громадянського національно свідомого суспільства.

Так він вказував: «...створити з величної етнічної маси українського народу українську націю, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла» [1]

Головною проблемою і необхідною запорукою існування України він в першу чергу вважав єдність на рівні національної свідомості: ... «Ми мусимо навчитися відчувати себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів. І це почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні наслідки».

В основі формування національної свідомості він вбачав в першу чергу знання власної історії та звичаїв: «Ми повинні – всі без винятку перш за все пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти

собі те знання твердо, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожному хоч і як дрібному та частковому її успіху, а головне, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частинкою його» [1].

Крім того, І. Франко закликав бути терпеливими у часі та єднатися з закордонними українцями: «...Це моральне переродження, яке цілковито досягнеться, певно, не швидко, аж наслідкам праці поколінь, та до якого імпульс кожний із Вас повинен дати сам собі, власною постановою, буде першою умовою можливості тіснішої, дружнішої і продуктивнішої співпраці нашої з закордонними українцями» [1].

На шляху реалізації національної ідеї Іван Франко вважав першою і головною передумовою здатність кожного українця не словами, а конкретно працею реалізувати українську національну ідею: «Здобування знання, теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і поважних мужів, повних любові до свого народу і здатних виявляти ту любов не потоками галасливих фраз, а невтомною, тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація і кожна історична доба, коли всієї нашої» [1].

Окремо було вказано і на так званий фальшивий патріотизм, який дуже часто наносить шкоди не менше ніж пропаганда ворога. Справжній патріот це людина постійно діюча.

«Наш голосний, фразеологічний та в більшій частині не щирий, бо ділами не попертий патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутому народолюбству, що виявляє себе не словами, а працею» [1].

Окрім національних та культурних питань І. Франко не обійшов стороною і питання соціально-економічного характеру, які він вважав чи не найголовнішими. Ще тогочасним політикам соціал-демократам він вказував, що ви спочатку українці а потім соціалісти. Економічні питання, господарське життя повинно прорости з низу” то б то, йти від самого населенням а не нав’язуватися з гори. Це доречним було б, як для сучасних можновладців так і популістів-опозиціонерів. [3]

Сучасні політичні реалії життя нашої країни революція гідності, сепаратизм, війна на сході України з російською агресією,

анексія Криму та інше, знову доводять нам, що погляди І. Франка на те, якою має бути національна ідея знову актуальні.

У своїй поемі Мойсей І. Франко вдало описав і сучасний стан речей в Україні: «Народе мій, замучений, розбитий, / Мов паралітик той на роздорозжжю, / Людським презирством, ніби струпом, вкритий! / Твоїм будучим душу я тривожу, / Від сорому, який нащадків пізних / Палитиме, заснути я не можу. / Невже тобі на таблицях залізних / Записано в сусідів бути гноєм, / Тяглом у поїздах їх бистроїзних?» [4. С. 212].

Постає питання, як через двадцять п'ять років незалежності ми отримали такі явища, як сепаратизм, анексію та агресію.

Потрібно відмітити що з початком російської агресії, про яку завжди попереджав ще І. Франко, який вважав навіть російських лібералів доктринерами великодержавності, в якій не було місце національностям та Україні, більшість громадян нашої держави встали на її захист зі зброєю в руках. В країні розпочався волонтерський рух, який став сильною опорою у забезпечені армії. За короткий проміжок часу були сформовані батальйони добровольців (БТРО) та інші. Все це свідчить про те що в країні була, існує і буде існувати категорія національно свідомих громадян, яких не зламали втрати побратимів, зрадництво генералітету України, під час Іловайського та Дебальцевського оточення, не зрозумілий досі Мінськ – 2 і таке інше.

В той же час, паралельно з цим навіть в неокупованих територіях України існують громадяни, п'яті проросійські колони діяльність, яких направлена на підрив української державності. Крім того, ті хто мав би захищати державу самі перетворилися на її ворогів. Сьогодні відомі вже факти, що десятки тисяч робітників правоохоронних органів та СБУ перейшли на бік сепаратистів, тисячі військовослужбовців ВСУ та ВМФ, які розташовувалися в Криму перейшли на службу да силових структур РФ.

На превеликий жаль і сьогодні ряд політиків, чиновників і окремі представники інтелігенції продовжують у різний спосіб знищувати основи національного фундаменту в Україні. Своєю бездіяльністю та аморальністю, вони загострюють соціальні проблеми в суспільстві та його відносини з державою.

Колишні прихильники регіоналів перетворилися на популістів і під виглядом турботи про інтереси населення намагаються нав'язати федералізм з метою в подальшому розколоти країну. Шляхом, начеб то оптимізації учбового процесу знищується основи національного виховання в освітніх установах всіх рівнів, скорочуються години відповідних предметів а бо взагалі руйнуються цілі кафедри.

Продовжується замовчення і перекручення історичних фактів у бік популяризації імперського та радянського минулого, створюються нові чи реанімуються старі псевдо наукові теорії, в яких нав'язується думка, що Україна це Росія.

Навіть під час війни, засоби інформації продовжують масово використовувати російську мову та ігнорують суспільну думку особливо тієї частини, яка активно брала участь у зоні АТО. Повільно проводяться військові, освітні, правоохоронні та інші реформи.

Як це так сталося і що робити далі? Відповідь ми можемо знайти саме в роботах І. Франка в основі національної ідеї, якого було покладено національна самосвідомість кожного українця незалежно від місця проживання, знання власної історії та культури, мова, активна громадська практична діяльність, народолобство і захист власних інтересів та моральність у всіх сферах життєдіяльності.

Виконання саме цих умов є запорукою успішної реалізації національної ідеї у будівництві української держави та суспільства в цілому.

Джерела та література

1. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі // Зібрання творів у 50 т. – Т. 45. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 401-409.
2. Франко І. "Ідеї" й "ідеали" галицької москвофільської молодезі // Франко І. Вибрані твори: В 3-х т. Т.3: Літературознавство, публіцистика. 2-е вид., доп. / Ред. колегія Скотний В. та інші; упор. Шалата М. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 577-588.
3. Франко І. [Що таке соціалізм?] // Збір. творів у 50 т. – Т. 45. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 44-55.
4. Франко І. Мойсей // Зібрання творів у 50 т. – Т. 5. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 201-264.

УДК 94:327.39:821.161.2.09(092)

Володимир Луцай

*«...ми мусимо навчитися чути себе українцями...
І се почувтя не повинно у нас бути голою фразою...
Ми повинні всі без виїмка – поперед усього
пізнати тусвою Україну,
всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім
стані...»*

Іван Франко. «Поza межами можливого».

ЕВОЛЮЦІЯ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ ПРО УКРАЇНСЬКУ ЕТНІЧНУ МАТЕРІАЛЬНУ І ДУХОВНУ КУЛЬТУРУ ТА ВНЕСОК ІВАНА ФРАНКА

Висвітлюється еволюція гуманітарної науки про українську етнічну матеріальну і духовну культуру з кінця XVIII ст. як тло для аналізу наукової діяльності І. Франка в галузі етнографії, фольклористики та етнології.

Ключові слова: українська етнічна матеріальна і духовна культура, гуманітарна наука, Іван Франко, НТШ, етнографія, фольклористика, етнологія.

The evolution of the humanities through Ukrainian ethnic, material and spiritual culture of XVIII century is being revealed as a background for the analysis of scientific activity of I. Franko in ethnography, folklore and ethnology.

Keywords: Ukrainian ethnic, material and spiritual culture, Human Science, Ivan Franko, the Shevchenko Scientific Society, ethnography, folklore, ethnology.

Початковий, надмірноописовий, «доетнографічний» етап досліджень української етнічної матеріальної та духовної культури вступив у фазу завершення в Україні, які в Європі загалом, наприкінці XVIII ст. В цей період в Західній Європі з'являється термін «етнографія», що відбиває перехід гуманітарної галузі знання про матеріальну і духовну культуру народів на новий, вищий щабель. У Франції в 1784 р. французьким дослідником А. Шаванном, з метою акцентувати увагу на вивченні «історії прогресу народів і цивілізацій», до наукового вжитку вводиться термін «етнологія». В Німеччині у 1772 р відомий історик

А. Л. Шльоцер, вивчаючи проблему людського роду, на підставі висновку, що людство, складаючись із великих та малих народів, є єдиною системою, з якої не можна вилучити жодного народу через їх взаємопов'язаність, першим в Європі започатковує опис чужих народів як своєрідну галузь гуманітарних наук і називає її *völker kunde* (фьолькеркунде) як науку й концепцію про спільність народів [11; 12]

В Україні розвиток гуманітарної науки, що вивчала українську етнічну матеріальну і духовну культуру, збігався з загальноєвропейськими тенденціями. В цей час спостерігалася значна активізація зацікавлень українською етнічною культурою, перехід їх на більш високий науковий щабель, розпочалося становлення етнографії як певної наукової дисципліни [17, с. 24].

Остання чверть XVIII ст. стала своєрідним рубежем в розвитку української етнографії, що ознаменував початок наукового етнографічного етапу розвитку гуманітарної науки про українську етнічну матеріальну і духовну культуру, який спричинився виходом на справжній науковий рівень в другій половині XIX ст. і подальшим становленням етнології як фундаментальної науки про людину і людство. Низка непересічних подій в розвитку етнографії як науки, зокрема, поява у 1777 р. першої спеціальної тематичної праці Григорія Калиновського з м. Кролевеця «Опис весільних українських простонародних обрядів...»; написання М. Антоновським і з м. Борзни узагальнюючого нарису про українців («малоросійських козаків») до другого російського видання праці І. Георгі «Опис усіх мешкаючих у Російській державі народів» (СПб., 1799); вихід у 1798 р. змістовної праці полтавчанина Я. Маркевича «Записки про Малоросію, її жителів і виробництва»; розробка у 1779 р. глухівчанином Ф. Туманським, бунчуковим товаришем, кореспондентом Санкт-Петербурзької Академії наук, спеціальної «програми» для опису України, яка охоплює майже всі розділи етнографічної науки, структурно складається з 50 розділів щодо опису міста й 23 параграфів щодо села і ознаменувала початок формування методики етнографічної науки й не мала аналогів навіть у західноєвропейській науці до появи у 1810 р. програми Дюлора та Мангурі; впорядкування у 80-х роках XVIII ст. Опанасом Шафонським фундаментального «Топографічного опису

Чернігівського намісництва» та М. Загоровським «Топографічного опису Харківського намісництва», що, окрім всебічного вивчення галузей матеріальної та духовної культури українців, започаткували розробку складної комплексної проблеми – етногенезу українського народу та його районування[4, с. 61-76], засвідчують про стрімкий, на рівні розвитку загальноєвропейської науки, розвиток української галузі гуманітарної науки, що вивчала матеріальну та духовну культуру.

Слід окремо наголосити, що саме з останньої чверті XVIII ст. варто говорити про етнологію як про самостійну науку, яка, розвиваючись протягом XIX – XX ст., спричинилася визначенням предмету і завдань, формуванням методики дослідження, наукової методології, виокремленням теоретичних напрямків й оформленням у фундаментальну науку про людину і людство, що не може посідати місце в системі гуманітарних наук, відведене їй сьогодні в українських реаліях вже давно відсталими від тенденцій світової науки представниками пострадянської історичної науки.

У XIX ст. в Україні формуються осередки розвитку української етнографії, щонайперше в Харкові, а з 40-х рр. XIX ст. в Києві. Місцеві культурно-освітні та наукові центри формувалися навколо університетів – Харківського університету (відкритий 1804 р.) та університету Святого Володимира в Києві (1834 р.). З Харківським університетом пов'язане впровадження в широкий обіг терміну «етнографія», подальший розвиток теорії етнографії, поглиблення розуміння її предмета й завдань, методики збирацької роботи, нагромадження нового фактологічного матеріалу і здійснення низки наукових досліджень про українців, виданих в друкарні університету в журналах і альманахах «Украинский вестник», «Украинский журнал», «Молодик» тощо. При університеті сформувався гурток так званих харківських романтиків або «любителів української народності» на чолі з І.І.Срезневським, до якого входили Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров, К. Сементовський та ін., які зосередилися на вивченні української духовної культури, зокрема на фольклорі, міфології й демонології, святах, звичаях та традиціях, обрядах тощо. Підґрунтям досліджень стали спеціальні подорожі по Слобожанщині і

збирацька робота, внаслідок чого було нагромаджено значну кількість матеріалів, активна публікаторська робота [17, с. 25].

Окремо, з критичних позицій, слід виокремити історичну літературно-фольклорну збірку І. Срезневського «Запорізька старовина», що почала виходити після славнозвісної збірки О. Цертелева «Опыт собрания старинных малороссийских песней». Збірка містила українські думи, історичні пісні, перекази, описувалися звичаї та спосіб життя запорозького козацтва тощо. Негативної оцінки збірка І. Срезневського заслуговує через широковідомий в наукових колах факт публікації І. Срезневським дум-фальсифікатів «Дари Баторія», «Татарський похід Серпяги», «Битва Чигиринська», «Похід на поляків», «Битва Полтавська», низки перероблених на власний розсуд творів, що негативно позначилося на розвитку фольклористики [13, с. 3].

При Харківському університеті в 1877 р. було засноване історико-філологічне товариство, члени якого, зокрема, М. Сумцов, П. Єфіменко, В. та П. Іванови й ін., видали низку змістовних праць про матеріальну й духовну культуру, заняття, побут тощо. Щонайперше слід виділити «Культурні переживання» М. Сумцова, «Життя й творчість селян Харківської губернії» В. Іванова, «Кустарні, відхожі та деякі сільські промисли в Сумському повіті» П. Єфіменка тощо.

Київський осередок розвитку української етнографії захоплює першість в Україні, як вже було зазначено вище, з 40-х рр. XIX ст. Саме навколо університету в Києві згуртувалися його провідні викладачі та студенти, кирило-мефодіївці, ціла низка освічених людей, утворилася Комісія для опису губерній Київського навчального округу й відділення етнографії при ній, Київська громада, зорганізувалася потужна група збирачів, які за спеціальними програмами здійснювали експедиції по селах, записували пісні, казки, звичаї та обряди. Найбільш помітними серед учасників київського науково-збирацького центру можна назвати М. Максимовича, першого ректора університету, розробника методики записування народної словесності, першопрохідця наукового осмислення української етнології та фольклористики, автора збірок «Малороссийские песни», «Украинские народные песни», «Сбор-

ник українських песен», дослідження календарної обрядовості українського народу «Дні і місяці українського селянина», М. Костомарова, автора досліджень «Слов'янська міфологія», «Дві руські народності», П. Куліша, видавця «Записок про Південну Русь», М. Маркевича, автора книги «Звичаї, повір'я, кухня та напої малоросіян», В. Тарновського автора дослідження «Про розділи родин у Малоросії», О. Афанасьєва-Чужбинського, автора праці «Побут українського селянина», Д. Де ля Фліза, автора 9-и альбомів унікальних малюнків з народної культури, Т. Шевченка, Д. Журавського та багатьох інших. Заслуговує на увагу діяльність Комісії для опису губерній Київського навчального округу (1851-1864 рр.), що провела низку етнографічних експедицій, видала змістовну «Програму для етнографічного опису губерній Київського навчального округу».[17, с. 25-26]

Новий період подальшого розвитку української етнографії і становлення етнології як фундаментальної науки про людину і людство розпочинається з 60-х років XIX ст. В українській гуманітарній науці, відповідно до тенденцій в західноєвропейській науці, в цей період на зміну романтизму і міфологічній школі приходять позитивізм, реалізм, еволюціонізм, починає зміцнювати позиції так звана історична школа, розробляються нові наукові методи, методології, що суттєво позначилося на розвитку етнології. В Україні протягом 1869-1870 рр. під керівництвом видатного українського вченого П. Чубинського відбулася безпрецедентна за розмахом і організацією «етнографічно-статистична експедиція», наслідком якої були сім томів «Трудів етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» (СПб., 1872-1878), що містили матеріали про матеріальну й духовну культуру українців Правобережної України, а також Холмщини й Підляшшя, календарні й сімейні звичаї й обряди, вірування, народну творчість, звичаєве право, культуру та побут національних меншин. Експедиція П. Чубинського стала подією європейського масштабу і поголос про її результати поширився в європейських наукових колах.[15]

Про високий рівень розвитку етнографічної науки в Україні засвідчило відкриття в 1873 р. в Києві Південно-Західного відділу

Російського Географічного Товариства, до якого входили ціла плеяда відомих далеко за межами України представників української гуманітарної науки – П. Чубинський (учений секретар, фактично керівник відділу), М. Драгоманов, Хв. Вовк, О. Потєбня, М. Лисенко, М. Зібер, С. Подолинський, В. Антонович, П. Житецький, І. Рудченко, О. Русов, О. Пчілка та ін. Потужна збирацька робота членів відділу знайшла відображення у низці змістовних фольклорних збірок, зокрема, «Історичні пісні малоруського народу» М. Драгоманова, «Малоруські народні перекази й оповідання» М. Драгоманова й В. Антоновича, «Чумацькі народні пісні» І. Рудченка, «Збірник українських пісень» М. Лисенка, досліджень «Український народний орнамент» О. Косач, «Опис Чернігівської губернії» О. Русова тощо. Науково-теоретичний доробок членів відділу характеризується створенням наукових програм, методики, публікацією архівних матеріалів, дослідженням мелодичної сторони українського фольклору, вивченням української мови як самостійної слов'янської мови, застосуванням підходів європейських наукових шкіл до всебічного вивчення українського народу як окремого етносу із самотньою оригінальною культурою, розробкою нових напрямів осмислення етнічних культур, проведенням одноденного перепису населення Києва тощо.

По ліквідації царатом відділу після Емського указу 1876 р. провідні науковці відділу М. Драгоманов, Хв. Вовк, М. Зібер, вимушено емігрувавши за кордон через заборону на проживання в Україні та в обох столицях Росії, продовжили наукову діяльність в українознавчому напрямі етнології, прославили українську і збагативши західноєвропейську гуманітарну науку вивченням і публікацією українського фольклору, дослідженням проблем мови, самосвідомості, державності українців, їх матеріальної й духовної культури тощо. Контакти з європейськими науковцями дозволили українським вченим-емігрантам ознайомитися і застосувати у своїй науковій діяльності нові підходи європейських наукових шкіл, що в майбутньому вивело їх на передові позиції в світовій науці. Наприклад, Хв. Вовк як антрополог світового рівня був послідовником французької антропологічної школи.[16, с. 79]

Утиски і обмеження в науковій діяльності на Лівобережній Україні призвели до певного занепаду київського наукового

осередку. З цього періоду центром етнографічних та етнологічних досліджень українознавчого спрямування стає Львів. З львівським центром пов'язана подальша розробка теоретичних засад гуманітарної науки про українську етнічну матеріальну і духовну культуру, поряд з терміном «етнографія» в науковий вжиток активно входять терміни «етнологія», «фольклористика», що свідчить про застосування нових методологічних підходів до вивчення української етнічної культури, поглиблення досліджень, розширення контактів із західноєвропейською наукою.

Слід зазначити, що передувала цьому діяльність так званої «Руської трійці» у складі М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, яка першою у 1832 році організувала спеціальні подорожі для записування народної поезії, підготувала до видання заборонений цензурою альманах «Зоря», видала фольклорно-літературну збірку «Русалка Дністровая», започаткувала дослідженнями карпатських етнографічних груп українців, зокрема, бойків, гуцулів, лемків, а також русинів, новий напрям в українській етнографії – карпатознавство.

Провідним науковим осередком у Львові було Львівське Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), що з 1897 р. очолювалося видатним українським вченим М. Грушевським. Діяльність НТШ є важливою віхою в історії розвитку української гуманітарної науки, зокрема, етнографії, фольклористики, етнології. При філологічній секції НТШ у 1898 р. була створена «Етнографічна комісія», яка під керівництвом І. Франка й за участю передових вчених того часу – М. Павлика, В. Гнатюка, Ф. Колесси, В. Охримовича, З. Кузелі та інших, розгорнула широку експедиційну роботу й польові дослідження, розробила наукові етнографічні програми, активізувала вивчення українських карпатських етнографічних груп, вперше в Україні організувала спеціальні друковані органи – «Етнографічний збірник» та «Матеріали до українсько-руської етнології» і видала десятки їх томів (загалом першого вийшло з друку 40 томів, другого – 22 томи), опублікувала фундаментальну п'ятитомну працю В. Шухевича «Гуцульщина» тощо.[16, с. 80] Як голова Етнографічної комісії НТШ (1898-1914) І. Франко сприяв науковому вивченню української етнічної матеріальної та духовної

культури, складав і публікував програми й поради щодо збирання етнографічних матеріалів, записування фольклору. Великий науковий потенціал і літературний талант дозволив вченому бути рецензентом етнографічних та фольклорних праць вже визнаних на той час вчених В. Гнатюка, Ф. Вовка, О. Колесси та інших, також прорецензувати три перші частини «Гуцульщини» В. Шухевича. Іван Якович також зібрав і видав твори Ю. Федьковича.[1, с. 64-73]

Аналіз діяльності львівського осередку нерозривно пов'язаний з аналізом наукової діяльності в українознавчому напрямі етнології, фольклористики та етнографії І. Франка, адже двадцять плідних в науковому плані років свого життя – з 1895 по 1916 рр., він присвятив НТШ. Науково-організаційна, експедиційно-збирацька, фольклористична та етнографічна діяльність І. Франка справила потужний вплив на розвиток гуманітарної науки, що вивчає українську етнічну матеріальну і духовну культуру, сприяла утвердженню в науковому обігу терміну «етнологія» і становленню етнології як фундаментальної науки про людину і людство.

Починаючи з кінця 70-х рр. XIX ст., ще до членства в НТШ, І. Франко активно долучився до організації масового збирання матеріалів про життя і побут українців, завдяки чому було розширено територію і межі етнографічних досліджень, залучено до цієї роботи представників інтелігенції та студентську молодь.[14, с. 325] З цією метою в 1883 р. учений створив Етнографічно-статистичний гурток у Львові, заохочував члена Краківської академії наук І. Коперніцького до організації етнографічної експедиції на Бойківщину, Лемківщину та в інші місцевості Українських Карпат для дослідження звичаїв, обрядів і пов'язаної з ними усної народної творчості.[10, с. 19] Вже незабаром після створення гурток налічував близько ста членів і кореспондентів. Завданням гуртка було студіювання життя і світогляду народу, а також підготовка і видання матеріалів з етнографії та статистики, здійснення періодичних екскурсій. За рік діяльності гуртка відбулося 12 засідань, де заслухано доповіді І. Франка та інших науковців, відбувалися теоретичні дискусії про методи дослідження, обговорювалася проблема жіночої недолі, відображена в народних піснях та загадках, досліджено джерела виникнення українських

народних пісень про події у Галичині в 1848 р. тощо. Результати наукової діяльності гуртка оприлюднювалися в газеті «Діло», зокрема, у 1884 р. надруковано статті І. Франка «Засідання етнографічно-статистичного кружка», «Нашим молодим мандрівникам в дорогу», «Мандрівка руської молодіжі».

За ініціативою та участю І. Франка гурток організував експедиції західними землями України за таким маршрутом: Львів, Стрий, Дрогобич, Борислав, Мразниця (передмістя Борислава), Східниця, Урич, Підгородці, Корчин, Верхнє і Нижнє Синьовидне, Бубнище, Болахів, Гошів, Калуш, Станиславів, Коломия. Під час мандрівок члени етнографічно-статистичного гуртка разом з І. Франком вивчали робітничий побут на соляних промислах біля Дрогобича, на фабриці гнутих меблів у с. Підгородці, на нафтових та озокеритних копальнях у Бориславі, знайомилися з селянським побутом у навколишніх селах. Екскурсанти, як зазначав дослідник у статті «Мандрівка руської молодіжі», ставили за мету «... доочне знайомитися з життям і економічним побутом рідного народу, з красою і природними скарбами та історичними пам'ятками свого краю, а з другого боку, освіжувати і ширити почуття народне»[20, с. 1].

Зібрані етнографічні матеріали почали активно вводитися до широкого наукового обігу із заснуванням в 1895 р. «Етнографічного збірника», науковими редакторами якого були І. Франко та В. Гнатюк. Слід наголосити на тому, що активна співпраця І. Франка з В. Гнатюком позитивно вплинула на розвиток етнографічної науки. Разом вони уклали програму «В справі збирання етнографічних матеріалів», в якій зазначили питання, якими повинні займатися збирачі етнографічних матеріалів. У 1899 р. спільно із Ф. Вовком почали видавати «Матеріали до українсько-руської етнології», де оприлюднювалися етнографічні, археологічні, антропологічні розвідки та монографії про народну архітектуру, ремесла та промисли, допоміжні заняття тощо.[19, с. 125]

За період головування в Етнографічній комісії І. Франко здійснив кілька експедицій, зокрема у 1900 р. вчений спільно з О. Роздольським, М. Павликом, О. Колесою побував у Стрийському, Городецькому та інших повітах Галичини, у 1904 р. організував подорож на Бойківщину, потім і на Гуцульщину[10, с. 28].

Набутками такої експедиційно-збирацької діяльності були різноманітні вироби народного мистецтва, зразки одягу, прикрас.

Слід зазначити, що І. Франко був організатором збирання експонатів для музею при НТШ. З цією метою у «Літературно-науковому віснику» надруковано звернення «Збирайте етнографічний матеріал», де акцентувалась увага на змінюваності та минучості у процесі історичного розвитку народної культури. З огляду на це визначено головне завдання музею – збирати і зберігати для науки пам'ятки культури. Крім того, було розроблено програму для збирання етнографічного матеріалу, до якої було включено одяг, моделі господарських і промислових знарядь, будівель, вишивки, писанки, різьблення по дереву, металу, тканини та предмети старовини – кам'яні, бронзові, кістяні знаряддя, зброя, рукописи, стародруки.[8]

Одним з напрямів організаційної діяльності І. Франка була організація виставок. У 80-х рр. ХІХ ст. в західних областях України було організовано низку виставок. У 1881 р. в Коломиї відбулася перша етнографічна виставка у Галичині, на якій було представлено покутсько-гуцульські народні вироби: килими, вишивки, гончарські та вирізьблені з дерева вироби. У 1882 р. в Перемишлі організовано крайову, а в 1887 р. у Тернополі – виставку зразків народного одягу західних областей, що було відображено у опублікованій цього ж року розвідці «Етнографічна виставка у Тернополі». У 1894 р. створено етнографічний відділ при Музеї художнього промислу в Львові. І. Франко приділяв цим подіям велику увагу, популяризуючи їх у журналі «Діло», «Житте і слово», «Кур'єр Львівський» («Kurier Lwowski»). У пресі також неодноразово було порушено питання про необхідність налагодження співпраці етнографів, істориків і археологів.[25]

Помітний слід залишили дослідження І. Франка в галузі фольклористики. Вчений з великою увагою ставився до народної творчості і вказував на велику її роль у суспільному житті, відзначав її високий художній рівень. Вчений розцінював народну творчість як духовне надбання народу, як своєрідне художнє відображення суспільно-економічних умов його життя в певну епоху. Він визнавав за народною творчістю важливу громадську й

історико-пізнавальну цінність. І. Франко розумів, що художні твори народу, відрізняючись специфічними особливостями виникнення і побутування, не можуть відображати історичних фактів у деталях, але вони в цілому вірно відображають соціальні й економічні сторони життя людей певного періоду. Широко користуючись історично-порівняльним методом, Іван Якович весь час шукав нових шляхів для дослідження фольклорних творів. Він ще в 80-х роках високо оцінив метод детального розгляду окремих поетичних творів з усіма їх варіантами, запроваджений О. Потебнею. У 1902 році І. Франко надрукував першу працю, в якій детально розглянув пісню про козака Плахту, причому не обмежився, як О. Потебня, лише філологічним аналізом, а в 1906 р. досліджує пісню про Правду і Неправду. Протягом 1907–1911 рр. дає серію досліджень про українські народні пісні XVI–XVIII ст., які об'єднує в фундаментальну фольклористичну працю «Студії над українськими народними піснями» (три томи у «ЗНТШ», окреме видання 1913 р.). Ця праця вченого була справжньою науковою спробою подати історію одного жанру – пісні протягом трьох століть. Слід виокремити й складений ним збірник «Галицько-руські народні приповідки» (1905-1910), що вмістив велику кількість прислів'їв і приказок. [19, с. 121-125]

Він зібрав чимало етнографічних та фольклорних матеріалів, які були надруковані в створеному ним журналі «Світ» у 1882 р. у розділі «Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу».[24]Роком пізніше в журналі «Зоря» з'явилась дослідницька праця І. Франка «Жіноча неволя в руських піснях народних», написана на основі пісенного матеріалу, зібраного з допомогою М. Павлика протягом 1876-1880 рр.У цій розвідці автор показав важке становище жінки-трудівниці в умовах галицького села.[23] В с. Нагуєвичях, Коломийському і Стрийському повітах і в Дрогобичі І. Франко зібрав матеріали, що характеризували народні вірування на Підгір'ї і були своєрідними записами про народний календар, опубліковані у 1898 р. в «Етнографічному збірнику» у праці «Людові вірування на Підгір'ю». Цікавою і обґрунтованою з наукової точки зору є його думка про те, що «звичай впливає з вірування», але часто буває так, що давнє вірування забувається, а звичай продовжує жити в побуті народу.[25]

Завдяки старанням І. Франка та його однодумців етнографічна робота в цей період значно активізувалася і досягла високого наукового рівня. Колишніх етнографів-аматорів змінили вчені – збирачі й дослідники, діяльність яких ґрунтувалася на принципах науковості та критичного ставлення до етнографічного матеріалу. Етнографи-науковці попередньо вивчали питання, знайомилися з відповідною науковою літературою з досліджуваної проблеми, застосовували різні методологічні підходи, під час дослідження виконували точну паспортизацію предметів.[22, с. 43] І. Франко та його однодумці досліджували проблеми житлобудування, приготування їжі, звичасвого права, форм організації суспільного життя, способів володіння землею тощо, які випадали з поля зору більшості дослідників львівського наукового осередку. Спрямування етнографічних експедицій, популяризація матеріалів, наукові публікації вченого вперше стосувалися економічного аспекту життя українського селянина і робітника. Слід наголосити, що І. Франко одним з перших в Європі почав вивчати культуру й побут робітників в тісному зв'язку з їх економічним та політичним становищем.

Важливу ділянку етнографічної праці І. Франка становлять так звані «квестіонарі» – анкети для збирачів етнографічних матеріалів, науковий підхід до впорядкування яких сприяв тому, що вони були не лише путівником для збирання етнографічного матеріалу, а й програмою етнографічних досліджень.

Узагальнення етнографічної роботи в Галичині І. Франко зробив в статті «Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ віці», що містить фольклорні описи[2, с. 233]. Вважаючи етнографічну науку важливим інструментом на шляху визволення українства, І. Франко надавав великого значення методиці етнографічного дослідження. Він пропонував виявити єдність матеріальної і духовної культури українського народу на всій етнічній території, наголошуючи на спільних рисах культури і побуту її складників. Доцільним способом викладу інформації науковець вважав монографічний опис із широким використанням статистичних та економічних даних.

Слід віддати належне І. Франку, який з концептуальною чіткістю розмежував народознавство (за прикладом польського

«людознавства») та українознавство. Зокрема, у «Найновіших напрямках в народознавстві» – лекції виголошені у лютому 1895 р. на першому зібранні народознавчого товариства у Львові, він підкреслював, що народознавство – це течія етнології, науки про етнічні спільноти, а українознавство – сфера, до якої входили б такі науки, як політична історія, історія наук, історія державотворення, історія країни. У народознавстві він виділяв дві школи: антропологічну та міграційно-історичну і наголошував на комбінації цих методів на практиці. І. Франко зазначав, що «пізнати народ – то значить пізнати людей, що мешкають на певній території, а також пізнати їхнє нинішнє і минуле становище, їхні фізичні і розумові особливості, їхні інститути й економічне становище, їхні торговельні відносини й інтелектуальні зв'язки з іншими народами»[21, с. 254–267].

Іван Франко написав близько 50 етнографічних розвідок, цілу низку рецензій і відзивів на етнографічні роботи українських та закордонних вчених. Окрім вище охарактеризованих праць І. Франка слід назвати також дослідження життя і побуту дрогобицьких робітників («Korespondencje, Drohobycz», 1880), «Мандрівка руської молодіжі» (1884), «Галицько-руський орнамент на Віденській виставці» (1886), «Jak powstają pieśni ludowe?» (1887), «Вояцька пісня» (1888), «Наші коляди» (1889), «Kilimy podolskie» (1892), «Із уст народу» (1894 –1895), «Сліди снохачтва в наших горах» (1895), «Ornament ruski» (1895), «Килими, дивани і коверці» (1896), «Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland» («Етнологічна експедиція на Бойківщину» (1905)), а також статті «Наука та її становище у відношенні до класу працюючих» (1878), «Мислі про еволюцію в історії людськості» (1881), «Дві школи в фольклористиці» (1895), «Najnowsze prady w ludoznawstwie» («Найновіші напрямки в народознавстві», 1895) тощо.

Охопити внесок І. Франка в гуманітарну науку про українську етнічну матеріальну і духовну культуру, зокрема, в розвиток етнографічної науки, фольклористики, в становлення етнології як фундаментальної науки про людину і людство, у форматі статті є надзвичайно складним завданням. Беззаперечно, що науково-орга-

нізаційна, експедиційно-збирацька, фольклористична та етнографічна діяльність І. Франка справила потужний вплив на розвиток гуманітарної науки, що вивчає українську етнічну матеріальну і духовну культуру, сприяла утвердженню в науковому обігу терміну «етнологія» і становленню етнології як фундаментальної науки про людину і людство. Аналіз наукової діяльності І. Франка на тлі порівняння розвитку гуманітарної науки про українську етнічну матеріальну і духовну культуру станом на останню чверть XIX ст. дозволяє зробити висновок про його заслужене провідне місце в пантеоні найвидатніших українських вчених.

Джерела та література

1. Арсенич П. Фольклорно-етнографічна діяльність І.Я.Франка на Гуцульщині // «Історія Гуцульщини». Т. VI. – С. 64-73.
2. Возняк М. З діяльності Івана Франка як фольклориста/ М. С. Возняк // З життя і творчості І. Франка. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1955. – С. 220–245.
3. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. – Луцьк: Вежа, 2000. – 447 с.
4. Горленко В.Ф. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. – К., 1988. – 212 с.
5. Гнатюк В. До характеристики етнографічної діяльності Івана Франка / В. Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. XXI. – Ч. 17 – С. 229-232.
6. Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Науково-популярне видання. – Київ, 2006 – 631 с.
7. Грушевський М. В десятиліття смерті Франка. Апостолові праці/ М. С. Грушевський// Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 3–20.
8. Збирайте етнографічний матеріал // Літературно-науковий вістник. – 1902. – Т. XVII.
9. Колесса О.Наукова діяльність Івана Франка // Літературно-науковий вісник. Львів, 1913. Т. 63. С. 263-267.
10. Ломова М.Т. Етнографічна діяльність І. Франка / М. Ломова. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1957. – 120 с.
11. Луцай В. Програма вивчення варіативної навчальної дисципліни «Етнологія України». Рукопис /Кафедра етнології та краєзнавства НПУ імені М.П. Драгоманова/. – К., 2013. – 15 с.
12. Луцай В.І. Українська етнографія. Навчально-методичний комплекс фахової підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів з дисциплін

кафедри етнології./ Наук. ред. П.М. Чернеги./ – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – С. 59-82.

13. Матяш І. Українські народні думи у виданнях та дослідженнях/ Українська мова та література. – 1997. Число 38(54), – С. 3.

14. Світ. – 1882. – № 18-19. – С. 320-327.

15. Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб. наук. праць. Відповід. редактор П.М. Чернега. – К., 2014. – 405 с.

16. Українська етнологія: Навч. посібник / За ред. В. Борисенко. – К., 2007. – 400 с.

17. Українці. Історико-етнографічна монографія. – Опішне, 1999. – Т. 1. – 528 с.

18. Чернега П.М., Луцай В.І. До питання періодизації української етнографії та проблеми її етнологізації: вивчення матеріальної і духовної культури населення території України від найдавніших часів до XV ст.// Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб. наук. праць. Відповід. редактор П.М. Чернега. – К., 2014. – с. 169-181.

19. Франко А. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка/ А. Франко// Українське літературознавство. – 1993. – Вип. 58. – С. 121–131.

20. Франко І. Мандрівка руської молодіжі / І. Франко // Діло. – 1884. – Ч. 85.

21. Франко І. Найновіші напрямки в народознавстві/ І. Я. Франко// Зібрання творів: В 50 т. – Редкол.: С. П. Кирилюк(голова) та ін. – Т. 45. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 254–267.

22. Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. / І. Франко // М. Возняк. З життя і творчості Івана Франка. – К., 1955. -120 с.

23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Folklore/1882/ZhinochaNevoljaVPisnjax.html>

24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Folklore/1882/ZnadobyDoMovyIEtnographii.html>

25. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2010_2/2010_2/Dzha_farova.pdf

УДК 94:37:821.161.2.09

Віктор Король

ІСТОРИЧНІ, ІСТОРІОСОФСЬКІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА

Досліджується наукові погляди Івана Франка у контексті сучасного становища новітньої Української держави в умовах зовнішньої агресії Російської Федерації.

Ключові слова: педагогіка, духовність, християнство, історія, Іван Франко.

The scientific views of Ivan Franko in the context of the current situation of modern Ukrainian state in terms of external aggression of the Russian Federation are being studied.

Keywords: pedagoguci, spirituality, Christianity, history, Ivan Franko.

Дослідження історичних, історіософських та педагогічних поглядів Івана Франка є однією з актуальних проблем як минулого, так і сучасності. Особливо з урахуванням політичної ситуації в Україні нині, коли як ніколи потрібні ідеї і погляди українського генія, що здатні, як погляди та ідеї Тараса Шевченка та інших видатних українських класиків, об'єднати наш народ у боротьбі із путінською агресією.

В Україні ще дається взнаки і розкол у православ'ї, корупція у величезних розмірах, відсутність авторитетних і відомих політичних, наукових і культурних діячів. Духовний вакуум охопив систему освіти і виховання. Втрачено основи християнського світогляду і православної етики. Внаслідок цього неможливе формування підвалин об'єднуючої національної ідеї, у змісті освіти спостерігається світоглядний хаос; орієнтація на бездушний інтелектуалізм; відбувається вторгнення в школу під вивіскою псевдонауки валеології, окультних, магічних знань та вірувань, що вкладають у свідомість дитини. Все це негативно позначається на духовному і фізичному здоров'ї особистості – говорилося в резолюції церковно-світської конференції «Християнські цінності в освіті і вихованні», що була проведена з ініціативи столичного православного товариства у Києво-Печерській лаврі у 1999 р. [1, с. 139-140].

Тому метою даної статті є дослідження історичних, історіософських та педагогічних поглядів Івана Франка саме в контексті формування підвалин об'єднуючої національної ідеї, яка нині потрібна Україні як ніколи, коли український народ веде справедливу визвольну війну з російським агресором.

Як показує дійсність орієнтири на європейські цінності, прагнення ряду політичних сил возз'єднання з Європою не завжди дають потрібний результат. І це особливо яскраво видно у відсутності з боку Європи ефективної допомоги Україні у боротьбі з агресором, безплідності мінських домовленостей, ініціаторами яких є керівники ведучих європейських країн та інші фактори. Тому саме ідейні, творчі, історичні та педагогічні здобутки українських геніїв і, зокрема, Івана Франка у поєднанні з успішним духовним розвитком нашого народу здатні допомогти всім нам зберегти нині свою національну ідентичність і суверенність.

Ще один видатний український класик М. Коцюбинський писав у цьому контексті про Івана Франка: «І хоч тепер, дякуючи Франковій праці, стало трохи ясніше, все ж темрява ще доволі густа і не раз завдає рани благородному серцю» [2, с. 52].

Яку б сторінку його творчості не взяти чи то поезію, чи прозу – скрізь відчувається вболівання за долю простої людини: «Каме́ня», «Товаришам з тюрми», «На суді», «Беркут», «Вольні сонети», що увійшли до збірки «З вершин і низин» (1887). Збірки політичної, філософської та інтимної лірики – «Із днів журби» (1900), «Sempertiro» (1906) – це класичні зразки громадсько-політичної, історичної, філософської та іншої лірики.

В історичному ключі написані поеми «Іван Вишенський» (1900), «Мойсей» (1905) та прозаїчні твори, позначені великим філософським змістом – це повісті 80 – 90-х років «Петрії і Довбущуки», «Захар Беркут», «Основи суспільності», драма «Сон князя Святослава».

Іван Франко у своїх історичних і філософських працях аналізує суспільно-політичні явища, подає реалістичні картини з життя селянства, поміщиків, лихварів, інтелігенції і т. д.

Особливо глибоко він аналізує соціальні протиріччя між простими трударями і їх пригноблювачами. Це яскраво видно у

повісті «BoaConstrictor» (1878), де підприємець Герман Гольдхрешер зображений в образі жорстокого пригноблювача. Тут, фактично, класик показує історичну ретроспективу подібних явищ, актуальну і нині, коли народ України страждає від гноблення з боку сучасних олігархів, усіляких Фірташів, Коломойських, Пінчуків, Ахметових та їм подібних, один з них П. Порошенко ще й очолює країну, які довели народ України до повного зубожіння. (Див. «Експрес» за 7 – 14 квітня 2016 р.).

Просто дивно, що в цьому плані спадщина Івана Франка так слабо реалізується у діяльності політичних сил, партій, у культурно-освітній роботі.

Засоби масової інформації, особливо радіо і телебачення систематичної роботи по донесенню до людей безцінної спадщини українських класиків, зокрема Т. Шевченка, І. Франка та ряду інших, фактично, майже не ведуть, людей зомбують по радіо такі перевертні, як В. Яворівський, який свого часу виконував забанки компартійної влади, написавши книжку «Вічні Кортеліси», в якій він засуджував ОУН-УПА, чи будучи одним з авторів листа-доносу на ім'я тодішнього Голови КДБ ерер Ю. Андронova від 22 березня 1973 р., де він і його співавтори, не такі відомі як І. Франко, але достатньо відомі – це Д. Павличко і І. Драч писали: «Мы, украинские советские писатели, решительно осуждаем действия так называемых литераторов Светличного, Стуса, Сверстюка, Караванского, братьев Горыней, Мороза, Черновола, Осадчего, математика Л. Плюща, В. Некрасова и др., ... не раскаявшихся в своей антисоветской деятельности... Заверяем Вас, что никаким отщепенцам не удастся рассорить нас с ленинизмом, с коммунистической партией... [3].

А коли Яворівський заявив, що підпис під листом не його, то фахівці Інституту судової експертизи Міністерства України зробили висновок, що «підпис від В. Яворівського... виконаний самим Яворівським Володимиром Олександровичем» [4, с. 91].

Отакі перевертні нині по радіо розказують українцям про нашу історію і літературу, замість того, щоб ми на хвилях українського радіо слухали безсмертні ідеї Т. Шевченка та І. Франка.

Уже згаданий видатний український класик М. Коцюбинський, розуміючи, можливо, більше від інших сучасників значення

діяльності і творчості І. Франка, особливо в галузі літератури, історії, філософії, педагогіки та сфер життя суспільства писав у рефераті «Іван Франко» (1908 р.): «Гепер Франко, 50-літній сильний мужчина, всі свої сили оддає українській літературі й науці і ще не мало може зробити для рідної культури. На його творах, його ідеях виховалось уже ціле покоління... Реалій, в кращому розумінні цього слова, Франко в своїх прозаїчних творах любить спинятися на двох темах: 1) боротьба капіталу з працею і її обстановка; 2) пробудження людського чувства у людей, які здаються зовсім пропащими» [2, с. 52]. Ці слова І. Франка як ніколи актуальні нині. Адже зовсім пропащими є більшість людей України у порівнянні з Європою, яка в особі Голландії не підтримала європейські прагнення України на референдумі в квітні 2016 р. І головна причина цього не тільки в недолугій дипломатії управлінського МЗС на чолі з П. Клінкіним, мову якого інколи важко зрозуміти із-за її дефектів, а і у колосальній корупції, яка поглинула всю Україну як цунамі зверху до низу, «криміналізовані і тінізовані буквально всі сфери». І це не гучні слова. Вони належать Президенту України Л. Кучмі. Він ще у 1999 р. наголошував: «Економіка залишається найвразливішою ланкою перед злочинним і корупційним натиском через недовершеність початих тут перетворень, слабкість, а нерідко й відсутність реальних важелів державного управління...

Серйозні фінансові структури, яких ми хотіли б залучити до вкладення капіталу в українську економіку, такого ринку бояться і на нього не прийдуть» [5, с. 445]. З тих пір нічого не змінилось, тільки погіршилося, бо для нинішнього керівництва ідеї І. Франка, Т. Шевченка та інших, духовне та культурне відродження – не головне. Головне – бізнес, бізнес – понад усе. І якщо при Кучмі таке відродження, попри все, було. І твори класиків, особливо історичні і філософські, включаючи І. Франка, регулярно видавалися і вивчалися, то нині ідеї цього генія, особливо їх історичні і філософські аспекти про боротьбу капіталу з працею не на часі. Ще раз наголошуємо, нині головне – бізнес. І все це в умовах війни з російським агресором на сході України. А І. Франко, його ідеї, вважають деякі політики, почекають. Хоча ідеї І. Франка не

можуть чекати, особливо такі з них, які домінують, наприклад, в такому творі, як «Борислав сміється» (1882), бо вони перекликаються з темою революційних подій в Україні кінця 2013 – початку 2014 рр., коли народ повстав проти засилля капіталу. І. Франко писав у названому творі про початкові форми боротьби робітничого класу, всього суспільства проти капіталістичної експлуатації, яка в ті роки, так і нині в Україні набула найбільш потворних форм. Якщо «Борислав сміється» можна віднести до історичних творів Франка, то «Украдене щастя» (1893) – це не тільки один з найкращих творів драматургії, а і містить філософські роздуми класика про колізії тодішнього і майбутнього життя. Саме за це, за його передові революційні погляди, І. Франка тричі ув'язнювали (1877-78, 1880, 1889), намагалися не допустити до обрання депутатом австрійського парламенту і галицького сейму (1895, 1897, 1898), перешкодили зайняти університетську кафедру.

Науковий внесок І. Франка – це праці з історії і теорії літератури, просто історії, етнографії, економіки, педагогіки, філософії, мовознавства та інших наукових сфер. Взяти хоча б його «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», де він аналізує різні аспекти саме в історичному ключі літератури двох великих слов'янських народів. Адже не дарма у 1893 р. І. Франко захистив докторську дисертацію у Віденському університеті.

Наукова рада Харківського університету присудила йому у 1906 р. почесний ступінь доктора російської словесності, а за ґрунтовну працю «Студії над українськими народними піснями» Російською Академією наук у 1916 р. присуджено премію.

Великий і широкий діапазон творчості, наукових досягнень І. Франка, в тому числі в історичному, філософському і педагогічному аспекті. Адже на його працях та ідеях виховувались цілі покоління людей, по сьогоднішня.

«Разом з вірою в людину в душі Франковій живе віра в світлу будучність для нашої землі. Воно прийде, те нове життя, прийде у світ нове добро, треба тільки розбити тверду скалу неправди і пробитись до світла, хоч би довелось вкрити кістками шлях до нового життя. Могутнім акордом лунає та свята віра в Франковому вірші «Каменярі» (Каменщики)» [2, с. 73].

І ця віра в світле майбутнє має вихід на сучасність. Особливо символічним є те, що говорив про це онук Івана Франка Роланд Франко. Це відбулося в грудні 2009 р., під час представлення складу журі конкурсу «У нас одне коріння», метою якого було заохочення широких верств українців до самоідентифікації, вивчення свого коріння (родоводу) та історії малої батьківщини; пошук та популяризація видатних осіб, які зробили вагомий внесок у цивілізаційний процес людства; пошук свідчень про історичні події у селах та містах; формування широкого спектру думок щодо історичних подій та ролі тієї чи іншої особистості в історії.

Автору цієї статті випала честь бути не тільки у складі Журі Конкурсу, до якого входили П. Ющенко, народний депутат України, В. Андрущенко – ректор НПУ ім. М. П. Драгоманова, онук І. Франка – Роланд Франко та інші, а спілкуватися з онуком видатного діяча України. Запам'яталися його слова про необхідність знання свого роду, свого коріння, адже люди завжди жваво цікавляться подробицями з життя прадідів, дідів, батьків. Про те, як важливо зібрати достовірні і цікаві відомості, бо мета конкурсу – не приписати себе до знаменитих, а зробити відомим свій рід. Отак, через багато років ідеї І. Франка втілював в життя його онук. Як реалізуються ідеї І. Франка ми також бачимо, і вивчаючи та аналізуючи нинішні політичні, історичні, філософські реалії.

Як би там не було, а найбільш яскраво і переконливо реалізує ідеї та задуми українського генія сучасна Радикальна партія О. Ляшка. А саме І. Франко, М. Павлик та ін. були ініціаторами утворення Української радикальної партії, заснованої у Львові 4 жовтня 1890 р. Сама ця політична сила 1895 р. склала заяву про політичну самостійність українського народу. У 1900-х роках завдяки діячам УРП створено спортивну організацію «Січ», а в 1913 – товариство Українських Січових Стрільців. І нині УРП єдина партія в Україні прямо і конструктивно відстоює інтереси трудового народу, про що свого часу говорив, творив і мріяв І. Франко. Історичним доказом нинішньої ефективної діяльності УРП є, наприклад, ініціатива лідера УРП О. Ляшка створити парламентську слідчу комісію щодо розслідування участі вищих посадових осіб, зокрема Президента П. Порошенка, в офшорних схемах. На думку громадкості, це допоможе стабілізувати ситуацію в країні,

особливо нині, коли вона в стані війни. І згадана ініціатива Української Радикальної Партії ще один доказ того, що ідеї Івана Франка продовжують жити в сучасній Україні.

Ідеї і задуми Івана Франка як історика, філософа і педагога нині, попри війну на Сході України, дуже складну економічну ситуацію, втілюються в життя в сучасній Україні і в духовному та культурному відродженні. Вже тішать око відновленні пам'ятники княгині Ользі, Андрію Первозванному та Кирилу і Мефодію, відбудовані Михайлівський Золотоверхий собор, церква Богородиці Пирогощі, Успенський собор Києво-Печерської Лаври, церква Різдва Христового, де у травні 1861 р. відспівували прах Т. Г. Шевченка, церква Миколи Притиска на Подолі (все це тільки у Києві) та ряд інших і так по всій Україні.

Нині прийнято рішення про відбудову першої кам'яної церкви Давньої Русі – Десятинної, або церкви Богородиці. Як і в давні часи, часи Івана Франка і пізніше при церквах і монастирях, зруйнованих в 30-ті роки ХХ ст. і відроджених нині, є видавничі центри, які сприяють духовному відродженню України.

Наприклад, силами УПЦ видано «Свангеліє» та «Апостол», «Требник» Петра Могили, Києво-Печерський патерик та ряд інших цінних для української і світової культури видань – усього понад 300 [6, с. 91]. Про такі і аналогічні видання мріяли свого часу Тарас Шевченко, Іван Франко та інші українські генії.

В усі часи в центрі уваги були, в першу чергу, історичні видання. Завжди проблемами історичного розвитку людства цікавився, і це видно по його працях, І. Франко. Звичайно, ніяк не міг він оминати і безсмертну «Повість временних літ» Нестора Літописця. Вона завжди була світочем для більшості наших класиків. Її ми згадували і вона допомагала всім учасникам згаданого Конкурсу «У нас одне коріння» до Журі якого входив і онук І. Франка Рональд, з яким автору довелося спілкуватись, як члену Журі Конкурсу.

І в цьому контексті особливо знаменним є те, що нещодавно, а саме на початку 2016 р. з нагоди 1000-ліття початку монашеського життя на св. горі Афон і початку такої ж історії Києво-Печерської Лаври, силами останньої було перевидано безсмертний твір преподобного Нестора Літописця «Повість временних літ» [7].

Презентація цього видання відбулася на українському радіо 14 травня 2016 р. Науковим консультантом цього унікального видання випала честь бути автору цієї статті. Це видання, з унікальними картами, з використанням вітчизняних і закордонних (візантійських, болгарських) джерел не випадково співпало із відзначенням знаменних дат, пов'язаних з життям і діяльністю українського генія Івана Франка. Класик любив і знав цей твір, бо знав свою історію і любив свій народ.

Джерела та література

1. Культурно-просвітня діяльність православного педагогічного товариства // Вісник православної педагогіки. – 1999. – № 1.
2. Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956.
3. Товариш. – 1993. – № 3, січень.
4. Литвин В. М. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К., 1994.
5. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Уклад., комент. В. Ю. Короля. – К., 2002.
6. Король В. Ю. Втрачене, але не забуте: З історії пам'яток церковної архітектури Київщини. – К., 2006.
7. Повесть временных лет. – К., 2016.

УДК 398(477.8):(Франко)

Мушкетик Леся

ІВАН ФРАНКО ЯК ДОСЛІДНИК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО КОШУТІВСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

У статті йдеться про збирання та вивчення Іваном Франком західноукраїнського пісенного фольклору про вождя угорської революції 1848–1849 років Лайоша Кошута. У своєму дослідженні Франко оприлюднив не лише всі попередні зразки та версії пісень, а й чимало нових, власноруч зафіксованих матеріалів, здійснив фольклорний, мовний, історичний аналіз творів, прокоментував ставлення українського народу до угорської революції та її вождя.

Ключові слова: Іван Франко, західноукраїнський фольклор, Лайош Кошут, пісні, збирання, аналіз.

The article deals with the compilation and study of Western Ukrainian song folklore done by Ivan Franko about the leader of the Hungarian revolution of 1848–1849, Lajos Kossuth. In his research, Franko has published not only all previous illustrations and versions of songs, but a lot of new, personally recorded materials, has implemented folkloristic, linguistic, historical analysis of the works, commented on the attitude of the Ukrainian nation to the Hungarian revolution and its leader.

Key words: *Ivan Franko, Western Ukrainian folklore, Lajos Kossuth, songs, compilation, analysis.*

Відомо, що зацікавлення Івана Франка були дуже розлогими і часто поширювалися на інші народи, їх зв'язки з Україною. До них належать і угорці, історична доля яких тісно переплелася з українцями західних земель. Відомо, що Франко з групою однодумців, галицької інтелігенції (М. Павлик, О. Терлецький, В. Гнатюк та ін.) у журналі «Житє і слово» виступив з «Протестом галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» («І ми в Європі»), де вони засудили політику мадяризації і зневагу до мови й культури українського населення тогочасної Угорської Русі, що в першу чергу позначилося на інтелігенції, яка соромиться рідної мови і цурається рідного народу [3].

Відомо, що Франко поряд з багатьма іншим мовами володів і угорською, він цікавився творчістю угорських письменників Віктора Ракоші і Кальмана Міксата, переклав їх оповідання українською мовою. Свідченням зацікавлення Франка угорською історією та народними переказами стало його дослідження «Угорська національна сага», в якому він студіює латинську хроніку Аноніма «Діяння угорців» з XII, безіменного нотаря короля Бели III, що зацікавила його у сув'язі з описаними там контактами угорців із русичами, іншими слов'янами в час здобування батьківщини, а також подає віршовану переробку саги з трьох частин про угорського вождя кінця IX століття Альмоша (Альма). Відомо, що Анонім спирався переважно на усну традицію, народні перекази та легенди.

Франко, як історик і фольклорист цікавився також пізнішими подіями, зокрема вагомим є його внесок у вивчення західно-

українського фольклору про резонансні в історії події угорської революції 1848–1849 рр. і її вождя Лайоша Кошута. Революція в Угорщині, що входила до складу Австрійської імперії, мала на меті встановлення демократичних прав і свобод, ліквідацію феодальних пережитків, передусім в аграрних відносинах, а також досягнення національної незалежності Угорщини. Її рушійною силою було середнє дворянство й міська інтелігенція. Упродовж революції було проведено корінні перетворення соціально-політичного устрою, проголошена незалежність від Габсбургів. Однак 1849 року вона була придушена завдяки діям австрійської армії, антиугорським повстанням нацменшин і участі в ній на прохання віденського двору російських військових сил.

Революція під проводом Кошута викликала піднесення національно-визвольного руху народних мас Закарпаття. На початку повстання на заклик угорського уряду тут почали створюватися збройні сили нових органів влади – загони національної гвардії, до складу яких упродовж квітня-червня 1848 р. вступили тисячі селян, ремісників, дрібних торговців, студенти та ін. Однак заходи уряду Кошута, спрямовані проти селянства і, певною мірою, нацменшин, позбавили його підтримки широких народних мас, зокрема слов'ян. Тому вже восени 1848 р. селяни чинили опір мобілізації. Імператор Франц-Йосиф I, наляканий революцією, звернувся по допомогу до царя Миколи I, який у червні 1848 р. прислав для придушення 200-тисячну армію під командуванням генерала Паскевича, яку закарпатці зустріли довірливо. Революція завершилася капітуляцією угорців. Кошут утік спершу до Туреччини, а потім перебрався до Англії.

Незважаючи на жорстокі репресії та згортання реформ після поразки революції, вона відіграла колосальну роль в історії країни. Економічні перетворення стали поштовхом до бурхливого капіталістичного розвитку країни. Демократичні завоювання та національний підйом угорської революції згодом привели країну до здобуття суверенітету й трансформації імперії 1867 року в двоєдину Австро-Угорську монархію з незалежним парламентом.

Тому Лайош Кошут та інші лідери революції стали національними угорськими героями, що віддзеркалилося й у фольклорі.

Події 1848 року, а також образ Кошута знаходимо не лише в угорських народних піснях, а й у прозових жанрах, казках, переказах, прислів'ях, приказках. Хоч про який би жанр йшлося, Кошут завжди постає в ньому як возвеличений національний герой, який звільнює угорський народ від «іга рабства» і бореться за національну незалежність [14].

Усна традиція про визвольну війну збереглася також у народів Австро-Угорської імперії, зокрема у словаків, румунів, сербів, серед них своєрідним є фольклор українців. Окрім пісень про Кошута, складено й перекази про події визвольної війни. Кошутівський фольклор зафіксовано не лише в Закарпатті, частково на Буковині, а також у Галичині, де 1849 р. уряд наказав стерегти проходи через гори, щоб через них не прорвалося угорсько-польське військо в Галичину. Про це йдеться в записаній Франком пісні:

Тысарь письма розсилаєт помижи Руснаки,

Шьоби собі свої села добре вартувати.

Аби собі дубелтові вarti уложити;

Та бо тысарь војська віслав Венъгра пригрозити [11, с. 464].

На його думку, пісні могли складатися й солдатами. У війську, що воювало з угорцями, було кілька галицьких полків і серед них Пармський.

У розлогоді дослідженні «Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880)» (1881) М. Драгоманов здійснив аналіз пісень цього часу з акцентом на соціальних та політичних моментах, зокрема західноукраїнських пісень про революцію 1848 р. та панщину. У кінці XIX століття пісні ці записував І. Франко. У своїй статті «Кошут і Кошутська війна» [11, с. 461–477] він вміщує варіанти творів із записів Я. Головацького, М. Врабеля, М. Драгоманова та свої власні, переважно з Галичини. Серед наведених зразків він виокремлює зразки з мотивом військової допомоги Росії Австрії в придушенні повстання, оскільки вони були найпопулярнішими, про що говорить кількість їх варіантів. Так, лише Франко записав їх 12 (разом із варіантами 21 текст).

По слідах Франка угорською мовою пише дослідження Г. Стрипський [15, р. 157–162, 243–248, 299–307], де він згадує його статтю, а також збірки Врабеля, Драгоманова та ін., де вміщено пісні

про Кошута, й додає власні записи, зроблені серед українців історичної Угорщини, у межах сучасного Закарпаття та Галичини. Погляди цих пісень, розуміння подій не відрізняються. Порівнюючи їх різні варіанти, записані в різних регіонах, Стрипський доходить висновку, що пісні закарпатських українців за ритмомелодичними, художніми особливостями більш близькі до угорських, ніж пісні українців західних та східних областей.

Український фольклор про Кошута на основі згаданих видань розглядали також О. Сабо, а згодом Д. Ортутаї. Віддзеркалення визвольної війни в українському фольклорі цікавить сучасну угорську дослідницю І. Крізу [5, с. 89–98]. Вона розглянула два великі тематичні цикли пісень: 1. протистояння Габсбургів і угорців; 2. цар-визволитель. Симпатії до російського царя на противагу Кошутові Кріза пояснює російською пропагандою, її поширенням через лубкові та ін. видання. З українських дослідників цими питаннями цікавилися В. Мельник, І. Сенько, Л. Мушкетик [6 ; 7 ; 8].

У піснях українців-русинів ставлення до Кошута є неоднозначним, суперечливим. М. Костомаров писав: «Народное сердце бывает своенравно неудоборазгаданно в сочувствии к личностям, о которых сохраняется доброе воспоминание в народной массе» [4, с. 128]. З одного боку, з Кошутом пов'язані надії на визволення, свободу, народ співчуває його поразці, з іншого – висловлюються антиугорські настрої, простий люд не підтримує Кошута.

Заслугою Івана Франка у вивченні кошутівського фольклору є не лише подача значного, невідомого чи маловідомого пісенного матеріалу – надто галицького, і його інтерпретація, пояснення незрозумілих місць, історичної ситуації в регіоні тощо. Він подає також фольклорний, мовний аналіз, адже самі він чудово знав не лише галицький, а й закарпатський фольклор, літературу і культуру, вивчав давні пам'ятки карпаторуського письменства, апокрифи, легенди, пісні.

У піснях про Кошута звучать мотиви народних рекрутських та вояцьких пісень, які ввійшли в авторські пісні самих солдат. Так, І. Франко відшукав пісню, складену в полку Нассау, що брав участь у війні, і надруковану в «Зорі Галицькій» (1850 р., ч. 24 з д. 25 марта). У тексті прославляється австрійська воячина, переможне просування військ, звучать мілітаристські настрої. Однак і в ці

твори ввійшли рядки, позначені суто народними засобами змалювання війни і трагічної загибелі в чужій країні, що дисгармоніюють з двома останніми:

«Не одного з наших хлопців мама не зобаче,
 Бо він лежить в чужій землі, вона дома плаче.
 Котриј остав, тому жити, кожда донька знаје:
 Хто уміје врага бити, перше право маје» [11, с. 468].

Друга пісня, подана І. Франком, є, по суті, пісню-хронікою, що від імені хлопця-рекрута подає перебіг подій, починаючи від насильного забирання селянина до армії, так, його з іншими рекрутами «імили як курей», далі погнали до Яблонова, потім під Коморно, не давали ні їсти ні пити. Далі з'являється Кошут, питає, чи будуть хлопці приставати до них. Ті відповідають, мовляв, як дасте їсти, то будемо. Наступні рядки відбивають страх новобранця перед угорцями, які справді жорстоко карали селян за ухилення від мобілізації, військових повинностей:

Ой як же нас, побратиму, Кошут ізлапаје,
 Еј то то нас, товаришку, на мак порубаје! [11, с. 469].

До пісні ввійшло чимало народних стереотипів, формул-кліше в змалюванні реалій солдатського життя та почувань. Це й туга рекрута за матір'ю, уявна розмова з нею, мати мліє, почувши про відхід сина, ставлення до самої «лапанки», що нагадує ловлю курей. Як і в інших піснях цього типу, рекрут бесідує з «єдно-ралом» (генералом) про свою долю, хлопці плачуть від туги й фізичних мук. Їм далекі інтереси цієї війни, чужі вояцька бравада і побут, вони служитимуть, аби було що їсти, та краще рідного дому для них немає нічого:

...Ој посїју пшениченьку, зродила солома
 Кілько-м ходив з товаришем, то найліпше дома.
 (зап. в Космачі, Бучинський повіт в 1867 р.). [Там само].

У багатьох варіантах збереглася найпопулярніша пісня про Кошута, її основні мотиви: наляканий цісар просить допомоги в царя, прихід російського війська в Угорщину, облога і взяття Комарно, капітуляція угорців та втеча Кошута. Драгоманов цитує кілька варіантів, 12 подає Франко, деякі з них перегукуються. До пісні з плином часу долучилися нові мотиви, історичні постаті тощо.

Франко писав: «Натурально, що при такій популярності пісня ся в різних часах і в різних сторонах улягла ріжним переробкам: до неї приточували тут одно, там друге, викидали або забували одні куплети і доробляли нові, а в кінці головну її основу перенешено на інші, пізніші факти, зовсім на розріз з історичною правдою» [Там само, с. 470]. Твір належить до напівавторських творів, які ввійшли до репертуару народних співаків. Ці тексти окрім усного шляху могли поширюватися через лубкові та інші видання.

Головною подією в пісні є прихід царського війська, що так пояснює І.Франко: «Кошут і його диктаторська діяльність не находять в народі нашим симпатії і пісні ними не дуже подрібно займаються, звертаючи натомість головну увагу на саме побороно угорського повстання при помочи російського війська. Сей факт, що цар російський вислав велике військо на поміч нашому цісареві, сам перехід його війська через наш край і пам'ятна битва під Коморном, властиве під Мішкольцем 25 іюля, отсе головні епізоди тої невеличкої епопеї, що в устах нашого народу зложилася довкола особи Кошута» [Там само, с. 462].

Пісня написана коломийковим розміром, типовими народно-опісними зворотами передано переляк і переживання цісаря – він сидить і думку гадає, не хоче ні їсти, ні пити, «не приймає трунок», не може сидіти, а потому пише листа до москаля, *муска* (московського) царя з проханням допомоги: «іди на ратунок!». «Бо міні си збунтувала всьа моја держава, – жик ти міні не допоможеш, то буде неслава» [Там само, с. 476].

Цар згоджується допомогти і далі хвалькувато каже, мовляв, до обіду він поб'є Венгерщину: «Та як зішлю на долину кінноту, піхоту/ То від рана до обіду зроблю з них болото». Гіперболічно передано й сили російської армії. Так, Москаль нагнав війська, як чорної храми, військ три мільйони (насправді 200 тисяч). Далі йдеться про облогу міста, «файного, ладного міста» Комарно, яке міг розбити «лиш москаль Никола». В іншому варіанті побиття угорців асоціюється з селянськими заняттями: «Ој повіјав бујніј вітер ја з гору, ја з гору; То так вібив Москаль Венъгра, јак ціпом солому» [Там само, с. 461].

Кошут на знак капітуляції виносить білу фану – прапор. Народнорозмовним стилем він звертається до супротивників: «А

даруйте, люди добрі» і хоче задобрити їх вином – пропонує бутельку, бочку вина. Кошута, який п'є вино, подибуємо і в угорських піснях. Стереотипними заперечно-стверджувальними фольклорними конструкціями виражено відповідь: «Ми не прийшли, ти Кошуте, твоє віно пити, / А прийшли-сми, ти Кошуте, твоє жите взіти». Кошут лякається і тікає як вевюрка (білка), як курка. Принагідно висловлюються антитурецькі настрої.

В інших версіях пісні назви міст перекручені й замість угорців / венгрів діють поляки чи турки, цісар навіть замінюється Москалем. На воєнні епізоди з часом нагромаджуються інші, пізніші події, що є ближчими і вагомішими для людей, так, зокрема додаються події польського повстання 1863–1864 рр., мотиви про панщину тощо. Історичні персонажі міняються місцями, а то й просто лише згадуються без будь-яких пояснень тощо. До історичних подій долучено згадки про панщину.

У збірці Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси»[1/III, с. 4] є пісня, де після змалювання «Москалевої помочи» і втечі Кошута йдуть наступні рядки:

А модемсе, люде, Богу, шо чес, шо година,
 А Царь паньчину здаровав, абых не робили.
 А я файно росказую, люде Праославны,
 Ой а где се нам заділи всі гаразды давны?
 Ой а скій світ великій та й велика Цара,
 Нема никде кавал земли, абы дармовала.
 Ой упало, добры люде, до рук писмо зночи,
 Доки не мут є читати, не знат в котром боці.
 Мы урбарію подаймо, оплату худобну,
 Грунт и хату оплатім, та сидім при дому.
 От только нам вод Тісаря Царского побору,
 А ек злодій украв ерча вод шестдесят дробу.
 Єк у газды злодій украв, не велика шкода,
 А вже ит нам подступаєт тысяча Петрова;
 Єк бы мы се уступили в тысячу Петрову,
 От так бы мы всі выгибли, ек лист вод морозу;
 Листок вод морозу, а попел вод вітру,
 Єка в сем чесі настала ненависть по світу!...

Потому йдеться про відміну панщини, урбар¹, про те, що селяни сидять дома, самі оплачують податки. Далі слідує популярний у фольклорі мотив правди і неправди, кінця світу і перемоги правди, який в окремій розвідці проаналізував І. Франко [12, с. 297], де він пояснює не зовсім зрозумілий вираз про «тисячу Петрову». Це легенда про «тисячу Петрову», тобто восьму тисячу, яку буцімто випросив для людського роду св. Петро в хвили, коли після сьомої тисячі мав уже наступити кінець світу. Віра в те, що світ має стояти від сотворення до кінця 7 тисяч літ, тобто стільки днів тривало його творення, властива численним святим книгам та апокрифам, які відомі також у Галичині та Угорській Русі.

Інша популярна народна пісня, з численними варіантами, навпаки, сповнена співчуттям до Кошута, який змушений тікати з країни:

Сидит Кошут, сидит
На высокої драбині,
Пише листы, пише,
По Угорської Країні.

Ци на жалость, на жалость,
Ци на вельки зармуток;
Шкода, Боже, шкода,
Сесь Кошутув вербунок!

Кошуте, Кошуте!
На што нас вербуєшь?
Мало машь пінязи,
Чім нас выгодуєшь?

Шкода, Боже, шкода,
И Кошута самого,
Што вон утек, што утек,
Из *орсагу* своего! [I/III, с. 132].

¹Урбар, урбаріум, урбарій – юридичний документ, що регулював відносини між поміщиками і кріпаками.

Пісня складена на Угорській Русі. Франко та Стрипський вважають, що її вірш за ритмомелодикою зближений більше до словацького, ніж до галицько-руського. До даної пісні Франко робить заувагу, що це більше жіноцька пісня, а не вояцька», тобто лірична пісня. Важко згодитися з думкою Стрипського про те, що кошутівські пісні створювалися лише на Закарпатті й запозичувалися галичанами, адже більшість пісень було записано саме на останній території і є рівноцінними варіантами закарпатських.

В інших варіантах, поданих І. Франком та Г. Стрипським, натрапляємо на продовження мотиву осиротілих Кошutowих дітей, його сім'ї. Очевидно, це рецепції угорських творів про блукання Кошута, втрату ним батьківщини, безпритульність на чужині тощо. Адже відомо, що вождь по революції назавжди залишився за межами краю, не в змозі повернутися додому, й вів там активну діяльність. Образ бездомного, сповненого туги за своєю країною Кошута з'являється також в угорській лубочній літературі, однак у позитивному трактуванні. Кошут тут пише листи, посилає звістки. Паралелі даної пісні в Угорщині невідомі:

На кошуцькій горі червена застава,
 Буде там висіла Кошutowа глава.
 Кошуте, Кошуте...
 Кошutowі дьіти, чоґо ви плачете?
 Зґубив Кошут шапку*, де ви її знаґдете?
 Кошutowа паньї ходит по жебраньу,
 А Кошут добрий пан шиґе торби на ньую.
 Кошutowа паньї дуже зґолодніла,
 По кавалок хліба руку витьаґала.

**то ніби коруну веньґерську, шчо крільом не зістав (прим. співака)*

(запис. в Комарні, Руденького пов. від Федька Парухи М. Єндик) [11, с. 466–467].

Франко, як справжній фахівець, подає паспортизацію пісень, фіксує й зауваги співака, розуміючи, що виконавство, як і контекст творення є дуже важливими характеристиками пісенної творчості. Це, зокрема, заувага співака, де Кошут символічно «зґубив шапку», тобто не став правителем. Інші варіанти:

...Кошуте, Кошуте, не удавай пана,
Бо твоја гвардіја всьуда розшарпана.
Кошутова жінка сьїдит засмучена,
Зі своїми дітьми в невольу втручена
(З рукописної збірки, зап. у стрийських горах) [Там само, с. 468]
Початок пісні перегукується з наступними рядками:
...Шибениця нова вже стоїть готова,
Буде там висіла Кошутова голова.

І. Кріза свідчить, що цей текст латинськими літерами польським правописом 1849 р. поширився серед русинів, була навіть його німецькомовна версія [5, с. 96]. І.Франко наводить подібну польську пісню, що є, очевидно, запозиченням:

Szubieniczka nowa stoi już gotowa
Będzie na niej wisieć Koszutowa głowa. [11, с. 467].

Отже, український фольклор про Лайоша Кошута репрезентований народними піснями та переказами й відтворює основні моменти визвольної війни – мобілізацію місцевого населення, його боротьбу за свободу, прихід російської армії та поразку, капітуляцію та втечу Кошута тощо, а також таке насущне для селян питання, як ліквідація панщини, яку він пов'язує з Кошутом чи з цісарем. Внесок Франка у збирання та вивчення кошутівського фольклору був доволі вагомим. У своїй праці він опублікував відомі раніше і записані власноруч, переважно галицькі версії пісень, дослідив їх, прокоментував, пояснив малозрозумілі місця, продемонстрував гарне знання історії, мови та фольклору регіону.

Джерела та література

1. Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – Москва : Университетская типография, 1878. – Т. I–III.
2. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). – Женева : Печатня «работника» j «громади», 1881. – 133 с.
3. І ми в Європі (протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття) // Житє і слово. – 1896. – кн.1. – С. 6–17.
4. Костомаров М. І. Малороссийские народные предания и рассказы // Русская старина. – 1877. – № 5. – С. 120–129.
5. Кріза І. Угорська визвольна війна у фольклорі українців-русинів// НТЕ. – 2006. – № 4. – С. 89–98.

6. Мельник В. М. Історія Закарпаття в усних переказах та історичних піснях. – Л.: вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 226 с.
7. Мушкетик Л. Г. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. – К. : Український письменник. – 2013. – 496 с.
8. Сенько І. Історичні події Угорщини в усній традиції українців Закарпаття // Acta Hungarica. – 1992. – Вип. III. – С. 84–88.
9. Франко І. Вибрані статті про народну творчість / упор. О. І. Дей. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – 290 с.
10. Франко І. Карпаторуська література 17–18 віків // ЗНТШ. – 1900. – Т. 37. – С. 1–91; Т. 38. – С. 1–160.
11. Франко І. Кошут і Кошутська війна // Жите і слово. – 1894. – Т. I. – С. 461–477.
12. Франко І. Я. Пісня про Правду і неправду // Франко І. Твори : У 50 т. – К : Наукова думка, 1986. – Т. 43. – С. 280–355.
13. Франко І. Твори: У 50 т. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
14. Ortutay Gy. Kossuth Lajos a magyar nép hagyományban // Ethnographia. – 1952. – 63. – P. 263–307.
15. Sztripszky H. Kossuth Lajos a ruthén népköltészetben // Ethnographia. – 1907. – 18. – P. 157–162, 243–248, 299–307.

УДК 821.161.2.09(092)

Володимир Кучер

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКІ ПОГЛЯДИ І. ФРАНКА

У статті висвітлюється вклад видатного українського письменника, поета, філософа, літературознавця І. Франка у обґрунтування ідеї боротьби українського народу за незалежну, соборну державу.

Ключові слова: *Іван Франко, Україна, український народ, національна держава, боротьба.*

The article highlights the contribution of the prominent Ukrainian writer, poet, philosopher and specialist in literature, Ivan Franko, in explication of the idea of Ukrainian people struggling for independent, unified state.

Keywords: *Ivan Franko, Ukraine, the Ukrainian nation, national state, a struggle.*

Свій виступ я хочу почати цитатою Дмитра Васильовича Павличка із його вступної статті до поеми Івана Франка «Мойсей», що була видана у серії «Класика» в 2010 році. «Чим глибше вчитуємося в наснажені патріотичним духом твори Івана Франка, тим більше переконуємося, що він – не тільки предтеча вільної України, а й творець прагматичної системи конкретних завдань, од вирішення яких у ХХ ст. залежало, а в ХХІ-му залежатиме життя й сила нашої національної ідеї. Франко-будівничий української державності. Ми живемо в часи, коли майже всі перепроби, які нашому народу, й нашій державі необхідно пройти, Франко передбачив, описав, і щоб нам не збитися з дороги, програмно опрацював».[2, с. 5]

На мій погляд, у цих словах відбивається сутність нашого сьогодення. Хочу зауважити коли писалися цитовані слова (2010 р.) тоді ще Україна та її народ не знаходився у стані війни, внаслідок наглої агресії нашого північного сусіда. Це надзвичайно ускладнює реалізацію програмових завдань окреслених великим «Каменярем», в контексті будівництва української державності.

Думаю, можна погодитися з тим, що писати про велетня української суспільно-політичної думки, вченого у багатьох галузях науки, відомого борця за українську національну справу, за незалежну, соборну українську державу є нелегким ділом. І справа не в тому, що вже написано з даних проблем десятки, а може й сотні статей, книг, розвідок, рефератів, творів історичного, філософського, літературного, економічного, журналістського жанрів. Справа, полягає в тому, що ми фактично є лише інтерпретаторами чи коментаторами творчої спадщини І. Франка. Щоб по-справжньому вивчати його історичні, філософські, літературознавчі, політологічні, економічні твори, потрібно запастися терпінням, волею, набути необхідних знань, розуміння епохи, в якій жив і творив Іван Франко.

Переглядаючи праці присвячені творчості «Каменяра», я трапив, на мій погляд, на близький до дійсності висновок відомого львівського франкознавця Я. Грицака, який пише: «Іван Франко – це велетенське глибоке море, а кожний дослідник лише ходить по його берегу, вичерпуючи долонями морську воду, щоб скласти

собі уяву про справжні його властивості і розміри. Ми повинні змиритися з тим, що деякі моменти політичної діяльності Франка не піддаються задовільному поясненню. Ще за життя Франка навіть його друзі та соратники часом не розуміли справжніх мотивів його окремих політичних вчинків. І це не дивно: щоб добре зрозуміти Франка, треба було бути самим Франком, піднятися до його рівня осмислення суспільних явищ».[1, с. 7]

В тогочасному суспільно-політичному житті європейських країн, Австро-Угорської, Російської імперій ситуація була неоднозначною. У ті часи не просто було бути політиком, не кажучи вже про простий народ, розібратися в програмах, гаслах великої кількості партій, рухів, об'єднань, організацій. З поміж інших у Росії почав твердо завойовувати політичний простір соціал-демократичний рух у більшовицькому варіанті, а пізніше і у виконанні.

Цей рух, а згодом і програма складена В. Леніним та його однодумцями будувалася на марксових і енгельсових теоретичних засадах, що пропагували насильницькі методи, способи і засоби захоплення і утримання влади. В основі більшовицької програми лежали абсурдні ідеологеми диктатури пролетаріату, класової боротьби, ворогів більшовизму тощо.

Безумовно, що не міг певний час не захоплюватися марксизмом також і Іван Франко. В той період, ще замолоду, він заявив себе талановитим письменником, поетом, публіцистом. Він переклав кілька глав із Марксового «Капіталу» для широкого прочитання тими, хто цікавився модними та той час філософськими, економічними, соціологічними роботами К. Маркса, Ф. Енгельса, Ф. Лассаля та ін.

Починаючи з гімназійних і студентських років І. Франко почав займатися суспільно-політичною діяльністю, дошукуючись ідей і шляхів до визволення українського народу із політичного і економічного уярмлення, побудови, власної незалежної соборної держави.

Не зважаючи на те, що конституція Австро-Угорської імперії гарантувала громадянам право на свободу слова, зборів, організацій, вільне виявлення політичних поглядів, І. Франко досить рано із групою своїх товаришів потрапив до в'язниці за свої політичні переконання. Каральні органи не пробачили їм поширення

серед української спільноти ліворадикальних ідей і поглядів. Провівши у в'язниці понад 8 місяців І. Франко вийшов звідти з більш радикалізованими поглядами на суспільно-політичні процеси, що відбувалися у Галичині.

Сам І. Франко згадував пізніше, що фактично суд над ним та його товаришами був несправедливим, справа сфальшована. Зокрема він писав, що у той період він був соціалістом за симпатією, як мужик, але він ще був далекий від розуміння, що таке науковий соціалізм.

До певної міри, арешт і ув'язнення негативно вплинули на діяльність групи молодих радикалів і самого І. Франка, на їх авторитет серед галицької революційної молоді і галицької спільноти загалом, особливо відлучення від суспільно-політичної діяльності. Однак це не зламало їх волю, загартувало на шляхом пошуку ідей «наукового соціалізму».

Варто наголосити, що в Галичині неабиякий вплив на формування соціально-політичних орієнтирів робітництва, селянства, інтелігенції, особливо молоді мали ідеї М. Драгоманова. Зокрема він закликав молодих політиків і молодь в цілому, зайнятися просвітою народу його мовою, особливо з допомогою літератури про народ народною мовою.

Ідеї М. Драгоманова, справили величезний вплив на галицьке суспільство, на розповсюдження ідеї боротьби за українську справу проти москвофільства, що тримало міцні позиції в суспільно-політичній думці Галичини.

Під впливом драгоманівських ідей започаткувався розкол в середовищі галицької інтелігенції, молодь швидко радикалізувалася, виступала проти москвофільських гасел і програм. Як зазначав І. Франко, ці ідеї змушували думати, вникати в суть української справи, розбурхували думки і сумління, застигло галицької людської спільноти.

Саме М. Драгоманов, на думку І. Франка, заклав підвалини нового бачення питання щодо боротьби за визволення українського народу. Виступаючи у 1895 р. на ювілеї М. Драгоманова він наголосив, що останній став у великій нагоді їхньому поколінню своїм друкованим словом, показав, що любов до простої людини має стати підвалиною роботи серед народу, закликав розширювати

знання про народ, одночасно збагачуючи його новими політичними знаннями і не забувати про нього.

І. Франко цілком об'єктивно вважав, що М. Драгоманов першим почав писати простою народною мовою. «Коли в письмах до інтелігенції він часом був їдкий та різкий, то в популярних писаннях видно його шире серце, його велику любов до простого люду, його вміння викласти тому людові найтяжчі, найбільше запутанні наукові питання, викласти їх ясно без лишніх подробиць та при тім зовсім науково».[5, с. 138]

Суспільно-політична діяльність, ідеї М. Драгоманова справили значний вплив на формування І. Франка як політика. Однак поступово він відходить від «громадівського соціалізму» М. Драгоманова, стає самостійним політичним мислителем, переходить на позиції національно-визвольної боротьби народів, в тому числі і українського, за власні незалежні національні держави.

І. Франко зокрема критикує положення М. Драгоманова про «неполітичну культуру», зазначаючи, що цей термін не є коректним, що саме поняття «культура» містить у собі багато політичних чинників (плекання мови, письменства, народної освіти і т. ін.).

Воюючи з самим поняттям «неполітичної культури», зауважував І. Франко, М. Драгоманов не вдавався в аналіз того, як треба вести культурну працю, щоб вона навіть у мінімальних межах давала живі плоди, а не була пустим аматорством і стратою часу – не пробував аналізувати, звідки взялася і якими робом запанувала по пам'ятнім указі 1876 р. та дивна апатія і знеохота до українства, що народила й сам оклик «неполітичної культури».[5, с. 306]

І. Франко вважав, що якби М. Драгоманов проаналізував цей факт, він би переконався, що й сам він у цьому був винен тому, що пропаговані ним доктрини дали ґрунт до появи такої ситуації. Адже відомо, наголошував І. Франко, що головною характеристикою політичних поглядів М. Драгоманова було переконання, що українству і політично і літературно необхідно міститися з росіянами під одним дахом. Українська література має слугувати для домашнього вжитку. Українські письменники, за прикладом Гоголя і Костомарова повинні писати по-російськи, наповнюючи здобутками свого духу спільну російську скарбницю. М. Драгома-

нов пробував свої думки пропагувати в Галичині, однак тут вони зустріли рішучу критику навіть його прихильників.

Як зазначив І. Франко, М. Драгоманов вважав, що українці це є південні росіяни і такими б і мали залишатися й надалі. Він намагався міцніше зв'язати українців з росіянами боротьбою із спільним ворогом – абсолютизмом. Накреслив зразок безнаціональної російської федерації. Віра М. Драгоманова в західноєвропейський ідеал соціальної рівності і політичної волі «засліпили ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле для повного розвитку. І навпаки, не маючи в душі цього національного ідеалу, найкращі українські сини тонули в общеросійському морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті попадали в зневіру і апатію. Для нас тепер не підлягає сумніву, що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій, також на політичному полі, був головною трагедією в житті Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань, бо ж теоріями про басейни рік і про сфери економічних інтересів не загриєш людей до політичної діяльності».[5, с. 308]

Соціалізм, на думку І. Франка, має будуватися на інших економічних підвалинах, існуючий економічний стан не є вічним і непорушним. Він виник з бігом історичного розвитку, і врешті-решт має поступитися місцем іншому, досконалішому, справедливому, більш людському. Всесвітня революція поступово знищить нинішній економічний, суспільно-політичний порядок і встановить новий. При цьому І. Франко, на відміну від К. Маркса, Ф. Енгельса, Ф. Лассаля, а пізніше В. Леніна, під терміном «всесвітня революція» розумів не повстання бідних проти багатих, не всесвітню різанину, а ланцюг культурних, наукових, політичних поступальних зрушень, які необов'язково мають бути кривавими, але які змінять довколишній світ і встановлять новий світовий порядок. Цього не міг, на думку І. Франка, передбачити, К. Маркс, для якого класова боротьба була неодмінним, універсальним, знищувальним засобом, методом і способом, боротьби внаслідок якої мало постати безкласове суспільство.

І. Франко у своїх творах прозо передбачив, що марксовий соціалізм у Європі не матиме успіху, збанкрутує тому, що у своїй основі він є антинауковим, антигуманним, він не має перспектив тому, що несе насилля над людиною у майбутній державній організації. В даному контексті важливим є висновки, що їх зробив геніальний «Каменярь» у своїх працях, зокрема у роботі «Що таке поступ?». Він проаналізував марксові погляди на побудову держави. Зокрема зауважував, що серед теоретиків соціалістичної, комуністичної ідеології було чимало талановитих письменників, які зуміли яскравими фарбами зобразити соціально-політичний і економічний устрій майбутньої держави. Однак на його обґрунтувану, виважену думку, ті доктрини і концепції не могли бути реалізовані через нереальність їх базових положень. Цілком очевидно, писав І. Франко, що не можливо абсолютно усупільнити виробництво, а також споживання виробленого продукту. Існують надзвичайно важливі і необхідні види діяльності, які не підлягають усупільненню і можуть здійснюватися лише на індивідуальній основі. Соціалісти ж, до яких він відносив К. Маркса, Ф. Енгельса, Ф. Лассаля, та ін. універсальним засобом побудови держави визнавали колективну працю без експлуатацію людини людиною і колективне споживання результатів цієї праці.[7, с. 56]

І. Франко вважав, що до певної міри зразкову державу мріяли побудувати німецькі соціал-демократи. Вони будували свою доктрину на марксових соціалістичних поступах, планували прийти до влади, забезпечити населення країни як найповнішими і найширшими політичними свободами. Держава мала опікуватися людиною від народження до смерті. Вони виховує порядного громадянина, гарантує йому заробіток і утримання відповідно до його праці і заслуги. Знаючи потреби населення, регулює економічні питання в державі, контролює виробництво необхідної продукції для достатнього споживання. «Отся віра в необмежену силу держави в будущім устрою, то головна прикмета соціальної демократії. По її думці, кожний чоловік в будущім устрою від народження до смерті буде державним урядником та пенсіоністом: держава дасть йому наперед відповідне підготування; потім буде визначувати йому роботу і плату, давати заохоту і відзнаку, а на старість або в разі слабості ласкавий хліб».[7, с. 59]

І. Франко переймався питанням керівництва цією державою, хто буде займатися її обороною, дотриманням прав громадян. Він зауважував, що соціал-демократи не говорять ясно, хто буде здійснювати владні державні функції. Однак цілком зрозуміло, ті люди отримали б величезну владу над життям та долею мільйонів громадян, якої ніколи не мали найбільші деспоти. Знову повернулася б соціальна нерівність серед людей. Керівники, які отримали б владу в державі, могли б легко захопити її назавжди. [7, с. 59-60]

На думку І. Франка, держава побудована за такою програмою і рецентом, була б приваблива для усіх її громадян. Особливо для бідного люду, старих, молодих, які не мали роботи, а отже не мали можливості забезпечити себе усім необхідним для життя, усіх кого називали пролетаріатом, або маргінальними верствами суспільства.

Разом з тим, зауважував І. Франко, така держава мала б певні недоліки. Кожна людина буде цілком залежати від держави, буде позбавлена власної волі і власної думки, особливо коли держава вважатиме такі думки шкідливими. В такій державі будуть виховуватися не вільні, незалежні громадяни, а пожиточні члени держави, що характерно для поліцейських державних утворень. Народна держава перетворилася б у величезну народну тюрму.

І. Франко приходив до висновку, що встановлення деспотичного правління приведе до породження соціальних, національних суперечностей, які врешті – решт зруйнують цю «народну державу», на довгий час загальмується прогресивний розвиток суспільства, яке зазнає величезних втрат. Марксистське соціально-політичне вчення про «народну державу» є утопією. Якщо б і вдалося її побудувати вона «не витворила б раю на землі, а була б в найменшій разі великою завадою для дійсного поступу» [7, с. 60], писав І. Франко.

Як можна не дивуватися прозорливості великого «Каменяря», який передбачив побудову держави на марксистському вченні, її існування і розвал на межі XX і XXI століть. Встановлення тоталітарного режиму в СРСР, зосередження влади в руках одного деспота, однієї партії – привело до втручання держави у життя людини до величезних втрат радянського суспільства.

І. Франко писав, що ідеалом змагань за національне визволення має бути боротьба за життя кожного індивідуума, за його

матеріальні блага. Однак окрім матеріального, ще більше значення має ідеал у сфері суспільного і політичного життя. На відміну від марксистів, які проголошували рух за визволення націй інтернаціональним, І. Франко вважав, що синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, яка складається з окремих цеглин, «буде ідеалом повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації. Все, що йде позо рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації»[4, с. 309].

І. Франко реально оцінював у той період можливості національного визволення українського народу, побудови самостійної держави. Це є справою не одного дня і не одного десятиліття. Але водночас він наголошував, що лише від самих українців залежить наближення часу утворення держави, якщо вони не звернуть із обраного шляху: «Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки»[4, с. 309] – писав І. Франко.

Яскраво перегукується із сьогоденням ідея І. Франко про те, що Україна, як державне утворення має бути в Європі, а не на межі двох цивілізацій – європейської і азійської. Остання, до якої належала самодержавна, а згодом і більшовицька імперія, не бажали відпускати Україну, яка знаходилася між цивілізованою Європою і відсталою Азією. Це було вигідно царському, а пізніше кремлівським правителям з огляду на могутній економічний потенціал, географічне розташування, що мали стратегічне значення для посковських можновладців. Ця ж політика продовжується і сьогодні. Спроба українського народу вирватися з обіймів «старшого брата» спричини розв'язання проти нього війни.

Цілком об'єктивно і справедливо Іван Франко писав, що самодержавна Росія складається із територій, завойованих силою зброї – Кавказу, Сибіру, Прибалтики, Середньої Азії і, врешті, України. Він вважав, що царська Росія насправді є тюрмою багатьох націй і народів, що загрожували повстаннями, виступаючи проти поневолення і уярмлення.

Ознаками визволення були революційні події в Росії проти існуючої феодально-кріпосницької системи, яку самодержавці не бажали міняти. Відгуком на ці події появилась поема «Мойсей», в якій Іван Франко в образі євреїв, що визволилися з єгипетського полону, показав український народ, який пробував позбавитися царського ярма і збудувати власну державу.

Разом з тим, великий «Каменярь» передбачав, що визволення української спільноти буде нелегким, Росія може ліберизуватися, послабити тиск в суспільно-політичному житті, змінити свою назву, але суть її залишиться такою ж. В «Одвертому листі до галицької української молодезі», І. Франко писав: «доктрина самодержавія й обрусенія дуже легко може подати собі руку з ліберальним доктринерством: вистарчить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею-ідею нероздільності й єдності Росії, непорушності російського самодержавного становища і фундаментального кат'єкзохен* державного становища «русского», т. є. великоруського народу, – і маємо знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та глупливання окраїн для «добра», «центра», маємо національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі на взір угорського»[3, с. 70].

Це геніальне передбачення І. Франка збулося із утворенням на теренах самодержавної Російської імперії, імперії радянської. Започаткована керманичем російських більшовиків В. Леніним, удосконалена Й. Сталіним та його наступниками командно-адміністративна, терористична державна система виявилася підступною, жорстокою до власного народу, знищивши десятки мільйонів людей.

Цілком обґрунтовано І. Франко вважав, що шлях до національного визволення народів лежить через надання їм територіаль-

* насамперед (давньогрецькою)

но-автономних прав, що сприятиме розпаду великих імперій з наступним отриманням цими народами повної державно-політичної самостійності. Про це він писав у праці «Свобода і автономія». Зокрема є важливим положення про надання повної політичної свободи самому російському народу і надання гарантій тієї свободи. З метою забезпечення отриманої свободи, впровадження народної виборчої системи, відповідальність урядових міністрів перед депутатами, надання їм права контролю за державними фінансами тощо.

На думку І. Франка, ідеалом поневолених націй, в тому числі й української, має бути політична державна самостійність. Існування міжнародних об'єднань вважав Іван Якович, можливе у далекому майбутньому, коли зникнуть претензії держав однієї до другої, забудуться образи і між ними настане примирення.[6, с. 613].

Усе своє життя Іван Якович Франко присвятив українській справі, науково-теоретичному обґрунтуванню ідеї боротьби українського народу за власну самостійну, соборну державу. Він у своїх працях неодноразово говорив, що служіння народу було і залишається вищим ідеалом його тяжкого, щоденного творчого життя. Цілком очевидно, що краще і об'ємніше про свою працю для українського народу сказав сам великий «Каменярь». Зокрема він писав що як син українського мужика, вигудований чорним мужицьким хлібом, працею, твердих мужицьких рук, почувався до обов'язку панщиною цілого життя відробити ті дрібняки, яка видала мужицька рука на те, щоб я міг дістатися на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм – це не сентимент, не національна гордість, це – тяжке ярмо, вложено долею на мої плечі, Можу здригатися, можу тишком проклинати долю, але скинути його не можу, не можу шукати іншого рідного краю, бо я став би підлий проти власної совісті. І коли що улегшує двигання цього ярма, так це вид того українського люду, що хоч гноблений, темний і деморалізований довгі віки, хоч нині бідний, неповоротний і непорядний, усе таки поволі підноситься, відчуває щоразу в ширших масах жадобу світла, правди, справедливості, і шукає до них доріг. Отож варто працювати для того люду і ніяка чесна праця не піде на марно.

Джерела та література:

1. Грицак Я. «Дух, що тіло рве до бою». Спроба політичного портрета Івана Франка / Я. Грицак. – Львів: «Каменяр», 1990.
2. Павличко Д. Сучасні акценти у поемі Івана Франка «Мойсей» / Д. Павличко. – Іван Франко «Мойсей». Поема. – К.: Пульсари, 2010.
3. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / І. Франко // Серія «Броньбійної публіцистики». За ред. Л. Івщиної. – К.: Прат. Українська прес – група, 2012.
4. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка; упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
5. Франко І. Промова на ювілеї М.П. Драгоманова (1895) / І. Франко // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка ; упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
6. Франко І. Свобода і автономія / І. Франко // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка; упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
7. Франко І. Що таке поступ? / І. Франко // Серія «Броньбійної публіцистики». За ред. Л. Івщиної. – К.: Прат. Українська пресова група, 2012.

УДК: 82 – 96:39:001.8

Андрій Телегуз

ФЕНОМЕН ЕТНОСУ: ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ДЕФІНІЦІЇ ЕТНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ФРАНКА

Аналізуються наукові проблеми етнології, які мають особливу актуальність у сучасну епоху. Підкреслюється, що етнос має двоїсту сутність – біологічну і соціальну. Автор наголошує на природності існування етносів, які мають власні закони розвитку і являють собою неповторну спільноту людей – живий організм, що постійно розвивається.

Ключові слова: Іван Франко, етнос, первинні етнічні спільноти, етногенез, рід, плем'я.

Analyzes scientific problems of ethnology, which are of particular relevance in the modern era. It is emphasized that ethnicity has a dual nature –

biological and social. The author emphasizes the study on the natural existence of ethnic groups that have their own laws of development and represent a unique community of people – a living organism that is constantly evolving.

Key words: *Ivan Franko, ethnicity, primary ethnic community, ethnogenesis, clan, tribe.*

160 років уже минуло відтоді, як розпочав свій шлях на цій Землі Іван Франко. Україною прокотилася хвиля заходів з шанування видатного українця. Ювілеї у нас люблять. Люблять тому, що розглядають переважно як привід до гучного святкування та самореклами. Відомо, що за життя І. Франко не любив ювілеїв, тож навряд чи надто втішився б і посмертним ушануванням. Для цього він був занадто скромною людиною. Утім, упевнений: І. Франко прагнув бути не пошанованим, «відсвяткованим» чи тим паче звеличеним, а прочитаним, почутим і зрозумілим.

Іван Франко – не просто талановитий літератор, розважливий критик та гострий публіцист. Це рідкісний у світовому контексті й унікальний в українській історії приклад універсального генія – всебічно обдарованої й гармонійно розвинутої творчої особистості, що реалізувала власний потенціал не в одній, а одразу в багатьох галузях науки і культури. Утім універсалізм Франка має й інший – суто, український, національний – вимір. За спостереженням С. Єфремова, в українській культурі XIX ст. сформувався особливий тип письменника-універсаліста, котрий водночас був художником слова, ученим, критиком, публіцистом і громадським діячем: «Одні й ті самі люди працюють заразом по всяких ділянках духової діяльності і, що найголовніше, скрізь відчувають себе вільно, скрізь дають твори неабиякої вартості».

І. Франко до останнього подиху шукав відповіді: як, в який спосіб утвердити в колі шанованих, цивілізованих, кращих народів людства й українців. Утвердити як вільну націю вільних людей (тут важливо і перше, й друге, тут немає суперечності поміж свободою нації та свободою особи, бо й те, й інше є взаємозумовленим, і Франко не був би великим мислителем, якби цього не розумів).

Головною для І. Франка стала етнонаціональна проблема. Вона була для Галичини, як і для усієї України, доленосною. Найтяж-

чою раною вважав мислитель «по четвертування» українського народу, поневоленого чужими імперіями. Політика колонізації українців Галичини, яку проводили польсько-шляхетські кола, русифікація в Наддніпрянській Україні обезкровлювали інтелектуальні сили українського народу. Франко добре розумів вагу національного питання впродовж усього свого творчого шляху.

І. Франко виходив з того, що особливістю існування кожної людини, її суспільно-історичною потребою є життя в певній спільноті (рід, плем'я, етнос, народ, нація). Така природна інтеграція людей на певному історичному етапі свого розвитку, в етнології розуміється як нація, що є вищим і найвиразнішим духовно-культурним, територіальним, економічним об'єднанням.

На жаль І. Франко, як один з організаторів і зачинателів етнологічної науки в Україні, не досліджував проблеми теорії нації та етносу, не досліджував навіть етимології цього поняття, в принципі так само, як і вся тогочасна і пізніша українська інтелігенція.

На початку ХХІ ст., як і в часи життя і діяльності Франка, однією з актуальних глобальних проблем, атрибутом глобалізації, стає зростаюча актуалізація етнічної і національної проблематики. На тлі кризи сучасного геополітичного світоустрою йде повсюдний «ренесанс» етнічності та релігійності, що не знаходить достатнього пояснення в рамках відомих соціологічних, політологічних та історичних підходів, які часто розглядають етнос як соціальну групу через характеристики приналежності – спільність мови, території, культури і т. п.

Складність проблеми лежить не тільки в практичній, але і в теоретичній площині. Фактично чи не в кожній науковій роботі використовується свій варіант визначення «етносу» та суміжних термінів, який діє тільки в межах її контексту. Що стосується використання термінів поза межамі наукового дискурсу, в тому числі – в політичному або публіцистичному контексті, то тут панує повне свавілля.

Тому, розібравшись у суті цього феномену, ми зможемо правильно зрозуміти безліч похідних понять і термінів, зможемо адекватно усвідомити явища і процеси етнічного характеру і пояснити феном внутрішніх законів етносу.

Природа і динаміка етносу стали предметом дослідження великої кількості робіт фахівців різного профілю, починаючи з XIX ст., коли вивчення питань його формування та розвитку було актуалізовано етнонаціональними зрушеннями в країнах Європи. У наш час ці ж питання спалахнули з новою силою у зв'язку з радикальними політико-соціальними змінами в нашій державі. Поширені нині у вітчизняній етнології, соціології, історії, політології дискусії про етнічну ідентичність, самоідентифікацію, етнічну самосвідомість нерозривно пов'язані з теорією (концепціями) етносу.

Термін «етнос» походить від грецького «група», «народ», «плем'я». Спочатку, приблизно до XIV ст., цей термін вживався в значенні «язичницький», потім став співвідноситися з расовими характеристиками [5; 12; 27].

У XIX ст. цей термін почав застосовуватись в науковій літературі у значенні «народ». Багато в чому це заслуга відомого німецького етнолога А. Бастіана, який розглядав поняття «народний» і «етнічний» як синоніми, а під поняттям «етнічний» розумів культурно-специфічний образ народу [22; 23; 24; 26].

У якості основоположника теорії етносу виступив видатний соціолог М. Вебер. Відповідно до його визначення, етнос – це така група людей, члени якої мають суб'єктивну віру в спільне походження через схожості фізичного вигляду або звичаїв, або того й іншого разом, або з причини спільної пам'яті. [1, с. 24; 29, с. 67–82] Основні положення концепції М. Вебера справили великий вплив на подальший розвиток концепцій етносу.

Значний внесок у розробку теорії етносу в 20-ті роки XX ст. здійснив російський етнограф С. Широкогоров, який вважав, що етнос – це форма розвитку та існування людства. Згідно з його визначенням, «етнос це група людей, які говорять однією мовою, визнають своє єдине походження, володіють комплексом звичаїв, укладом життя, що зберігаються і освячуються традицією і відрізняють його від подібних груп» [21, с. 13].

Однак пріоритет введення терміну в науковий обіг належить американським соціологам Л. Уорнеру і П. Лунту у праці «Статусна система сучасної громади», виданої у 1942 р. [28]. У США термін «етнос» став використовуватись під час другої світової

війни по відношенню до італійців, мексиканців, євреїв та інших національних меншин, які не мали британських коренів.

Загалом потрібно зазначити, що в англomовній етнології термін «етнос» практично не використовується. Його замінюють термінами «етнічність», «етнічна група», «етнічна ідентичність», але найчастіше замість терміна «етнос» вживається термін «етнічна група».

В українській етнології термін «етнос» традиційно ототожнювався з терміном «народ», і лише з кінця ХХ – початку ХХІ ст. у етнологічних дослідженнях він набув загального розповсюдження [17, с. 14–17; 18, с. 79–81; 6; 7; 8; 9; 2]. На думку знаного українського етнологa М. Тиводара «етноси – це такі стійкі міжпоколінні природно та історично сформовані на певних територіях людські спільноти, які характеризуються стійкими ознаками (ендогамією, внутрішньою компліментарністю, етнічною свідомістю і етнічними і вирізняються відносно усталеними особливостями культури і поведінковими стереотипами» [12, с. 117].

Зростання інтересу до проблем феномену етносу і етнічності пояснюється насамперед значним підвищенням ролі етнічних відносин у суспільному житті багатьох держав і народів. Популярний сьогодні глобалізаційний підхід до вивчення та цілісного сприйняття соціуму присутній в багатьох сучасних дослідженнях, але етнос не є тотожним соціуму. Старі радянські суспільствознавчі та новітні підходи соціальної антропології й історії припускають аналіз етнічних закономірностей через призму соціальних. Це, безумовно, правомірно, якщо мета пізнання – закони розвитку суспільства. Але такий підхід повністю ігнорує двоїсту сутність етносу.

Як доводять сучасні етнологія та антропологія, результатом розвитку біосфери стала поява біологічного виду «*Homo sapiens*». Ідея органічної подвійності природи людини у формі переконливого парадоксу була запропонована Д. Хеббом: природа людини на 100% визначена вродженими властивостями і на 100% – набутими, або, як коментує цю думку Д. Фрідмен, людина на 100% є соціальною і на 100% біологічною [25, с. 7]. З цією думкою перегукується точка зору К. Лоренца про те, що людина філогенетична культурна істога [4, с. 412, 437].

Етногенез та антропогенез належать до найскладніших проблем в етнології. Це обумовлено тим, що етнічна історія різних народів детермінована суперечливою взаємодією антропологічних, лінгвістичних, історичних, господарських, культурних, демографічних, політичних та інших факторів. Проте на основі зіставлення матеріалів різних наук (лінгвістика, антропология, палеологія, археологія, геногеографія) можна відтворити схему найбільш раннього етапу етногенезу.

Початковим пунктом дослідження етногенезу є питання про розуміння і вживання самого терміну «гене́за» по відношенню до етносів та етнічних груп. У світовій (Західна Європа і США) та вітчизняній літературі з етнології, культурної і соціальної антропологии під етногенезом, як правило, розуміється процес історичного походження етнічних груп у періоди плейстоцену (від 2 млн. до 20 тис. років тому) і початку голоцену (від 20 тис. до 3 тис. років до н. е.), коли, згідно з даними археології та палеонтології, відбувались процеси антропогенезу, розвитку виду «*Homo sapiens*», творення ранніх форм людських спільнот, зародження основних форм праці, мови, релігії, мистецтва і т. п.

Завдяки великій кількості факторів, що здійснили вплив на групи людей, які брали участь в етногенезі, не має сенсу говорити як про конкретну точку відліку цього процесу, так і про яку-небудь дату його завершення. Адже і за останні 5 тис. років людство не зберегло свою первинну етнічну морфологію. Цілком очевидно, що протягом усього цього часу утворення нових етнічних спільнот не припинялось, як воно триває і в наші дні. Як наслідок у генофонд більшості сучасних людей входять ознаки різних антропологічних типів і рас. Ця генетична складність етносів засвідчується навіть окремими расовими одиницями, які взяли участь в їх етногенезі.

У вітчизняній етнологічній науці прийнято вважати, що етногенетичні процеси почалися з утворенням людини сучасного виду, який сформувався приблизно 40 тис. років тому. Натомість, відносно достовірні дані про етногенез можна отримати тільки починаючи з епохи неоліту, коли відбулось остаточне оформлення племінних відносин.

Переважним фактором адаптації на ранніх етапах історії людини був міграційний. Етапи проникнення мігрантів на нові території не вимагали глибокої адаптації. Мисливці та збирачі приходили в необжиті місця і йшли з них, лише зрідка осідаючи на тривалий період. Міграційний фактор залишався одним з найважливіших способів виживання на етапі пізнього палеоліту, з яким пов'язують початок «освоєння» людьми нових територій і поступовий перехід до нового типу адаптації – автохтонного. Такий перехід вимагав пошуку і впровадження нових адаптаційних механізмів (освоєння нових ландшафтів, вирішення проблеми добування їжі, будівництво жител, наявність і виявлення сировинних ресурсів для виготовлення знарядь праці і зброї тощо) [10, с. 24].

Оскільки цей процес розселення йшов протягом тисяч років, людям доводилося пристосовуватися до нових географічних і кліматичних умов, що призводило до зміни як загального початкового антропологічного типу, так і окремих етнічних ознак. Чим далі від первинної точки йшли люди, тим більш різноманітними ставали ці ознаки.

Протягом багатьох тисячоліть населення світу зростало надзвичайно повільно, що може бути обґрунтовано великою залежністю людини від природи на ранніх етапах її історії. У давнину народжуваність була досить високою, але дуже великою була і смертність. Рівень народжуваності загалом виявлявся ненабагато вище рівня смертності. І хоча в окремих районах виникали більш або менш сприятливі умови для зменшення смертності, природний приріст населення залишався досить низьким.

Наприкінці палеоліту загальна чисельність людей на Землі досягала близько 3 млн. На цьому етапі своєї історії людина освоїла менше третини сучасної ойкумени (не більше 40 млн. м²), а середня щільність населення не перевищувала 8-10 осіб на 100 км². На всій іншій частині планети люди зустрічалися надзвичайно рідко. Це було значною мірою пов'язано з вимогами привласнюючого типу господарства (збиральництво, полювання, рибальство), що використовувався людьми і вимагав великої території для забезпечення життєдіяльності невеликої групи населення.

Саме тому первісні спільноти були нечисленні, екзогамні і вели відносно осілий спосіб життя, тобто мали значну територію

для мисливства, в межах якої регулярно пересувалися, залежно від природних циклів. Замкнутість спільнот була відносна, і вони періодично, включали в свій склад сторонніх членів. У межах цих спільнот закріплювалися різні традиції обробки каменю та навички виготовлення знарядь, а також формувалась первинна самосвідомість, заснована на протиставленні чужим.

У вітчизняній історії та археології панує думка, що палеолітична спільнота – це матріархальна родова екзогамна община, що включала в себе групу людей, пов'язаних між собою кровними зв'язками. Екзогамний шлюб у стародавні часи мав нерідко груповий характер, коли всі жінки одного роду / общини могли брати шлюб з усіма чоловіками іншого роду / общини. Підтвердженням цього є дані археологічних досліджень, тобто, існування поселень з міцною осілістю і великих общинних жител, а також знахідки реалістичних статуєток жінок – з бивня мамонта і каменю, власна традиція обробки каменю і виготовлення різних знарядь. Кілька парних сімей, спочатку, напевно, ще нестійких, об'єднувалися в общину або рід. Основою общини була група родичів по матері, тому що при груповому шлюбі часто була відома лише мати дитини.

Але матріархат палеоліту, правильно було б назвати не формою суспільного устрою, а, якщо можна так висловитися, технічним інструментом рахунку спорідненості і прокреслювання лінії історії роду. З такого порядку, зі способу обліку поколінь ніяк не впливає особлива роль і шанування жінки. У первісному соціумі, як і в економічному так і в соціальному плані, не було і не могло бути особливої ролі кого б то не було, будь то чоловік або жінка, не було шанування і всієї іншої атрибутики майбутніх суспільних устроїв. Якщо хто правив і шанувався в первісному суспільстві, так це лише звичаї і традиції, але в жодному разі не людина. Як чоловіки, так і жінки виконували там свої функції, що найменше не деформуючи і не обмежуючи функцій представників протилежної статі [16, с. 139–146].

На думку українського вченого Л. Залізняка за умов суворого клімату прильодовикової зони чоловік був єдиним здобувачем їжі, тому жінка повністю залежала від нього. Чоловік був і головою сім'ї, і ватажком общини [3, с. 24].

Історично появу перших ознак етнічних спільнот можна відраховувати від моменту розпаду первісного людського стада. Спочатку виникає рід – група людей, об'єднаних кровною спорідненістю. Члени роду усвідомлювали свою спорідненість і носили загальне родове ім'я. Рід включав в себе кілька сімей. У своєму розвитку він пройшов два етапи: тотальний рід і традиційний рід. На першому етапі рід являв собою замкнуту і самодостатню систему, тобто був глобальною спільнотою, котра мало відрізнялась від первісного людського стада. На другому етапі він вже не був замкнутою системою. З епохою родової організації пов'язане виникнення перших общинних інститутів – кровна спорідненість, спільні предки, культовий ритуал тощо. Утверджуються такі об'єднуючі фактори, як територія, господарське життя, мова, звичаї, самоназва.

Тобто, як вважає М. Тиводар: «Етнічні спільноти виникли разом з виділенням людей сучасного біологічного виду. Це означає, що роди і племена були переважно етнічними колективами: мали своє ім'я (самосвідомість), мову (діалект), культурно-побутові особливості (вірування, обряди, стереотипи поведінки тощо)» [12, с. 100]

На основі кровної спорідненості, мовної й загалом культурної єдності й спільності території формується новий тип етнічної спільноти – плем'я, яке об'єднувало кілька родів. На ранній стадії у племені були відсутні які-небудь форми централізованої влади (вищим органом самоврядування було зібрання всіх дорослих членів роду або громади), єдність племені підтримувалась за рахунок міжобщинних шлюбів і обов'язків взаємодопомоги. Територіальні і соціальні кордони племені не були жорстко обмежені, нерідко племена не мали і самоназв. З виникненням більш складної соціальної організації, розвиненої системи лідерства етноплем'я стало набувати ознаки більш чіткої організації. З'явилися загальні форми культури та ідеології – самосвідомість, релігійні вірування, етногенетичні перекази тощо. У результаті довготривалої племінної ендогамії вони перетворились на реальні етноси. Влада все більше зосереджувалась в руках старійшин – найбільш авторитетних представників старшого покоління, спадкових вождів.

Формування етноплемен залежало від чисельності людей на окремо взятій території від географічних та кліматичних умов

проживання. Такі племена ще не були етнічними спільнотами у повному розумінні, а скоріше первинними етнічними спільнотами. Цей процес співвідноситься зі змінами, що відбувалися на європейському континенті в епохи фінального палеоліту та мезоліту, коли суттєві зрушення зональної структури рослинності та зміна фауністичного комплексу потребували перебудови культури. В умовах екологічної кризи у деяких випадках це приводило до господарських перетворень та викликало трансформацію локальних культурних традицій місцевого населення, а в інших – різко підсилювало міграційні процеси.

Процеси інтеграції особливостей антропологічного складу, мови та загалом культури однієї спільноти з іншими подібними протікали у формі накладення одного на інше, що ставало досить часто визначальним пунктом етнотворення. Різноманітні природно-географічні умови існування і форми адаптації привели до появи великої кількості підвидів (антропологічних типів) біологічного виду «людина», тобто до появи первинних родоплемінних етносів. Ці спільноти, з одного боку, забезпечували зв'язок з природою і збереження особливостей генотипу етносу, вироблення основних стереотипів поведінки, які сприяли виживанню, розвитку етнічної самосвідомості, де кодувалися основні ідентифікаційні ознаки. З іншого боку, вироблялась єдина система внутрішньоетнічних цінностей, оскільки всі природні прояви і мотивації людини містяться в специфічних людських моделях і обтяжені рефлексією.

Пережитки цієї первинної етнічності проявляються у формі самосвідомості членів сформованого етносу, які сприймають спільне походження за історичну реальність. Таке сприйняття закріплено в усвідомленні законності володіння своєю етнічною територією, наявності єдиного господарсько-побутового типу, своєї мови, дотримання власних звичаїв, обрядів тощо.

Кровноспоріднена спільнота досягла своєї останньої сходинки зі створенням племінних об'єднань – союзів племен, в які об'єднувалися, переважно, племена, що жили суміжно і були споріднені за мовою. Головним спонукальним мотивом до створення союзу племен було найчастіше прагнення усунути племінні чвари, об'єднати

сили для боротьби з іншими, не спорідненими племенами. Втім, поява союзу племен не означала остаточну ліквідацію родової організації адже вона залишалась її основою.

У результаті неолітичної революції там, де були відносно сприятливі природно-географічні умови, і завдяки новим формам господарської діяльності групи родоплемінних етносів або союзи племен створюють перші цивілізації як показник уже соціального розвитку. Поява перших цивілізацій включала особливий механізм розвитку: механізм соціокультурних взаємодій. Тому соціальний розвиток приймав нехарактерні для етнічних спільнот закони і методи. З цього моменту формувалось якісно інше поле взаємодій, яке відрізнялось рухливістю, мінливістю, раціональною агресивністю. Одночасно потрібно зазначити, що людина є учасником обох процесів – і етнічного, і соціального, проте сприймаються вони ним неоднаково. Простір і час перебігу етнічних процесів не співмірні з індивідуальними параметрами буття індивіда, тоді як соціальні зміни, нехай навіть в деяких областях, цілком співмірні. Тому етнічна визначеність свідомості індивіда часто залишається прихованою і проявляється тільки в періоди, коли існування етносу піддається небезпеці. У той же час етнічне є постійним «загальним фоном» існування людини і суспільства.

Саме з таких етноплемен уже в добу неоліту-енеоліту виокремлювалися корейсько-японська, тюрко-монгольська, алтайська, балто-слов'янська та інші етнолінгвістичні спільноти. Етнічні процеси продовжували зберігати поступальну еволюційність, а сам етнос залишається незмінним, бо незмінним залишилися етнічні стереотипи, свідомість і етноніми [12, с. 124].

Власне етноси утворилися внаслідок посилення етнооб'єднавчих процесів: міксації, асиміляції, дифузії, інтеграції, конвергенції або консолідації племен у період появи ранніх держав. Населення таких ранньодержавних утворень складалось переважно з мовно і культурно-побутово близьких і неспоріднених етноплемен. Така спільнота відмінна від роду з його кровною спорідненістю, об'єднана компліментарністю, тобто внутрішньоетнічною симпатією, генетичною пам'яттю. Зіткнення або взаємодія різноетнічних спільнот спричиняли революційну або еволюційну зміну і

вироблення спільних ознак: мови, етноніму, етнічної свідомості та самоідентифікації, соціальних структур, елементів матеріальної та духовної культури, поведінкових і культурних стереотипів тощо. Залишки родинності (кровноспорідненості) зберігаються і в наш час. Цей етап характеризується масовими переселеннями та безперервними війнами. Перші етноси виникли в районах найдавніших цивілізацій – в Єгипті, Дворіччя, які одними із перших і зникли з етнічної карти людства [3, с. 392–397; 15, с. 14–27; 13; 14, с. 213–220; 20, с. 199–204; 19, с. 192–194].

Більшість етносів світу мають різні джерела етногенезу: державу, релігію тощо. Саме держава, зокрема, військово-політичні еліти, з метою об'єднання або приєднання певних територій, збільшення економічної та політичної могутності, прискорює етнооб'єднувачі процеси.

Етнічна історія людства має свої особливі параметри розвитку. Вони утворюються в результаті взаємодії етносів з природою (в широкому і вузькому сенсі) і всієї гами міжетнічних і внутрішньо-етнічних взаємовпливів. Етнічні спільноти являють собою складні багатовимірні системи. Тобто, більшість сучасних етносів світу формувались за участі іноетнічних компонентів (українці, білоруси, французи), мали різні джерела етногенезу – релігію (боснійці, сикхи), державу (австрійці), асиміляцію (включення автохтонних етносів Російської Федерації до російського етносу) тощо. Але очевидно, що природно-кліматичні умови, географічні масштаби, геополітичне положення, демографічний фактор і щільність населення безпосередньо впливають на темпи розвитку етносу.

Вітчизняна етнологічна наука сьогодні ще не володіє достатнім апаратом, методологією, методами європейської етнології для охоплення етногенезу та етнічної історії на необхідному рівні, особливо зважаючи на те, що їй доводиться боротись за своє існування. У даному дослідженні принципово не розглядалися концепції етносу, зокрема, примордіалістська, конструктивістська, інструменталістська тощо [11]. Даним дослідженням автор намагається наголосити на природності існування етносів, які мають власні закони розвитку і являють собою живий організм, що постійно розвивається. Тому не можуть, сучасні історія, архео-

логія, соціологія, соціальна або культурна антропологія охопити або підмінити предмет етнології, бо не мають потрібного інструментарію та методологічного фундаменту.

Сучасна місія вітчизняної етнології має велике значення у зв'язку з цілим комплексом особливостей сучасного суспільного життя: зростанням інтересу до культурної специфіки і можливостей його вираження (краєзнавчий туризм, етнографічне краєзнавство, створення історії малих спільнот і груп); можливостями політичної мобілізації населення за національним принципом; тенденціями використання групової національної солідарності в конкуренції за ресурси і соціальний розвиток; зростанням етнокультурної складності населення і потребами більш ефективного управління; можливостями сприяти запобіганню насильства і конфліктів.

Джерела та література

1. Вебер М. Господарство і суспільство як загальні поняття // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – Київ, 1998. – С. 67–82.
2. Етнічна та етнокультурна історія України: У 3-х т. / В.Д. Баран, Л.Л. Залізник, В.М. Зубар, В.В. Німчук, В.В. Отрощенко.– К.: Наук. думка, 2005. – Т. 1. – Кн. 2. – 512 с.
3. Залізник Л. Стародавня історія України. – Київ, 2012. – 542 с.
4. Лоренц К. Обратная сторона зеркала / К. Лоренц. – Москва: Республика, 1998. – 493 с.
5. Монаков А.М. Этнос и этническая идентичность // Вестник МГУ. Серия. Философия. – 2008. – №1. – С.72–81.
6. Нельга О. В. Курс лекцій з етнології / О.В. Нельга. – К.: [б.в.]. – 1995. – 252 с.
7. Нельга О. В. Теорія етносу: курс лекцій / О.В. Нельга. – К.: Тандем, 1997. – 368 с.
8. Обушний М. Етнос і нація: проблеми ідентичності. – К., 1998. – 203 с.
9. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико. – К. : Знання, 1998. – 250 с.
10. Телегуз А.В. Епоха верхнього палеоліту на території Білорусі в контексті початкового етапу етногенезу місцевих етнокультурних спіль-

нот // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 43. – С. 23–28.

11. Телегуз А.В. Етнологія: Навчально-методичний комплекс для студентів 5 курсу. – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 126 с.

12. Тиводар М. Етнологія. – Ужгород, 1998. – 624 с.

13. Український етнос у просторі і часі (2005 – 2008) / Укл. Чирко О.А., Фігурний Ю.С. – К., 2008. – 406 с.

14. Фігурний Ю. Основні версії походження українського етносу: фаховий українознавчий аналіз // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 213–220.

15. Чернега П.М., Луцкай В.І., Телегуз А.В. Концепція етногенезу українців: новітній етнологічний погляд на проблему // Україна в етнокультурному вимірі століть. Збірник наукових праць / Відп. ред. П.М. Чернега. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 3. – С. 14 – 27.

16. Чернега П.М., Луцкай В.І., Телегуз А.В. «Палеолітичні Венери» як прояв мистецтва та релігійних вірувань первинних етнічних спільнот // Україна в етнокультурному вимірі століть. Збірник наукових праць / Відп. ред. П.М. Чернега. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Вип. 5. Міфи і символіка в етнокультурі українців. – С. 139–146.

17. Чернега П.М., Телегуз А.В. Поняття «етнос» в українській науковій думці // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 6. – С. 14–17.

18. Чирко О. Слабкі місця сучасної українознавчої термінології // Українознавство. – 2002. – № 3. – С. 79–81.

19. Шакурова О. Модерні концепції етногенезу українців // Українознавство. – 2011. – № 2. – С. 192–194.

20. Шакурова О. Питання генези, розвитку та становлення ранньосередньовічної, пізньосередньовічної та трипільсько-арійської концепцій походження українського народу в дослідженнях Н. Юсової, Л.Залізняка та П. Толочка // Українознавство. – 2010. – № 2. – С. 199–204.

21. Широкогоров С. М. Этнос: Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений. – Шанхай, 1923. – 134 с.

22. Bastian A. Der Mensch in Der Geschichte. Die Psychologie Als Naturwissenschaft. – Charleston: Nabu Press, 2010. – 478 p.

23. Bastian A. Der Mensch in Der Geschichte. Psychologie Und Mythologie. – Charleston: Nabu Press, 2010. – 642 p.

24. Bastian A. Der Mensch in der Geschichte zur Begründung einer psychologischen Weltanschauung. Politische Psychologie. – Charleston: Nabu Press, 2010. – 449 p.

25. Freedman D. G. Human sociobiology: a holistic approach / D. G. Freedman. – New York; London: Free Press, 1979. – 188 p.

26. Kopping K. P. Adolf Bastian and the Psychic Unity of Mankind: The Foundations of Anthropology in Nineteenth Century Germany. – Berlin-Münster-Wien-Zürich-London: LIT Verlag, 1983. – 264 p.

27. Liddell H. G., Scott R. A Greek-English lexicon. – Oxford: Clarendon Press, 1996 (1901). – 2446 p.

28. Warner W. L., Lunt P. S. The status system of a modern community. – Yale: Yale University Press, 1942. – 246 p.

29. Weber M. The sociology of Religion. – Boston: Beacon Press, 1963. – 308 p.

УДК 930:069:005.936.2

Світлана Зубченко

ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ЕТНОГРАФІЧНИХ МУЗЕЯХ УКРАЇНИ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Аналізується науково-дослідницька діяльність етнографічних музеїв України в етнографічному аспекті з позиції проблемно-хронологічного періоду.

Ключові слова: музеї, етнографія, культура, традиції, вчені.

Analyzes the research activities of ethnographic museums in Ukraine ethnographic aspect from the point of problem-chronological period.

Keywords: museum, ethnography, culture, traditions and scientists.

В умовах впливу потужного світового процесу глобалізації й змін в усіх сферах життя діяльності людства, особливої актуальності набуває проблема збереження етнічної самоідентифікації і популяризації культурної спадщини українського народу. Суспільство, успадкувавши досягнення і прогресивні традиції культури минулого, піклується про збереження пам'яток матеріальної і духовної культури, їх активному пропагуванню й використанню в системі національно-патріотичного виховання молоді. Однією

з форм збереження і показу пам'ятників історії і культури є скансени – музеї просто неба, згідно з сучасним визначенням, це – розповсюджена форма етнографічних музеїв, що створюються на ґрунті музеєфікації репрезентативних фрагментів етноландшафтного середовища й об'єктів нематеріальної етнокультурної спадщини [22]. Музеї просто неба, як унікальні соціально-культурні комплекси, спрямовують свої зусилля на збирання і вивчення пам'яток архітектури, народного побуту, культури, що робить їх важливим чинником збереження історичної та етнокультурної спадщини.

Україна по праву може пишатися своїми музеями просто неба, або як у нас їх ще називають музеями народної архітектури та побуту, адже держава має багату і цікаву народну архітектуру, давні традиції у побуті та мистецтві й високий рівень духовної культури. Створені впродовж останніх десятиліть музеї народної архітектури і побуту під відкритим небом (скансени) – у Києві, Переяславі-Хмельницьку, Львові, Ужгороді, Чернівцях – проводять велику і плідну роботу, спрямовану на збирання і вивчення пам'яток народного побуту та культури, надаючи своїм відвідувачам можливість побувати в реконструйованому населеному пункті певного етнографічного регіону нашої країни та отримати загальне уявлення про історію цієї місцевості [19].

На сучасному етапі популярністю серед населення і туристів користуються державні музеї просто неба, серед них: Національний музей народної архітектури та побуту України (с.Пирогово) та Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав-Хмельницький) Київська область; Музей народної архітектури і побуту «Шевченківський гай» (Львів); Закарпатський музей народної архітектури та побуту (Ужгород); Чернівецький обласний музей народної архітектури та побуту; Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття Національного заповідника «Давній Галич» (с. Кринос) та Музей гуцульської культури просто неба «Гуцульське село» Національного природного парку «Гуцульщина» (Косів) – Івано-Франківська область; Музей народної архітектури і побуту Державного історико-культурного заповідника «Посулля» (с. Пустовійтівка Роменського району) – Сумська область; Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості

– філія Донецького обласного художнього музею (с. Прелесне Слов'янського району) тощо.

Не дивлячись на широку географію і розгалуженість системи музеїв під відкритим небом в Україні, наукових досліджень які б висвітлювали їх діяльність не багато. Наукове вивчення музейної справи України, узагальнення досвіду музеїв, розробка теоретичних музезнавчих питань розпочалося на початку ХХ століття, а саме у 1920-х роках. Цей період характеризується розбудовою законодавчої бази музейної справи, а історіографія представлена дослідженнями з історії українського музейництва, його особливостей, окремих теоретичних проблем в царині музейної справи.

Одними з найпомітніших дослідників цього періоду є М. Біляшівський, в роботі «Наші національні скарби»[2], він здійснив спробу першого осмислення особливостей музейного будівництва в Україні, ролі музеїв та колекціонерів у збереженні етнокультурної спадщини, зробив огляд досягнень минулого в музейній справі України, визначив зміст та напрями роботи музеїв у новий час.

Величезне практичне значення для дослідження етнографічного музейництва означеного періоду мають праці Ф. Шміта [28]. В них висвітлюються питання необхідності формування державою музейної політики, створення відповідного законодавства, принципів організації управління музейною справою. Не дивлячись на те, що в Україні праці Ф. Шміта не перевидавалися і маловивчені, запропоновані ним рекомендації з облаштування етнографічних музеїв та умов зберігання експонатів, принципів розміщення предметів сприяли піднесенню музейної практики на більш високий рівень.

Але право першості наукових публікацій у царині етнографічного музейництва належить директору Львівського Національного музею, музезнавцю І. Свенціцькому [18]. У своїх нарисах він розкриває теоретичні основи поняття музею, його види, функцій та надає практичні рекомендації з музейної практики, а також торкається питань історії російського, польського й українського музейництва початку ХХ століття.

Важливими для дослідження проблеми є публікації головного інспектора у справах музеїв та охорони пам'яток культури

Укрнауки Наркомосвіти УСРР В. Дубровського [7]. В них міститься характеристика діяльності Наркомосвіти у напрямку музейного будівництва, статистичні відомості про музейні осередки УСРР, систематизація нормативно-правових актів, спрямованих на побудову музейної мережі у республіці.

Питання історії та діяльності окремих осередків висвітлювалась на сторінках тематичних журналів та часописів: «Краєзнавство» (заснований в 1927р.), «Радянський музей» (виходить з 1931 р.). Важливою подією у науковому житті став вихід першого випуску збірника «Український музей» [25] (1927), який мав стати загальноукраїнським науковим музейним органом. У збірнику вміщено роботи відомих українських науковців – музейників першої половини ХХ ст. – Д. Щербаківського, М. Новицької, Ф. Ернста, В. Ляскоронського, М. Рудинського та ін., а також хроніка життя українських музеїв середини 20-х рр. ХХ ст., саме це видання здійснило вагомий внесок у становленні студій з історії етнографічного музейного будівництва, адже в ньому друкувались роботи етнологів, краєзнавців, музейних працівників, громадсько-культурних діячів з різних регіонів.

В період 1930–1940-х років, дослідження з історії українського музейництва, зокрема, і музеїв етнографічного профілю припинилися через політичні та ідеологічні обставини. В умовах сталінський режиму висвітлення питань етнографічної музейної справи відбувалося лише у критичних статтях. Ставлення до етнографічних пам'яток з боку влади як до «зібрання непотребу» відобразилося й на стані історіографічних досліджень.

Відродження інтересу до музеєзнавства загалом й етнографічної музейної справи, зокрема, відбувається тільки у період з 1950-тих – першої половини 1980-х років, що інколи в літературі називають періодом «музейного буму». У цей час поживається музейне будівництво, туристично-екскурсійна справа, зростає інтерес до музеїв та їхньої діяльності, збільшується кількість відвідувачів, відновлюється наукове вивчення музеїв: об'єктами наукових досліджень стають різноманітні проблеми історії та теорії музейної справи [10].

В цей період побачила світ значна кількість публікацій з теорії музейної справи, чільне місце серед них посідають статті та

монографії з етнографічного музейництва в яких висвітлювались питання комплектування та використання етнографічних пам'яток [14], особливостей показу предметів традиційно-побутової культури в експозиціях [13]. На жаль, у публікаціях цього часу українським музеям відводилося незначне місце. Музеезнавчими працями, що висвітлювали принципи та методіку організації пошуково-збиральної, експозиційної, науково-дослідної та освітньої діяльності, виходячи з досвіду музеїв УРСР, стали лише роботи Г. Мезенцевої, М. Бондаря, Л. Славіна [3].

Важливе значення для вивчення етнографічного музейництва в радянській Україні мають дослідження в контексті пам'яткоохоронної справи, прикладом можуть стати статті А. Разгона [17] і М. Гарданова [4]. Багатотомні «Нариси історії музейної справи», незважаючи на ідеологічне підґрунтя, стали вагомим внеском у розгортанні досліджень історії вітчизняного музейництва.

Деякі відомості з формування етнографічних колекцій музеями під відкритим небом України містить праця Г. Мезенцевої «Музеї України» [12].

Окремою групою праць, які висвітлюють діяльність етнографічних музеїв являються програми-запитальники, що створювались музейними працівниками АН УРСР для збирання етнографічних матеріалів, зокрема програма до «Регіонального історико-етнографічного атласа України, Білорусії та Молдавії» [24], містить методичний матеріал для записування відомостей про традиційну народну архітектуру, малюнки і схеми і являється окремим джерелом для вивчення експозицій музеїв під відкритим небом.

Лише початком 1980-х років можна датувати перші монографії, безпосередньо присвячені історії та принципам експозиційного проектування, узагальненню досвіду створення та діяльності українських та закордонних музеїв просто неба. Це роботи З. Гудченко, В. Шмельова, І. Шрамко.

У книзі З. Гудченко [5], детально розглядаються музеї – скансени Києва, Львова, Переяслава-Хмельницького, Ужгорода і локальні музеї у сільській місцевості Закарпаття. Охарактеризовані особливості народного будівництва різних історико – етнографічних територій України. Висвітлюються специфіка музеїв

просто неба, структура організації, особливості сприйняття пам'яток у природному оточенні тощо.

Одним із рідкісних й цінних видань з теорії та практики побудови скансенів є робота заступник директора НМНАП України з наукової роботи В. Шмельова [27]. Автор книги у світовому контексті розглядає скансени як явище і, зокрема, розкриває концепцію створення Національного музею народної архітектури та побуту України, збудованого поблизу селища Пирогів, окрім того у книзі подані цікаві відомості про історію та засади створення музеїв під відкритим небом у різних країнах Світу.

Багатими на фактичний матеріал про експозиції і окремі напрямки роботи Музею народної архітектури та побуту, являються видання з ініціативи музейних працівників. Цікавим є дослідження І.Шрамко [8], в якому автор висвітлює роботу музею по збиранню й вивченню українських народних музичних інструментів та матеріалів з історії музичного побуту УРСР, пропаганді знань про них з 1972 року. Подані відомості про одну з найбільш повних і значних колекцій СРСР народних музичних інструментів та матеріалів з історії музичного побуту, що дає можливість простежити історію розвитку музичного інструментарію України з найдавніших часів до наших днів й одержала високу оцінку спеціалістів та широкої громадськості.

Певне значення для з'ясування проблем діяльності музеїв під відкритим небом має такий тип видань як путівники, в яких надаються відомості про формування та стан фондів, експозицію, напрямки роботи окремих музеїв [1].

Окрему групу становлять науково-дослідницькі й науково-популярні монографії та статті з різних питань музейної справи, в яких висвітлюється історія створення та діяльність музейних осередків України у т. ч і скансенів. Серед праць цієї групи важливе значення для нашого дослідження мають питання створення етнографічних експозицій та комплектування збірок предметів побуту в громадських музеях України, які порушуються в статтях Г. Скрипник [21].

Варто зауважити, що хоча історія та теорія українського етнографічного музейництва стають предметом наукових дослі-

джень, однак ідеологічний тиск з боку тоталітарної держави не надавав можливостей висвітлити всі аспекти. Лише після початку демократизації радянського суспільства, й розпадом радянського Союзу дослідники набули можливостей звернутися до «заборонених тем». Публікації наприкінці 1980-х років розпочинають новий етап у дослідженні зазначеної проблематики, який триває до сьогодні. Тематика історії українського музейництва почала викликати широкий інтерес не лише у науковців, а й серед широкої громадськості.

На превеликий жаль музеї під відкритим небом не стали об'єктом окремого комплексного дослідження, але надзвичайно позитивним явищем в українській історіографії став захист дисертацій з питань історії музейної справи України в різні історичні періоди.

Першою фундаментальною працею, в якій розкрито основні етапи формування етнографічних колекцій та становлення етнографічних музеїв України, показано особливості й тенденції розвитку етнографічної музейної справи у історичній ретроспективі, стала монографія Г. Скрипник «Етнографічні музеї України» [20]. У дисертаційних дослідженнях М. Ткаченка [23], О. Крука [9], Р. Маньковської [11], І. Дацківа [6] детально розглянуто українське музейництво в його різноманітних формах і проявах на різних етапах упродовж ХХ ст.

Для сучасної історіографії надзвичайно цінними стали збірники наукових статей і матеріали конференцій [15], в яких розробляються питання історії та теорії українського етнографічного музейництва, зокрема і конкретно музеїв під відкритим небом. Надзвичайно інформативним є збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Народна культура України: традиції і сучасність», яка була присвячена 40-річчю заснування Музею народної архітектури та побуту України [16]. В ньому вміщені статті працівників самого музею, зокрема П.Федаки, І.Габора, І. Паньків, П. Вовченко, Л. Орел, О. Босого, І. Несен, М. Матійчук, Н. Зозулі, Л. Назаренко та ін., що розкривають питання історії створення, принципи організації, тематичну структуру, етноландшафт музейної експозиції та доквілля, комплексні регіональні дослідження народної культури, фондів колекції: комплектування, наукове опрацювання, комп'ютеризація тощо. Роботи цих авторів дозволяють

зрозуміти значення музею під відкритим небом й народна культура в контексті сучасних глобалізаційних процесів.

Для сучасної історіографії притаманним є широке висвітлення історії музеїв під відкритим небом у періодичній пресі. На сторінках газет і журналів розміщені публікації до ювілеїв музейних осередків, історію створення [26].

З розвитком мережі Інтернет в Україні з'явилась можливість електронної презентації сайтів етнографічних музеїв на яких розміщують короткі нариси історії осередку, новини та розвідки. Поширенню інформації про музеї різних профілів та регіонів України сприяє створення музейних сайтів: сайт Українського центру розвитку музейної справи «Музейний простір України» та сайт журналу «Музеї України» містять каталоги сучасних музеїв та інформацію щодо їх створення та функціонування, а також сайти міжнародних організацій – Міжнародна Рада Музеїв.

Таким чином, історіографію проблеми популяризації культурної спадщини українського народу в музеях України етнографічного профілю можна охарактеризувати як фрагментарну, що в різні періоди висвітлювала окремі проблеми. На сьогодні залишається актуальним створення узагальнюючих монографій, що детально простежували б історичну та регіональну своєрідність музеїв етнографічного профілю, їх значення у збереженні, примноженні та популяризації культурних цінностей українського народу. Сьогодні, як ніколи раніше, важливо забезпечити справжній культ духовності, об'єктивності власної історії, знань, піднесення суспільного престижу та авторитету музеїв етнографічного профілю.

Джерела та література

1. Байрак Я., Федака П. Закарпатський музей народної архітектури і побуту: Путівник // Ярослав Байрак, Павло Федака – Ужгород: Карпати, 1986 – 128 с., іл.; Красовський І. Музей народної архітектури і побуту у Львові: Путівник. – Львів, 1975. – 64 с., іл.; Музей народної архітектури і быта Украинской ССР: Фотопутеводитель / Авт.-сост.: А. Матвиенко, С. Верговский, Н. Зозуля, С. Смолинский, Н. Ходаковский, С. Щербань. Фото: С.Крячко и др. – К.: Мистецтво, 1985. – 192 с., ил.

2. Біляшівський М. Ф. Наші національні скарби / М. Ф. Біляшевський. – К., 1918. – 120 с.

3. Бондар М. М. Нариси музейної справи / М. М. Бондар, Г. Г. Мезенцева, Л. М. Славін – К. : Вид-во Київського університету, 1959. – 191 с.

4. Гарданов В. К. Музейное строительство и охрана памятников культуры в первые годы Советской власти // История музейного дела в СССР. – Вып. 1. – М., 1957. – С. 7–36.

5. Гудченко З. С. Музеї народної архітектури України / Зоя Степанівна Гудченко. – К. : Будівельник, 1981. – 120 с. – (Науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури).

6. Дацків І. Б. Втрати Україною історико-культурних цінностей під час Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Б. Дацків. – Чернівці, 2001. – 20 с.

7. Дубровський В. В. Історично-культурні заповідники та пам'ятки України / В. В. Дубровський. – Х. : Держвидав України, 1930. – 76 с.; Дубровський В. В. Музеї України / В. В. Дубровський – Х.: Держвидав України, 1928. – 60 с/

8. Каталог виставки українських народних музичних інструментів та матеріалів з музичного побуту Української РСР [Фондова збірка Музею народної архітектури та побуту України]/Упорядкування та вступна стаття: Ігор Шрамко. – Київ: Музей народної архітектури та побуту України, 1980. – 41 с.

9. Крук О. І. Розвиток музейної справи в Україні (кінець 1950-х – 1980-ті рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 – Х., 2000. – 20 с.

10. Крук О. І. Розвиток музейної справи в Україні (кінець 1950-х – 1980-ті рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 – Х., 2000. – 20 с.

11. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні: питання теорії і практики (1917 – червень 1941) : автореф. дис. на здобуття ступеню канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Р. В. Маньковська. – К., 1997. – 21 с.

12. Мезенцева Г. Г. Музеи Украины / Галина Георгиевна Мезенцева. – Киев: Издательство Киевского университета, 1959. – 180 с.

13. Михайловская А. И. Приемы экспозиции в музеях СССР / А. И. Михайловская. – М.: Наука, 1964. – 11 с. – (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук); Потапов Л. П. Основные принципы экспозиции в этнографических музеях СССР / Л. П. Потапов. – М., 1960. – 21 с. – (Доклады советской делегации на VI Международном конгрессе антропологов и этнографов).

14. Михайловская А. И. Этнографические коллекции в музеях СССР: Краткий справочник / А. И. Михайловская, Д. А. Равикович. – М., 1964. – 118 с. – (Материалы к VII Международному конгрессу по этнографичес-

ким и антропологическим наукам); Материалы по работе и истории этнографических музеев и выставок: [сборник статей / ред.-сост. А. И. Михайловская]. – М., 1972. – 256 с. – (Министерство культуры РСФСР. НИИ культуры); Комплектование, научное описание, экспозиционно-выставочная пропаганда этнографических материалов советского периода: научно-методические рекомендации для исторических и краеведческих музеев / [сост. Т. Н. Балаянц, Д. А. Горб, Е. Н. Студенецкая]. – Л. : Б. и., 1979. – 41 с. – (Государственный музей этнографии); Каралькин П. И. Использование этнографических коллекций как источника в научно-исследовательской работе / П. И. Каралькин, Т. А. Крюкова, З. Б. Предтеченская – М. : Наука, 1964. – 9 с. – (Из опыта работы Государственного музея этнографии народов СССР).

15. Музеї України XIX – початку XX ст. : [зб. наук. праць / відп. ред. Г. А. Скрипник]. – К., 2005. – 282 с.; Музейна справа та музейна політика в Україні XX ст. : [зб. наук. праць / ред. М. Селівачова]. – К. : Златограф, 2004. – 208 с.; Туризм і завдання національно-культурного відродження України : матер. міжнар. наук. конф. / Український ін-т туризму, Ін-т історії України НАН України, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Черкаський держ. пед. ін-т. – К. – Черкаси, 1992. – 560 с.

16. Народна культура України: традиції і сучасність: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 40-річчю заснування Нац. музею нар. архіт. та побуту України, Київ, 8-10 жовтня 2009 р./ Нац. музей нар. архіт. та побуту України; уклад. і наук. ред. П.М. Федака. – К.: Задруга, 2010. – 552 с.: іл.

17. Разгон А. М. Этнографические музеи в России (1861–1917) / А. М. Разгон // Очерки истории музейного дела в России. – М. : Советская Россия, 1961. – Вып. 3. – С. 231–268.

18. Свенціцький І. . Про музеї і музейництво. Нариси і замітки / І. Свенціцький – Л. : Діла, 1920. – 80 с.

19. Скансени – Музеї просто неба [Електронний ресурс]: сайт «Україна споконвічна». Режим доступу: <http://etnoua.info/skanseny-muzeji-prosto-neba/>.

20. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Ганна Аркадіївна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1989. – 304 с.

21. Скрипник Г. А. Розвиток громадських етнографічних музеїв на Україні / Г. А. Скрипник // Народна творчість і етнографія. – 1981. – № 1. – С. 75–80. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Ганна Аркадіївна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1989. – 304 с.

22. Смолій В. А. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / В.А.Смолій, В.К.Федорченко, В. І. Цибух. –К.: Слово, 2006. – С.269.

23. Ткаченко М. І. Музеї України під час Другої світової війни (1939–1945 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. І. Ткаченко. – К., 1996. – 26 с.

24. Українське народне житло. Програма-запитальник для збирання матеріалів до «Регіонального історико-етнографічного атласа України, Білорусії та Молдавії». – Київ: Наукова думка, 1969. – 28 с., іл.; Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України / Упорядники Л. Орел, К. Міщенко. – К.: ІСДО, 1995. – 232 с

25. Український музей. Збірник 1: Репринтне перевидання 1927 року / («Пам'ятки історії. XX століття»).[ред. С.Кролевець; В.Колпакова та інші]. Вид-во: Київ., Фенікс .-2007.- 478 с.

26. Ходаківський М. Роль академіка П.Т. Тронька у створенні київського скансену / М. Ходаківський // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв.-2012.Вид-во Міленіум.- К.: С.67-70 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vdakk/2012_2/15.pdf; Кушнір Л. І вітряки розправлять крила / Л. Кушнір // Україна молода.–2012.–22 трав.; Ліщинська Н. Гілка граната прикрасила Пирогово / Н. Ліщинська // Уряд.кур'єр.–2012. –25 трав.; Бедзир В. Щоб дивувати новинками, експонатів вистачить / В. Бедзир // Уряд.кур'єр.–2012.–14 квіт.; Потапова Т. Диканька поблизу Бахчисарая / Тетяна Потапова; [розмовляв] В. Колодязний // Україна молода. –2013.–27 лют. – С. 89.

27. Шмелев В. Г. Музеи под открытым небом. Очерки истории возникновения и развития / Виктор Григорьевич Шмелев. – К. : Наукова думка, 1983. – 120 с.

28. Шмит Ф. И. Исторические, этнографические, художественные музеи. Очерк истории и теории музейного дела / Ф. И. Шмит – Х. : Издательство «Союз», 1919. – 103 с. – (Школьная и внешкольная библиотека).

УДК: 39(477) І. Франко

Володимир Скляр

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ЕТНОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ЯКОВИЧА ФРАНКА

Окреслено ідеї Івана Франка щодо формування української ідентичності. Визначено чинники, які впливали на українську ідентичність за часів бездержавності України. Розкрито вплив міграційних та асиміляційних процесів на зміни етномовної структури населення України. З'ясовано наслідки інерційного впливу етномовних процесів доби бездержавності на сучасну Україну.

Ключові слова: Іван Франко, Україна, українство, українська ідентичність, інерційні впливи доби бездержавності.

The ideas by Ivan Franko in relation to forming of the Ukrainian identity are outlined. Factors that influenced on forming of the Ukrainian identity in the days without state in Ukraine are determined. Influence of migratory and assimilatory processes on changing of ethno language structure of population of Ukraine is illustrated. The consequences of inertia influence of ethno language processes of the time without state on modern Ukraine are found out.

Keywords: *Ivan Franko, Ukraine, Ukrainian people, Ukrainian identity, inertia influences of the time without state.*

Серед плеяди видатних представників української інтелектуальної еліти минулого чільне місце належить Івану Яковичу Франку. На жаль, у сучасній Україні його інтелектуальна спадщина не набула значного поширення серед українського загалу. Домінують стереотипи радянської пропаганди, де І. Франко зображався письменником – «революційним демократом», а не науковцем, до того ж, значна частина його інтелектуального доробку, де якраз і були відображені його українські погляди, була заборонена чи опублікована не повністю, з купюрами навіть у «повному» 50-ти томному виданні його творів.

Заборонені були не лише праці Великого Каменяря, але й значна частина франкознавчих студій. У 2001 році за ініціативи українських франкознавців, зокрема М. Василенка та онучки Івана Яковича – З. Франко, опубліковано частину творів, заборонених радянською цензурою [1], а в 2006 році львівські дослідники оприлюднили бібліографію заборонених франкознавчих студій своїх попередників [2]. Завдяки доробку І. Гирича розкрито справжні наукові та особисті взаємини двох провідних діячів українства: І. Франка та М. Грушевського [3]. За радянських часів ця проблематика особливо активно фальшувалася.

Пори зусилля сучасних українських науковців, значна частина сучасних українців знають про Франка лише як про письменника зі шкільного курсу, а не як про одного із фундаторів українства.

І.Я. Франко дійсно унікально обдарована творча людина. У його діяльності органічно поєднувався талант письменника та науковця. Великий Каменярь на лише був видатний письменником та перекладачем, але й літературознавцем, етнологом, фолькло-

ристом, мистецтвознавцем, філософом, істориком, мовознавцем, політологом, соціологом, економістом, психологом, а також публіцистом, громадським та політичним діячем. За підрахунками сучасних українських франкознавців бібліографія І.Я. Франка досягає близько трьох тисяч наукових та науково-популярних публікацій. Такий вагомий не лише кількісний, але й якісний результат наукового пошуку мабуть не мав жоден український інтелектуал.

Іван Франко поряд з Тарасом Шевченком дійсно стали для України тими інтелектуальними велетами під впливом яких формувалося не одне покоління українства. На жаль, у сучасній українській науці недооцінена значущість наукової спадщини І. Франка у поступі української соціогуманітики, зокрема і етнології. Його науковий спадок не набув поширення не лише серед українського загалу, але й у науковому середовищі.

Варто підкреслити, що окремі ідеї Івана Франка етнологічного спрямування не втратили своєї значущості і до нині. Зокрема, ідея щодо соборності України в її етнографічних межах та консолідації українства, ролі української мови у єдності українського суспільства, значення діяльності національної еліти у формуванні української ідентичності, ролі молоді у суспільних перетвореннях, пророча оцінка російського імперіалізму та його асиміляторської політики, тощо. Не втратив актуальності і заклик Івана Франка до українства: «перед українською інтелігенцією відкриваються ... величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй...» [4, с. 404].

Сучасна Україна є не лише посттоталітарною, але й постколоніальною країною. На етномовну ідентичність населення сучасної України інерційний вплив продовжують мати етнічні процеси попередньої доби бездержавності. Нинішня етномовна ситуація в Україні є безпосереднім результатом 300-літньої колоніальної політики Російської імперії, у тому числі і СРСР, спрямованої на поглинання України та українства, шляхом його асиміляції.

Головним результатом цих процесів в Україні, насамперед в урбаністичному середовищі, стала деукраїнізація. Її безпосереднім

проявом було зменшення питомої ваги українців та україномовних серед усього населення. Навпаки, рівень частки росіян та російськомовного населення невпинно зростав. Такі зміни стали безпосереднім результатом становища українців в Україні за радянської доби як масового етносу (підпорядкованої більшості), а росіян – як доміантної меншості. За визначенням американського науковця Р. Скемергона доміантне становище в суспільстві може займати як більшість, так і меншість. В умовах бездержавності доміантною може бути «група меншості», більшість займає підпорядковане становище, тобто є «масовим етносом» [5, с. 456].

Масовий етнос (підпорядкована більшість) – чисельно найбільший, але підпорядкований етнос в умовах відсутності власної державності. *За своїм статусом масовий етнос не відрізняється від меншин і зазнає мовної та етнічної асиміляції з боку доміантної меншості.* Іван Франко стверджував, «що велика часть світлич українців, вихована в тих самих ідеях автократичного доктринерства, й сама ігнорувала свій український партикуляризм, у душі стидалася його, в душі признавала себе gente Ucraini, patiope Russi (з роду українець, за національністю росіянин) й явно дорожила й дорожить фантомом «великої, неподільної Росії» [4, с. 404]. Тобто, в умовах бездержавності України українці асимілювалися та перетворювалися на росіян.

Становище росіян як доміантної меншості в Україні в добу бездержавності сприяло широкому розгортанню процесів мовної та етнічної асиміляції українців на власних етнічних землях. За визначенням сучасного українського мовознавця Л.Т. Масенко в умовах бездержавності України російська мова стала для українців мовою пристосування, а рідна українська – мовою спротиву [6, с. 134].

Тобто, в добу бездержавності України, на зміни етнічного складу та мовної структури її населення впливали не лише природний приріст чисельності українців та росіян, а передусім міграції та процеси мовної та етнічної асиміляції. Радянська міграційна політика «обміну кадрів» призвела до масового переселення українців за межі України, насамперед у кліматично несприятливі північні та східні регіони Російської Федерації, де вони внаслідок етнічної асиміляції вже в другому поколінні перетворювалися на

росіян не лише в Росії, але й в інших союзних республіках. Навпаки, на територію України, насамперед до міст, масово переселялися росіяни. Особливо активно зростала їхня чисельність у Донбасі та в Криму, на пів-острові за 1959–1989 рр. вона навіть подвоїлася. Понад половина росіян в Україні зосереджувалася в Криму, Донецькій областях, більше, ніж в інших 22-х областях та Києві разом взятих [7].

Фактично радянським керівництвом у міграційній політиці реалізувався принцип: «хай живе росіянин в Україні, а українець – на Сахаліні». Тому не випадково, чисельність росіян в самій Російській Федерації за 1926–1989 рр. менше, ніж подвоїлася, а в Україні зросла майже вчетверо, з 2, 9 млн. осіб до 11, 3 млн. осіб [7]. А найбільша частка українців у 1989 році спостерігалася серед усього населення Мурманської, Тюменської, Магаданської областей та АР Комі.

Окрім росіян, до України мігрували представники етносів союзних республік та автономій, які в умовах дисперсного розселення зазнавали не природної мовної та етнічної українізації, а російщення. Визначальною ознакою домінантності етносу, природно – більшості, неприродно (штучно) – меншості є низький рівень розповсюдження двомовності. Для домінантного етносу вона зайва. Двомовність характерна для етнічних меншин та підпорядкованої більшості (масового етносу).

Головним засобом знищення української ідентичності стала імперська політика Росії, яка прикривалася гаслами про «братерство», твердженням що українці та росіяни є одним етносом. Ця міфологема ще царських часів активно пропагується нині В. Путіним з єдиною метою заперечити можливість власного українського державотворення, ствердити національну неповноцінність та меншовартість українства. Для чого одному народу мати дві держави? Українцям фактично пропонують відмовитися від власної ідентичності та розчинитися в «Русском мире».

І така політика проводилася царською Росією, СРСР та нинішньою Російською Федерацією, яка розширює межі «Русского мира» за рахунок територіальної цілісності України шляхом військової агресії в Криму та Донбасі. Російська імперія відкрито

забороняла українську мову, що викликало відкритий спротив. Більшовицька Росія, знищивши Українську державність (УНР), нав'язувала українству ідею, що УРСР є українською державою у складі СРСР. Тобто, імітували українську державу, щоб прикрити «братерством» окупаційний характер російської влади в Україні.

«Братерство» не може бути однобічним. Якби українці, білоруси та росіяни дійсно були «братніми народами» (теза радянської пропаганди) чи «єдиним народом» (міфологема царської та сучасної Росії), то українці вільно володіли б не лише російською, але й білоруською мовами, білоруси, відповідно, не лише російською, але й українською мовами. Та й росіяни, тоді б вільно спілкувалися українською та білоруською мовами. «Двомовними» ж є лише українці та білоруси, але не росіяни. Зросійщення українців та білорусів не є проявом міфічного «братерства», а стало результатом багатовікової імперської політики Росії, спрямованої на їхню насильницьку асиміляцію.

Етнос лише тоді вільно розвивається, коли усвідомлює внутрішню єдність та відмінності від інших етносів. Радянський режим свідомо руйнував внутрішню єдність українства, протиставляючи західних українців («бандерівців») – східним (правильним українцям, «хохлам»). Навпаки, Іван Франко стверджував внутрішню єдність надніпрянських та надністрянських українців: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [4, с. 405].

З іншого боку, радянським режимом нав'язувалася ідея щодо українців та росіян як єдиного «радянського народу». Прихована за шатами «братерства» імперська політика виявилася найбільш ефективним засобом знищення української ідентичності. Щоб прискорити асиміляцію всього етносу, колонізатор намагається асимілювати його еліту та знищити чи ізолювати непокірних. Так, ще наприкінці XVIII ст. козацька еліта перетворилася на російських дворян, а Гетьманщина стала «Малоросією». Ще більших втрат українство зазнало у XX ст.: розстріляне відродження, голодомор 1932–1933 рр. Відбувалося навіть свідоме російщення української мови. З метою зближення її з російською проводилися так звані реформи української мови 1933, 1946 та 1960 рр. Ці

реформи фактично стали проявом етноциду. Не випадково перші дві реформ збіглися в часі з голодоморами – геноцидом українства.

Для прискорення асиміляції українства імперська Росія використовувала засіб дискредитації в очах українського загалу української національної еліти, яка боролася за незалежність України. Тому супротивників імперії у XIX ст. і на початку XX ст. називали «мазепинцями», у тому числі і Тараса Шевченка, у період між Першою та Другою світовими війнами – «петлюрівцями», а в повоєнний час і до нині – «бандерівцями». Так, дійсно ті представники українства, що протистояли імперській політиці були ворогами Росії. Проте, російська влада стверджувала про ворожість цих антиімперських сил усьому українському загалу. На жаль, цей імперський міф за багато десятиліть перетворився на «аксіому» навіть для частини сучасного українства, особливо осіб старшого віку.

Українська державність на початку XX ст. була нетривалою і зазнала знищення в результаті агресії з боку більшовицької Росії за три роки війни. Державність латишів, литовців та естонців знищена була СРСР протягом декількох днів. Однак, 20 років незалежності балтійських етносів сприяли ствердженню їхньої власної ідентичності. На відміну від переважної більшості українців, абсолютна більшість латишів, литовців та естонців ще до 1991 року усвідомлювали, що їхні землі окуповані Росією (СРСР). Російська держава формула власну імперську ідентичність, свідомо обмежила і навіть нищила ідентичність поневолених етносів, і насамперед українства.

На відміну від країн Балтії, де зміни етнічного складу та мовної структури населення стали результатом масового заселення цих країн росіянами та зросійщеними за мовою представниками інших етносів, в Україні за радянських часів ефективним засобом стало поєднання масових міграцій із асиміляційними процесами в середовищі українців, що найбільш активно відбувалося в містах, незважаючи на перевагу за чисельністю українців серед усього населення.

Зміни етномовної структури населення України в добу бездержавності відбулося не в результаті природних етнічних процесів, а стали безпосереднім результатом довготривалої й цілеспрямованої політики царського, а пізніше радянського режиму.

Тому й подолання цих наслідків не відбудеться «само по собі», а стане результатом цілеспрямованої державної політики, що повинна проводити дійсно українська національна еліта за підтримки всього українського загалу.

А без української національно-свідомої еліти як загально-національної, так і регіональної, не можлива розбудова дійсно незалежної України. Як переконливо свідчить історичний досвід більшості країн центральної та східної Європи (колишніх бездержавних етносів), престиж власної держави, як і престиж державної мови серед загалу, визначає насамперед національна еліта. Агресія Росії, окупація нею Криму та частини Донбасу ще раз переконливо засвідчує, що і нинішня кремлівська влада продовжує проводити традиційну імперіалістичну політику, прикриваючись ідеями «Русского мира», де немає місця незалежній Україні.

Іван Франко пророчо оцінив імперську політику Росії, незважаючи на зміни політичних режимів: «...доктрина самодержавія й обрусенія дуже легко може подати собі руку з ліберальним доктринерством: вистарчить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею – ідею нероздільності й єдності Росії, непорушності російського великодержавного становища і фундаментального, ...катекзохен державного становища «руського» т.с. великоруського народу, – і маємо знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для «добра» центра, маємо національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі...» [4, с. 403].

Попри невиразну етномовну політику української влади, саме існування незалежної України змінило етнічний склад населення на користь українців, про що свідчить порівняльний аналіз матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. Визначальною ознакою етномовних процесів доби незалежності стало зростання чисельності та частки українців серед усього населення. Так, хоча чисельність українців за 1989–2001 рр. й збільшилася неістотно (на 122 640 осіб, 0, 33%), однак рівень їхньої частки серед усього населення зріс досить помітно (на 5, 09%, з 72, 73% до 77, 82%). Що свідчить про зростання етнічної однорідності, а зовсім не «поліетнічності» населення України. Ці процеси стали безпосеред-

нім наслідком змін етнічної самоідентифікації частини представників етнічних меншинних груп. Тому скорочення загальної чисельності населення України за цей час відбулося винятково за рахунок меншинних груп, сукупна чисельність яких скоротилася на 23, 76% (3 333 772 особи) [7].

Зазнала істотного скорочення й чисельність росіян – на 26, 61% (3 021 441 особу). Значно скоротилася також і їхня частка серед усього населення України – на 4, 79%, з 22, 07% у 1989 році до 17, 28% у 2001 році. Близько 60% загального числа росіян в Україні є мігрантами. Інтенсивне зменшення їхньої чисельності стало результатом не масового повернення до Росії, а спричинено депопуляційними процесами та ще більшою мірою змінами етнічної самоідентифікації на користь українців, насамперед тих, які походили з екзогамних родин. У 2001 році частка росіян у етнічному складі населення України фактично повернулася до рівня 1959 року – 16, 94%. За 12 років (1989–2001 рр.) росіяни втратили те зростання частки серед усього населення, яке здобули за попередні 30 років (1959–1989 рр.) [7].

В Україні росіяни не мали і не мають суцільної етнічної території й розселені переважно дисперсно у великих містах, у оточенні українських сільських округ. Навіть у Криму росіяни складають абсолютну більшість лише серед міського, але не сільського населення. До того ж, у двох північних його районах українці становили відносну більшість серед усього населення. У сучасній Україні великою за чисельністю залишається лише одна ця етнічна меншина, інші 16 належали до малих. У 2001 році 4 із 5-ти представників загального числа меншинних груп були росіянами за етнічним походженням. В етнічному складі населення України рівень частки жодної із 16-ти етнічних меншин, окрім росіян, залишався досить незначним і не досягав навіть 0, 60%: від 0, 07% – гагаузів до 0, 57% – білорусів. Сукупна частка цих 16-ти меншин становила в 2001 році лише 4, 13% серед усього населення України. До того ж, серед білорусів, вірменів, азербайджанців, грузинів та татар переважали мігранти [7].

Частка всіх разом узятих інших 114-ти етносів серед загальної чисельності населення України в 2001 році складала лише 0, 37%.

За терміном перебування в Україні більшість серед вихідців із території колишнього СРСР складають мігранти радянських часів, у т. ч. 68 походили з Російської Федерації, з них 22 – поодинокі представники етносів-реліктивів із північних та східних районів цієї країни. Серед меншинних груп, які походили з Азії, переважали мігранти останніх двох десятиліть, що опинилися на теренах України як іноземці, як, до речі, і інші поодинокі громадяни країн Європи та Америки (усього понад 20 найменувань етносів) [7].

Тобто, переважна більшість представників етнічних меншинних груп є фактично мігрантами в першому поколінні, які набули українського громадянства, а також іноземці. Враховуючи чисельність та територіальне розміщення українців, а також тип розселення, походження, термін перебування етнічних меншинних груп, цілковито відсутнє підґрунтя для визначення сучасної України як поліетнічної держави. За 25 років незалежності України зросла нова генерація українства, переважна більшість з яких позбавлена стереотипів радянської пропаганди. Для них Батьківщина одна – незалежна Україна.

Визначальною ознакою українства є усвідомлення ним власної ідентичності, єдності та самодостатності в мовному, культурному та ментальному вимірах, а також розуміння відмінностей від інших, чужих етносів. Тобто, усвідомлення власної органічної цілісності, неповторності та самодостатності, взаємозв'язку всіх поколінь українства. Якраз своєю творчістю, громадською діяльністю та власним нелегким життєвим шляхом Іван Франко впливав на українство, насамперед на усвідомлення українським загалом своєї внутрішньої єдності та самодостатності.

Отже, Франкові ідеї не втратили своєї значущості і до нині. Тому етнологічні студії повинні посісти належне місце у сучасному франкознавстві. Окрім того, в поетичних творах Івана Яковича найбільш влучно та емоційно знайшли відображення його наукові погляди щодо України та українства, що потребує окремого етнологічного дослідження. Безперечно, постать Івана Яковича Франка належить до когорти Великих Українців, які безпосередньо вплинули і продовжують впливати на формування українства як сучасної європейської нації.

Джерела та література

1. Франко І. Мозаїка: із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / упорядники: З. Франко та М. Василенко. – Львів: Каменяр. – 2001. – 434 с.
2. Заборонене франкознавство: 1885–1988. Матеріали до бібліографії критичної літератури про Івана Франка (публікації, вилучені з наукового обігу в Радянській Україні 1930–1980-х років): бібліографічний покажчик / О.Б. Луцишин, М.О. Мороз. – Львів: Б.в., 2006. – 215 с.
3. Гирич І. М. Грушевський та І. Франко: громадське і приватне. <http://www.i-hyrych.name/uk/Hrushevsky/AndFranko.html>
4. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі // Зібр.творів: У 50 т.– К.: Наук. думка. – Т.45.
5. Скемергон Р. Етнічність і меншини / Р. Скемергон // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 455-457.
6. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім«КМА», 2004. – 163 с.
7. Розрахунки автора за статистичними матеріалами переписів населення України.

УДК 821.160.2.09 (Франко)

Володимир Погребенник

НОВАТОРСЬКЕ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ СПІЛКУВАННЯ З ФОЛЬКЛОРОМ ІВАНА ФРАНКА

Статтю присвячено особливостям естетичної інтерпретації І.Франка прийомів, мотивів і образів традиційного фольклору українського й інших народів. На різних рівнях поетики ліричних творів досліджено багатоманітність його інноваційного діалогу з усною народною творчістю – характерної риси літературного розвитку в період позитивізму і модернізму.

Ключові слова: фольклоризм, мотиви, образи, діалог, новаторство.

The article is dedicated to the main peculiarity of I.Franko's aesthetic interpretation of the methods, motives and artistic images traditional folklore by ukrainian and other nation. The multiform and innovative dialogue of I.Franko with oral folk creation – the characteristic feature of the literary development in the positivism and modernism periods – are investigated on the different levels of the poetics his lyrics.

Key words: folklorism, motives, images, dialogue, innovation.

Феномен літературно-фольклорного спілкування належить до актуальних і складних проблем естетичного розвитку, становить предмет сучасних інтердисциплінарних студій, входячи у наукове поле компаративістики, що починає відроджуватися в Україні. Останні дослідження проблеми на матеріалі творчості І.Франка присвячено специфіці інтерпретації міфофольклорних джерел та жанру літературної казки. Комплексне ж вивчення проблеми в аспекті діяхронного розкриття новаторства, енциклопедизму співдії поезії письменника і фольклориста з творчістю різних народів залишається пріоритетним для сучасних генерацій дослідників. Завданням же цієї статті є висвітлення перебігу й результативності діалогу митця з фольклором.

Іван Франко змалку прилучився до нього; у гімназійні роки познайомився з фольклорними збірниками й розпочав власну збирацьку діяльність. Став українським Гердером, який відкрив для рідного краю голоси народів (не лише Європи) в їхніх піснях. Франко був і фольклористом найвищого рівня, організатором збирацької діяльності та видавцем народної творчості, який її «виводив у народ». Його взаємодія з фольклором відбувалася на широкій основі, а не в плані формальної залежності. Автор керувався при цьому життєвими завданнями і потребами естетичного розвитку України, щоразу знаходячи «свій» ряд явищам народного мистецтва слова. До фольклору він ставився як до своєї рідної енциклопедії народу, представницького вияву його душі.

І.Франко почав своє письменництво публікацією сонета, присвяченого народнопісенній «криниці з чудовими струями». Найцікавішими в періоді романтичної естетики Мирона бачаться «Задунайська пісня» (переказ про епічного героя сербів Марка Королевича символізує долі південних слов'ян), «Коляда» (поєднує релігійну оболонку, фольклорні мотиви* зі своєрідністю студії непростих україно-польських стосунків). А коломийковий вірш «Розвивайся ти, високий дубе...», заснований на однойменній

* Зокрема, вельми поширений у народній словесності мотив пошуків Божою Матір'ю сина. Див.: Малинка А.Н. Сборник материалов по малорусскому фольклору. – Чернигов, 1902. – С. 48.

народній пісні, на основі переосмислення образності веснянок і родинно-побутових пісень по-шевченківськи пристрасно провістив славу будучину України за умови припинення «москалеві й ялахові служити».

Із переростанням романтичних уподобань юності в збірці «З вершин і низин» прочитання фольклору набуло більшої соціальної виразності, мистецької репрезентативності, актуальності. Розширилось коло інтерпретованих фольклорних жанрів, які ввібрали силу-силенну реалій, подій і фактів галицького життя. Ніхто в західноукраїнській поезії до Франка не культивував так часто і з успіхом той тип ліричного віршування, що полягає в «передорученні» слова простолюдинові, який вилив би свої болі, виповів історію життя. Такі художні сповіді, засвідчивши вміння поета перевтілюватися, цінні не лише психологічно-побутовою точністю, а й як мистецький документ часу. Це стосується творів, у яких І.Франко, розвиваючи літературні традиції, звернувся до неспокійних усечасових тем гебрейських легенд і переказів та ствердив незнищенність прагнення до волі («Асиміляторам», «Заповіт Якова»). Оброблене віршами болгарських пісень оповідання Франкового «союзника» Гершона звучало в поемі «Сурка» гімном материнської любові, гуманістичною антитезою нелюдським обставинам.

Принципи «реалізм – натуралізм – наукова підкладка – аналіза» (М.Зеров) лягли в основу «Ранку на пастівнику». Посутнім компонентом розмови при «файці» наймитів-конюхів вводяться байки «Про залятую царівну / На скляній горі, / Про гадюку стоголівну / У скальній норі, / І про мечик-самосіку, / Мачушину злість, / Про ягу-змію-кусіку, / Що дівчата їсть...» [4, с.390]. Цим поет: а) зафіксував велику питому вагу чарівних казок у «репертуарі» хлопців-наймитів; б) окреслив орієнтацію непрофесійних виконавців на склад і настрої слухацької аудиторії; в) посередньо задокументував широке побутування у Галичині на 1885-й р. зразків жанру та свою добру обізнаність із ними.

Збірка «З вершин і низин» загалом проаналізована в аспекті фольклоризму. Поезія цього й циклів «Україна», «Галицькі образки», «Жидівські мелодії» свідчить: фольклоризм лірики І.Франка є

невід'ємним складником демократизму і національно-народної виразності його творчості, її інтернаціоналізму. А вірші «Зів'ялого листя» глибокими й щирими тонами, здобутими з душі та народної пісні, складають чар ліричної драми.

Перші збірки, здавалося б, вичерпали можливості Франкового фольклоризму. Та «Мій Ізмарagd» відкрив можливості латентного й полівалентного фольклоризму. Як зазначив автор у «Передмові», теми творів «черпані з різних джерел, домашніх і чужих, східних і західних», пов'язаних спільним діапазоном морального чуття і темпераменту...» [4, с.179]. Написанню «Ізмарagду» передувала дослідницька робота над творами давніх літератур. Творчо перетопивши їх, автор дав речі оригінальні, на «чужу основу» «накладав свої власні узорі».

Перше наближення до теми «стражденної, незабутої» батьківщини циклу «Поклони» – генетично пісенне. Це виявляється вже у звертанні «Україно, моя сердечна нене!..» Монолог Батьківщини розвиває оцінки історичних пісень, у яких вона зажурена втратою дітей, окрадена лихими сусідами. У посланні «Сідоглавому» І.Франко говорить про «нелюбов» до України у народний спосіб: «...не люблю, як жнець / Не любить спеки в жниво». Таке саме народнопоетичне мовлення формує образний лад вірша «Декадент» фразеологічного фольклоризму («Я з п'ющими за пліт не виливаю, / З їдцями їм, для бійки маю бук»), що відтворив органічний у поета уснопетичний «вигин» думки.

Автор апелював і до жанру колискової. «Спомин» є згадкою про пісню, що її «У садочку, в холодочку» шептала мати доні. До найніжнішого в народній ліриці виду відсилає строфічна анафора «Люлі-люлі, люлі-люлі», тріада її повторів. Цікаво, «образ жанру» безпосередньо виникає в свідомості інтелігента в оригінальному контексті міського краєвиду (шум Львова «гуде, неначе / Колискова дивна пісня»). Спілкування з фольклором позначилося на типі ліричної героїні, зіставної з персонажами родинно-побутових пісень: вона без кохання «...чахне за нелюбом, Наче лампа та вгаса!». Ці тексти свідчать: І.Франко, який ніколи не втрачав міцних зв'язків із народним життям і пишався генетичною до

нього належністю, виявляв споріднене з фольклорним образне мислення й у чисто інтелігентських рефлексіях.

Складним і опосередкованим є звертання письменника до давнього фольклору, що складає «багатий скарб поезії» попередніх епох, до народної життєвої мудрості, зафіксованої давньоукраїнською та пізнішою словесністю. Ціла низка віршів циклу «Паренетикон» має за основу етноментальні риси українства, відбиті у фольклорі. Так, народна мудрість відлунює у міркуваннях автора про потребу жити в чесноті, розумі та праці (X), праведно і в боротьбі з тими, хто «правду лама» (XIV). Гумористична ж мініатюра (XIII) про втоплену, чоловік якої, добре знаючи її вдачу, іде шукати тіло... проти течії, є анекдотом із народних уст, уже опрацьованим літературно. Афористично-мудрі «Строфи» співвідносяться з фольклорними пареміями («...без труду / Не горить і сухеє поліно» чи «Старому трута – жінка / Молода»). А цикл «із чужих квітників» «Притчі» представляє Франкову поетичну версію сюжетів давньої літератури, частинно фольклорного походження. Так, «Притча про життя» через старохристиянський духовний роман «Варлаам і Йоасаф», досліджений Франком-ученим, сягає староіндійської легенди. Осмислена з новою філософською глибиною, вона стала апологією вже не аскези, а братерства. Притча про любов, якої марно остерігався Йосиф Прекрасний, відштовхується від біблійного переказу про проданого братами в неволю єдинокровного брата (сюжет типово баладно-пісенний). Та головне не у тому, з яких джерел поет «черпав своє вітхнення», а в тому, що вклав у них. Автор «Притч» надавав їм нової універсальної значущості, метафоричної глибини, проводив аналогії з явищами дійсності. Це стосується й циклу «Легенди», що продовжив і розвинув легендарно-апокрифічну лінію української літератури, представлену в пошевченківську добу «Байками світовими» С. Руданського. Легендами «Ізмаряду» Франко дав імпульс циклам «Легенди» Лесі Українки, «Балади й легенди» М. Вороного, «Легенді хінській» М. Чернявського, збірці «Балади та легенди» Якова Жарка. Легенда знову, після доби романтизму, стала популярною.

І.Франко, і це характерна риса трансформуючих фольклор літературних легенд XIX ст., відносив дію найчастіше в далеке

минуле, але спілкувався з читачем у найпекучіших питаннях. «Легенди» закорінені в апокрифічному, історичному чи власне легендарному ґрунті. Фольклорний каркас автор вибудовував: маємо образну позицію розповідача усної легенди, по-фольклорному невизначений зачин, народнопоетичні кліше, влучне слово.

У циклах «По селах» і «До Бразилії!» втілено настанову щодо автентичного відображення сільського життя. Франко настроєво і досконально точно відтворив нужденний інтер'єр «курної хати мужицької» із закопченою традиційною іконографією на стінах і апокрифічним «листом небесним» під сволоком, побут і зовнішність мешканців смерекової хати. Загальний же крайобраз позначений імпресіоністичним нотуванням (села сплять, мов обвішані торбами старці). Вісім мікроновел про старого Пазюка прикметні етнографічно достовірним, із іронією, відображенням колізій. Таким є ставлення автора до нового «глитая, або ж павука», якого Франко влучно характеризує фольклорним оксюмором («...Пазюк розумний дід, / З кропиви він збирає мід»). Етнографічна увага до життя галицьких селян (у т. ч. в еміграції, цикл «До Бразилії!») мала одним із наслідків фольклоризацію художнього тексту. З народної творчості до циклів перейшли тематика народного буття, ритміки й мелодика шумки («В шинку шумить, в шинку гуде...»), народні вирази.

Одним із перших І.Франко відтворив таке зрушення в історичній долі народу, як еміграція за океан. Переконаливо розкривши колективну психологію одурених байками про хлопське царство архікнязя Рудольфа в Бразилії, письменник відтворив жах емігрантських поневірянь. Вражаючим є контраст автологічно простого листа з-за океану та моторошного його змісту. Багато спільного, від трагедійного пафосу до подробиць емігрантської дороги, сполучає цикл із «Піснею емігрантів прощальною» (записана в с. Сухова 1898 р., зберігається у рукописному фонді письменника) й особливо з історичною піснею «А в тім року вісімсотнім дев'ятдесят п'ятім» (запис із Тернопільщини М. Павлика від лірника Д. Рендевця року 1898-го). Передусім їх єднає спільне розкриття причин (малоземелля) і атрибутів еміграції (фальшиві закличні листи агентів, кампанія спокушання дійсними і вигаданими багатствами «Бразарки»-Бразилії).

Спільними в циклі й піснях є, зокрема, антиеміграційне настановлення: «А хто хоче бразилійську ту пісню співати, / Най присяде хвіст на лаві, не врушиться з хати...»*. В поета воно постає через невідповідність народних свідчень про смерті на хресній дорозі емігрантів – надії на «ліпший час». Попри концептуальне співпадання циклу зі згаданими піснями, можна зауважити: «До Бразилії!», передаючи правду про еміграцію, є водночас текстом структурно багатшим і мистецьки виразнішим. Це й є саме випадок піднесення фольклорного на новий, артистично вищий рівень, повернення народові народного в художньо ограненім вигляді.

Поезії книжок «Із днів журби» та «Sempertiro» лише спорадично спираються на мотиви й образи, засоби фольклору, що, проте, не говорить про низхідний характер співдії поезії І.Франка з фольклором. Адже «спокійні й глибокі соціальні роздуми над умовами життя свого народу в першій із цих збірок та філософська лірика другої збірки самим своїм змістом не розкривали перед поетом широких можливостей для засвоєння художньо своєрідних образів народної поезії» [2, с.451].

Цикл «Нові співомовки» за архітектонікою споріднений із розгорнутими приказками чи народними анекдотами, викликаючи при цьому асоціації не тільки фольклорні, як у славнозвісний твір «Цехмістер Купер'ян». Точно не визначена топонімічно і хронологічно (прикмета народної розповідної манери) історія облоги міста ворогами і його завзятої оборони від козаками та міщанами (останні характеризуються по-народному влучно: «не страшкові діти») виводиться автором із фольклорного контексту та проектується на галицьке життя.«Чорна рада» мешканців міста приймає соломонове рішення про віддяку цехмістру: скарати його на палі, а по смерті канонізувати і над насипаною за козацьким звичаєм високою могилою двічі в рік поминки справляти. Аналогії до такого вияву шани, при всьому сатиричному загостренні, можна знайти і в біографії І. Франка.

Стильову розмаїтість, інтонаційну виразність фольклоризму Франкової лірики ще раз підтверджує прекрасна поезія «Де не

* Цю пісню, складену емігрантом І. Греськовим у Бразилії, вміщено у кн.: Українські народні думи та історичні пісні. – К., 1990. – С. 203.

лилися ви в нашій бувальщині...». В ній дослідник теми жіночої неволі в українських народних піснях перетопив теоретичні міркування про безсмертні жіночі пісні-ридання у хвилюючі рядки:

*Скільки сердець тих розбитих, могил тих розритих.
Жалощів скільки неситих, сліз вийшло пролितих
На одну пісню таку? 5, с.153].*

Цикл «Із книги Кааф», що відсилає читача до пам'ятки давньої літератури, становить собою лірику чуття, медитації про призначення поета і чини громадського діяча, болючі рефлексії митця і людини. Герой-оповідач онейричної першої поезії опиняється у дивній долині. Вона нагадує не порослий асфоделями міфічний Ахерон, а українські луки та ліси, коли б там не росли легендарні арабські квіти Кааф, сік яких відроджує людину. Символічною є реакція героя: довідавшись від дівчат у вінках про надзвичайні властивості квітів будити сміливість і любов до людей, він кинувся «листки ті дивні рвати». Головний атрибут давньої легенди виступає, отже, ліком суспільності східної Галичини. Ще дві поезії циклу становлять в аспекті фольклоризму особливий інтерес. Вірш «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє» висловлює трагедію митця, самого Франка (про це говорить його листування з Лесею Українкою). Вкрай несприятливі обставини, що змушували багатьох письменників закривати собою численні люки у житті недержавної нації, означені по-фольклорному як «лихая доля». «Невиспівані співи» (нереалізовані з цієї причини задуми), що фігурують як «невроджені діти», постають у моторошному натуралістичному контексті, виписані на основі міфологічних уявлень українців.

Передостанній циклу «накладає» апокрифічний мотив про Св. Матвія у місті людоджерів (близький до карпатських переказів про «сироїдів») на внутрішній стан героя, в якому впізнаваний автор. Відчувши себе бранцем, якого поять отруйним зіллям і вибирають очі, він розкрив свою свідомість у легенді про в'язня-велетня. Зміст її докладно схарактеризувала Леся Українка в листі до Франка від 13, 14 січня 1905 р., що є іншим осмисленням того ж легендарного сюжету.

Філософсько-емоційне освоєння джерел, глибоке думкою переоформлення, притаманне й апокрифові «Св. Іван і розбійник».

Він дав подієво-психологічне вмотивування думок, співвідносних із народним світорозумінням (ідея сили Божих слова і віри). Епічна свідомість народного розповідача апокрифу оформила зачин фольклорною слов'янською формулою «Милий Боже, скільки в світі дива!» (пор. зі стереотипним зачином сербських пісень «Мири Боже, чуда великого!»), народнопісними скріпленнями («Тихо-тихо Дунай воду несе, / Ще тихіше рік за роком лине»).

Збірка «Давне й нове» доповнила попередні цикли новими творами. На жанри і стиль народнопоетичної творчості почасти зорієнтована зовнішня оболонка «дум» про Маледикта Плосколоба і Наума Безумовича (вже у назвах вжито засіб «перекручення зі значенням» імен і прізвищ, властивий сатирі літературній і народній. А народна пісня «під нинішню гарячу днину» «Новітні гайдамаки», призначена для широкого побутування, написана коломийковим розміром. Сам поет зазначив, дбаючи про її співність, що пісня виконується на «нуту» «Ой Морозе, Морозенку», а де її не знають, то й на «Панщиноньку». Створений через пісенні антитези і словоформи («Ой, вдарили гайдамаки в голоснії дзвони...») колективний образ свідомих «гайдамаків», які не «б'ють і рубають», а «за бідних дбають», гуртують на відсіч ворогові, поповнив галерею позитивних героїв поезії.

Ідейно важлива у спадщині митця ліро-драматична моносцена «Великі роковини», що в СРСР не друкувалася, – явище, цікаве в світлі літературно-фольклорних паралелей. Виразником патріотичних поглядів автора виступає персонаж народного епосу Козак-Невмирака. Цей старезний Мамай із бандурою, зазнавши душевної муки, спершу запався у землю (народно-фантастичний «хід»), а далі встав із могили, щоби відмолоділим почути на доказ незнищенності України козацьку пісню «Ой-гук, мати, гук...». Із двох основних її варіантів обрано, відповідно до загального змісту прологу, не той, де козаки п'ють горілку і підмовляють дівку, а той, де «веселою та доріженькою... йдуть». Сила емоційного впливу на українське поспільство таких творів була надзвичайною, надихаючою.

Поетична творчість І. Франка останніх років свідчить про тяглість образного мислення народнопоетичними метафорами, пареміями («Недаром сказано: Голодний лях свистить, а жид

підспіває, а русин жінку б'є») тощо. «Пізній» І.Франко ввів у «Три долі» поетичну оригінальну версію народного вірування про прихід до народженого немовляти сестер-богинь, які його обдаровують і визначають долю (мотив набув літературної історії в «єгипетському» циклі Лесі Українки, в епопеях С. Вінченца і В. Неффа). До віршів І.Франка 1914-1915 рр., що є останніми виявами спілкування митця з народною казкою, піснею, новочасним військовим фольклором, належать «Відданиця» й «Ой, брязнула шибка...». У «Відданиці» – мотиви, образи і стилістика побутових казок (мудра дівчина, будучи посватаною, випрошує в батьків як посаг... суху вербу, з дупла якої посипалися дукати). Вони співдіють із компонентами загадки й народного анекдота про стрільця, що «належить до найдотепніших вигадок людогового дотепу і має собі широку рідню в традиціях різних народів. Найстаршим оказом, а може, й джерелом тої традиції можна вважати старогрецьку епіграму «Рибакі», приписану Гомерові» [5, с.382].

Наспівна мініатюра «Ой, брязнула шибка...», створена у розпал І Світової війни, є зовні безсторонньою «воєнною картинкою». За лаконічними рядками колядкового вірша криється біль гуманіста, враженого трагедією мирного населення. Зіставлення двох автографів показує: поет подав до друку більш відшліфований варіант із пісенним заспівом – ритмічним «Ой», що сприймається тут як вигук людини, несподівано враженої кулею. Серед писань часу війни чимало воєнних бувальщин із уст денщика сина-офіцера Петра, заримованих пригод із терену війни. Так у літературну художню систему переводилися, новочасні фольклорні новотвори про перебіг І Світової війни.

Набута з первинних і книжних джерел вражаюча обізнаність І.Франка у давній і новочасній народній творчості, фольклорі народів світу сприяла наданню уснопоетичним образам та мотивам міжчасової глибини. Важливою бачиться стійкість, тривкість успішних спроб інтерпретації апокрифічних і міфологічних мотивів і образів. «З безмежного запасу переказів та казок всесвітньої літератури бере він теми для своїх поетичних творів, майстерно передаючи прикмети примітивності та характерні відзнаки світогляду в давніх переказах Єгипту й Асирії, в

середньовічних легендах» [1, с. 45]. Постійними рисами були, при дотриманні характеру фольклорного джерела, його актуалізація, надання місцевого колориту й універсального звучання. Про значення таких акцій найкраще висловився сам Франко: передача «поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями» [6, с.7].

Таким чином, збагачена естетичною пам'яттю народу, передовсім українського, поезія І. Франка засвідчує охоплення національної побутової, міжнародної філософської, історичної, соціальної й психологічної сфер. В енциклопедичному колі творчих інтересів поета явили притягальну для мистецтва силу, зазнали новаторського ідейно-естетичного переосмислення антична міфологія і біблійні перекази, давньоіндійська легенда та половецька історична сага, давньоєгипетське народне оповідання та болгарські і шотландські пісні, вавилонський та південнослов'янський епос і арабські казки, образи Прометея, Фауста, Дон Жуана. Розуміючи легенду, пісню, апокриф як реальну силу життя, що несе правду про риси людини і самосвідомість народу, І.Франко видобував із фольклору філософський смисл ставлення людини до світу й себе самої, незмінно зберігав значуще для всіх народів і часів. Не лише за енциклопедичністю фольклорно-творчих зв'язків, але й за їх «якістю» незрівнянний лірик «Зів'ялого листя», глибокий філософ «Притч» і «Легенд», ущипливий щодо «галицької мізерії» сатирик, натхненний речник ідеї національного визволення («Не пора...») не має рівних в українській літературі др. пол. XIX – поч. XX ст.

Джерела та література

1. Грушевський О.С. З сучасної української літератури. – К., 1909. – 312 с.
2. Дей О.І. Іван Франко і народна творчість. – К., 1955. – 476 с.
3. Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – 572 с.
4. Франко І.Я. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1976. – Т.2. – 543 с.
5. Франко І.Я. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1976. – Т.3. – 447 с.
6. Франко І.Я. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1976. – Т.5. – 381 с.

УДК 811.161.2

Тетяна Беценко

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА «ЧОГО ЯВЛЯЄШСЯ МЕНІ У СНІ»

Стаття присвячена аналізу поетичного шедевра класика української літератури І. Франка. Подано спробу визначити ідейно-тематичний зміст твору, мотиви, образи, з'ясувати сюжет та особливості композиції, схарактеризувати фонетичні, лексичні, граматичні засоби тексту, розглянути художньо-виражальні складники поетичного твору (тропи, стилістичні фігури), встановити індивідуально-авторські риси ідіостилю митця.

Ключові слова: *лінгвостилістичний аналіз поетичного тексту, ідіостиль, поетичні образи, естетика поетичної творчості, мовні засоби поетики*

This article analyzes the poetic masterpiece of the classic of Ukrainian literature Ivan Franko. Proposed to attempt to determine the ideological and thematic content of the work, motifs, images, find the story and features of the composition, characterized phonetic, lexical and grammatical means of text organization, consider artistic and expressive components of the poetic works (trails, stylistic figures), to establish individual copyrights features idiostyle artist the words.

Keywords: *lingvostilistichny analysis of the poetic text, idiostyle, poetic images, poetry aesthetics, poetics of language means.*

Поетичний шедевр І. Франка "Чого являєшся мені у сні?" належить до оригінальних мовнообразних зразків не лише української, а й світової культури. Проте поки що відсутній лінгвостилістичний аналіз цього твору. Вважаємо, що докладна характеристика поезії у стилістичному аспекті сприятиме глибшому та повнішому пізнанню природи інтимної лірики взагалі, специфіки поетичного мислення, поетичного мовотворення митця – зокрема. Зазначене становить **актуальність** теми дослідження.

Масштабність художньо-образної думки віршотворця, його своєрідно переломлене асоціативне бачення довколишнього світу потребує пильної уваги та спостереження з метою усвідомленого

сприйняття поетичного слова-образу як реалії, що концентрує загальнолюдський та авторський досвіди. Пізнання, осмислення художнього (поетичного) тексту як способу відтворення емоційного стану, відображення естетичного досвіду митця, його вміння узагальнено-містко подати загальнолюдське розуміння природи речей та духовної сутності індивіда становить першочергове завдання для сучасних критиків, дослідників ідіостилю письменника.

Безперечно, творчість І. Франка привертала увагу вчених: літературознавців й істориків (Г. Вервес, О. Вертій, М. Возняк, А. Войтюк, О. Білецький, Я. Білоштан, Р. Голод, Грицак, М. Грушевський, М. Гуняк, О. Дей, М. Демчук, В. Дорошенко, М. Євшан, С.Єфремов, Я. Журавська, М. Зеров, Є. Кирилюк, Ю. Кобилицький, М. Коцюбинський, Ф. Колесса, М. Лозинський, В. Микитась, Є. Сверстюк, В. Савчак, С. Смаль-Стоцький, Я. Сенік, Н. Тихолоз, С. Шаховський, А. Швець та ін.), культурологів, етнографів, фольклористів (О. Вертій, Н. Гришасенко, Ф. Колесса, М. Яценко та ін.) тощо. Предмет наукового зацікавлення викликали соціологічні погляди І. Франка (О. Лисенко), а також економічні (Д. Вірник, Є. Голубовська), філософські (Н. Горбач, А. Павшук, Я. Мельник), суспільно-політичні (Б. Кравців), релігійні (Л. Бондар, Б. Завадка), мовознавчі та ін. Мову творів письменника розглядали І. Ковалик І. Ощипко, Л. Полюга. Суттєвим є навчальний посібник авторів Т. Антонюк, І. Добрянської "Лінгвістичний коментар до творів І. Франка зі шкільного курсу літератури" (К., 2000).

Темою поезії І. Франка "Чого являєшся мені у сні?" є відтворення драматичних почуттів ліричного героя, спричинених нерозділеним коханням; зображення внутрішнього світу закоханої людини, її душевних страждань і роздумів.

Ідея твору: возвеличення любові до жінки, оспівання краси інтимних стосунків та переживань, утвердження високих і чистих ідеалів любові, високих почуттів; уславлення кохання, сповненого страждань і муки, як найвищого і найсвятішого почуття.

Мотиви: туги, смутку, болісних переживань, страждання, любові, нерозділеного, безнадійного кохання, щастя-гріха у коханні, всепрощення коханої, сну як реальності (можливої / бажаної реальності).

Стиль: художній.

Жанр: вірш.

Рід: лірика.

Тематичний різновид: інтимна лірика.

Напрямок: модернізм. Течія: неоромантизм.

Сфера спілкування: естетична. Текст здатен викликати у читача зворотню ліричну емоцію, естетичне почуття співучасті, співпереживання в нерозділеному коханні.

Ситуація, на яку орієнтований текст: як форма комунікації текст відображає втілені в художньо-образні форми роздуми ліричного героя, звернені до коханої, що не поділяє його почуттів.

Сюжет твору: у тексті повідомляється про стан ліричного героя, зумовлений неодноразовою появою у сні коханої жінки, що не поділяє його почуттів, цим спричинюючи невимовні душевні страждання та болісні муки.

Архітектоніка тексту – внутрішній монолог ліричного героя з коханою. Текст будується на основі розгорнутих риторичних запитань-звернень ліричного героя без відповідей. Перша строфа – нанизування риторичних запитань, звернених до коханої. Друга строфа – констатація ситуації, що склалася. У третій строфі спостерігаємо висловлення сподівань ліричного героя.

Основні функції тексту: естетична (художньо-образна конкретизація змінного емоційного стану ліричного героя, який, незважаючи на відсутність взаємності, кохає). Текст відображає динаміку почуттів: від душевних мук і страждань, спричинених відсутністю взаємності (*уста німі, мною згордувала, серце надірвала, ридання голосні, мучусь* та ін.), до розуміння ваги особистості в житті ліричного героя, замилювання коханою. Поезія пронизана душевним болем, муками і водночас високим, чистим коханням до жінки. У вірші зображена краса високого страждання, зумовлена відсутністю взаємності.

З естетичною функцією пов'язані емотивна (вираження почуттів) та експресивна (вплив за рахунок використаних автором виразових засобів). Усі функції співвіднесені з комунікативною: текст не тільки реалізує в художній формі почуття та роздуми автора, а й водночас, мимовільно звернений до читача. Разом з

повідомленням про емоційний стан героя та причини цього, текст здійснює потужний емоційний вплив на читача, викликає зворотню ліричну емоцію співпереживання, співучасті, вболівання за долю героя.

Характер адресата: текст безпосередньо звернений до коханої особи – жінки, що не поділяє почуттів ліричного героя.

Тип мислення: образний. Вірш, написаний у формі звернення до коханої, що не відповідає взаємністю, відображає психічний стан ліричного героя. Дві перші строфи виражають динаміку негативної емоційності в роздумах ліричного героя (його емоційний стан переживань, деякого розпачу від браку взаємності в почуттях, незадоволення, душевного страждання, надриву, мук, печучого болю). Третя строфа – кардинально протилежна думка ліричного героя: велика сила чистих і високих почуттів долає душевний біль, зневіру, розпач; глибина страждань спричинює глибину кохання; ліричний герой в думках, мріях насолоджується і милується образом коханої – *зіроньки*, у такий спосіб утверджуючи високі ідеали людяності, душевної краси та величі, дховної зрілості, цілісності.

Форма мовлення: писемна; тип мовлення: індуктивний роздум з висновком в кінці; вид мовлення: монолог ліричного героя, звернений до коханої жінки, в якому в художній формі виражається його емоційний стан (болісні душевні страждання, муки, розуміння безвиході) (*моє ти серце надірвала; мучусь довгими ночами; свій біль, свій жаль, свої пісні У серці здавлюю на дні.*)

Персонажі: ліричний герой, кохана ліричного героя.

Образи: образ сну, образ *зіроньки* (коханої), образ пісні (способу поетизації почуттів), образ тьми (асоціативне позначення безвиході, непорозуміння, душевних мук), образ дна (стану, в якому перебуває ліричний герой).

У тексті реалізовано кілька часових планів. Сон – це час, коли відпочиває людина (Чого являєшся мені у сні?), час нічної пори (Як мучусь довгими ночами); життя – період буття ліричного героя (*В житті ти мною згордувала; В житті мене ти й знать не знаєш; В житті мені весь вік тужити – Не жити.*). У поезії автор відображає теперішній для ліричного героя час, пов'язаний із ставленням до нього коханої та його власним станом, відчуттями

(*являєшся, звертаєш, займається, минаєш, знаєш, мучуєш, здавлюю, марніє, в'яне, засиха, оживає, грає, віддиха, зазнає*), минулий (*згордувала, надірвала, визвала*) та майбутній (*являйся, вклонюся*). Домінує час теперішній. У такий спосіб автор підкреслює значущість подій, що у відбуваються у момент мовлення.

Час у поезії асоціативно можна схарактеризувати як період у житті ліричного героя, пов'язаний з нерозділеним коханням.

Простір у тексті співвіднесений з поняттям сон. Кохана з'являється (коли і де) – у сні. Інші допоміжні просторові плани – це вулиця (місце зустрічі) (*Ідеш по вулиці – минаєш;*), болото (образне означення стану душі ліричного героя) (*неначе перла у болоті*), дно (образне позначення місця перебування душі (серця) ліричного героя).

Стильові риси:

1) *Образність*. Ключовими образами тексту є образ ліричного героя, образ сну, образ коханої та образ тьми. Ліричний герой вимальовується через душевні страждання, спричинені нерозділеним коханням; кохана ліричного героя постає як велична, красива особа, що, проте, не відповіла взаємністю. Сон є тією цариною, що дозволяє ліричному героєві бачити свою кохану (нереальне). Образ тьми асоціюється з відсутністю кохання, тобто світла, сонця (тьма очей, що, чудові та ясні, проте сумні і не світяться коханням; тьма ночі – довгими ночами ліричний герой мучиться без коханої). Найяскравішим, найвиразнішим вимальовується образ зіроньки – коханої, що світиться на тлі тьми, суму, душевних страждань. Образ дна двоїтий у поезії (дно очей коханої – тобто холодна глибина (*очі ... немов криниці дно студене*) і дно душевних переживань ліричного героя (дно серця) – *свій біль, свій ждаль, свої пісні У серці здавлюю на дні*).

2) *Естетика* слововираження, експресія віршового малюнка зумовлена системою виразово-зображувальних засобів. Нерозділене кохання і пов'язані з ним почуття душевного болю, смутку, туги реалізуються в тексті завдяки особливим лексичним засобам:

- номенам на позначення психічного стану людини: *біль, жаль, страждання, ридання, ждалощі;*

- номенам, що називають особливості вияву почуттів, психічних переживань: *любити, тужити;*

- номенам, що вказують на наслідок психічних переживань ліричного героя: *в'янути, здавлювати, засихати, марніти* (про серце) та ін.

3) *Емоційність*. Уживання книжних слів (*страждання, бажання, бажаний, ридання, турбота, перла, гріх, докір*), розмовно-побутової фразеології (*знаєш не знаєш, люблю без тями*) та емоційно-оцінної лексики (*чудові, ясні (очі), німі (уста), страшиного (бажання), молодого (щастя), золотого (дива)*) створює зворушливість викладу, схвильованість. У цілому емоційна тональність вірша інтимно-болісна, тужливо-пронизлива, проте з нотами надії.

4. *Стилістичне забарвлення мовних засобів*. Поряд з нейтральними словами (*життя, голова, літа, знати*) автор використовує поетичну лексику (*чудові, ясні, ридання, страждання* та ін.). Поетична лексика створює образність висловлення, формує естетику сприйняття змісту вірша.

Фонічний малюнок поетичного твору характеризується доволі виразним звуковим забарвленням, що його створюють прикметник *німі (німі уста)*, який вказує на повну відсутність звуку, та звукові слова – віддієслівний іменник із звуковою семантикою *ридання* та прикметник *голосні(ридання голосні)*. Відтак виникає антитеза – *німі уста* коханої та *ридання (відчай)* ліричного героя.

Автор актуалізує епіфору горизонтальну (*Чудові очі ті ясні; Бажаного, страшиного того*) та вертикальну (*мені – сні – ясні, сумні; страждання – бажання; німі – тьмі; червоне – тоне* та ін.); вертикальна епіфора є як суміжною, так і дистанційною .

Використання алітерованого є, мабуть, покликане зобразити душевний біль, здавленість почуттів. Алітерація на *р* підкреслює надривність, гостроту, силу вияву переживань (*В житті ти мною згордувала, Моє ти серце надірвала, Із нього визвала одні Оті ридання голосні*). Асонований *о* створює враження безміру горя та душевних мук ліричного героя. Цілісну звукову тональність, звукову злагодженість тексту забезпечуюють повтори асонованих *і, о, е, у* (1 строфа), алітерованих *р* (початок 2 строфи), *з, ш, ж* (2 строфа), *з, с, ж, ш* (3 строфа).

Ритм тексту можна схарактеризувати як легкий, плавний.

Система віршування: силабо-тонічна.

Віршовий розмір: чотиристопний ямб (рядки нерівноскладові).

Строфа: нестрофічна будова. Римунання: паралельне (аабб).

У тексті активізовані одиниці на позначення фізичного стану людини: *сон*, психічного стану: *люблю, мучусь* (дієслова), *страждання, ридання, біль, жаль, щастя* (іменники), частин тіла, органів людини (соматизми): *очі, уста, серце, голова*, часового виміру: *ночі, літа*, просторові реалії: *дно, вулиця, болото*, явища довколишнього світу: *зарєво, тьма*, астрономічних понять: *зіронька*. Переважає лексика, що засвідчує стан душевних переживань ліричного героя, його почуття.

У поезії домінують дієслова теперішнього часу, що дозволяє авторові зобразити безпосередньо дії (та почуття), які відбуваються і які переживає ліричний герой в момент мовлення (одночасно з повідомленням про них) (*являєшся, звертаєш, займається, тоне, знаєш, минаєш, люблю, мучусь, здавлюю, марніє, в'яне, засиха, оживає, грає, віддиха*). Ті дії (події), що сталися, позначаються дієсловами у формі минулого часу (*згордувала, надірвала, визвала*); вони відбулися до моменту мовлення; їх виконавцем є кохана ліричного героя. Лише у одному випадку вжито дієслово у формі майбутнього часу (*знає*), що є позначенням дії, яка відбудеться після моменту мовлення; це не визначений у часі результат дії, яка має абстрактно-узагальнююче значення (за змістом – така дія можлива лише у сні). В основному в тексті активізовані дієслова дійсного способу, з допомогою яких означається реальна дія, яка відбулася (*згордувала*), відбувається (*являєшся, звертаєш*) чи, можливо, дія, яка відбудеться у майбутньому (*знає*). Уживання форм наказового способу (*являйся, наймарніє, в'яне, засиха*) дозволяє емоційно висловити заклик та побажання. Інфінітивні форми (*В житті мені весь вік тужити – не жити*) називають максимально узагальнений стан ліричного героя безвідносно до часу, до дійсності.

Перша строфа складається з нанизування чотирьох риторичних питальних речень. У такий спосіб автор максимально концентрує увагу на монологічному мовленні ліричного героя – на не розв'язаній ним проблемі особистого характеру: взаємин з коханою. Ці синтаксичні структури оформлені у 1 строфу і

утворюють тематично-змістову та емоційну цілісність з виразною висхідною градаційністю. Відчутна напруга, наростання емоцій образи, смутку, докору. Емоції захоплення, замилювання коханою автор висловлює з допомогою окличних речень (*О, ні! / Являйся, зіронько, мені / Хоч в сні!*). З-поміж синтаксичних засобів вагу мають частоповторювані однорідні ряди підметів, присудків, означень, які передають об'єм думок, переживань, створюють емоційно-інформаційну насиченість твору. Естетично-виразовий потенціал вірша складають порівняльні структури. Синтаксичну основу віршового тексту формують періодичні конструкції. В результаті роздуми ліричного героя подані то з підвищенням, то із зниженням логіки викладу. Фактично, поезія складається із трьох частин, кожна з яких утворює складне синтаксичне ціле: перша частина – звернення ліричного героя до коханої у формі риторичних запитань (мікротема "звинувачення коханої"); друга – аналіз взаємин, що склалися, розповідь ліричного героя про свої почуття і стан душі (мікротема "зізнання в коханні"); третя – мрії про нереальне, але бажане, що можливе лише у сні (мікротема "мрії"). Крім того, перша частина в емоційному плані – це розпач, докір і туга; друга – душевний біль і ридання; третя – замилювання, переповнене тугою, сльози і мрії.

Вірш автобіографічний. Привид першого світлого юнацького кохання до Ольги Рошкевич не полишав поета протягом усього життя, незважаючи на те, що зустрічалися на життєвій дорозі інші жінки, що він одружився. Це спричинило появу рядків, сповнених, з одного боку, болем й туги, а з іншого, – бажання, щоб ці муки не зникали, бо в них і через них продовжує жити високе почуття.

Мета текстової діяльності – висловити у поетичній формі душевний біль, передати глибину страждань, спричинених відсутністю взаємності в коханні; спонукати до співпереживання.

Індивідуально-авторські стилістичні особливості тексту (тропи, фігури). Поетичний малюнок І. Франка твориться за допомогою виразово-зображувальних засобів: епітетів *молоде щастя, золоте диво, бажаний, страшний гріх, чудові ясні очі, несповнене бажання, голосні ридання*), порівнянь (*очі..., немов криниці дно студене; бажання.... мов зарево червоне; серце..., неначе перла у болоті*),

метафор, синекдох: *бажання займається і знову тоне у темі; серце надірвала; у серці здавлюю на дні; серце марніє, в'яне, засиха*). Ключову роль у композиційно-стилістичному оформленні твору відіграють стилістичні фігури: синтаксичні анафори (повтор вертикальний конструкції *Чого являєшся мені у сні?, в житті* (2 строфа), *хоч* (3 строфа)), вертикальний і горизонтальний повтори слів *чого, який* (1 строфа), *як, знаєш* (2 строфа), горизонтальний повтор лексеми *свій* (2 строфа), градації (на основі градації пробудовані всі три строфи), інверсії (*моє ти серце надірвала* та ін.), риторичного звертання (*Являйся, зіронько, мені, хоч/ В сні!*), риторичних питань.

Поезія входить до збірки "Зів'яле листя"(1896)(цикл "Другий жмуток"(1985)).

На слова І. Франка К. Данькевич написав музику.

Отже, поезія І. Франка "Чого являєшся мені у сні" – високодовершений зразок інтимної лірики класика української літератури.

Джерела та література

1. Беценко Т.П. Стилістика сучасної української мови. Фоніка / Т. П. Беценко, І. Б.Голуб – Суми: Мрія, 2015. – 324 с.
2. Голуб І. Б. Стилістика російського мови / І. Б. Голуб. – М.: Айрис, 1997. – 442 с.
3. Голянич М. І. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / М. і. Голянич, Н. Я. Іванишин, Р. Л. Ріжко, Р. І. Стефурак; ред. : М. І.Голянич; Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Сімік, 2012. – 391 с.
4. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури/ С. Я. Єрмоленко. – Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
5. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура)/ Світлана Єрмоленко. – Київ : Довіра, – 1999.- 431 с.
6. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів /С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Годор / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
7. Кононенко В. І. Грамматическая стилістика російського мови/ В. І. Кононенко. – К.: Рад. школа, 1981. – 240 с.
8. Літературознавча енциклопедія: иу 2 томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ " Академія", 2007

9. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

10. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня "магістр"/ Любов Мацько. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

11. Мацько Л. І., Цівун Н. М. Лінгвістичний аналіз тексту. Практикум/ Мацько Л. І., Цівун Н. М. – Тернопіль: Мальва-ОСО, 2015. – 120с.

12. Николина Н. А. Филологический анализ текста / Н. А. Николина. – М. : Академия, 2007. – 272 с.

13. Франко І. Вічний революціонер: Вірші та поеми/ Упоряд передм. та прим. В. В. Яременка; Худож В. І. Лопата/ Іван Франко. – К.: Веселка, 1986. – 310 с., іл.

УДК 82 – 94:167

Геннадій Стрельський

МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ФРАНКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Оцінюється унікальна роль і значення мемуарних джерел (спогадів, щоденників, автобіографій тощо) для дослідження життєпису і різнобічної літературно-поетичної, наукової та громадсько-політичної діяльності І.Я. Франка, всебічного вивчення його яскравої особистості. Розглядаються окремі питання критичного аналізу цих джерел.

Ключові слова: Франко, мемуари, історіографія, франкознавство, джерела.

The unique role and importance of the memoir sources (reminiscence, diaries, autobiographies, etc.) in studying the biographies and multifaceted literary, poetic, scientific and socio-political activity of I. Franko, a comprehensive study of his brilliant personality is being estimated. Certain issues of critical analysis of these sources are being considered.

Keywords: French, memoirs, historiography, studies about I. Franko, sources.

Надзвичайно важливе, особливе місце серед джерел, які містять інформацію про особу, життєвий шлях і діяльність Івана Яковича Франка займають мемуари (спогади, щоденники,

автобіографії, некрологи) його сучасників – рідних, земляків, особистих друзів і знайомих, сподвижників у праці, ідейних однодумців й опонентів, учнів. Складені на основі пам'яті і особистих вражень та спостережень людей, яким пощастило певний час перебувати поруч з І.Я. Франком, їхні мемуари дозволяють «у плоті і крові» уявити живий образ цієї великої Людини. Вони з особливою виразністю передають важливі, нерідко унікальні, відсутні в інших джерелах подробиці його неспокійного життя і побуту, повсякденні умови його невтомної різнобічної діяльності.

Завдяки своїм особливостям мемуари-персоналії надають сучасним історикам можливість подолати характерну для біографічних досліджень радянських часів одномірність, стереотип підлакованого плакатно-іконописного зображення «вічного революціонера» І.Я.Франка, ніби забронзовілого пам'ятника на постаменті, з формальним переліком основних дат і фактів його життя і діяльності, заслуг і досягнень в літературі, поезії, науці тощо.

У мемуарах ми бачимо І. Франка не лише у величі його колосальних звершень у літературі, науці тощо, а й у буденному житті, в сім'ї, серед своїх дітей, у колі друзів, години дозвілля. Ці джерела дають можливість глибше пізнати його особистісну сутність, «реконструювати» його духовний світ, думки й почуття, індивідуальні риси характеру, смаки й уподобання, улюблені форми дозвілля й відпочинку, моральні якості, взаємостосунки з різними людьми, спонукальні мотиви поведінки в різних ситуаціях, дізнатись про його стан здоров'я, душевні і фізичні страждання в останні роки життя тощо.

Корпус мемуарів про Франка, з особою якого пов'язана ціла історична епоха в Україні, починаючи з 70-х років ХІХ ст. і до його останніх днів у 1916 р., нараховує (за моїми підрахунками) біля 300 публікацій. Вони охоплюють своїм змістом період від початку його життєвого шляху й до передчасної смерті. Коло авторів цих спогадів досить велике і різноманітне. Адже, постійно перебуваючи у гущі громадського життя в Галичині і в центрі українського літературного і наукового процесу, І. Франко мав широке коло знайомих, друзів, однодумців, з якими тісно співпрацював як редактор журналів «Друг», «Громадський друг», «Світ», «Народ»,

«Життя і слово», « Літературно-науковий вісник» (далі ЛНВ), « Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка» тощо. Багато з них залишили свої спогади про І. Франка. Серед них – видатні українські письменники, поети, вчені, митці та інші представники інтелектуальної еліти України – М. Коцюбинський, В. Стефаник, М. Вороний, М. Черемшина, О. Кобилянська, Г. Житецький, В. Гнатюк, Г. Хоткевич, зокрема й громадсько-політичні діячі, провідники й активні учасники відродження української державності в часи Української революції 1917-1920 рр. до якої Іван Якович не дожив всього 1 рік – М. Грушевський [13], С. Єфремов [21], Д. Дорошенко [17], С. Шелухин [70], В. Кедровський [26], А. Ніковський [43], М. Могилянський [40] К. Студинський [52], Степан і Роман Смаль-Стоцькі [48, 49], Л. Старицька- Черняхівська [51], М. Лозинський [35], Л. Чикаленко [68] та ін.. Кожен з цих авторів засвідчив свою повагу до великої постаті Івана Франка, відобразив певні грані його таланту письменника, поета, вченого, громадянина. До оцінки мемуарів деяких з цих діячів ще повернемося.

Але насамперед звернемося до тієї частини мемуарної франкіани, що містить унікальну просопографічну інформацію, про яку йшлося на початку даної статті, тобто про Франка – живу людину, неповторну особистість, починаючи з його дитячих років, про його найближче оточення, у якому формувався його характер, світогляд, духовний світ, смаки майбутнього світоча української культури та науки.

І в першу чергу як за часом написання, так і за значенням слід звернутися до автобіографічних творів самого І.Я. Франка. Вони акцентують увагу на найменш відомих з інших джерел сторінках його біографії, репрезентують його самопізнання і самооцінку. У них Іван Якович згадував про своє раннє дитинство і юність, своїх батьків, про оточення, в якому він жив в 60-х роках ХІХ століття і тодішню суспільну й інтелектуальну атмосферу, які вплинули на його світосприймання, виховання. Адже то був час, коли його рідна земля стала ареною масового заселення Бориславсько-Дрогобицького нафтового басейну, коли почала активно формуватись національна і соціальна свідомість галицьких українців, особливо після польського повстання 1863 року.

Один із найвідоміших дослідників життя і творчості Франка академік М.С. Возняк, який першим вжив термін «франкознав-

ство», писав, що Іван Якович ще в 1879 р. «розпочав серію під заголовком «З давніх споминок моєї молодості» першим незакінченим оповіданням «Злісний Сидір». Тут він згадував про батька і його кузню: «Мій небіжчик тато був коваль і славився на всю околицю не тільки хорошою та тривкою роботою свого ремесла, але й своєю живою, гостинною та людською вдачею. Кузня мого тата, що стояла посередині нашої невеликої слободи на досить високім плоскім сугорбі віддалік села. була, так сказати, місцем збору, нарад та привізної балаканини для всіх сусідів. Скоро тільки, бувало, тато ввійде до кузні та беручись до роботи, заценькає молотом по бабі, так зараз, гляди, починають сходитися сусіди, близькі і дальші, далі прибувають і люди з села, а то й геть із дальших сіл з роботою. деякі приїздять з возами, і на оборі та під кузнею починається немов правдивий ярмарок» [6 ^a].

Іншим важливим твором з цієї ж автобіографічної серії було оповідання І. Франка «Під оборогом», який він сам пізніше охарактеризував як «найцікавіше» з усіх інших, «яке дає, щоправда, не повний, але і в значній мірі правдивий образок із моїх дитячих літ, іще поки я пішов до школи».[59].

Ще одним таким «образком» з цих років життя І.Франка є його нарис-спогад «У кузні», де він також розповідає про батька – Якова Франка і про те середовище, що вплинуло на його дитячий світогляд, його перші враження про життя і соціальне становище простих трударів. Деякі риси свого батька І.Франко відобразив також у поетичних творах «Історія товпки солі» і «У долині село лежить». Образ своєї ніжно любимої матері Марії Франко (Кульчицької), яка прищепила йому любов до пісні і праці, він намалював у вірші «Пісня і праця». Про своє життя у ранньому дитинстві в с. Нагуєвичах І.Франко звертається також у спогадах «Моя вітцівська хата», написаних у 1913 р. і вперше виданих в 1918 р. [60]. Тут він скрупульозно подає опис батьківської хати, скромно висловлюючи надію, що його спогади «можуть мати деяке етнологічне значення» [60, с.1].

Чимало часу малий І.Франко провів у с. Ясениці Сільній, де проживала його бабуся Людвіга Кульчицька. У її хаті, згадував Іван Якович у творі «Дещо про шляхту ходячкову», відбувались

сходини представників т.з. «загонової шляхти», невдоволених тим, що австрійська влада після польського повстання 1863р. зрівняла їх у правах із селянами. «Я маленько пригадую собі той час – 63 і 64 роки, – писав І.Франко, – тоді був я ще учеником сільської школи в Ясениці Сільній і мав тоді случай бачити неспокій і таємний рух між тамошньою шляхтою. Газет в селі ніхто не держав, вісті про повстання доходили десь-колись, передавалися усно, шепотом, з додатками і прибильшеннями. Десь відкись заблукалися в село переписувані революційні стишки, котрі курсували поміж шляхтою і відчитувалися потаємно» [55].

Про окремі епізоди свого шкільного навчання в цьому селі, де він протягом двох років оволодів польською і німецькою мовами, І. Франко згадує у творі «Отець-гуморист», написаному у 1903 році. Зокрема, передає свої гіркі спогади про жорстоку методу «виховання» дітей побиттям, яку застосовував отець Телесницький: «Я дуже рідко підпадав під руки о.Телесницького, та проте враження з того року лишилися у мене незатерті, болючі й досі ... - скривили мій характер, попусвали мою вдачу, причинили мені немало душевної муки в цілім житті» [61].

Більш приємні враження залишилися у пам'яті юного І.Франка про навчання у Дрогобицькій гімназії, які він передав у творах «Спомини з моїх гімназійних часів» [57] і «Причинки до автобіографії». [58]. «Я з приємністю можу згадати, – писав він, – імена молодого монаха Крушельницького, що вчив нас у другому класі, отця – катехита Красицького, отця–ігумена Барусевича і пізнішого ігумена отця Немиловича, талановитого проповідника, а також старенького вчителя так званої «штуби», то є 1 класу, русина Чернигевича, самотнього світського вчителя, що дослужив у тій школі до своєї смерті» [62].

Деякі важливі відомості про навчання І.Франка у школі і гімназії містять також спогади його співучнів К.Бандрівського [2], М. Коріневича [29], І. Погорецького [45] та деяких інших друзів його дитинства. Вони змальовували його як винятково обдарованого і допитливого учня, який активно займався самоосвітою, багато читав і вже в гімназичні роки виступив на сторінках молодіжного часопису «Друг» зі своїми першими віршами і оповіданнями. Як найкращий учень Дрогобицької гімназії він отримав державну стипендію.

Про роки свого навчання, громадської і творчої роботи на філософському факультеті Львівського університету (з 1875р.) І.Франко згадує у своїй збірці « В поті чола» (Львів, 1890). Зокрема, він розповідає про участь у роботі студентського «Академічного гуртка» і в редакції часопису « Друг», публікації якого привернули увагу М.П.Драгоманова, який звернувся до редакції з трьома листами. Відтоді почалося листування І.Франка з М.Драгомановим, що спричинилося до жвавої дискусії і переходу « Друга» від народовства на радикальні позиції у 1877 році. У тому ж році студент 2 курсу І.Франко був вперше заарештований за звинуваченням у приналежності до вигаданої «таємної соціалістичної організації» і засуджений до 9-місячного ув'язнення. Про жахливі умови цих важких місяців життя, або скоріше існування І.Франка у тюрмі, про його душевні і фізичні страждання немає відомостей у жодному з джерел, окрім спогадів самого Івана Яковича, виданих у тій же збірці [56].

Цікаво, що лише після звільнення, згадує Франко, він справді зацікавився соціалістичними ідеями: співпрацював з газетою «Праця» («Praca»), спільно з польськими соціалістами видавав брошури соціалістичного змісту, заснував часопис «Громадський друг», організовував гуртки студентської молоді. В результаті у 1880 році він зазнав нового арешту і ув'язнення. Детальний опис 3-х місячного перебування І.Франка у Коломийській в'язниці міститься лише в його автобіографічному творі « Як це сталося» [64], вперше виданому в німецькій газеті « DieZeit » 17 березня 1903р., № 167.

Окремі моменти життя та громадсько-політичного й творчого зростання І.Франка у студентські роки також окреслюють у своїх спогадах В. Левицький [37], В. Білецький [3], Є.Олесницький [44], А. Дольницький [15]. «Між нами, студентами, – писав, наприклад близький товариш і ровесник Івана Яковича, член редколегії журналу «Друг» В. Левицький, – Франко, розуміється, був передовиком, і ми всі клонили голови перед його великим талантом. Але він з сього приводу не впадав у пиху і був проти нас усіх зовсім звичайним. З природи живої вдачі, вельми дотепний і бистрий, не відмовлявся ні від якої роботи; і навіть коли в «Академическом кружке» виставляли любителі його твір з князівських часів, прийняв на себе роль і відіграв її зовсім прилично» [37].

І. Франко залишив свої спогади й про деякі інші періоди свого життя і діяльності. До таких відноситься його мемуарний твір «Історія моєї габілітації» [63]. Він написав його з метою спростування всіляких неправдивих свідчень у пресі і спекуляцій у мемуарах деяких сучасників навколо цього питання, зокрема відкинувши звинувачення проти М.С.Грушевського у його вирішенні. І.Франко детально розповів про свою габілітацію у 1894 р. на посаду доцента кафедри української мови та літератури Львівського університету. Авторитетна комісія сенату університету, зважаючи на великі наукові заслуги І.Франка, який у попередньому 1893 р. успішно захистив у Відні докторську дисертацію, дала позитивний висновок. Але його кандидатура на посаду доцента (!) так і не була затверджена. Причиною цього І.Франко називає шалений спротив польського намісника Галичини К.Бадені та консервативних суспільно-політичних кіл. Такої ж думки дотримувався у спогадах про І.Франка відомий письменник і літературознавець Д. Лукіянович [36].

У мемуарному нарисі «Римські враження», виданому у коментарях до останнього 50-го тому «Зібрання творів» Франка, він захоплено розповідає про свою маловідому мандрівку за кордон на запрошення М.С.Грушевського. Skorиставшись транс'європейським потягом зі Львова через Відень, вони разом із Грушевським подорожували Італією упродовж десяти квітневих днів 1904р., відвідавши Венецію, Флоренцію і Рим.

Окремої уваги заслуговують спогади дітей І.Франка – синів Тараса [67], Петра[66] й дочки Анни [53]. Вони містять важливі подробиці родинного побуту Франка, малюють його образ сім'янина, люблячого і турботливого батька, мудрого вихователя. Розповідаючи про «радісні і щасливі хвилини» спілкування з батьком, Анна Франко – Ключко, зокрема згадує: « Ми читали книжки з татової бібліотеки, все, що знаходилося до читання для дітей. По прочитанню якоїсь книжки заводили розмови про неї – спершу просто з дитячим захопленням, та згодом, слухаючи татових вказівок, глибше вдумуючись в прочитане, навчилися цінувати в творі не тільки цікаву фабулу, але також художню форму та високі ідеї. Про кожний твір тато робив свої влучні

зауваження, і ми, обговорюючи твір, відкривали в ньому нову красу, нову цінність» [54].

Згадуючи про своє раннє дитинство, вона пише про важкі матеріально – побутові умови життя сім'ї: «Заробіток тата був малий, в хаті була недостача... Велика кімната, де тато писав, і наші спальні майже ніколи не нагрівалися. Тато сидів у кімнаті, обгорнувши ноги коцом, і писав доти, поки не починали коцюбнути пальці. Тоді він кидав перо і йшов до середньої кімнати гріти руки.

Батькового заробітку вистачало лише на їжу; одіж, привезена мамою з Києва, зношувалася, на віднову не було коштів. Школа, книжки і спорт задовольняли всі наші прагнення й бажання, нам було байдуже, що доводилося роками ходити в стареньких убраннях, дуже часто в стоптаних черевиках, ми не заздрили на гарні вбрання інших дітей в школі, бо звикли до скромності» [54].

Деякі друзі дітей Франка дивувалися тому, що він, проводячи майже весь день у праці за письмовим столом, не забороняв дітлахам розважатися і галасувати у тій же кімнаті. Як згадує Софія Олеськів, дочка близького товариша Івана Франка Осипа Олеськіва, «треба було справжньої геніальності, щоби писати вірші у присутності восьми веселих розгуканих дітей, що гарцювали за плечима поета, похиленого над своїм бюрком» [51^a].

У багатьох мемуарах знаходимо свідчення про тепле, лагідне, доброзичливе ставлення І.Франка не лише до своїх дітей і їхніх друзів, а й взагалі до молоді, її духовного й інтелектуального виховання, про його підтримку і допомогу молодим поетам, письменникам, громадським активістам тощо.

Зокрема, висвітлюючи роботу І.Франка як редактора «Літературно-наукового вісника», мемуаристи, які друкувалися в ньому (М. Коцюбинський, П.Грабовський, О.Корінець, М.Вороний, О.Кобилянська, О.Маковей, П.Карманський, М.Черемшина та ін.) чи не найсильніший наголос роблять на увазі Каменяра до літературної молоді, яку він притягав до співпраці і якій всіляко допомагав. «Коли засновано ЛНВ, – згадував М.Черемшина, – я, за порадою Івана Франка, виступив у ньому зі своїми новелами з мужицького життя та рівно ж, за порадою І.Франка, залишив поезію в прозі» [69].

П.Карманський у своїх спогадах повідомляє, що І.Франко допоміг В.Стефанику «закріпитися на реалістичних позиціях, і молодь повинна вчитися у Франка» [25]. Письменник М.Яцків свідчив, як багато своєї праці Іван Якович вкладав в рукописи молодих авторів, вчив їх майстерності слова, підказував, як вдосконалювати тексти їхніх творів.

Згадуючи роботу Франка в редакції журналу, М.Яцків писав: «Франко дуже тепло ставився до молоді. Можна навіть сказати, що він завжди тримав пальці на пульсі молоді. Все те, що переживала наша молодь і чим вона цікавилась, його надзвичайно цікавило» [72]

Одна з початкуючих письменниць О.Корінець з цього приводу засвідчила: «Мушу занотувати велику прихильність Франка до молодих... Франко, який мав дуже їдкий дотеп і гостру критику в оцінці письменницьких творів, із батьківською вибачливістю ставився до зовсім початкуючих «письменників». У «Літературно-науковому віснику» відкрив він окремих відділ літературних проб: туди я посилала, осмілена І.Франком, свої нариси...» [30].

Христя Алчевська з великою вдячністю до Івана Яковича згадує, як він в 1906 р. «почав приміщувати» її перші поезії на сторінках «ЛНВ», а наступного року написав і видав позитивну рецензію на її першу збірку віршів «Туга за сонцем»(Москва, 1907 р.), яка відразу, свідчить поетеса, «викликала цілу бурю нападів на мене за нестиглість моєї творчості». Цілком інакше, пише вона далі, «поставився до мене Іван Франко. Його рецензія... відзначалася глибокою аналізою моїх почувань, намірів і юнацьких років і інтуїтивно вгадувала причини такої моєї творчості, хоча Франкові не були відомими обставини моїх дитячих літ, умови мого виховання...» [1].

Майже не висвітлювалися в науковому франкознавстві взаємини Івана Яковича із його братами – Онуфрієм і Захаром. Цю прогалину допоможе заповнити використання спогадів про родину Франків українського громадського і військового діяча І.Коссака[32] і художника Г.Смольського [50].

Дослідники особистого, приватного життя Івана Яковича не можуть оминати цикл спогадів про його взаємини з жінками. Сам І.Франко з цього приводу писав: «Значний вплив на моє життя, а

значить на мою літературу, мали зносини мої з жіноцтвом..., ще в гімназії я влюбився(мова йшла про його першу наречену Ольгу Рошкевич. – Г.С)... і ця любов тяглася 10 літ» [65]. Але після першого арешту Франка батьки Ольги заборонили йому бувати у їх домі. Докладніше про цю драматичну сторінку приватного життя І.Франка згадує сестра Ольги – Михайлина Рошкевич [47]. Про свої хвилюючі особисті відносини з Іваном Яковичем і його вплив на розвиток їхніх літературних талантів розповідають у своїх спогадах також Климентина Попович [45^a], Уляна Кравченко [33] і деякі інші музи великого поета, закохані в нього.

У цьому циклі мемуаристики привертають увагу спогади Гната Житецького, в яких докладно розповідається про першу поїздку І.Франка до Києва у серпні 1885р., де у помешканні члена Київської « Старої громади» Є. Трегубова він познайомився з Ольгою Хоружинською, згодом « листуванням присватався» до неї, а у травні наступного року вдруге приїхав до Києва. де «відбулося вінчання з Ольгою у церкві» [22].

Важливі штрихи для осмислення духовного обрїю І.Франка, його виключно високої культури додають спогади О.Лисенка. У них йдеться про захоплення Івана Яковича музичним мистецтвом і його дружбу з батьком автора-славнозвісним М.Лисенком [38]. Про це розповідається також у спогадах відомого українського композитора С.Людкевича [39].

Багато мемуаристів акцентують увагу на тому, що І.Франко, переборюючи важку хворобу(особливо після 1908р.), продовжував інтенсивно працювати. Через параліч обох рук він диктував свої твори улюбленому сину Андрієві. А після його передчасної смерті (у 1913) І.Франку допомагали переважно студенти.

Про останні надзвичайно важкі місяці й дні життя Івана Яковича відомо майже виключно із спогадів волонтерів, які доглядали його у львівському притуті поранених Українських Січових стрільців – управительки цього притуту І.Домбчевської [16], сестри милосердя З.Монджейовської[41], лікаря В.Щуровського [71], учительки О.Гвоздикової [8]. М.Колодїй, який доглядав І.Франка, коли той «залишив «Приют» з власної волі і перебрався до своєї вілли», розповів про його останні хвилини життя» [27].

Він же залишив нам унікальну інформацію про життя І.Франка під час російської окупації Львова в 1914-1915рр. [28].

Демонструючи тут безперечну цінність мемуарів для історичної науки взагалі і франкознавчих досліджень зокрема, слід водночас застерегти від необачно довірливого, «споживацького» ставлення до цих джерел. Адже в них поряд з цінними, нерідко унікальними фактами і деталями, трапляються помилки й неточності, перебільшення і замовчування, інші мимовільні або й умисні перекручення історичної дійсності, зумовлені специфікою мемуарів як джерел суто суб'єктивного походження, історичними умовами їх написання і публікації, особливостями світогляду й пам'яті мемуариста, його особистими симпатіями й антипатіями тощо.

Найбільш часто подібні неточності й перекручення трапляються у мемуарних персоналіях. Тому, щоб стати цінним надбанням біографічних досліджень, вони потребують ретельного джерелознавчого аналізу, з'ясування їх походження, мети, часу і умов їх створення, зіставлення їх змісту з даними інших джерел тощо. Стосовно мемуарів про І.Франка зазначимо, що найістотніший вплив на їхній зміст, повноту і фактичну достовірність справляли історичні умови їх написання і особливо публікації.

Найбільш близькими(аутентичними) до історичної правди були мемуари, видані ще за життя І.Франка і у перші два десятиліття після його смерті у львівських, харківських і київських газетах та журналах, а також у складі збірників «Іван Франко» (Книгоспілка, 1926), «Спомини про Івана Франка» (Львів, 1927), «За сто літ» (К, 1928) та ін. Тому саме ці публікації поклав в основу автор представленої статті, оцінюючи значення мемуарної франкіани.

Згодом панування командно-адміністративного диктату у радянських суспільних науках і видавничій справі, помножені на потворні явища політичного та ідеологічного характеру призвели до справжнього свавілля у ставленні видавців до мемуарів. Додержуючись «класового підходу», «комуністичної партійності» та інших стереотипів режиму, видавці і редактори всіх рангів ставилися до мемуарів як до постачальників « потрібного» радянським читачам матеріалу: виправляли авторські тексти, викреслювали з них «непотрібні» сторінки і навіть розділи, вписували нові, вигадані сюжети і факти, імена діючих осіб тощо.

Цього цілеспрямованого й безцеремонного свавілля редакційної практики зазнали й мемуари про І.Франка, видані в 1950-х – на початку 80-х років, зокрема і у складі трьох окремих збірників [23], незмінним упорядником яких був відомий радянський франкознавець О.І.Дей.

У передмові до першого збірника, виданого до 100-річчя І.Франка упорядник в дусі названих вище стереотипів обґрунтовує методику відбору ним 70 «найзістівніших» на його думку мемуарів і «відкинення» не гідних уваги. Серед численних спогадів, пише він, – «є й такі, що були писані відвертими або прихованими ідейними ворогами письменника – революціонера. Належачи, як правило, активним діячам антинародного буржуазно–націоналістичного табору, ці спогади викривлюють образ письменника. Одні з них (наприклад, спогади О.Барвінського) написані з прямою метою опорочити І.Франка, інші (як Д.Дорошенка, С.Шелухіна тощо) прагнуть відвернути увагу від Франка-борця і активної людини-діяча, для чого зосереджуються виключно на другорядних фактах біографії, ще інші, зокрема спогади М.Грушевського та С.Єфремова, є своєрідним маскуванню перед громадськістю. Автори їх намагаються довести, нібито вони були справжніми друзями Франка, – неначебно він високо оцінював їх дружбу і т.д., – і все це робилося для того, щоб приховати перед нащадками своє часто погане ставлення до письменника при його житті. Зрозуміло, що такі «мемуари», як тенденційні й необ'єктивні, не викликають довір'я і повинні бути відкинені». [24].

Згідно такої «методики» було «відкинено» й чимало інших дійсно найзістівніших спогадів діячів української науки і культури, гідних нашої пам'яті й пошани, зокрема членів Центральної Ради, урядовців і дипломатів Директорії УНР і ЗУНР, імена яких радянська ідеологія і пропаганда намагалася «викреслити» з історії. Саме цей комплекс спогадів у сукупності з іншими допомагає відтворити найбільш повний і гармонійний образ Франка – письменника, вченого, громадського діяча, Людини.

Натомість у цьому збірнику вперше з'явилися 23 спогади, написані у пізніші роки (далеко після смерті І.Франка), які «переживують» загальновідомі факти, містять вигадані, явно замовні

сюжети, що мали переконати читачів, нібито революціонер – демократ, великий Каменяр дуже близько «підійшов» до марксизму і навіть більшовизму. З цією метою до збірника включено, наприклад, спогади близького соратника Леніна В.Бонч-Бруєвича [5], який в дійсності навіть не зустрічався з Франком, а їхні «дружні взаємини» обмежуються лише тим, що Бонч-Бруєвич надіслав Івану Яковичу зі Швейцарії деякі видання російських соціал-демократів.

З такою ж метою у збірник потрапили спогади селян з Гуцульщини й Тернопільщини І.Блажкевич [4] і І.Василяшка [6], в яких наголошується, що мрії І.Франка про справедливий суспільний лад цілком здійснилися у радянській Україні. У цьому плані досить красномовною є назва вміщених до збірника, спогадів письменниці О.Кобилянської – «Мрії письменника здійснилися» [24, с.526-527], які вона написала у вересні 1940р. (під враженням об'єднання західноукраїнських земель з УРСР) і видала 23 квітня 1941р. в газеті «Советская Украина».

Особливо видавці мемуарів часів тоталітаризму намагалися відібрати свідчення сучасників І.Франка, які б підтверджували панівну в історіографії і літературознавстві тезу про його запеклу боротьбу проти українського «буржуазного націоналізму». Головною «мішенню» цієї боротьби був обраний М.С.Грушевський [42].

Взаємостосунки між двома духовними титанами України всіляко викривлялися, штучно очорнювалися, розглядалися лише в одному ракурсі – конфронтації. Їх ідейно-політичне протиставлення підганялося під відоме ленінське положення про дві культури в кожній національній культурі. Для підтвердження міфу про непримиренність цих двох людей широко використовувалися окремі критичні зауваження І.Франка до тих чи інших положень праць М.С.Грушевського, зокрема у книзі «Причинки до історії України – Русі», і водночас замовчувалися свідчення безперечного визнання Іваном Яковичем його величезних заслуг як історика, письменника, редактора журналів і організатора наукових установ.

Не знаходячи у мемуарах близьких сподвижників І.Франка переконливих свідчень непримиренності у його ставленні до М.Грушевського, упорядник збірника 1956р. у вступі вдався до вихоплювання із спогадів окремих висловів, або довільного коментування їх змісту.

«Буржуазний націоналіст М.Грушевський – писав він, – що був паном становища в товаристві, (НТШ-Г.С.) скидав на плечі письменника масу технічної роботи – редагування малограмотних творів і статей, коректуру і т.д., відволікаючи цим його від творчої і наукової діяльності. Як згадував О.Маковей, що теж понад рік був співредактором «Літературно-наукового вісника». «Грушевський був досить безцеремонний не тільки зі мною, але й з Франком». «Грушевський є деспот» писав у 1899 році про нього В.Стефаник. Нахабна поведінка М. Грушевського дійшла до того, що він не посоромився експлуатувати працю І.Франка, В.Гнатюка і О.Маковея, приписуючи собі їх роботу в «Етнографічному збірнику» і «Літературно-науковому віснику». [14].

Однак більшість спогадів про І.Франка, виданих раніше, не підтверджують штучно створюваний образ про бурхливу ворожнечу між ним і М.Грушевським, а засвідчують протилежне. Так, сільський священник отець О.Волянський [7] і лікар І.Куровець [34] у своїх спогадах відзначають надзвичайно товариські стосунки між І.Франком і М.Грушевським, які разом відпочивали у літню пору в живописному селі Криворівні. Це місце для літнього оздоровлення Грушевському підказав І.Франко, який сам уперше відпочивав тут із сім'єю в липні – серпні 1901р. Проживаючи у хаті селянина, народного цілителя П.Мірчука, розповідають ці мемуаристи, Франко любляв вранці ходити до ріки Черемошу ловити пстругів (форель), або ж збирати гриби. М.Грушевському дуже сподобалося відпочивати у Криворівні. Він купив тут будинок із городом і приїздив сюди кожного літа. За запрошенням Франка і Грушевського у Криворівні нерідко збиралися влітку і часто гостювали гранди української культури і науки – М. Коцюбинський, Леся Українка, О.Кобилянська, О.Олесь, Ф.Вовк, В.Гнатюк, Г.Хоткевич, В.Стефаник та ін.. Зокрема, автори спогадів розповідають й про те, що Франко разом з Грушевським ходили до сільської грецько-католицької церкви на Божу службу. Це, між іншим, спростовує поширену в радянській історіографії і деяких тенденційних мемуарах тезу про войовничий атеїзм І.Франка.

Характерно, що у збірнику 1956р. текст спогадів О.Волянського істотно скорочений за рахунок вилучення з нього фрагментів

про приятні стосунки Франка із Грушевським, а мемуари І.Куровського та інших авторів, які так само правдиво відтворюють ці стосунки, взагалі не передруковані.

Про дружні творчі й особисті стосунки двох великих українців незаперечно свідчить і той факт, зафіксований у багатьох спогадах, що саме М.Грушевський, отримавши земельну ділянку у Львові, запропонував І.Франку побудувати на ній свою нову оселю, позичивши йому для цього гроші. Грушевський навіть сам розпоряджався будівництвом, запропонував Франкові того ж архітектора, що зводив його власну віллу [46]. Проживання двох великих людей у сусідстві, звичайно, принесло багато користі для української науки і культури, дало можливість майже щоденно спілкуватися у позаробочий час, проводити редакційні вечірki у домі Грушевських, де обговорювалися теми їхніх майбутніх статей, рецензій, плани ключових публікацій у «ЛНВ», «Записках НТШ» та інших видань. Грушевський сам запрошував Франка на такі « довірочні наради», або й просто на вечерю. Вони нерідко ходили разом на каву і морозиво у Львові.

Але, з іншого боку, це сусідство, як свідчать деякі мемуаристи, зрештою через окремі побутові конфлікти проклало негативну борозну у їхніх стосунках, які дедалі погіршувалися, особливо після 1908 року, коли гігантський розум І.Франка скувала важка хвороба. У зростанні взаємної недовіри і прикрих непорозумінь між великими українцями « доливала олії» психічно хвора на той час дружина Франка Ольга, яка завжди не приязно ставилася до Грушевського і нерідко влаштовувала гучні з'ясування відносин.

Найбільш докладно ці складні взаємини між родинами Франків і Грушевських висвітлюються у спогадах Анни Франко – Ключко – доньки Івана Яковича. Вони були видані нею в еміграції в Канаді у 1956р. [53] явно не без впливу з боку радянських ідеологів, зацікавлених у компрометації «запеклого ворога українського народу», колишнього голови «контрреволюційної» Центральної Ради. Про очевидно замовний характер цих сюжетів у спогадах Анни Іванівни свідчить той факт, що вони були у тому ж році передруковані у журналі «Дніпро»[54] і у збірнику спогадів [53]. На подібні сюжети у цих і деяких інших мемуарах активно

спиралися радянські вчені – франкознавці, які побутові й деякі наукові розбіжності між Франком і Грушевським витлумачували як антагоністичні, класово-світоглядні.

Показово, що у скороченому варіанті спогадів А.Франко-Ключко, виданих у радянській Україні, цінний сюжет про Франка-батька, розглянутий вище, займає лише 1 сторінку. Проте свідчення про батьківського «ворога» Грушевського збережені майже повністю (понад 5 сторінок). Вона згадує, як приїхав до Львова у 1894 році (тобто коли авторці, народженій у 1892р. , було неповних 2 роки!) М.Грушевський, «людина чужа й невідома ще тоді на галицькій ґрунті, звернувся до тата за підтримкою. Тато ввів його в круги галицької інтелігенції, знайомив з новими і чужими обставинами, і здавалося, що вони, з'єднані щирою приязню, будуть іти вкупі, збагачуючи своєю працею, кожний в своїй ділянці, рідну культуру. Та так не було і все це мало тяжкі наслідки для дальшого життя мого тата» [54, с.90]. З наступної цитати стає зрозумілим, з якого джерела події 1894р. стали відомими двохрічній на той час Анні: «Мама, ведена внутрішньою інтуїцією..., не любила Грушевського. Вона пізнала, що під личиною ввічливості і скромності криється егоїстична хижацька натура поповича, і відчувала велику неприязнь до цієї людини. Вона застерігала тата перед ним, але тато, сам щирий і нелукавий не йняв віри маминим острогам, та ще й не раз за це на неї сердився.» [54, с.91].

«Тимчасом Грушевський, – пише вона – затвердившись на місці професора історії, добився того, що його вибрали головою Наукового Товариства ім. Шевченка. Заздрячи татовій славі і авторитету серед громадянства, він починає його затирати, відсовувати на підлегле становище... Грушевський ставився до цього безтактно, усе накидав свою волю, усе підкреслював, що тато йому підвладний, і татова горда і вільна вдача глибоко цим обурювалася і страждала. Грушевський був людиною посередньою, як професор нічого не вартий, на його лекціях присутніх було пересічно три студенти, викладав він мляво, заїкуючись, нецікаво. своїх студентів використовував на вишукування і студіювання матеріалів його «Великої історії України» [54, с.91].

Ця сувора оцінка наукового і викладацького рівня маститого професора з «пам'яті» маленької тоді дитини лише викликає хіба що посмішку і таке ж суворе запитання до тих, хто «допомагав» їй складати цю частину спогадів. Далі вона «пригадує», як батько збирався разом з Грушевським відвідати Італію: «Але радість від цієї поїздки затьмарило ставлення Грушевського до нього, і тато висловив навіть жаль, що взагалі з ним поїхав. Грушевський проявив свою дріб'язкову і скупку вдачу аж занадто. Тато мав дуже скромні кошти і мусив обмежувати свої витрати на подорож: вагон 3-го класу, скромний готель. Зате Грушевський не відмовив собі у вигодах: він їхав вагоном 2 класу, жив в дорогім готелю. Це некультурне підкреслювання маєткової різниці прикро вразило тата, і він приїхав розстроєний.» [54, с.91].

Але ці твердження спростовують мемуари самого І.Франка «Римські враження», про які йшлося вище.

Далі, пише А.Франко – Ключко, – Грушевський робив життя її батька «все більш нестерпним... Щоб остаточно вибити ґрунт з-під ніг тата, він переводить редакцію «Літ.-наук.вісника» до Києва..., а тим самим відбирає в нього останній шматок хліба.» [54, с.93-94]. «А на засіданні Товариства (НТШ – Г.С.)заявив, що І.Франка необхідно зовсім усунути від співпраці. Цей удар мов громом вразив тата... Відтоді почалася його тяжка хвороба» [54, с.94].

Чи можна з довірою віднести до цієї частини спогадів А.Франко – Ключко? Питання риторичне. З такою ж довірою можна ставитися до окремих висловлювань у спогадах сина І.Франка – Тараса, написаних спеціально до збірника 1956р. Зокрема, він «запам'ятав», що «фальшиві концепції М.Грушевського обурювали батька, він не міг спокійно читати і...поробив свої зауваги на полях книжки» [67, с.379]

Мемуари більшості сучасників І.Франка і М.Грушевського, як уже зазначалося, спростовують створені радянською ідеологічною машиною міфи про «ворожі» взаємостосунки цих двох великих корифеїв української науки і культури.

Але особливої уваги у цьому зв'язку заслуговують мемуари М.С.Грушевського, які після його смерті за багатьма замками приховувались від читачів і дослідників.

Ще за життя І.Франка М.Грушевський присвятив йому низку мемуарних нарисів в газеті «Село» (1909р.) і «Літературно-науковому віснику» (1908 і 1913 рр.) Наскільки близькими були його стосунки з І.Франком у 1904-1910рр. красномовно свідчить невиданий ще щоденник М.Грушевського за ці роки. За підрахунками І.Б.Гирича «Іван Франко-найчастіше згадувана особа» у цьому щоденнику: «Про нього йдеться в більше ніж 200 щоденних позиціях. Цей показник у кілька разів випереджає згадування всіх інших осіб, навіть родичів М.Грушевського» [9, с.40]. Його дуже непокоїла важка хвороба І.Франка, яка дедалі більше прогресувала. У тому ж щоденнику, який детально проаналізував у своєму ґрунтовному дослідженні І.Б.Гирич, М.С. Грушевський розповідає про відвідини Франка у львівській лікарні, фіксує неадекватність його думок і поведінки, численні галюцинації, висновки лікарського консіліуму, який відбувся у 1908 році [9, с.58]. Саме тому Грушевський став з недовірою відноситись до написаних у той час творів Франка, зокрема відмовився видавати поданий ним до редакції «Записок НТШ» псевдорукопис невідомої поеми А.Міцкевича, зволікав з публікацією його «Історії української літератури», обмежував подальшу роботу Івана Яковича у редакції «ЛНВ» і в дирекції «Української видавничої спілки» тощо. Але попри все це Грушевський продовжував дбати про стабільне матеріальне забезпечення Франка з бюджету НТШ та інших джерел [9, с. 58-60].

У тому ж 1908р.після довгих вагань Грушевський написав статтю про хворобу І.Франка, очевидно, щоб пояснити громадськості справжні причини зміни у його ставленні до І.Франка і зняти зайві чутки про їх відносини [10].

Проте, незважаючи на певні тертя між двома титанами української науки і культури у цей період, пов'язані з важкою хворобою І.Франка, очолюваний М.Грушевським «Літературно-науковий вісник» у вересні 1913р. вийшов з редакційною посвятою «Іванови Франкови в сороколітє його літературної діяльності в глибокім поваженню». М.Грушевський оприлюднив тут ювілейне есе «Сороклітній подвиг» [11].

Іван Франко, – писав тут Грушевський, – віддавав своєму народу «чисте золото наукової мислі, дороге каміння натхнення.. і дерево і тростину праці – навіть механічної, чорноробочої, невдяч-

ної, котрої не цурався також, не вважав для себе занадто низькою і непочесною, коли справа йшла на потреби рідного життя» [11].

Перебуваючи в 1916 році на засланні в Казані, М.Грушевський отримав сумну звістку про смерть І.Франка і відразу ж написав їй надіслав у московський журнал «Украинская жизнь» некролог, у якому високо оцінив різнобічний талант, науково-культурницьку, літературну і громадську діяльність свого «довголітнього друга». Іван Франко, писав Грушевський, це «великий поет, першорядний белетрист, навдивовижу різноплановий і талановитий вчений, видатний публіцист, єдиний за своєю невичерпністю, невпинною енергією діяч національного відродження». [12, с.14].

Особливо важливе місце серед мемуарів М.Грушевського про І.Франка займають його спогади, написані до 10-річчя з дня смерті Івана Яковича і видані у 1926р. в Науковому часописі українознавства «Україна» [13]. Він вийшов тритисячним тиражем і був цілком присвячений його пам'яті.

Красномовна назва спогадів М.Грушевського, якими відкривається часопис: « Апостолові праці», Михайло Сергійович підкреслює, що І.Франко завжди працював « з титанічною витривалістю, гарячковою запопадливістю, з правдивою різноманітністю і многосторонністю, немов передчуваючи катастрофу, що мала затьмарити його ясний інтелект, закаламутити його гостру і прозору, як криштал, думку» [13, с.4].

Багато уваги М.Грушевський приділяє питанням свого тісного багаторічного співробітництва з І.Франком, починаючи з 1894 року у НТШ і його «Записках» та ін. виданнях, у редакції «ЛНВ», дирекції «Української видавничої спілки». Він згадує й той момент, коли Франко через своє важке матеріальне становище заявив йому, що « тепер одинокє джерело прожитку для нього і його родини – се його заробіток в Науковому товаристві. І тоді ми, його прихильники, поставили пунктом честі не дати йому впасти в біду і упокоритися перед людьми, які очевидно прагнули його пониження. Франко не мусив іти до них на поклін. Навпаки, від сього часу і до смерті, він мав змогу працювати виключно для Українського Народу.» [13, с.10].

Не обходить Михайло Сергійович і тих неприсмних моментів, коли деякі з його опонентів у НТШ намагалися, згадує він,

«заграти на Франковій амбіції, уболіваючи й дивуючись, як се він, так старий заслужений діяч, «слухається Грушевського», молодшого від нього на десять літ чоловіка, та й ще, так би сказати, – загранишного зайти. Але я добре знав, що сі уболівання ніколи не робили бажаного ефекту. Франко цінив наше співробітництво, – певну витриманість і авторитет, який приносила наша участь у роботі...» [13, с.15-16].

У тих умовах 1920-х років в СРСР, коли в радянській науці малювався образ Франка – соціаліста, близького до ідей марксизму-ленінізму, М.Грушевський у своїх спогадах не міг обминути й свого бачення цього питання. « В ходячих характеристиках Франка, – писав він, – часто можна стрінати протиставлення перших стадій його діяльності і творчості, коли він мовляв, одушевлявся ідеалами інтернаціонального соціалізму, і стадій пізніших – коли він став українським націоналістом. Се не зовсім вірно. Все своє життя Франко був перейнятий змаганням до інтернаціональності і до переведення в життя соціалістичних ідеалів, але ніколи, в самих молодечих літах і так само в пізніших. він при тім не спускав з ока національних інтересів українських робітничо-селянських мас..., вважав українське національне почуття не то що гармонійним доповненням, а логічним вислідом з загальнолюдського почуття, що його поповняло» [13, с.19].

Згадує М.Грушевський й про свої дружні, особисті і творчі спілкування з І.Франком у позаробочий час: «Коли ми оселилися побіч себе, мій робочий ранок звичайно кінчався конференцією вдвох у біжучих справах. Виходячи до міста, Франко заходив до мене з результатами своєї вечірньої або всенічної праці (він працював головно вечорами і ночами, я ж лягав рано і працював ранніми ранками, перед полуднем уже кінчаючи головну працю дня). Ми обговорювали матеріал, визначали необхідні переробки й зміни, укладали плани чергової роботи, розділяли між собою кореспонденції тощо» [13, с.16].

Також цінними є мемуари про І.Франка й ряду інших видатних діячів науки і культури, які були «відкинуті» радянськими видавництвами 50-70-х років. Серед них – спогади колишнього заступника голови Центральної Ради, відомого вченого –

літературознавця, академіка С.О.Єфремова, якого сучасники називали «совістю української нації».

У своїх перших публікаціях про І.Франка (1919р.) С.Єфремов зосередився переважно на оцінці величезного внеску Івана Яковича у літературу, поезію, науку, громадсько-політичне життя України [18]. Він називає Франка «найкращим і найбільш видатним представником розумових течій і українських письменників» у галицькому житті 70-х років ХІХ ст., «справжнім художником слова» [18, с.489]. У громадському житті, писав С.Єфремов, «Франко весь час стояв тим світочем, що осяває навкруги себе шлях і показує дорогу людям...» [18, с.493].

Спогади, видані С.Єфремовим у 1928р., незадовго до його арешту у сфабрикованій ДПУ «справі», більш емоційно насичені.[21] Автор малює гармонійний, привабливий, високоморальний образ Франка як Людини. Спостережливе око Єфремова зафіксувало портрет Івана Яковича при їх першій зустрічі, «привітну посмішку» на його обличчі, «глибокі сірі розумні очі...»

«Знайомість з людиною, писав він, – не тільки не розбивала чарівного враження, що справляв письменник, а ще те враження підсилювала, збивала в один монолітний образ, бо письменник і людина в ньому не ворогували, не розходились, не йшли різно. Великий письменник, невтомний працівник, був разом і просто хорошою, сердечною, товариською людиною, і це до пошани перед діячем додавало ще втіхи особистого єднання» [21, с.165].

С.Єфремова обурювали перекручення світогляду І.Франка радянською пропагандою і її клеветами в науці, їхнє намагання наблизити його до марксизму – лєнінізму. Зокрема, у своєму «Щоденнику» 13 травня 1926р. С.Єфремов записав про заснування «офіційного Комітету для святкування 10-х роковин од смерті Франка», до якого його (Єфремова, на той час – віце-президента Всеукраїнської Академії наук!) не було «запрохано». «Але, – писав Єфремов, – я дуже радий, що мене забули. Адже офіційний Комітет, напевне, зробить спробу пошити Франка в большевики, то нехай робить це без мене» [20].

Так само можна було б проаналізувати й інші мемуари близьких сподвижників І.Франка, що заслуговують високої оцінки,

але не допускалися довгий час радянською владою до видання через їх «тенденційність й необ'єктивність» [24, с.5].

Але ж суб'єктивність, а отже «необ'єктивність» є неодмінною ознакою мемуарів як джерел суто особистого, індивідуального походження. Тому закиди на адресу мемуаристів у проявах суб'єктивності – це все одно, що «звинувачувати» воду у тому, що вона мокра. Вимоги об'єктивності в аналізі історичного минулого, в оцінках діючих у ньому осіб є цілком справедливими щодо наукової продукції. Але вони зовсім неприйнятні до мемуарів (джерел).

Реалізація таких вимог означала б вихід мемуаристів за межі того, що вони самі пережили, вистраждали і запам'ятали. Це вело б до порушення історизму, модернізації минулого, ліквідації всього того, що складає особливу цінність в мемуарах – своєрідних «документах душі».

Отже треба не «відкидати» ті чи інші мемуари (зокрема й про І.Я.Франка) через цілком неминучі суб'єктивні твердження, судження й оцінки авторів, а широко використовувати їх у дослідницькій практиці. Але ще раз варто наголосити, що неодмінною вимогою цього використання є глибокий критичний аналіз мемуарів із застосуванням широкого арсеналу джерелознавчих прийомів. З цього арсеналу джерелознавчого інструментарію автор даної статті (через обмеженість її обсягу) торкнувся лише необхідності вивчення і врахування суспільно-політичних умов написання, видання і перевидання мемуарів про І.Я.Франка, які чи не найбільше вплинули на їхній зміст, достовірність і об'єктивну цінність.

Джерела і література

1. Алчевська Х.Спомини й зустрічі(автобіографія).13 грудня 1928р.//Самі про себе. Автобіографії українських митців 1920-х років.-К, 2015, с.32, 34

2. Бандрівський К. Спомини про Франка – школяра//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956, с.81-89

3. Білецький В.Спомини про мої взаємини з д-ром Іваном Франком //Спомини про Івана Франка. – Львів, 1927, с.12-16

4. Блажкевич І.Іван Франко в с.Купчинцях//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. с.257-261

5. Бонч-Бруєвич В. Моє листування з Іваном Франком//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. с.323-358.
6. Василяшко І.Іван Франко в Чернівцях//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956, с.511-519.
6^аВозняк М. З життя і творчості Івана Франка. – К., 1955. – С.4.
7. Волянський О.Мої спомини про Івана Франка// Спомини про Івана Франка. – Львів:Бібліотека «Нового часу». Ч.7. – 1927, с. 58-81
8. Гвоздикава О.Останні дні Франка//Газета «Українські вісті». – 1 липня 1936 р.
9. Гирич І.Б.М. Грушевський і І.Франко:до історії взаємин // Укр. іст. журнал, 2006, №5, с.35-66.
10. Грушевський М.Недуга д-ра І.Франка//ЛНВ. – 1908. Кн.7. – с.405-406.
11. Грушевський М. Сороклітний подвиг//ЛНВ. – 1913. – Т.6. –с.258-259
12. Грушевський М.Светлой памяти Ивана Франко//Украинская жизнь.- 1916. – №6. – С.12-18. Передр. у перекладі укр. мовою: Грушевський М.Твори у 50 томах. – Т.3. – Львів, 2005. – С.481-485.
13. Грушевський М.С. Апостолові праці//Україна. – К, 1926, – Кн.6. – с.3-21
14. Дей О.Живий Франко//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956, с.28
15. Дольницький А.Спомини про молодого Івана Франка//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956, с.99-109.
16. Домбчевська І.Іван Франко в захисті УСС у Львові//Спогади про Івана Франка. – Львів. – 2011. – с.782-784.
17. Дорошенко Д.Останній побут Івана Франка у Києві//Літературно-науковий вісник.- 1926. – Кн.7-8. – с.282-292; Дорошенко Д.Мої спомини про давнє минуле. 1901-1914. – Вінніпег, 1949. – с.103-110.
18. Єфремов С.О. Іван Франко: Про життя його та діла. – К., 1919; Єфремов С. Історія українського письменства. – К. – Ляйпціг, 1919 (розділ про І.Франка): Передрук: К, 1995 (у розділі XII, с. 489-494).
19. Єфремов С.О.Щоденники. 1923-1929. – К., -1997.- с.374-375.
20. Єфремов С.Зі спогадів про Івана Франка//36., «Література», -К., 1928. – Кн.1, с.158-171.
21. Житецький Г. Одруження Івана Франка//Україна. – 1926. – Кн.6. – с.172-175.
22. Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956; Іван Франко у спогадах сучасників. Вид.2. – Львів, 1972; Спогади про івана Франка. – К., 1981
23. Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956, с.4-5.

24. Карманський П. Кризь темряву//Жовтень, 1955, №9, с.94
25. Кедровський В. Іван Франко в Одесі//Кедровський В. Обриси минулого. – Нью-Йорк, 1966. – с.49-52
26. Колодій М. Останні хвилини Івана Франка//Газета «Українське слово». – 30 травня 1916р.
27. Колодій М. Іван Франко в році російської інвазії//Газета «Діло». – 1 листопада 1915р.
28. Коріневич М. Спомини про Івана Франка як ученика гімназії//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956, с.90-95
29. Корінець О. Я чула як Франко читав «Мойсея»//Газета «Свобода», 11 жовтня 1956р.
30. Корінець О. Іван Франко у моїх спогадах//Краківські вісті. – 1942. №92.
31. Коссак І. Іван Франко та його брати//Україна, 1926. – Кн.6. – с.164-169
32. Кравченко У. Щирий друг і учитель//Спогади про Івана Франка. – Львів. – 2011. – с.193-199; Вона ж, Пісня і квіти для нього//Там само, – с.199-203
33. Куровець І. Іван Франко у моїх згадках//Спомини про Івана Франка. – Львів: Б-ка «Нового часу». Ч.7. – 1927, с.17-29.
34. Лозинський М. Іван Франко. – Відень, 1917.
35. Лукіянович Д. « Політично неблагонадійний»//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956, с.244-252
36. Лукич В. (Псевдо В. Левицького). Спомини про Івана Франка // Спомини про Івана Франка. – Львів, 1927, с.5-11; Перше видання//Діло, 1917, 6 січня.)
37. Лысенко О. Незабываемые встречи//Советская Украина. – 12 сентбря 1941г.
38. Людкевич С. Іван Франко і музика//Газета «Львівські вісті.» – 30 травня 1942р.
39. Могилянський М. Зі споминів про Івана Франка//Нова громада. – 1924, №24, с.8-9
40. Монджейовська-Гончарова. Спогади про Ів.Франка//Газета «Неділя». – 24 травня 1936р.
41. Мороз О. Іван Франко – гнівний викривач українського буржуазного націоналізму та клерикалізму. – Львів, 1953 та ін. подібні праці.
42. Ніковський А. Франко в Одесі в 1909р.//Життя і революція, 1926, №5, с.103-107.
43. Олесницький Є. З-перед четвертини століття//Літературно-науковий вісник, 1904. – Т. XXVII, с. 125-132.
44. Погорецький І. Франко в гімназії//Діло, 1926, №125, с.2

45^a Попович К.Спомини про Івана Франка//Спогади про Івана Франка. – Львів. – 2011. – с.185-193.

45. Різун Т. Франкова вілла на Софіївці//Молода Галичина. – 1995, 16 березня.

46. Рошкевич М.Спогади про Івана Франка//Спогади про Івана Франка. – Львів. – 2011. – с.169- 180

47. Смаль-Стоцький С.Іван Франко й Буковина//Газета «Час» (Чернівці) 1933, с.2-3

48. Смаль-Стоцький Р.Франко в Чернівцях//Газета «Діло», 15 вересня 1938р.

49. Смольський Г.У дружбі з народом//Жовтень, 1956, №6

50. Старицька – Черняхівська Л.Про Франка//Дніпро, 1965, №12, с.127-130.

51^a Спогади про Івана Франка. Вид. 2-ге, доповнене, перероблене. – Львів, 2011, с.43.

51. Студинський К.Як я став учеником Івана Франка//Спомини про Івана Франка. – Львів, 1927: Бібліотека «Нового часу», №7. – с.82-91.

52. Франко-Ключко А.Іван Франко і його родина. Спомини. – Торонто, 1956; Вона ж (скорочені перевидання): Спогади про батька // Дніпро, 1956, №6; Останній поцілунок//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956; Іван Франко і його родина//Дзвін, 1994, №2-3

53. Франко-Ключко А.Спогади про батька//Дніпро, 1956, №6.

54. Франко І.Дещо про шляхту ходачкову//Світ, 1882, с.265

55. Франко І. В поті чола. – Львів, 1890, с.IX

56. Франко І.Спомини з моїх гімназійних часів//Житє(Львів), 1912, №4

57. Франко І.Причинки до автобіографії//Неділя, 1912, №9, с.3-6

58. Франко І.В інтересі правди//Учитель(Львів). 1913, №3, с.86

59. Франко І. Моя вітцівська хата//Матеріали до української етнології. Т.XVIII. – Львів, 1918, с.1-4

60. Франко І. Отець-гуморист//Зібр. творів:У 50 т. – Т.21. – С.300.

61. Франко І. Причинки до автобіографії//Зібр. творів:У 50 т. – Т.39. – С.38.

62. Франко І.Історія моєї габілітації//Діло, 1912, №№251-252.

63. Франко І.Як це сталося//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956, с.550-552, (передрук з німецької газети).

64. Франко І.Я. Повне зібр.творів. – Т.50. – с. 114

65. Франко П.Спогади про батька. – Львів, 1937; Він же, (скорочене перевидання) Спогади про батька//Спогади про Івана Франка. Вид. 2-ге, доповнене, перероблене. – Львів, 2011, с.649-657.

66. Франко Т. Мої спогади про батька//Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956, с. 372-380

67. Чикаленко Л. Як ми з І.Франком ловили рибу//Газета «Наше життя»(Аугсбург, Німеччина), 2 червня 1947р.

68. Черемшина М. Моя автобіографія.//Черемшина М. Вибрані твори, К., -1949. – с.331.

69. Шелухін С. Українство 80-х років XIX ст.. і мої зносини з Ів.Франком//Літературно-науковий вісник, 1926. – Кн.7-8. – с.260-281.

70. Щуровський В.Іван Франко серед Українських Січових стрільців// Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1927 рік. – Львів. – 1926. – с.23-25

71. Яцків М. В редакції «Літературно-наукового вісника»// Вільна Україна, №115 від 18 травня 1941 р., – с.3.

УДК 821. 161. 2 31 Франко. 09

Тетяна Матвєєва

ПСИХОЛОГІЧНЕ «ПОГРАНИЧЧЯ» ЯК ОСОБЛИВИЙ ХАРАКТЕРОТВІРНИЙ ПРИЙОМ У РОМАНІСТИЦІ І. ФРАНКА

У статті зроблено спробу на матеріалі романістики І. Франка проаналізувати особливості художнього втілення психологічного «пограниччя»: депресивно-аналітичний синдром, який провокує галюцинаційні стани; онейричні візії невротичного походження; марення. Досліджено механізм формування, представлено прийоми «оречевлення» таких станів. Виділено філософський аспект відчуження індивіда: внутрішній дисбаланс, емоційна й соціальна самотність, екзистенційне відступництво.

Ключові слова: І. Франко, роман, характер, «пограничні» стани.

An attempt to analyze the peculiarities of embodiment of psychological «boundaries» in I. Franco's novels is made in the paper: depressive-asthenic syndrome that provokes hallucinatory state; oneiric vision of neurotic character; delirium. The mechanisms of formation, techniques of «materialization» of such conditions are studied. A philosophical aspect of individual's estrangement is marked, that is misbalance, emotional and social loneliness, existential apostasy.

Key words: I. Franko, novel, character, «boundaries».

Романістика І. Франка багата на зображення особливих станів людини. Письменника цікавили поведінкові патології, тому що через з'ясування причин їх появи можна було прогнозувати динаміку психічних реакцій у широкому емоційному спектрі від нейтральних до афектованих, буттєву перспективу того чи того характеру. Такий аспект вивчення великої епіки митця частково вже став об'єктом зацікавлення сучасних науковців (Х. Ворок, Т. Гундорова, І. Денисюк, Л. Каневська, В. Панченко, М. Ткачук, А. Швець, інші), які звернули увагу на мотив двійництва, психологічну та естетичну складову таких явищ, як божевілля, розщеплення особистості, маніакальні, галюцинаційні стани персонажів, їх онейричні візії, пояснюючи це інтересом самого письменника до психічних аномалій ще з часу його навчання у Львівському університеті й роботи в науковому семінарі доктора Ю. Охоровича; також самостережень за перебігом власної хвороби, яка почала прогресувати з 1898 року, зафіксованих у щоденнику «Історія моєї хвороби» (про це докладно написала Я. Мельник). На нашу думку, це перспективний напрям дослідження, оскільки йдеться про кардинальні зміни, яких зазнала українська романістика з часу своєї появи в середині XIX ст.: від соціально до психологічно детермінованих характерів, внутрішні процеси в яких нерідко є аномальними. Тому є сенс продовжити вивчати «Я» людини в цій площині, звертаючись уже не до окремих творів, а до їх сукупності з метою, з одного боку, поглибити, узагальнити напрацювання попередників, а з другого, дещо скоригувати їх висновки, беручи до уваги певний масив творів, зокрема, як у пропонуваній статті, велику епіку І. Франка. Хоча, звичайно, обсяг статті не дозволить реалізувати поставлене завдання вповні, однак усе-таки представить нові можливі ракурси студіювання романістики митця.

Насамперед ітиметься про механізми виникнення й розвитку руйнівних для психічного здоров'я станів, а, головне, про їх наслідки, у творах І. Франка здебільшого фатальні. Ця тенденція є наскрізною в романістиці, що пояснюємо увагою автора до тих сфер психіки, які виявляють як вроджені, так і набуті (через об'єктивні та суб'єктивні впливи) патології.

Зокрема вже в «ВоаconstriCTOR'i» (1878) письменник максимально ущільнює виклад, зосереджуючись на кількох годинах

життя головного персонажа, тим самим досягаючи ефекту абсолютної трансформації його «Я»: не екстенсивна, а інтенсивна об'ємність, оприявлена посередництвом поступового самозаглиблення Германа Гольдкремера у власну підсвідомість. Процес починається з самоконцентрації, предметом якої стає картина символічне втілення життя персонажа, потім його дедалі більше захоплюють спогади, обертаючи час назад і висвітлюючи найвагоміші життєві події, аж до занурення в «пограничний» стан напівсну-напівмарення з центром країною щастя утопією для Германа, бо в ній нема місця тому, хто проміняв духовне зростання на накопичення. Таку людину можна, вважаємо, визнати, за Е. Фроммом, «деструктивною» й розглядати як «екзистенційного відступника», тому що їй «не вдалося стати тим, ким би вона могла стати відповідно до своїх екзистенційних можливостей» [6, с. 351]. І. Франко пояснює цю суперечність як умовами життя (злидні родини, відсутність моральних запобіжників, буттєва безперспективність для тих, хто займає найнижчі шаблі соціальної драбини), так і сформованою в ранньому віці відразу до «невдах», прагненням за будь-яку ціну стати інакшим. (Символічне прочитання такого шляху нагору представлене митцем у вступі до оповідання «тюремного» циклу «До світла» описами живої та мертвої води).

Стрижнем мотиваційної сфери поведінки Гольдкремера стали пристрасті: «жадоба влади, підкорення та руйнування» [6, с. 353] (у другій редакції (1905 – 1907) монороману ця лінія виведена більш рельєфно як показ перебування персонажа серед баришівників), які з часом перетворилися на поведінковий абсолют (стосунки в родині, з конкурентами). Йдеться про нарцисизм, який «розчиняє» в собі світ. Тому й країна щастя для нього місце, якого нема, хоча персонаж уперто прагне його дістатися, бо, «страждаючи через свідомість самотності й нудьги... хоче здолати власний екзистенціальний тягар за допомогою переходу до стану екстатичного трансу, в якому він (ніби «поза собою») приходиться до єднання з собою і з природою» [6, с. 364]. Але І. Франко позбавляє Германа цього, бо єдність уже не може відновитися (епізод, коли син душить батька).

Марення Гольдкремера жаль за втраченим (у першій редакції роки, проведені з опікуном), стан, із якого він не хоче повертатися

до реальності, бо в ній відчуженість із близькими, задрість підприємців і, зрештою, самотність, причини якої в «оречевленні» вічних цінностей.

У всіх наступних романах письменник представляє різні грані внутрішнього конфлікту, наслідки якого є тим важчими (іноді незворотними), чим більше людина відчуває його тягар, адже «життя з невирішеними конфліктами спричинює спустошливу втрату сил і не тільки внаслідок самих конфліктів, але також і всіх непрямих спроб їх усунення» [8, с. 149]. Про це, зокрема, йдеться в романі «Лель і Полель» (1887), у якому художньо досліджується кінцева фаза нівеляційного процесу безнадійність, витоки якої у «відчай коли-небудь досягнути внутрішньої цілності» [8, с. 177]. І. Франко обрав як вихідний мотив двійництва, прямого, бо головними персонажами твору є близнюки, й опосередкованого, адже обидва переживають стан духовної розбалансованості. Градаційно провівши Калиновичів через сирітство, в'язницю, кохання до однієї жінки, митець вивершує кульмінаційну площину осягнення кожним із братів фатальності розриву генетичного зв'язку (докладні описи деструктивних процесів у Начковому єстві; мнемонічна функція сну Владка-дитини й нервовий напад, що його він пережив у момент самогубства брата). Письменник «прискорює» час, «ущільнює» простір, показуючи їх долання Владиславом, щоби зрештою «зупинити» час (бо Гнат уже мертвий), зробити камерною обстановку відходу в небуття (порожній будинок, замкнений кабінет), оскільки тепер це простір тих, хто повинен у ньому знаходитися, а разом пояснити психічні стани обох, послуговуючись прийомом доказу від зворотного: Начко втратив цілісність через нерозділене кохання (те, що повинно кликати до життя, вбиває), а Владко перейшов у смерть, відмовившись від почуття до Регіни (якщо любов до жінки віднімає брата, вона (любов) не повинна існувати). Так переплітаються, а насправді дисонують братерське почуття й ерос, егоїзм і милосердя, жителюбність і потяг до смерті, вивершується малюнок психічного життя особи, основним прийомом показу якого (життя) є дзеркальність, що забезпечує подвійний ракурс бачення того, що відбувається з головними персонажами, бо дозволяє одночасно

показати протилежні реакції на однакові подразники й зафіксувати момент повернення до цілісності єства. Два дзеркала (у творі близнюки) є найпростішим приладом, що «породжує безкінечність», але й «моделює безкінечний регрес» унаслідок «потьмяніння відображення через поглинання світла» [3, с. 10]. У романі цей «парадокс тотожності» [3, с. 9] представлено градацією відчуження братів, руйнування ними спільного буттєвого простору, анти-тетичністю останнього відтинку життя (для Начка занурення в хаос деструктивності, для Владка кар'єрне зростання). Обидва брати переступили межу між життям і смертю, однак у матеріальному сприйнятті дзеркального коридору переважає видимість змикання дзеркальних поверхонь, що може означати одвічність залишення між світами (бо самогубці). Так І. Франко піднімає проблемну площину цього, як і попереднього, роману, на екзистенціальний рівень пошуку самості, проте викінчує його (пошук) абсолютним негативом внутрішньою розполовиненістю, яку неможливо здолати смертю.

Митця постійно цікавить процес дезінтеграції руйнування особистості, який відбувається внаслідок дії «депресивно-афективних станів пригніченості, втрати смислу існування» [2, с. 69] і показаний у романістиці як моральне відступництво. Крім названих персонажів, стан дезадаптації переживають подружжя Ангаровичів («Для домашнього огнища», 1892), Олімпія Торська («Основи суспільності», 1893-1895), пан Субота («Великий шум», 1907). Як і в ранніх творах, переважає тенденція до негативного розв'язання індивідом смислбуттєвих питань: відповідно, самогубство як принесення себе в жертву соціальній моралі; підбурювання сина на вбивство батька; заміна реальності ілюзією. Винятком є образ Євгена Рафаловича, який знайшов перспективу в громадській роботі, проте й він не є цілісним характером, адже відмовився від особистого життя.

Для опосередкованого представлення перебігу процесу розпаду особистості митець укотре використав прийом «ущільнення» часу й «звуження» простору. Зокрема «основна» дія роману «Основи суспільності» триває дві доби, роману «Для домашнього огнища» три доби; довше в «Перехресних стежках» і «Великому

шумі», однак порівняно з, відповідно, десяти- й п'ятирічною ретроспекціями події теперішнього часу теж сприймаються концентровано. Простір так само є камерним (міські квартири Ангаровичів; Рафаловича і Стальських; мастки Торських і Субот), розширюючись тільки в кульмінаційні моменти внутрішнього напруження. Тоді капітан Ангарович блукає львівськими вулицями, щоразу опиняючись біля кладовища, марність знайти причини нищення сім'ї в натовпі або в смерті; Олімпія йде на згрище мастку в надії повернути минуле; Регіна шукає вибавлення від тягара вбивства в бистрині Клекоту; пана Суботу «поглинає» паралельний світ.

Усі психічні процеси, які переживають головні персонажі, І. Франко відтворює за допомогою прийому висхідної негативної градації: Ангарович утратив внутрішню гармонію, допустивши самогубство Анелі; Олімпія знівелювала єство замахом на вбивство; пан Субота набув характерної подвійності: зовні соціальна адаптованість, всередині патологічна соціальна нетерпимість, що й провокує психічні деформації через неможливість самореалізації.

Обсяг статті не дозволяє розгорнути ці тези, тож проаналізуємо особливості художнього втілення лише онейрично-галюцинаційних станів, що, вважаємо, набувають у персонажів ознаки мотиваційної домінанти поведінкової моделі.

Сам І. Франко в розділі «Поетична фантазія» трактату «Із секретів поетичної творчості» (1898) доводить, що «сонні візії» це химерні комбінації минулого й теперішнього, «викликані» у «верхню свідомість» подібністю переживань [5, с. 71, 76]. Також порівнює сновидіння з творчістю, оскільки вони є продуктом роботи «нижньої свідомості» сховища емоційно переробленого людиною всього побаченого, почутого нею впродовж життя. Відтак сон може вказувати в символічній формі «на небезпеки того способу життя, який веде особа» [2, с. 21], тому набуває ознак «віщого», зосереджуючи увагу на ситуації, яку можна спрогнозувати, виходячи з реалій теперішнього часу. Але зазвичай сприйняте уві сні залишається «непрочитаним», «стирається» як чуттєво обтяжуючий елемент.

Таким є сон-марення Германа Гольдкремера, який розкриває очевидне: відсутність духовного зв'язку в сім'ї не компенсується матеріальним.

Від зворотного шукає можливість відновити родинні стосунки капітан Ангарович. Золоте божество пропонувало йому діамант символ світла, неупередженості, а він загубив його й не зміг відшукати в переповненій меблями кімнаті. Через це прозорий підтекст онейросу вислухати й почути протилежну сторону залишився прихованим від Антіна, як наслідок захарашеність свідомості чужими версіями, закритість власного ества для порозуміння, врешті самотність у деформованому смертю дружини соціумі.

Сон-попередження (одночасно й мнемонічно обернений, бо сниться Владкові вдруге) присутній і в романі «Лель і Полель». Сновидіння докладно не описується, сам персонаж не перебуває в стані сну, а лише переповідає його, проте реактивна сила «побаченого» надзвичайна, бо сон «нагадує», що «будь-яка майбутня ситуація має свою драматичну передісторію, що може бути прихованою від нашої свідомості», ми ж «наближаємося до цієї ситуації, не усвідомлюючи цей шлях» [2, с. 22]. Такою стала Владкова дорога до брата, яка одночасно наближала, бо скорочувала відстань до колись спільного мешкання, й віддаляла його від Начка, тому що вже не застав його живим.

І. Франко демонструє й інший спосіб вияву підсвідомості галюцинації персонажів, які переживають стани емоційної та соціальної незапитаності, що з'являються через «відсутність інтимної прив'язаності, любовної чи шлюбної», «значущих зв'язків або почуття спільноти» й провокують «відчуття нудьги, неспокою, тривоги, порожнечі» [4, с. 33]. Таким було життя Олімпії Торської, представлене на початку роману онейричною біографічною ретроспекцією насправді існування за встановленими правилами соціуму, ігнорувати які означало бути відкинутим на маргінеси стосунків, уваги, позбавленим статусу. Сконцентрувавши час до початку основної дії, письменник скрупульозно представляє події пуанти: зустріч із отцем Нестором, замах на вбивство колишньою коханою, намагання приховати свою участь у цій справі під час слідства а в них чимало місця відводить показу психічних процесів, які «забезпечують динамічне відображення дійсності, на основі чого й відбувається психічна регуляція індивіда, його взаємин із середовищем» [2, с. 6]. Причому письменника не менше

цікавлять приховані стани, які проявляються тільки під впливом сильних емоційних подразників. У «Основах суспільності» це сомнамбулічний стан головної героїні, під час перебування в якому вона незміно йде на згарище маєтку, блукає там, «бачить» неіснуючий простір, а в ньому міфологічних і літературних персонажів, чия доля паралелізується з її власною (найбільше леді Макбет). Цей стан періодично повторюється, перетворюючись на ритуал, адже згарище асоціюється нею з помстою за понівечене життя, відібране право на вибір. Галюцинації ж виконують роль емоційного замітника реальності, адже «органи чуття втрачають свою функцію реєструвати те, що відбувається в зовнішньому світі, й реєструють лише суб'єктивні переживання типу сенсорних реакцій на предмети зовнішнього світу» [7, с. 306]. Та й сама реальність уже не сприймається адекватно через «її заміну власною особою» [7, с. 308]. Тому доречним видається зіставлення попелища й карети-катафалку фінального образу-символу роману, бо обидва є кінцевою фазою існування предметів і людини, відродження з якої неможливе. Ці символи унаочнюють спосіб існування абсурдного світу, в якому вічні цінності проголошено минуцями, відтак зображене І. Франком трактуємо як Задзеркалля паралельний світ неможливих комбінацій чуттєвих, предметних, ситуативних асоціацій.

Подібне переживає й пан Субота маргінал, незважаючи на достатньо високе суспільне становище, оскільки самотній і в соціумі (конфлікт із громадою), і в родині (відчуження доньок). І. Франко, позначивши канву життєвих перипетій персонажа, зосереджується на його внутрішніх переживаннях, особливо детально простежуючи наростання депресивного стану. Кульмінаційним у цьому процесі вважаємо епізод, коли свідомістю пана Суботи опановує видіння, символічна суть якого показати життя, що не стало буттям, перетворившись на існування. Науковці визначають галюцинації як «неправдиві сприйняття», внаслідок яких перед людиною з'являються «образи, предмети, яких нема, чуються слова, що їх ніхто не вимовляє», а, головне, «людину неможливо переконати, що галюцинаційного образу не існує» [1, с. 32, 34]. Інша реальність заміщує дійсність, ілюзія набуває

значення сушого. Персонаж бачить чорну перспективу, з якої на нього насувається чорна фіра, запряжена чорними кіньми, з ніздів яких виринається полум'я, править кіньми чорна постать, сама фіра й коні не торкаються землі. Символіка марення прозора: чорний колір абсолюту, бо поглинає всі інші кольори асоціація з викривленою площиною моральних цінностей, замінених соціальними приписами; рух фіри на персонажа наближення невідворотного, адже жінка, яка править нею, смерть; потойбічність мари фіксується її відокремленістю від матеріального, земного світу тим, що вона пересувається в повітрі, до того ж при цьому не видає жодного звуку (художньою паралеллю є описана І. Франком у збірці «Зів'яле листя» в поезії «В Перемишлі, де Сян пливе зелений...») подібна галюцинація (тільки вже десятків людей), смисл якої в застереженні від нехтування знаками долі). Психологічним поясненням виникнення видіння може бути депресивно-апатичний стан, що його переживає пан Субота через власну незапитаність. Як і Гольдкремер, він «екзистенційно загублена» людина, яка на схилі років прийшла до розуміння (хоча й не так очевидно, як його художній попередник), що життя насправді не відбулося, пройшло повз у марноті. Щоправда, такий висновок дещо дисонує зі штучним, мелодраматичним фіналом, що зменшує вагомість психологічної студії характеру, проте наявні в тексті спостереження за змінами в естві все-таки дають підстави для твердження про, в цілому, психологічну спрямованість твору.

Отже, в більшості романів І. Франка представлено «пограничні» психічні стани, посередництвом вивчення динаміки яких розкривається внутрішній світ персонажів. Це відбиває загальну тенденцію, що її можна простежити в українській романістиці 1870-х 1900-х років, антропоцентричність, реалізація якої неможлива без звернення до вивчення механізмів, які формують особистісну поведінкову модель. Аналіз же психологічного «пограниччя» дозволяє ще глибше, переконливіше розкрити особливості характеру, а через них представити життєву перспективу зображуваних осіб, скеровану в буття чи існування.

Такий напрям дослідження великої епіки нам видається перспективним, оскільки забезпечує посередництвом аналізу первин-

них (біогенетичних, характерно-темпераментних) передумов формування «Я» індивіда об'єктивність у розумінні закономірностей літературного розвитку в цілому та його окремих жанрових складових як безперервного процесу індивідуалізації моделі світу.

Джерела та література

1. Зейгарник Б. В. Психология личности : норма и патология: избранные психологические труды. 2-е изд., испр. / Б. В. Зейгарник ; под ред. М. Р. Гинзбурга ; Рос. акад. образ., Моск. психолого-соц. ин-т. М. Воронеж : Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та ; Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. 416 с. (Серия «Психологи России»).

2. Киришбаум Э. И. Психические состояния / Э. И. Киришбаум, А. И. Еремеева. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1990. с.141, [1] с.

3. Левин Ю. И. Зеркало как потенциальный семиотический объект / Ю. И. Левин // Учен. зап. Тартус. гос. ун-та. 1988. Вып. 831, т. 22 : Зеркало. Семиотика зеркальности. Труды по знаковым системам. С. 625.

4. Мовчан М. М. Самотність як феномен буття особистості : монографія / М. М. Мовчан. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. с.264 [1] с.

5. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Збір. тв.: у 50 т. Т. 31 : Літературно-критичні праці (1897-1899) / Іван Франко : [ред. кол. : Є. П. Кирилюк (гол.) та ін. ; ред. тому : Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз ; упорядкув. та комент. : Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця та ін.]. К. : Наук. думка, 1981. С. 45-120.

6. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм ; [научн. ред. : проф. П. С. Гуревич, канд. фил. наук С. Я. Левит ; пер. канд. фил. наук Э. М. Телятникова]. М. : ООО «Изд-во АСТ – ЛТД», 1998. 672 с. (Классики зарубежной психологии).

7. Фромм Э. Душа человека : сборник / Эрих Фромм ; пер. с нем. В. Закса, пер. с англ. Т. Панфиловой, Л. Чернышевой. М. : Изд-во «Транзиткнига», 2004. – 572 с. – (Philosophy).

8. Хорни К. Собрание сочинений. В 3 т. Т. 3 : Наши внутренние конфликты ; Невроз и развитие личности / Карен Хорни ; пер. с англ. М. : Изд-во «Смысл», 1997. – 694 с.

УДК 821.161.2

Ірина Побідаш

ІВАН ФРАНКО ПРО ДВОМОВНІСТЬ

У статті йдеться про позицію Івана Франка щодо двомовності на основі його публіцистичних статей, зокрема про її причини: «язикове московфільство», «мадярський патріотизм», проблеми в освіті, нестача україномовної літератури та неякісна (з помилками) вже надрукована література.

Ключові слова: І. Франко, двомовність, мова, рідна мова, література, стаття.

The article is about the Franko position of bilingualism based on its journalistic articles, in particular of the reasons that cause this bilingualism: «Russophilism language», «Magyar patriotism», Problems in education, lack Ukrainian language literature and its poor quality (with errors) of published literature. First Franko focuses on the Ukrainian infirmity about its question of mother tongue.

Key words: Franko, bilingualism, language, native language, literature, paper.

Нині, як і за часів І. Франка, ми живемо в бінарному мовному середовищі, точніше, у кварталінгвістичному середовищі. За часів Івана Франка – русинська, московська, польська, мадярська мови; за наших часів – українська та російська мови, український варіант російської, полонізми та англіцизми. Донині не подоланий суржик, донині не можемо пишатися правильністю слововживання тощо, а головне – донині не виховано в суспільстві одностайності щодо мовної політики країни. Власне, мовне питання в державі неодноразово ставало приводом для гострих дебатів, спонуканням до розбратів, механізмом відволікання громадськості від надважливих економічних питань, інструментом для політичних маніпуляцій.

Важко не погодитися з думкою М. Жулинського, що Іван Франко «в умовах поширення химерної мішанини церковщини, російщини, польщини, розведеної на галицько-руським діалекті, побачив у цьому язичії деструктивну загрозу не лише для української мови, що само собі було величезним злом, а й для національної духовності» [1]. Нам видається актуальним нині ще

раз звернутися до думок філософа, науковця, літератора, переосмислити їх та обрати стратегію на подолання двомовності в українському середовищі.

З приводу окресленого питання маємо щонайперше численні задування в розвідках вітчизняних науковців роботи І. Франка «Двоязичність і дволикість» (опубліковану автором 1905 року в Науково-літературному віснику, Т. 30, кн. 1-3, с. 231-234). У нашій статті маємо на меті узагальнити думки І. Франка, наведені в його публіцистиці, щодо питання двомовності та важливості уживання рідної мови.

Зокрема, нами було опрацьовано статті: «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» (1884), «Критичні письма о галицькій інтелігенції» (1878), «Уривок передмови до «Порадника для читачів» (1891), «Наше москвофільство» (1891), «Зміна системи» (1896), «Хто ж більший?» (1901), «Двоязичність і дволикість» (1905) та інші.

Відомою є думка І. Франка зі статті «Двоязичність і дволикість» – «в якій мові вродився і виховався, тої без скалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою» [2, с. 265]. Зміна мови, її зрада, двомовність має жахливі наслідки. І. Франко наводить за приклад двох письменників – Гоголя та Шевченка. На його думку, однією з головних причин сумнівів, роздвоєння, містицизму Гоголя (при «недосяжних вершинах артистизму») є саме відчуження від рідної мови. Натомість Шевченко мав «рівну, ясну дорогу все вгору та вгору, все на вищі, світліші височини». На думку І. Франка, люди, що змінюють рідну мову на чужинську, стають духовно паралізованими, нечуттєвими до потреб рідного народу, вимог сучасності, застрягають у безплідному минулому, розмінюють свій талант, кидають рідний край [3].

Причин, які живлять двомовність в українському товаристві, на думку І. Франка, є кілька. По-перше, «язикове москвофільство» – знак низького національного розвитку суспільства та національної немощі, «дитиняча слабкість». Не москвофіли винні у двомовності, а самі українці, «воно не є причиною нашого слабого розвою, а наслідком нашої слабості», «не москвофіли зробили нас

немічними; наша неміч робить їх сильними і впливовими серед нас» (виділення. – *І. Ф.*) [4]. Це не провина або гріх, це «загальне ліниство, безхарактерність, крутість та лизунство». Адже, як пише *І. Франко*, малоосвічена інтелігенція вірить, що «наша хлопська мова занадто проста, занадто невироблена для заспокоєння культурних потреб нації і що, значить, нам треба прилучатися до «общеруського» літературного руху, плодити й собі «общеруську» літературу» [4]. Ця манія «єдинства літературного» виробила «не любов до свого рідного язика і його літератури, але погорду, маловаження, насмішки, дивоглядні навіть в устах дикого варвара, а не то вже образованого чоловіка. Наша мова показала тим мономанам мовою хлопською, грубою, неспосібною до вищого образування. Люди, у котрих голови начинені ... нахапаними зі всіх боків обривками знання, без ніякого ладу, без ніякої системи ... – ті самі люди найголосніше реготалися над бездарністю, грубістю і простацтвом своєї рідної мови! Люди, котрі не вміли двох стрічок без блуду написати якою-не-будь живою бесідою, верещали щосили: «В адин час научим вас по-великоруски», хоч практика показала, що самі вони і за двадцять літ по-великоруськи не научилися» [5].

Про незнання «общерусів» тої «общеруської» мови зазначає *І. Франко* й у «Критичних письмах о галицькій інтелігенції. Письмо перше»: «...общеруси ... і досі не вміють по-великоруськи, не знають абсолютно ані одного з чільнішої великоруських списателів, а ... пишуть таким язиком, якого ніхто в світі не чував і котрий самі великоруси мусять переводити на великоруське» [6]. Про незнання великоруської мови сучасною Франкові інтелігенцією згадує він й у статті «Наше москвофільство» (1891): «бажаючи писати «общерускою» мовою, наші москвофіли мусили би або вивчитися, або, переконавшись, що се неможлива річ, писати народною русько-українською мовою [7].

Пише *І. Франко* й про вплив церковнослов'янської мови, непотрібний особливо у навчанні, на його думку. Зокрема, у статті «Хто ж більший?» гнівно критикує о. Петрушевича (який називав нашу рідну мову «чудовищній украино-русский язик») за погорду до своєї рідної мови [8].

По-друге, вказує І. Франко й на «мадярський патріотизм», який полягає у вишукуванні користі і вигід для себе, утриманні простої людини подалі від просвіти та науки, читанні тільки мадярських газет, навчанні дітей по-мадярськи говорити тощо. Майже вся інтелігенція, як пише автор статті «Зміна системи», «наскрізь змадяршена, встидається руської мови, цурається рідного люду. Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але рівночасно zdeградувала їх морально, поробила їх сибаритами, підляками, лизунами, прислужниками панськими, загасила в їх душах всяке ідеальне змагання, всяке етичне почуття» [9].

По-третє, причину двомовності вбачає І. Франко в незадовільному стані освіти. Зокрема пише про малу кількість годин руської мови та літератури в освітніх закладах, зауважує, що програми та методи викладання нерідко призводять до відрази серед молоді до рідної мови та літератури [5]. Водночас не вистачає книг, підручників, наукової та методичної літератури тощо рідною мовою, зокрема у бібліотеках, зокрема в шкільних, зокрема в провінціях, на периферії. А у тих, що є, зокрема часописах, трапляються численні помилки, що чинять ще більший хаос, безсистемність та плутанину [5].

На думку І. Франка, є кілька шляхів подолання такої мовної ситуації. По-перше, «терпливість, вирозумілість на людські слабості і невтомима праця над підношенням загального рівня просвіти не тільки серед «темних» мас, але й серед ігнорантної та гордої на свою ігноранцію нашої інтелігенції» [4]. По-друге, повага до себе і сила духу. По-третє, середня освіта має більше акцентувати на рідній мові (народній та літературній) та рідній літературі [5].

Варто зауважити, що бажання утвердити однозначні позиції української мови («Ми переконані, що жива література може бути тільки дзеркалом живої суспільності, себто й її мови, і що на ґрунті суспільності русько-української живою може бути тільки русько-українська література» [7]) не означає неповагу до інших мов І. Франком. Уже йшлося у статті про його зауваги щодо правильності говоріння й майстерності володіння російською мовою тими, хто нею спілкується. Додамо до сказаного цитату І. Франка: «Ми завше напірали й будемо напірати на те, щоби русини загалом, а

особливо москвофіли, знайомилися з її [російськими. – *І. П.*] передовими представителями. Що з сього виходила би й далі користь ... ми аж надто переконані» [7]. Публіцист розуміє тісний економічний, культурний, географічний зв'язок з країнами-сусідами [9].

І. Франко вважає, що національний розвій та просвіта – справа інтернаціональна, адже без «призбирання певного засобу інтернаціонального знання, теоретичного й прикладного, вироблювання певного круга привичок, поглядів та установ, що характеризують всякого освіченого чоловіка і взагалі вступ нашого народу в той круг міжнародної праці фізичної й духової, що відбувається через обопільну обміну всяких здобутків і в'яже ті народи немов ув одну тісно зорганізовану спілку» не можливим є належність нашого народу до освіченого та культурного. І. Франко вважає введення нашого народу в спілку освічених народів «конечною метою всякої праці нашої інтелігенції, і тільки на сій дорозі ми бачимо можливість нашого національного розвою» [7]. У передмові до «Порадника для читачів» (1891) він пише, що допоки наша освіта та література не стануть наскрізно інтернаціональними за змістом і методом, до тих пір не буде й національної освіти й літератури; допоки українська інтелігенція не набереється світових наукових та естетичних думок, допоти не стане національною, а «буде карикатурою або невдачною копією раз польської, то знов угорської або російської інтелігенції» [10].

Він переконаний, що українська мова рівноправна з усіма іншими мовами, що національна література можлива лише за умови її національної форми – рідної мови [7]. «Шукаючи ідеалу чисто людського, – пише І. Франко, – будьмо певні, що тим, власне, будемо змагати й до ідеалу національного, бо ж поза ідеалом чисто людським ніякого ідеалу взагалі нема» [7]. Бо саме в рідній мові, в «цій дивно органічній системі звуків» лежить, на його думку, таємна сила людської природи.

Отже, розуміючи зв'язки української мови з сусідніми географічно мовами, акцентуючи на потребі інтернаціонального розвитку, І. Франко переконаний у важливості функціонування української мови в духовній та матеріальній сферах життя

українців і тільки її вважає рідною для українців. Викриваючи причини двомовності серед українців: «язикове москвофільство», «мадярський патріотизм», проблеми в освіті, нестача україномовної літератури та неякісна (з помилками) вже надрукована література, І. Франко акцентує увагу щонайперше на безхарактерності самих українців щодо питання рідної мови.

Джерела та література:

1. Жулинський М. Двомовність? Ні – загроза дволикості / М. Жулинський // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – № 1. – С. 6.
2. Франко І. Я. Двоязычність і дволикість / Мозаїка [Текст] : Із творів, що не ввійшли до збір. тв. у 50-ти томах / упорядн. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 265
3. Франко І. Двоязычність і дволикість // Публіцистика. – <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1905/Dvojazychnist.html>
4. Франко І. Зміна системи // Публіцистика. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1896/ZminaSystemy.html>
5. Франко І. «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» // Публіцистика. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1884/KonechnistReformy/2.html>
6. Франко І. Критичних письмах о галицькій інтелігенції // Публіцистика. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1878/KrytychniPysma/1.html>
7. Франко І. Наше москвофільство // Публіцистика. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1891/NasheMoskvofilstvo.html>
8. Франко І. Хто ж більший? // Публіцистика. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1901/XtoZhBilshyj.html>
9. Франко І. Зміна системи // Публіцистика. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1896/ZminaSystemy.html>
10. Франко І. «Уривок передмови до “Порадника для читачів,» // Публіцистика. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1891/UryvokPeredmovyDoPoradnyka.html>

УДК 821.161.2Франко:94(477)

Ніна Крилова
Ірина Лаврова

РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ПРАЦЬ ІВАНА ФРАНКА У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Показано погляди Івана Франка на окремі питання історії України. Проаналізовано науковий та творчий доробок митця: конкретно-історична праця, суспільно-політична твір, критична стаття, перекладна література, поезія. Доведено необхідність використання його праць в навчальному процесі вищої школи. Виявлено, що однією з основних ідей творчості вченого є ідея єдності українського народу.

Ключові слова: Іван Франко, історія, народ, Україна.

Ivan Franko's views on certain questions of history of Ukraine are shown in this article. Different types of writer's works were analyzed: historical, socio-political work, critical article, translated literature, poetry. The necessity of the use of his work in the educational process of higher education is proved. It is revealed that one of the main ideas of this creative scientist is an idea of the unity of the Ukrainian people.

Keywords: Ivan Franko, history, nation, Ukraine.

Іван Франко широко відомий, перш за все, своєю літературною та громадсько-політичною діяльністю, але творча спадщина митця є набагато ширшою. Він був поетом, прозаїком, драматургом, критиком і дослідником літератури, істориком, філософом, мовознавцем, економістом, мистецтвознавцем, політичним діячем, пропагандистом передових ідей.

З нагоди святкування 160-річного ювілею від дня народження Великого Каменяря до творчого доробку вченого звертаються представники різних галузей гуманітарного знання, наново вивчають і переоцінюють його твори. В комплексі заходів з ушанування пам'яті Івана Франка вельми важливим стає вивчення, розуміння та пояснення його спадщини в освітній та виховній царині. Особливої актуальності набуває читання та опрацювання історичних і політологічних творів українського патріота у справі формування національної свідомості української молоді.

Проте історична спадщина Івана Франка, на відміну від літературно-драматургічної, не є широко відомою для громадськості, тому одним з важливіших завдань для викладача історії стає ознайомлення студентства з ключовими працями Івана Франка з історії України та популяризація найважливіших ідей митця.

Це завдання є тим більше важливим, що історичні праці вченого, як правило, не належать до переліку літератури, рекомендованої студентам неісторичних вищих навчальних закладів, як викладачами, так і авторами підручників з вітчизняної історії.

Враховуючи слабку обізнаність студентства з історичними працями І.Франка, вважаємо за важливе ознайомити молодь з творчим доробком вченого в сфері вивчення історії нашої держави. Тому в роботі поставлено за мету показати можливості використання історичних праць І.Франка в навчальному процесі ВНЗ. Задля реалізації цієї мети були розв'язані такі завдання: виділити низку праць вченого з історії України, які можна порекомендувати студентам для вивчення, окреслити коло історичних питань, розкритих автором у творах історичного характеру, з'ясувати основні ідеї митця.

Історична спадщина І.Франка вже вивчалася й осмислювалася дослідниками його творчості і в радянські часи (Гуржій О. І., Возняк М.С., Кравець М.М. [1]), і в сучасний період (Гомотюк О., Мохнатюк І.О., Світленко С.І. [2] та ін.). У працях істориків розглядаються погляди вченого на важливі питання української історії, але проблема вивчення історичних праць вченого в навчальному процесі вищих навчальних закладів залишається нерозв'язаною.

І.Франко написав більше ста праць, присвячених історії України. Вчений жив у часи, коли Україна була поділена між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. Оскільки культурно-просвітницька діяльність національно свідомих українців Наддніпрянської України обмежувалася Емським указом 1876 р., центр національно-культурного відродження перемістився на західноукраїнські землі, в Галичину, яка входила до складу конституційної Австро-Угорської монархії і де існували вільніші умови для громадсько-політичної діяльності українців. Саме в Галичині, яка наприкінці ХІХ ст. перетворилася на «Український П'ємонт», жив і діяв І.Франко.

Не будучи дипломованим істориком, І.Франко був ґрунтовно обізнаний в питаннях української історії, ретельно вивчав історичні джерела та надавав великого значення фактам: «кожний факт – це здобуток неозначеного числа інших фактів» [3, с. 177]. На основі вивчення широкого кола історичних джерел вчений написав серію праць, присвячених історії України.

Огляд історії України з найдавніших часів до XIX ст. містить праця І.Франка «Причинки до історії України-Руси». В першій частині цієї праці під назвою «Повний образ історії України-Руси. Критичні уваги до історичних праць проф. М. Грушевського» автор подає наукову критику «Історії України Руси», «Ілюстрованій історії України» та іншим працям М.Грушевського. Спираючись на праці візантійських хроністів Йордана і Прокопія Кесарійського, давньоруські літописи, польські та інші історичні джерела, І.Франко критично оцінює окремі відомості та характеристики, подані М.Грушевським в його творах. Кожен факт, кожна критичну замітку автор неодмінно підтверджує посиланням на відповідні історичні джерела, які вивчає скрупульозно та прискіпливо.

Ретельний історичний та літературний аналіз праць М.Грушевського та суворі, інколи навіть жорсткі судження та висновки І.Франка супроводжується глибокою пошаною до українського історика, працю якого автор вважає «колосальною», а своє критичне обговорення її змісту пояснює бажанням «причинитися до спопуляризованія великої та патріотичної праці проф. Грушевського» [4, с. 5].

Сам І.Франко в своїй праці демонструє глибоке знання історії та традицій українського народу, однак історіографічний характер цієї праці робить незручним її повне вивчення в навчальному процесі, проте можна використовувати окремі уривки твору.

Друга частина праці під назвою «Скити й Скитія. Історичні оповідання Геродота» є більш придатною для вивчення у вищій школі. Вона є зразком перекладної літератури і представляє собою зроблений І.Франком переклад історичних оповідань грецького історика Геродота про скіфів – їх походження, територію розселення, побут, вірування, культу, воєнні звичаї. Ця дуже важлива праця Геродота, де він найповніше описав життя скіфів, завдяки

перекладу І.Франка, в якості історичного джерела може послугувати додатковим матеріалом для вивчення давньої історії України.

Далі І.Франко досить докладно подає свідoctва болгарських і візантійських авторів про життя різних кочовиків – скіфів, сарматів, хозар та печенігів, оповідання про їх вірування, взаємовідносини і війни. Свідчення, подані та переказані І. Франком, є цікавими, захоплюючими, інколи навіть вражаючими. Вони можуть бути прекрасною ілюстрацією до вивчення життя, побуту і традицій кочових народів, які проживали на теренах України у VII ст. до н.е. – XI ст. н.е. Але для зручнішого опрацювання цих відомостей доречно зробити вибірку уривків з цих історичних документів.

Отже, праці І.Франка науково-критичного та перекладного характеру можна використовувати в навчальному процесі частково, їх вивченню має передувати попередня підготовча робота викладача з виділення тих частин джерел, які будуть запропоновані студентам для опрацювання.

Іще одним різновидом історичних праць І.Франка є поетичні і прозові твори письменника, в яких він відобразив окремі події та процеси української історії. Зокрема, історичні події княжої доби подані І.Франком у нарисі «Студії над найдавнішим «Київським літописом»». Представляє інтерес вірш І.Франка «Смерть Олега» [5, с. 9-10], де автор переповідає легенду про загибель київського князя Олега, яку розповів Нестор Літописець у «Повісті минулих літ». Цей сюжет вже став широко відомий завдяки знайомій баладі Олександра Пушкіна «Пісня про віщого Олега», яку сьогодні вивчають у школі на уроках зарубіжної літератури. Тим більше можна порекомендувати вивчення поезій І.Франка на заняттях з історії Київської Русі, оскільки використання літературно-художніх творів у пізнанні історичного минулого впливає на почуття студентів, допомагає через інтерес умотивувати вивчення теми, викликати дискусію.

В «Студіях» автор також розповідає про інші події княжої доби. Так, в поезії «Заснування Переяслава» він описує славетні подвиги князя Володимира, його героїчні походи на печенігів, перемоги над кочовиками [5, с. 10-13]. Ці та інші твори, написані І.Франком в результаті літературно-художнього осмислення минулого, можна рекомендувати до вивчення, оскільки поетизація

та героїзація давньоруської історії сприяє емоційному сприйняттю та кращому засвоєнню матеріалу, що вивчається.

Українська історія XVI-XIX ст. постає в суспільно-політичній праці І.Франка «Ukrainainredienta», яка є відповіддю на однойменну працю члена Русько-Української радикальної партії Юліана Бачинського. В цій праці І.Франко розглядає історичні процеси через призму ідеї формування національної і політичної свідомості українського народу. Національні процеси автор поділяє на періоди.

«Добою найтяжчого ярма, найгіршого заневолення українського народу» називає І.Франко період від Люблінської унії до середини XVII ст., час «продукування шляхетського пишноцвіту на основі мужицького поневолення». Але якраз саме в цей період, вважає автор, пробуджується національне почуття українців і перша «свідомість національних інтересів», відмінних від польських інтересів. І в економічному розвитку цього періоду І.Франко бачить прогрес: «Україна – правда, під шляхетською нагайкою, – починала тоді входити на шлях західноєвропейської цивілізації...» [3, с. 164-165].

В наступний період (середина XVII – кінець XVIII ст.) українці спочатку перемогли «польські гегемонійні замах», але в них не вистачило сили для боротьби з московськими замахами. Тому у XVIII ст. вільне козацтво поступово послаблюється, національна і політична свідомість народних мас падає, а українська інтелігенція асимілюється з московською [3, с. 164-166]. До того ж в економічній сфері московська «плеть», на думку І.Франка, гнала українську націю на шлях застою, а не до цивілізації.

Також негативно оцінюється автором період з кінця XVIII ст. до 1848 р., оскільки Австрія, до якої увійшли західноукраїнські землі, «не поліпшила політичного стану нашого народу, не дала йому ані однієї такої свободи, якої б він не мав за часів Польщі...» і до того ж в економічній сфері «систематично душила і руйнувала в Галичині початки промислу і фабрик» [3, с. 167]. Тому українці тоді не зробили жодного кроку в напрямку цивілізації.

Нарешті, І.Франко виділяє переламний, перехідний момент – це рік 1848-й, рік скасування панщини та надання політичних свобод, який став початком відродження свідомості народу і піднесення духовного життя української інтелігенції. Саме з 1848 року починається нова доба на західноукраїнських землях, доба

відродження, коли інтелігенція концентрує увагу на потребах простого народу, його соціально-економічному та духовному стані, на його просвіті та громадянських правах. І тут автор наголошує, що сильний вплив на галицьку інтелігенцію здійснили «оживляючі ідеї» наддніпрянських українців – спочатку твори І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Максимовича, пізніше – ідеї Кирило-Мефодіївського товариства, твори Т.Шевченка і П.Куліша, а в 70-80-і рр. XIX ст. – праці М.Драгоманова, «свідомого європейця і не менш свідомого українця» [3, с. 168-174]. Без цього впливу наддніпрянських українців відродження на західноукраїнських землях, на думку І.Франка, розвивалося б слабо і повільно. Зауважимо, що цю ідею корисного взаємовпливу та взаємодії східних і західних українців досить часто висловлює в своїх працях І.Франко.

Характеризуючи працю Ю.Бачинського «Ukrainairredenta», І.Франко критично оцінює неточності, подані автором щодо економічного стану України, проте вважає його працю фактом політичного життя та проявом «національної свідомості української» [3, с. 178-179]. У зв'язку з цим І.Франко називає конкурентні галузі господарства, розвинені в Україні у XIX ст. завдяки українському ґрунту і клімату: цукроварство, шовководство, добування кам'яного вугілля, рибні промисли, розведення тонкорунних овець, суконництво. Свідчення, подані І.Франком, дозволяють використовувати його працю також як історичне джерело з вивчення суспільно-політичного та економічного розвитку України XIX ст.

Оскільки І.Франко жив і діяв на західноукраїнських землях, багато історичних творів він присвятив історії та культурі Галичини: «Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині», «Із історії «москвофільського» письменства в Галичині», «Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку» та ін.

В конкретно-історичній праці «Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині» автор досить докладно розповідає про життя селян та інших верств населення, їх повинності, про походження та історію панщини в Галичині спочатку під владою Польщі, потім у складі Австрії. Він також розповідає про потужні та всеосяжні національні процеси в Галичині – ополячення й онімечення, в результаті яких у 30-і рр. XIX ст. здавалося вже, що «в Галичині

нема ніякої Русі, що тут тільки один «народ» – польський, гноблений німцями» [6, с. 220]. З великою пошаною розповідає І.Франко про освітні реформи австрійських монархів Марії Терезії та її сина Йосифа II, завдяки яким було дозволено викладання рідною мовою у навчальних закладах, і навіть у вищій школі.

Початок «народного пробудження» – перші спроби «рятунку і піддвигнення руської народності» І.Франко відносить до діяльності Івана Могильницького та інших священників, до вивчення мови, фольклору та історії народу «першими борцями народної свідомості». Високо оцінює І.Франко керівника «Руської трійці» Маркіяна Шашкевича, якого називає «батьком нового, народного галицько-руського письменства» [6, с. 225-228].

Виділяючи ключові дати в українській історії, І.Франко такою рубіжною датою називає 1848 рік, коли для селян відбулося «знесення панщини», а «для освічених русинів було надання конституції і свободи друку». З цієї дати розпочався «широкий розмах в усіх напрямках народного життя» – утворення і діяльність Головної руської ради, вихід першої україномовної газети «Зоря галицька», перший слов'янський з'їзд у Празі, запровадження вивчення української мови в народних школах і гімназіях, утворення кафедри української мови при Львівському університеті [6, с. 234-239]. Про ці та інші події натхненно оповідає І.Франко.

Завдяки художньо-літературному таланту вченого ця дійсно наукова конкретно-історична праця, яка спирається на багато історичних джерел та містить багато історичних фактів, читається легко, цікаво, ніби художній твір. Її неодмінно слід використовувати для вивчення української історії XVIII-XIX ст., особливо для розуміння змісту та історії панщини не лише в Галичині, а й на інших українських землях.

Розглянувши лише невелику частину творчої спадщини І.Франка в сфері вивчення історії України, можна зробити такі висновки. Історичні погляди І.Франка були висловлені в різних за видами працях: конкретно-історична наукова праця, суспільно-політичний твір, критична стаття, історичний портрет, перекладна література, поезія, проза. Вони мають різні інформативні можливості, проте будь-яку працю вченого (в повному обсязі або

уривок) можна використовувати для вивчення питань української історії у вищих навчальних закладах.

Життя і творчість І.Франка були пов'язані з Галичиною, тому до історії та культури саме цього регіону вчений досить часто звертався в своїх працях. Проте автор також часто характеризував явища загальноукраїнського характеру. В багатьох творах – і художньо-літературних, і суспільно-політичних, і конкретно-історичних – вчений наголошував на єдності українців: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. ... Ми повинні всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним, хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почувати себе справді, практично частиною його» [7, с. 580].

Ця ідея єдності східних і західних українців є однією з основних в науковій і творчій діяльності І.Франка. Тому саме сьогодні в умовах воєнного конфлікту, коли антиукраїнські сили досить успішно на українському ґрунті використовують гасло «розділяй і володарюй», нам потрібні, як ніколи, об'єднавчі слова галичанина Івана Франка задля формування національної загальноукраїнської свідомості нашої молоді. І завдання поширення цієї об'єднавчої ідеї має бути покладене, в першу чергу, на освітян. Задля успішної реалізації цього завдання необхідне подальше опанування творчого доробку І.Франка та популяризація його творів серед української молоді.

Джерела та література:

1. Кравець М.М. Іван Франко – історик України / М.М. Кравець. – Львів, 1971. – 203 с.; Гуржій О. І. Іван Франко як історик селянства України / О.І. Гуржій // І. Я. Франко як історик. – К. : Видавництво АН УРСР, 1956. – С. 34-50; Возняк М.С. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка / М.С. Возняк. – К., 1958. – 403 с.

2. Гомотюк О. Україна і українство як об'єкт наукових студій Івана Франка / Оксана Гомотюк // Мандрівець. – 2010. – № 5. – С. 19-24;

Мохнатюк І.О. Українська історія в творчій спадщині Івана Франка. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / І.О. Мохнатюк. – К., 2007. – 13 с., Світленко С.І. Україна в історіософській концепції Івана Франка / С.І. Світленко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України, 2007. – Вип. 13. – С. 92-99.

3. Франко І. *Ukrainairredenta* / Іван Франко // Будівничий української державності: хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 164-182.

4. Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша / Іван Франко. – Львів : Из друкарні Івана Айхельбергера, 1912. – 196 с.

5. Світанок вітчизни. Українська література кінця XIX – початка XX ст.: Навчальний посібник / Упорядник А.А. Чічановський. – К. : Грамота, 2005. – 512 с.

6. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : У 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 47. – С. 107-122.

7. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді / Іван Франко // Будівничий української державності: хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 576-584.

УДК 398(477)(092)

Валентина Гончарук

ЗБИРАЦЬКО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ З ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ І. ФРАНКА

У статті розповідається про активну збирацько-дослідницьку діяльність І. Франка у галузі фольклористики та етнографії, а також у дослідженні теоретико-методологічних аспектів народознавства. Вчений радив записувати насамперед прозові твори, оскільки вони найменш вивчені, а також і інші жанри фольклору та етнографічні відомості, які є важливим матеріалом для вивчення психології, світогляду та культури українців.

Ключові слова: Іван Франко, фольклор, етнографія, українська культура, збирацько-дослідницька діяльність.

The author of the article told us about great poet, scientist and public leader Ivan Franko. His actual civil vocation he saw in active collective and research work on folklore and ethnography as well as studying theoretical and methodological aspects of ethnology. The scientist advised to write down prose compositions because they always are not enough analyzed, as well as other genres of folklore and ethnographic information because all that is very important material for studying psychology, philosophy and culture of Ukrainian people.

Keywords: *Ivan Franko, folklore, ethnography, Ukrainian culture, collective and research activities.*

У вступі зазначимо, що Іван Франко (1856–1916) увійшов до історії української літератури як геніальний поет, який залишив нащадкам коштовні перлини громадянської («Гімн», «Каменярі», «Товаришам із тюрми», «На суді», «Вільні сонети» із збірки «З вершин і низин» 1887), філософської й інтимної лірики (збірки «Зів'яле листя», 1886; «Мій Ізмарагд», 1897; «Із днів журби», 1900), та як видатний прозаїк, який у оповіданнях «бориславського циклу» і циклу «галицьких образків» правдиво показав життя робітників і селян на західноукраїнських землях. Література збагатилася поемами «Панські жарти» (1887), «Смерть Каїна» (1889), «Похорон» (1899), «Іван Вишенський» (1900), де І. Франко висловив ідею високого покликання людської особистості, її обов'язку перед своєю нацією, поемою «Мойсей» (1905), де на основі біблійного сюжету показав конфлікт вождя з народом, гостро засудив зраду національних інтересів і проголосив ідею служіння рідному народові.

Крім того, І. Франко відомий як драматург, учений, етнограф, фольклорист, історик, філософ, соціолог, економіст, журналіст, перекладач, громадсько-політичний діяч. Своєю творчістю й багатогранною літературною та громадською діяльністю він створив цілу епоху в історії української літератури та культури.

Власне громадянське покликання великий Каменяр вбачав і в активній збирацько-дослідницькій діяльності з фольклору та етнографії, а також у дослідженні теоретико-методологічних аспектів «науки про народ» (народознавства).

Фольклором, особливо українською народною піснею, видатний поет захопився ще з дитинства і проніс це захоплення крізь усе подальше життя. Після смерті матері (1872 р.) І. Франко не

розлучався з книжками, наполегливо працював, багато енергії віддав збиранню усної народної творчості. Під час літніх канікул 1874 року він здійснив експедиційну подорож рідним краєм, під час якої зафіксував значну кількість пісень, коломийок, оповідань, а ще, крім того, побачив справжню картину тяжкого життя селянства Галичини. Все записане та побачене згодом лягло в основу його багатьох творів.

Творчий доробок І. Франка, написаний українською, німецькою, польською, російською, болгарською мовами, за приблизними оцінками налічує кілька тисяч творів загальним обсягом понад 100 томів. Усього за життя Франка окремими книгами з'явилося понад 220 видань, у т. ч. більше ніж 60 збірок його оригінальних і перекладних творів різних жанрів. Лише частина спадщини великого українського письменника опублікована в 50 томах. У них знаходимо ґрунтовні розвідки, статті, дописи, повідомлення та дослідження в царині усної народної творчості. За підрахунками академіка М. Возняка праці І. Франка з народознавчої тематики складають не менше третини всієї його спадщини.

Означена вище проблема видається нам *актуальною* з огляду на необхідність подальшого дослідження творчого доробку справжнього українця, титана праці Івана Франка та широкого залучення молоді до пошуково-експедиційної діяльності з фольклору й етнографії в наш час.

Проблему діяльності І. Франка в організації та роботі фольклористичних і етнографічних товариств, наукових періодичних видань висвітлювали Г. Вервес, М. Возняк, Р. Кирчів, М. Ломова, М. Малярчук, М. Матвійчук, М. Нечиталюк, Т. Пачовський, Т. Руда, В. Юзвенко та ін. Та слід сказати, що ґрунтовне дослідження внеску діяча в історію української фольклористики здійснив О. Дей. Учений, стверджуючи, що І. Франко як фольклорист доклав чимало зусиль до відтворення тогочасного фольклорного процесу, зазначив: «Усе життя працював у царині дослідження усної народної творчості, видав етнографічні збірники, досліджував творчість Осипа Бодяньського, П. Білецького-Носенка, як митців, що стали першовідкривачами у жанрі української літературної казки, студіював разом з В. Гнатюком особливості народних казок, створював казки сам» [2, с. 17].

О. Дей підкреслив вагомий внесок І. Франка й у збирацько-дослідницьку справу, відзначив, що найбільші його монографії «Студії над українськими народними піснями» та виданий у 1905–1910 роках тритомник «Галицько-руські приповідки» в основному базуються на зібраній на Прикарпатті усній народній творчості [4].

Завдання статті – розкрити досягнення І. Франка у збирацько-дослідницькій діяльності з фольклору й етнографії на основі вивчення та узагальнення відомостей про нього як активного збирача і дослідника усної народної творчості, етнографічних матеріалів.

У 1899 р. І. Франко завдяки підтримці М. Грушевського став дійсним, а в 1904 р. – почесним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, що дозволило йому відійти від активної політичної діяльності і присвятити себе літературній і науковій праці. Вчений очолював філологічну секцію (1898–1901; 1903–1912) й етнографічну комісію НТШ (1898–1900; 1908–1910); був співредактором журналу «Літературно-науковий вісник» (1898–1907) спільно з М. Грушевським та В. Гнатюком.

І. Франко наполегливо працював над вивченням, збиранням і виданням народнопоетичної творчості. У багатьох своїх етнографічних працях він підкреслював, що основною рушійною силою розвитку суспільства є народ, його діяльність і творчість є єдиним могутнім джерелом його власних художніх творів. Франко написав такі ґрунтовні праці з української фольклористики, як «Жіноча неволя в руських піснях народних», «Студії над українськими народними піснями» та ін.

Плідна праця І. Франка і В. Гнатюка від 1894 р. розширила межі пошукової роботи з фольклору й етнографії та спрямувала їхню діяльність у «Літературно-науковому віснику», у журналі «Жите і Слово». М. Яценко зазначив: «Завдяки провідній ролі І. Франка й В. Гнатюка «Літературно-науковий вісник» у його перший період відігравав значну роль у суспільному, зокрема національно-культурному і літературному житті не тільки Галичини, а й усієї України» [9, с. 62].

Дослідниця Г. Сабат робить акцент на «суголосності теоретичних міркувань І. Франка та В. Гнатюка про казку» [7, с. 39].

Принципова своєрідність позицій І. Франка як творця казки чітко виражена в казкознавчій теорії письменника. Передмови

казкаря-практика, його статті, рецензії містять роздуми про окремі казкознавчі проблеми. І. Франко як вдумливий і глибокий теоретик у галузі фольклористики та етнографії був добре обізнаний з національною та зарубіжною методологією дослідження усної народної творчості, цікавився роботами зарубіжних фольклористів. Зокрема, у 12 числі журналу «Зоря» за 1883 р. була вміщена розлога рецензія І. Франка на перший том збірки віденського славіста Фрідріха Крауса «Sagen und Marchender Siidslawen» («Перекази і казки південних слов'ян»). І. Франко заперечував думку Крауса про те, що пратексти казок первісних авторів у незмінному вигляді передаються із покоління в покоління, і висловив упевненість, що фольклорні твори, переходячи з уст в уста, змінюються, доповнюються, стають об'ємнішими, удосконалюються за формою, отже, перебувають у стані постійної модифікації – нерідко з однієї матриці розростаються у грона варіантів.

Прагнучи ознайомити українську науку з теоретичними досягненнями зарубіжних учених у дослідженні казки, І. Франко разом із А. Кримським здійснив переклад праці відомого англійського фольклориста В. Клоустона «Народні казки та вигадки, їх мандрівки і перекази». Переклад був опублікований у Львові в 1896 р. У той період (1895 р.) письменник відредагував і упорядкував «Галицькі народні казки» Осипа Роздольського й написав передмову до цього збірника, який видало Наукове товариство імені Шевченка.

Використовуючи вже існуючі надбання фольклористики, І. Франко розробив наукову класифікацію народної творчості за жанрами, виокремивши казку, легенду, новелу, фацецію (анекдот), оповідання, байки звірячі, притчі та апологи. М. Грушевський у поясненні до статті «Казка» зазначав: «Систематизуючи збірку Роздольського, Франко начеркнув таку класифікацію прозової традиції, котра потім, в головних рисах, лягла основою всієї дальшої систематики матеріалу...» [1, с. 330].

Під впливом Драгоманова і Дашкевича І. Франко «зайнявся новітнім порівняльним літературознавством і фольклором, з запалом читав твори Бенфея, Лібрехта» [8, с. 82], писав рецензії, відгуки. Учений, вважаючи збір і вивчення фольклору вагомим

внеском у духовну самоідентифікацію народу за нових умов політичного й культурного розвитку України, радив дослідникам усної народної творчості записувати насамперед прозові твори, оскільки вони найменш вивчені.

Іван Франко написав понад 40 етнографічних розвідок, ряд рецензій і відзивів на етнографічні роботи українських, російських, польських, чеських учених. Основними працями вченого у цій галузі є його кореспонденція про життя і побут дрогобицьких робітників («Korespondencje, Drohobycz», 1880), а також «Мандрівка руської молодіжі» (1884), «Галицько-руський орнамент на Віденській виставці» (1886), «Kilimy podolskie» (1892), «Сліди снохацтва в наших горах» (1895), «Ornament ruski» (1895), «Килими, дивани і коверці» (1896), «Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland» («Етнологічна експедиція на Бойківщину») (1905) та ін.

Висвітлення теоретико-методологічних питань української фольклористики й етнографії знаходимо в багатьох інших публікаціях І. Франка. Це статті «Наука та її становище у відношенні до класу працюючих» (1878), «Мислі про еволюцію в історії людськості» (1881), «Дві школи в фольклористиці» (1895), «Najnowsze prady w ludoznawstwie» («Найновіші напрямки в народознавстві», 1895) та ін.

У 1876 р. у львівському журналі студентської молоді «Друг» М. Павлик за участю і допомогою І. Франка (разом із І. Франком М. Павлик брав участь в «Академічеськом кружке») друкує статтю «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині». Провідною думкою у статті М. Павлика як представника прогресивного напрямку в етнографії було те, що він розглядав науку, зокрема етнографічну, не як «ціль саму для себе, а для поправлення людського життя, а передовсім і найбільше робочої маси нашого люду». У цій же статті він закликав до глибокого вивчення народного життя, мови, усної творчості [6, с. 148].

Значний вплив на розвиток етнографічних досліджень у Галичині мали дві виставки народних промислів у 1881 р., до організації і проведення яких чималих зусиль доклав І. Франко. Перша з них відбулася у Коломиї, на якій експонувалися вироби покутсько-гуцульських домашніх промислів (килими, гончарні вироби, кахлі, різьба по дереву, вишивка); на другій, організованій у Тернополі, була показана колекція зразків народного одягу.

Аналогічні виставки були проведені у 1882 р. в Перемишлі і в 1894 р. у Львові. З повідомленнями про проведення цих виставок І. Франко виступав у газеті «Діло» (1882 р.), у польській газеті «Kurjer Lwowski» та в журналі «Житє і слово» (1894 р.).

У 80-х роках І. Франко організовує масове збирання етнографічного матеріалу, залучивши до цього передові прогресивні кола інтелігенції, особливо студентської молоді. З цією метою він у 1883 р. створює у Львові Етнографічно-статистичний гурток. За рік існування було проведено 12 засідань, на яких заслуховували доповіді І. Франка та інших членів гуртка. Активну участь у його роботі брав член Краківської академії наук професор І. Коперницький, який провів етнографічні експедиції на Бойківщину, Лемківщину та в інші місцевості українських Карпат з метою дослідження звичаїв, обрядів і записування зразків усної народної творчості. Після завершення експедицій І. Франко із знанням справи аналізує результати проведеної роботи: вказує і на досягнення, і на ряд недоліків. Роботу гуртка вчений популяризував у газеті «Діло», де у 1884 р. він опублікував свої праці «Засідання етнографічно-статистичного гуртка», «Нашим молодим мандрівникам в дорогу», «Мандрівка руської молодіжі».

У червні 1896 р. І. Франка призначили на посаду заступника голови філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка. Секретарем етнографічної комісії цього товариства був В. Гнатюк, який «підніс фольклористику в ранг самостійної наукової дисципліни, тісно зв'язаної з етнографією, літературознавством і мовознавством» [9, с. 7]. Разом вони укладають програму «В справі збирання етнографічних матеріалів», де визначають питання, якими повинні займатися збирачі етнографічних матеріалів. Зокрема, укладачі програми радять, щоб кожний запис був чіткий, виразний, написаний лише на одному боці аркуша. Приказки, загадки, вірування доцільно записувати на маленьких картках. Довгі оповіді мають бути записані від інформатора дослівно, без доповнень і змін. Особливо варто звернути увагу на місцеві говори. Форми «шепка», «жеба», «соль», «ходить», «робет», «водов», «юж», «цимра», наприклад, не можна виправляти на «шапка», «жаба», «сіль», «ходить», «роблять», «водою», «вже»,

«кімната». І. Франко і В. Гнатюк випускають також звернення до керівників музеїв, у якому йдеться про призначення і завдання цих закладів, основними з яких є збирання і зберігання пам'яток матеріальної культури народу та надання їх ученим для наукової роботи. Учені розробили рекомендації для молодих етнографів щодо наукового методу збирання матеріалів із точною паспортизацією предметів. Вони також ініціювали керівництво етнографічною роботою у всій Україні. Так, із листів М. Коцюбинського, який був членом Чернігівської архівної комісії, видно, що І. Франко та В. Гнатюк допомагали йому в організації етнографічної роботи в цій комісії своїми порадами, надсилали програми збирання етнографічних матеріалів, інформували його про свої здобутки у цій сфері діяльності на західноукраїнських землях [3].

За ініціативою етнографічної комісії було проведено ряд експедицій для збирання етнографічних матеріалів. Так, у 1900 р. І. Франко, О. Роздольський, М. Павлик побували у Стрийському, Городецькому та інших повітах Галичини. У 1904 р. етнографічна експедиція виїжджала на Бойківщину. Зібрані матеріали лягли в основу статті І. Франка «Етнологічна експедиція на Бойківщину», у якій він довів твердження про автохтонність слов'янсько-української культури, чим категорично заперечив думки ряду вчених про вплив на розвиток української культури східних елементів (персько-арабських) і західних (германських), розкрив своєрідність і оригінальність українського будівництва та підкреслив контраст між стилем українських корінних поселень і поселень, зведених людьми, що переїхали з інших територій. Матеріальну культуру галицького народу, а саме садибу, подвір'я, хату селянина, І. Франко ґрунтовно описав у статті «Моя вітцівська хата» (1913), у якій він характеризує культуру і побут жителів Підгір'я у другій половині XIX століття [3]. І. Франко уважно стежив за кожним новим етнографічним дослідженням, за кожною новою роботою у цій галузі, постійно цікавився науковою діяльністю всіх етнографів, що будь-коли досліджували культуру і побут українського народу. Учений дав високу оцінку етнографічній діяльності Григорія Ількевича, який займався збиранням фольклору («У збірці «Галицькі приповідки і загадки, зібрані

Григорієм Ільковичем» (Відень, 1841), що вийшла з післямовою Я. Головацького, було вміщено понад 2700 народних прислів'їв» [5, с. 349]) і був автором кількох розвідок про звичаї та вірування українського народу [3].

Відзначимо, що І. Я. Франко гаряче любив свою батьківщину, свій народ, беззавітно служив йому усе своє життя. Палкий патріот закликав ґрунтовно вивчати й уважно досліджувати українську національну культуру, зокрема, фольклорно-етнографічну спадщину.

Збираючи, систематизуючи й досліджуючи народні казки, І. Франко і В. Гнатюк зробив вагомий внесок у скарбницю українського фольклору й фольклористики. Розуміючи нагальну потребу в обґрунтуванні жанрової специфіки казки, він зробив перші кроки на шляху її теоретико-наукового осмислення, і ці кроки стали провідними у справі дальших фольклористичних і літературознавчих досліджень.

І. Франка справедливо можна вважати організатором і координатором етнографічних досліджень у Галичині у кінці XIX – на початку XX століття. Він – етнограф-збирач нового типу, який застосовував прогресивні на той час методи наукової діяльності. У своїх дослідженнях він приділяв велику увагу висвітленню соціальних відносин у Західній Україні, що відіграло важливу роль у вивченні культури та побуту українського народу.

Наукова діяльність І. Франка як етнографа характеризується значним розширенням його роботи як збирача, дослідника і публікатора етнографічних матеріалів. Він намагався об'єднати зусилля не лише західноукраїнських фольклористів і етнографів, а й прогресивних діячів Східної і Центральної України, учених Європи. Головним у діяльності І. Франка у цій галузі слід вважати те, що він розробив ряд теоретичних питань, які стосуються вивчення культури і побуту населення, їх походження, розселення та культурно-побутових взаємозв'язків, тим самим піднісши теоретичний рівень етнографічної науки на вищий щабель.

На часі увагу дослідників мають привернути теоретичні дослідження І. Франка, присвячені окремим жанрам фольклору, а також експедиційний фольклорний і етнографічний матеріал, який він публікував.

Джерела та література

1. Грушевський М. Казка (Наша казкова традиція. Головніші казкові мотиви. Інтернаціональне і національне) // Історія української літератури : В 9 кн. – Т. 1. – К. : Либідь, 1993. – С. 330–369.
2. Дей О. Из фольклористичної спадщини І. Франка. Новознайдені записи пісень / О. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 3. – С. 15–27.
3. Деркач В. В. Стан етнографічної роботи у Західній Україні у кінці XIX – на початку XX століття [Електронний ресурс] // – режим доступу : <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1349>.
4. Іван Франко: життєвий та творчий шлях [Електронний ресурс] // – режим доступу : <http://lib.if.ua/franko/1250252476.html>
5. Історія української літератури : У восьми томах. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1967. – 483 с.
6. Історія української літератури : У восьми томах. – Т. 4. – Кн. 1. – К. : Наукова думка, 1969. – 435 с.
7. Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поезики «Коли ще звірі говорили» / Г. Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 364 с.
8. Франко І. Curriculum vitae // Франко І. Збір. творів : У 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 29. – С. 77–85.
9. Яценко М. Т. Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність / М. Т. Яценко. – К. : Наукова думка, 1964. – 288 с.

УДК 94(477) «18/19» 394.2

Неля Світлик

ІВАН ФРАНКО ЯК ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЗАКАРПАТТЯ

Даний нарис пропонує вивчити таку грань наукової діяльності Івана Франка як його вклад в дослідження історії та культури Закарпаття. В статті розглядаються праці вченого присвячені аналізу джерел із Закарпаття, характеризуються його погляди на історію краю, економічне та соціо-культурне становище. Окреслюється також роль І.Франка для культурного єднання обабіч Карпат, в умовах коли західноукраїнські землі входили до Австро-Угорської імперії.

Ключові слова: Угорська Русь, Закарпаття, москвофільство, Австро-Угорська імперія.

Ivan Franko is the prominent figure in the literary and scientific discourse, the significant personality of national history. His literary

achievements are hard to overestimate. The contribution of the Kamenyar (Mason) to historical science of Ukraine is not the lesser. This essay offers to explore such aspect of scientific activity of Franko as his contribution to the study of history and culture of Transcarpathia. In the article, the works of scientist devoted to analysis of sources from Transcarpathia are reviewed, his views on the history of the region, as well as economic and socio-cultural situation are characterized. Also defined role of Franko for cultural unity on both sides of the Carpathians, in a context when Western Ukrainian lands belonged to the Austro-Hungarian Empire.

Keywords: *Hungarian Rus, Transcarpathia, Russophilism, Austro-Hungarian Empire.*

З нагоди вшанування 160- річчя з дня народження та 100- річнці з дня смерті Івана Франка наукову та публіцистичну літературу вкотре заповонила тематика вивчення спадщини Каменяра та його життєвого шляху. Не дивлячись на те, що постать Франка є однією з найбільш змітолізованих постатей в національній літературі, своєю першістю в цьому він поступається хіба що Т.Шевченку, безсумнівним є той факт, що Іван Франко – один з найвидатніших діячів української національної культури кінця ХІХ початку ХХ століття. Насамперед він відомий як геніальний письменник, літературознавець і критик. І. Франко визнаний представник в галузі філософії, естетики та економіки. Однак варто звернути увагу на ще один аспект діяльності І. Франка, а саме його доробок в галузі історії.

І. Франко був видатним вченим-дослідником. Йому належить понад 100 друкованих праць з історії: монографії, повідомлення, рецензії, ряд статей, в яких трактуються різні методологічні питання історії. Крім того, його художні і літературознавчі праці містять цінний матеріал як у розумінні трактування історичних процесів і фактів, так і в розумінні викладу концепції автора. Все це, і насамперед значний обсяг спеціальних історичних праць, дає підставу вважати І. Франка не тільки великим мислителем, який побіжно цікавився історіографічними проблемами, а й істориком професіоналом. Це зобов'язує з усією серйозністю поставитись до дослідження історичних поглядів І. Я. Франка.

Тематика історичних праць І. Франка досить різноманітна. Від періоду Київської Русі до революційних виступів галицьких селян,

від “ Повісті минулих літ” до сучасних йому джерел. Серед цього різноманіття чільне місце займало питання дослідження історії і культури Закарпаття. Мета даного нарису висвітлити цю проблему, оцінити вклад вченого в закарпатські джерелознавчі студії.

Проблема дослідження Закарпаття Іваном Франком не завжди була актуальна в науковому дискурсі. Під час панування в краї угорських властей це питання замовчувалось, адже заперечувалась взагалі єдність карпатських русинів з галицькими. В роки Підкарпатської Русі в політичному і культурному житті краю була певна лібералізація, однак дана тема так і не досліджувалась. Мали місце лише деякі побіжні публікації на сторінках місцевої преси. В роки радянської влади вивчення творчості Івана Франка дещо активізувалось. На Закарпатті в цей період з’являються численні статі про зв’язки І. Франка із Закарпаттям [4-7; 23-24]. Частина з них грішила певними неточностями, чи навіть перетасовуванням фактів щодо, наприклад особистого приїзду І.Франка на Закарпаття, однак більшість давала непоганий джерельний матеріал. За браком місця не вдаватимемось до глибокого аналізу історіографічної спадщини проблеми «І.Франко і Закарпаття». Зауважимо лише, що в останні роки на цю проблематику дослідники подивилися дещо в іншому ракурсі і надали їй нової актуальності.[2, 9-10].

Зацікавився Закарпаттям І. Франко через М. Драгоманова, який активно займався дослідженням цих земель. Сам М. Драгоманов двічі побував на Закарпатті (в 1895, 1896 роках), і намагався залучити ряд галицьку інтелігенцію до дослідження Угорської Русі. Серед них був і Іван Франко. Важко сказати, коли саме вчений вперше в своїх працях згадав про Закарпаття. Одну з перших згадок знаходимо в огляді “Українська альманахова література”, що був уміщений у польському часописі “Prawda” 1887 року. Оглядаючи альманах “Ватра” виданий В. Лукичем, зокрема наукову його частину, І. Франко писав: “ Та найважливішою працею в цьому відділі є праця самого видавця альманаха, В. Лукича, про “ Угорську Русь”, де вперше зібрано силу цікавих і розпорошених відомостей про цю маловідому і майже забуту ділянку українського народу”[4, с. 50].

Таке твердження вченого було близьким до істини, адже якщо звернутися до середньовічної історії краю, та й навіть до тих часів,

сучасником яких був і сам І.Франко, то побачимо, що справи з соціально-економічним, а ще більше з культурним станом Закарпаття були вкрай важкі. Мадяризація однієї частини закарпатської інтелігенції та москвофільська орієнтація іншої її когорти, призвела до майже повної втрати народних елементів в культурі. Власне для І. Франка, як і для більшої частини тодішньої галицької інтелігенції, закарпатський край, був своєрідною білою плямою в історії України, «поранений брат» за висловом М.Драгоманова. У передмові до своєї статті “Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.” І.Франко згодом напише: “Одною з таких невідомих досі територій я вважаю нашу Карпатську Русь, тобто весь обшир карпатських гір, заселений русинами, починаючи від Спішу на заході і доходячи до Кімпалунга на Буковині ...”. [13, с. 208].

І. Франко, в силу своїх наукових уподобань, досліджуючи історію Закарпаття, найбільшу увагу приділяє проблемі вивчення писемних джерел. Він видав декілька праць присвячених даному питанню. Завдяки М. Драгоманову, В. Гнатюку, які побували на Закарпатті і зібрили численну інформацію, Франко познайомився з місцевими джерелами. Через налагоджені контакти з русинською інтелігенцією, І. Франко власноручно отримав деякі джерела з Угорської Русі. Зібрані дані вчений опублікував у своїх працях. Однією з них є ґрунтовна стаття “Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.”, яка була вміщена на сторінках Наукових Записок Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, за 1900 рік. До статті увійшли всі зібрані на той час Франком писемні джерела з Угорської Русі, оригінали яких він подає в додатку, коментуючи і характеризуючи їх, вказує на їх актуальність. Зокрема вчений пише: “Про спеціальне письменство, яке могло існувати на тій території в XVII-XVIIIв., досі не було мови. Воно спочивало в рукописах, розсипаних по курних мужицьких хатах, дяківках або парафіяльних городищах”.[13, с. 209].

Водночас І. Франко звертає увагу на труднощі збирання матеріалів і на їх розкиданість, – “... маса пам’яток, без сумніву, затратилась, не раз на наших очах, а те, що було звісне, могло вважатись якимсь спорадчим, виємковим явищем. Люди, що мали в руках більше число рукописних пам’яток сього письменства,

дивились на них з погордою, за їх буцімто пожовану, польсько-руську мову, або публікували з них (та й то не критично) тільки дрібні шматочки”.[13, с. 209].

І. Франко звертається до питання ролі релігії в розповсюдженні писемних пам’яток на Закарпатті. Вчений зазначає, що православне духовенство краю, ще в кінці XVI ст. приступило до видання своїх підручників. Так з’явилися “учительні євангелія”. І. Франко перераховує ті євангелія, які були написані на карпаторуській території. Перше таке євангеліє він називає написане в 1603 році під назвою “Книга євангеліє выкладное”. [13, с. 212]. Потім називає євангеліє священника Яворського, євангеліє Стефана Рихвальського. Більш детально описується “Угороруське учительне євангеліє”, писане в с. Данилові. В додатку до статті подається рукопис даного євангелія. На основі нього І. Франко подає характеристику всіх “учительних євангелій” знайдених на Угорській Русі. Список рукописів І. Франко згодом доповнює новими у статті “Студії на полі карпаторуського письменства XVII-XVIIIвв.”, яка вийшла на сторінках наукових записок НТШ у Львові. Головне завдання, яке ставив перед собою дослідник у даній статті, це: “... подати причинки не тільки до історії нашого письменства, а й до історії духовного розвою, вірувань, світогляду і духовних течій нашого народу, а також підкреслити зв’язок між карпаторуськими письменниками і їх сусідами.”[17, с. 371.].

Вивчаючи культуру Закарпаття, налагоджуючи особисті взаємини з місцевою греко-католицькою інтелігенцією, галицькі вчені намагалися залучити крайн до активнішого соціально-політичного життя. Дуже часто приклади Галичини, Львова намагалися утвердити і на Закарпатті. Однак І.Франко робить невтішний висновок, що, – “Політичні і громадські інтереси в житті русинів тої території займали дуже мале місце. І не дивно. Ті русини, що посилали нам свої писемні пам’ятки з того часу, були люди вбогі, прості, неповноправні – селяни, дяки, виємково, може, дрібні шляхтичі. Значніша ж шляхта, навіть коли вона признавалася до русинів і держалася руської церкви, писала по польськи або латині”.[13, с. 214].

В своїх працях І.Франко звинувачує угороруську інтелігенцію у відсутності чіткої громадської позиції. Так у своїй рецензії до

праці закарпатського дослідника Є. Сабова “Хрестоматія церковнослов’янських и угроруських літературних пам’яток” І. Франко критикує угроруську інтелігенцію, що та відбилася від рідної мови, – “... люде не злі і не гупі, відбившись від живої народної мови, фатально відбиваються і від живого змісту в літературі і попадають у таку мертвечину, від котрої на десять миль віє гробовим холодом.” [19, с. 200].

Поряд з вивченням культурного розвитку Угорської Русі, І. Франко цікавиться і політичними, економічними та соціальними проблемами краю, намагаючись подати комплексну оцінку життя угорських русинів. Зокрема, він був одним із активних учасників виступу галицької інтелігенції проти економічного занепаду русинів в Угорщині, один з авторів “Протесту галицьких Русинів проти малярського тисячоліття”. 1896 р. тут з великим розмахом відзначали Міленіум – тисячоліття приходу давніх угорських племен до Панонії. Окрім цілком законної і природної гордості угорців за свою багату тисячолітню історію, Міленіум викликав в певних офіційних колах і каламутну хвилю шовіністичних, ксенофобських настроїв, спрямованих проти національних меншин. Гідною відповіддю на такий шовінізм став написаний 15 червня 1896 р. маніфест “І ми в Європі: протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття”. Після загального підпису “Русько-українська молодіж академічна у Львові” там стояло і 46 індивідуальних підписів таких відомих культурно-освітніх діячів як І.Франко, М.Павлик, Ю.Романчук, Л.Озаркевич, О.Озаркевич, М.Олійник, О.Терлецький, М.Струсевич, М.Шухевич, Д.Лагодинський, О.Франко, Н.Кобринська та ін. Головними організаторами протесту були перші чотири підписанти, а з-поміж них, безперечно, І.Франко. Вони назвали себе “Комітетом для справ угроруських”. За ними слідували депутат імперського та три депутати крайового парламенту, а відтак представники інтелігенції з різних міст Галичини, а також Буковини.

“Протест” галицької інтелігенції став також відповіддю на святкування угорськими властями ювілею великого німецького поета Йогана Гете. В своїй промові з приводу цього ювілею президент угорської академії наук Зічі проголосив, що Угорщина є

національно терпимою державою. Галицька інтелігенція виступила проти такої заяви, показуючи на прикладі Закарпаття, наскільки угорці можуть бути національно терпимими, як ті шанувальники “європейського генія” ставляться до своїх сусідів – карпатських русинів. Особлива цінність «Протесту» в тому, що тут І.Франко, поряд з іншими діячами, заявляють про етнічну спорідненість закарпатських русинів з галичанами та наддніпрянцями. Як докази засилля малярів в Угорській Русі автори “Протесту” наводять цілий ряд прикладів економічного і соціального занепаду русинів. Зокрема тут говориться: “до XVI віку були угорські русини вільними людьми, тішилися значною автономією. Й їх відзначувано на королівським дворі... в XVI віці почали маляри витискати русинів, подібно як і інші немадярські народності, з усіх важніших урядів, а з часом почалося й переслідування русинів головно задля їх православної віри”. [8, с. 340]. Автори “Протесту” з лайливою критикою виступають проти мадяронства місцевих церковнослужителів, та світської інтелігенції: “Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але рівночасно zdeградувала їх морально, поробила їх сибаритами, підляками, лизунами, прислужниками панськими, загасила в їх душах всяке ідеальне змагання, всяке етичне почуття”. [8, с. 345].

Про зв’язки української інтелігенції з Закарпаття з Україною та Росією, та про розвиток народного життя й літератури краю в середині XIX століття, І. Франко згадує в статті “Формальний і реальний націоналізм”, яка була написана в 1889 році. Тут І. Франко характеризує культурне життя Закарпаття, а також дає оцінку угро-руській інтелігенції, яка відзначилася за межами Угорської Русі. Зокрема Ю. Венеліна, П. Балудянського, А. Бачинського, І. Земанчика та інших. Людиною немалих здібностей І. Франко вважає Ю. Венеліна, але шкодує, що той не залишився на батьківщині. [20, с. 360].

До питання культурного розвитку Угорської Русі І. Франко звертається і в статті “Южнорусская литература”. Автор підкреслює, що на Угорській Русі в кінці XVIII століття починається між русинами посиленна наукова і просвітницька діяльність. І. Франко

називає кількох тогочасних діячів краю. Зокрема: “Мукачевский епископ Андрей Бачинский собирает вокруг себя значительное число ученых, содействует распространению грамотности и просвещения среди простого народа, печатанню книг и учебников”. [21, с. 123]. Потім І. Франко згадує Іоаникія Базиловича і його книгу “BrevisnotitiafundationisTheodoriKorijatosios”, яку вважає дуже цінним історичним джерелом. А також Каменяр згадує Іоана Кутку – автора катехізису за 1803 рік, Дмитра Поповича – автора списку 300 шкіл, Іоана Пастелія – автора багатьох історичних записок, Петра Лодія і Івана Земанчика. [21, с. 127]. І. Франко вважає, що ці особистості багато чого доброго зробили для Угорської Русі, але не все, що вони могли б зробити. Письменник висловлює думку про те, що угро-руській інтелігенції варто б було більше рівнятися до своїх однодумців з Галичини.

У своїх працях І. Франко чи не найбільше відомостей подає про двох діячів з Угорської Русі – А. Добрянського і О. Духновича. Він робить це у своїй статті «Стара Русь», яка друкувалася у кількох номерах Літературно-наукового вісника за 1906 рік. Тут діяльність А. Добрянського і О. Духновича дається на тлі поширення москвофільських тенденцій. У цій статті І. Франко, детально аналізуючи мовно-правописні суперечки серед москвофілів і народовців, констатував, що, – «... ці суперечки переростають у дику ворожнечу, котра не лише завдає величезної шкоди розвиткові національної культури, мови й літератури у Галичині й на Закарпатті, але й насамперед роз’єднує народно-демократичні сили у цих землях в їх боротьбі за соціальні і національні права». [16, с. 42]. Щодо О. Духновича, то І. Франко закидає йому небажання прислухатися до живої народної мови, і звинувачує його в язиковій плутанині. Він пише: «Духнович, який сам писав малозрозумілою мовою й намагався розповсюдити її серед своїх закарпатських русинів, або не хотів, або ніколи не задавав собі праці роздивитися ближше, які книжки радніше читали його земляки». [16, с. 43].

Характеризуючи москвофільську течію взагалі, І. Франко дає огляд розвитку москвофільства на Закарпатті: « ... особливо ж скріпилося москвофільство серед угро-руської інтелігенції по році

1849, коли-то “ москалі побили збунтованих маляр» – між іншим також з поміччю угорських русинів, котрих організував звісний гофрат Адольф Добрянський. Від того часу аж до нині воно переважає там серед інтелігенції так, що напрям народний і досі не може там найти приязного ґрунту. Що те москвофільство іде там в парі з обскуратизмом, застоєм і маляронством, що інколи, як в часи російсько-турецької війни, воно, граючи в дудку малярів, виступає проти Росії, се зовсім не змінює основного факту”. [15, с. 67].

Отже, як бачимо, І.Франко намагався внести посильний вклад у вивчення джерельної бази з історії Закарпаття, оцінював його культурне та соціо-економічне становище, в деякій мірі прагнув повернути діяльність угро-руської інтелігенції в народне русло. Його вклад в джерелознавство Закарпаття є вагомим, а оцінки життя тогочасних русинів об’єктивні. Проблема «Іван Франко і Закарпаття» доволі багатогранна і потребує звичайно нових досліджень як з боку істориків так і з боку філологів та інших науковців. Та й взагалі постать Івана Франка є настільки багатолікою, що науковий світ чекає ще не однієї парадигми дослідження його величезної спадщини.

Джерела та література

1. Голомб Л. Г. Питання про мову творів письменників Закарпаття у працях І. Я. Франка / Л.Г. Голомб // Українська мова на Закарпатті в минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції. – Ужгород, 1993. – С. 129-133.
2. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2006. – 632 с.
3. Данилюк Д. Д., Віднянський С. Проблеми історії Закарпаття в українській історіографії ХІХ – поч. ХХ століття / Дмитро Данилюк, Степан Віднянський // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. Число 3. Історіографічні дослідження в Україні, випуск 10. Збірки наукових праць на пошану академіка В. А. Смолія (з нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя з дня народження) у 2 частинах. Частина друга: Історіографія. – К., 2000. – С. 247-256.
4. Кирилюк Є. П. І. Франко й українська література на Закарпатті / Є. Кирилюк // Жовтень. – 1965, № 10. – С. 50-54.
5. Кравець Л. М. І. Франко – історик України. / Л.Кравець. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1971. – 204 с.

6. Лісовий П. І. Оцінка Франком літераторів і культурно-громадських діячів Закарпаття / П.Лісовий // Українське літературознавство, випуск 11. – Львів, 1970. – С. 54-60.

7. Микитась В. Закарпаття в творчості І. Франка / В.Микитась // Закарпатська правда. – 1956. – 27 серпня. – С. 3.

8. “Протест галицьких Русинів проти мадьярського тисячоліття” / І.Франко та інші // Зібрання творів І. Франка у п’ятидесяти томах. – К.: “Наукова думка”, 1986. – Т. 46, кн. 2. Історичні праці. (1891 – 1897). – С. 339-350.

9. Офіцинський Р. А. Етнопсихологічна модель Закарпаття у працях І. Франка та його послідовників / Роман Офіцинський // Українська мова на Закарпатті в минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С. 246 – 251.

10. Офіцинський Р. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини / Роман Офіцинський // Монографія. – Ужгород: Вид-во «Гражда», 2011. – 248 с.

11. Світлик Н. Роль І.Я.Франка у формуванні та розвитку наукових взаємин Закарпаття і Галичини / Неля Світлик // Науковий вісник УжНУ. Серія історія. – Вип. 20. – Ужгород, 2008. – С. 13-16.

12. Світлик Н. Записки Наукового товариства імені Т.Г.Шевченка як джерело вивчення наукових контактів Закарпаття і Галичини / Неля Світлик // Науковий вісник УжНУ. Серія історія. – Вип. 21. – Ужгород, 2008. – С. 172-179.

13. Франко І. Карпаторуське письменство XVII-XVIIIвв. / Іван Франко // Зібрання творів І. Франка у п’ятидесяти томах. – К., 1981. – Т. 32. Літературно-критичні праці (1899 – 1901). – С. 207-370.

14. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року / Іван Франко // Зібрання творів І. Франка у п’ятидесяти томах.– К., 1986. – Т.41. – С. 194-471.

15. Франко І. Слов’янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер / Іван Франко // Зібрання творів І. Франка у п’ятидесяти томах.– К., 1981. – Т. 29. – С. 51-76.

16. Франко І. Стара Русь / Іван Франко //ЛНВ. – 1906. – Т. 34, кн. 6. – С. 456 – 472; Т. 35, кн. 7. – С. 32 – 51; кн. 9. – С. 382 – 392.

17. Франко І. Студії на полі Карпаторуського письменства XVI – XVIII вв. / Іван Франко // Зібрання творів І. Франка у п’ятидесяти томах. – К., 1982. – Т. 32. – С. 371-423.

18. Франко І. Рецензія на: Врabelь М. Руській соловей. “Народная лира” или собрание народных песней на разных угрорусских наречиях / Іван Франко // Зібрання творів І. Франка у п’ятидести томах. – К., 1981. – Т. 29. Літературно-критичні праці (1893 – 1895). – С. 199.

19. Франко І. Рецензія на: Сабов Є. Хрестоматія церковнословянських и угорусских народных сказок на подлинных наречиях. (издал книгопечатный фонд епархии Мукачевской. В Унгваре.), 1893 / Іван Франко // Зібрання творів І. Франка у п'ятидесяти томах. – К., 1881. – Т. 29. – С. 200-201.

20. Франко І. Формальний і реальний націоналізм / Іван Франко // Зібрання творів І. Франка у п'ятидесяти томах. – К., 1981. – Т. 27. Літературно-критичні праці (1893 – 1895). – С. 355 – 364.

21. Франко І. Южно-русская литература / Іван Франко // Зібрання творів І. Франка у п'ятидесяти томах. – К., 1986. – Т. 41. – С. 101-161.

22. Хланта І. Великий каменяр і Закарпаття / І. Хланта // Новини Закарпаття. – 1996. – 24 серпня, (№ 125 – 126). – С. 12.

23. Штернберг Я. І. До історії перших перекладів Івана Франка на угорську мову / Я.Штернберг// Наукові записки. – Т. 25. (Присвячені 100 – річчю з дня народження І. Я. Франка). – Ужгород, 1957. – С. 122 – 128.

24. Ясько М. І. Франко і Закарпаття / М. Ясько // Закарпатська правда. – 1954. – 24 листопада. – С. 3.

УДК 37:93(477)(075.8)

Тетяна Гречишкіна

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІДЕАЛУ ВИХОВАННЯ (ЗА І.Я. ФРАНКОМ)

У статті розглянуто питання національного виховання та особливості формування ідеалу виховання; проаналізовано та систематизовано відомості щодо розуміння ідеалу виховання різними спільнотами; схарактеризовано ознаки ідеалу виховання для українського нації. На основі праць Івана Франка виокремлено чинники, що сприятимуть формуванню ідеалу національного виховання.

Ключові слова: нація, виховання, ідеал, ознаки, І. Франко.

The article deals with the issue of national education and the features of creating the ideal of education. The author analyses and systematizes the data regarding the understanding of the ideal of education by different nations. The essay also discusses the requirements for the ideal of education for the Ukrainian nation. Through an analysis of the works by Ivan Franko, the article identifies the conditions that contribute to the creation of the ideal of national education.

Key words: nation, education, ideal, features, I. Franko.

Національна ідентичність є однією з нагальних проблем українського суспільства. Актуалізація цього питання пов'язана з проголошенням незалежності України. Це зумовило сприятливі умови для формування української нації, інтеграцію до світового та європейського простору. Основними засобами визначення національної ідентичності є українська мова та культура. У дослідженнях, присвячених цій проблематиці, українській мові відведено роль етнозберігаючого чинника, генетичного коду нації, який поєднує минуле з сучасним і спрямований у майбутнє. Рівень розвитку національної мови відображає рівень розвитку самої нації та культури [7, с. 51]. Відповідно, вважаємо за доцільне зосередити увагу на особливостях національного виховання.

Історико-педагогічний контекст дослідження проблем виховання засвідчує, що питання ідеалу національного виховання є актуальним протягом усієї історії педагогічної думки та освіти. Проблема ідеалу перебувала в полі зору давньогрецьких філософів, педагогів: Платона та Аристотеля, ґрунтовний аналіз ідеалу наявний у працях І. Канта, Ф. Шиллера, Ф. Шеллінґа, Г. Гегеля та ін. Питання ідеалу виховання широко представлено в роботах українських педагогів: Г. Сковороди, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та ін. Свідченням актуальності проблеми ідеалу виховання є дослідження О. Вишневецького, В. Москальця, П. Щербаня, Б. Ступарика, М. Стельмаховича та ін.

Національне виховання є основою культурно-історичного розвитку нації, а відповідно й особистості. Ставши одним із чинників духовного життя народу, виховання набуло індивідуальної форми, і як наслідок, кожна європейська етнічна група має свою унікальну виховну систему [5, с. 1]. К. Ушинський зазначав, що кожен народ має свій особливий ідеал людини, який відповідає його характеру, визначається його громадським життям, зумовлений його розвитком [1, с. 243]. Зважаючи на це, зазначимо про наявність ідеалу виховання в кожній виховній системі. За твердженням І. Франка накопичення та осмислення естетичного досвіду перетворює когорту людей у «величезну етнічну масу» – неповторний *«суцільний культурний організм, здатний до самостійного, культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну*

роботу інших націй, відкіля б вона не йшла та при тім податний на присвоєння собі в якнайшвидшім темні загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьгодні жодна нація і жодна, хоч яка сильна, держава не може остоятися» [11, с.404]. Зважаючи на вищенаведені слова І. Франка, зазначимо, що підґрунтям духовного відродження нації має стати власна правдива історія, що пронизуватиме серце і душу кожного українця, громадянина.

Розуміючи українську мову та культуру як етнозберігаючі чинники, в яких закодифіковано інформацію поколінь, ставимо за мету нашого дослідження систематизувати відомості щодо розуміння ідеалу виховання різними спільнотами; схарактеризувати ознаки ідеалу виховання для українського народу; на основі праць І. Я. Франка виокремити чинники, які сприятимуть формуванню ідеалу національного виховання.

Основним орієнтиром у системі виховання будь-якого народу є вироблений ним виховний ідеал – особливе уявлення про те, якою повинна бути людина [9, с. 149]. Слово «ідеал» грецького походження і означає «вид, образ, первообраз, уявлення, поняття». Ідеал – уявлення про взірць, розуміння якого залежить від мети виховання. Формування ідеалу в дітей необхідно розглядати як важливий аспект загального розвитку особистості дитини, її морального виховання [2, с. 139]. Виховні ідеали – це найважливіші компоненти духовності кожної особистості й усієї нації [6, с. 62]. Уявлення про ідеали формується віками, переходячи від покоління до покоління, зазнають доповнення й вдосконалення [9, с. 148].

Зазначимо, що конструкція «ідеал виховання» є доволі хиткою, оскільки вона залежить від періоду розвитку суспільства, його потреб та мети виховання. Наприклад, у первісному суспільстві прагнули навчити виживати, тобто, підготувати людину до життя в складних умовах. Вже в період Античності мета виховання зазнає трансформації. Пріоритетним у двох відомих виховних системах Давньої Греції (спартанської й афінської) є домінування зневажливого ставлення до фізичної праці і до людей праці. Однак, якщо виховання у Спарті мало яскраво виражений військово-фізичний характер, його головним завданням виступала підготовка мужнього, фізично розвинутого, здорового, загартованого і

витривалого воїна – захисника земельної аристократії, то в Афінах цілеспрямовано виховували всебічно розвинену людину. Натомість, педагогічна думка Стародавнього Риму на всіх етапах переслідувала, перш за все, практичні цілі. Ідеї гуманізму доби Ренесансу є ключовими в педагогічній думці цього періоду, яку згодом номінують як гуманістичну педагогіку.

Систематизація відомостей про ідеал національного виховання в процесі онтогенезу українського народу слугуватиме підґрунтям до становлення позицій І. Я. Франка відносно формування національної свідомості українців, що є актуальним для педагогічної думки України.

Східні слов'яни, до яких відносимо українську націю, відокремившись від слов'янської мовної сім'ї, створили оригінальну систему виховання, в основу якої покладено процес включення дітей у конкретні види трудової діяльності дорослих [8, с. 16].

Передача підростаючому поколінню трудових умінь, сталих правил поведінки, релігійних уявлень, традицій, звичаїв, обрядів та підготовка мужнього воїна – захисника своєї землі у сукупності розкривають мету виховання східних слов'ян.

Одним із перших самостійних вітчизняних творів педагогічного змісту є «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, в якому висвітлено вихідні положення православного погляду на виховання людини. Виховним ідеалом для русичів Іларіон вважав підготовку молодого покоління до захисту рідної землі. У творі в художній формі втілено патріотичну ідею незалежності Давньої Русі в усіх сферах суспільного та культурного життя, проводиться ідея патріотизму, любові до Батьківщини [8, с. 27].

Вагомий вплив на формування виховної системи українців здійснив педагогічний твір Володимира Мономаха «Повчання дітям», в якому репрезентовано важливий матеріал для суджень про виховний ідеал Київської Русі. Ідея гуманізації суспільних відносин згодом стала підґрунтям педагогіки українського народу.

У «Повчанні...» порушено важливі проблеми морального, трудового, патріотичного, релігійного виховання. Володимир Мономах вказує на важливу роль освіти у вихованні, наводить приклад свого батька, який умів розмовляти п'ятьма іноземними

мовами, за що його поважали й за кордоном. Значне місце у вихованні дітей відведено ролі прикладу старших.

У цьому творі вперше у Європі обґрунтовано необхідність переходу від релігійно-аскетичного виховання до виховання, яке пов'язане з практичними потребами людини. Володимир Мономах також уперше у вітчизняній літературі вказав на зв'язок освіти з потребами життя і діяльністю особистості. До нього в давньоруській книжності проблеми виховання та навчання розглядалися в аспекті «пізнання волі божої». Відгомін цих позицій простежуємо в педагогічних ідеях видатних педагогів та діячів культури XIX – XX ст., зокрема, І. Франка, який наголошував на важливості відходу школи від церкви.

Школа як один з основних інститутів виховання привертає особливу увагу Івана Франка. За його переконаннями навчання має здійснюватися в тандемі з працею, а навчальний процес забезпечуватиме широку освіту, яка спирається на найкращі надбання людства. Шкільна освіта, на думку І. Франка, зумовлює всебічний розвиток мислення та інших психічних процесів дитини.

Мету національного виховання української молоді письменник убачав у всебічній підготовці її до здійснення найвищого ідеалу нації – осягнення власної державності, до творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї до участі у вселюдській культурі [1, с. 372].

У своїх працях «Народні школи і їх потреби», «Великі діяння пана Бобжинського», «Освіта народу Галичини», «Педагогічні невігласи» та ін. письменник гостро критикує недоліки тогочасної народної школи та реакційну політику австрійського уряду в галузі освіти, які суперечать його розумінню школи. У статті «Наші народні школи і їх потреби» І. Франко писав, що «стара» школа не враховує нагальні потреби та інтереси народу, що зумовлює відсутність прогресу в освітній думці.

За І. Франком мета, завдання, зміст освіти та виховання полягають у забезпеченні правильного розумового, фізичного і морального виховання учнів, розвитку самостійного мислення [8, с. 147]. Реалізація зазначеного можлива лише у випадку здійснення процесу навчання мовою рідною для конкретної спільноти. Ця

позиція є принциповою, оскільки має велике значення у вихованні любові до рідного слова, його краси і чарівної милозвучності. Зважаючи на це, акцентуємо увагу на естетичній рефлексії як важливій умові формування «суцільного культурного організму» нації, яка, з одного боку, позначена «проходженням» історії через «серце і душу кожного громадянина», з іншого – осмисленням естетичного досвіду особистості, в ширшому розумінні – осмислення гармонії природи й людського буття через ціннісне ставлення до них: переживання, хвилювання, особливу емоцію від світовідчуття та світорозуміння, які спонукають до вираження цих феноменів у неповторних культурних формах, що слугують ідентифікаційними чинниками існування особистості, етносу чи нації в цілому [4, с. 1]. Зважаючи на акцентування І. Франком на навчанні рідною мовою та реалізацію естетичної функції, вважаємо за доцільне одним з принципів виховання вважати кордоцентризм, який становив один з принципів педагогічної системи його попередника Г. Сковороди.

Освітнім ідеалом, за І. Франком, є широка, всебічна, звільнена від усіляких забобонів, глибоко народна, національна за формою і одночасно загальнолюдська гуманна школа [1, с. 372].

Особливе місце у виробленні ідеальної системи освіти відведено особі вчителя. В творах І. Франка простежуємо контрастне представлення двох категорій учителів. В оповіданнях «Малий Мирон», і «Отець-гуморист» письменник зображує обличчя вчителя-садиста, який знущається над учнями. Однак, в оповіданні «Борис Граб» І. Франко представляє того вчителя, який є носієм рис справжнього народного вчителя, котрий віддає усі свої сили й знання народові.

Гарний учитель, на думку І. Франка, має довірливі стосунки зі своїми учнями. Він уникає шаблонів й одноманітності в навчанні, розвиває в школярів самостійність думки. Міхновський, навчаючи свого учня Бориса, застерігає його від читання «комедій історії літератури» та пропонує покладатися на особисту оцінку, власне бачення твору: *«Старайся насамперед пізнати якнайбільше творів літератури з власного життя, а тоді вже берися й до історії літератури. Я би велів попалити дев'ять десятих частин усіх тих*

комедій, се попросту деморалізація, а не наука. Вони виробляють цілі генерації тих премудрих людців, що все знають, але поверха, з чужих слів, а про все готові говорити з таким певним видом, немов вони все те бачили, читали й передумали» [10, с. 189]. Вчитель, за розумінням І. Франка, є носієм кращих моральних якостей, скеровує свою діяльність на виховання любові до праці та людей праці. Справжній вчитель має не тільки ґрунтовну теоретичну підготовку, а й володіє практичними навичками, добре знає тонкощі сільськогосподарства [8, с. 147].

Підсумовуючи відомості щодо ідеалів освітніх систем, зазначимо, що розуміння ідеалу виховання зумовлено вимогами окремої нації, що вказує на унікальність виховних орієнтирів кожного народу.

Для українського суспільства ідеалом національного виховання є гуманістично налаштована, працьовита та релігійна людина; патріот – людина, яка має почуття національної гідності, шанує історичну пам'ять та сталі традиції предків, готова стати на захист Батьківщини.

Зважаючи на те, що школа є провідним інститутом виховання, в результаті дослідження праць І. Франка виокремлюємо чинники, що в сукупності становлять основні вимоги до освітньої системи, яка максимально сприятиме формуванню національного виховного ідеалу: 1) навчання рідною мовою, 2) гуманістична спрямованість, 3) демократизація освітньої системи, 4) відповідність навчання вимогам сучасного суспільства 5) орієнтація на розвиток навичок самостійної роботи учнів.

Джерела та література

1. Васюк О. В. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки: хрестоматія / О. В. Васюк, І. В. Сопівник. – К. : Нац. академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. – 600 с.

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.

3. Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, докт. пед. наук О. А. Дубасенюк. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 1999. – 336 с.

4. Кочура Н. Естетична рефлексія світогляду українця: від міфу до основ національної культури / Н. Кочура // [Електронний ресурс] Режим доступу:

<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2081/1/Kochura.pdf>

5. Кульчицький В. Й. Роль національного виховання у формуванні особистості громадянина / В. Й. Кульчицький // Вісн. Житомир. держ. ун-ту – Вип. 16. – 2012. – С. 85 – 89.

6. Купчишина В. Ч. Виховні ідеали епохи Античності та епохи Відродження: порівняльний аспект / В. Ч. Купчишина // Зб. наук. праць Національної академії державної прикордонної служби України. – 2014. – Вип. №1 (70). – С. 60 – 72.

7. Лозко Г.С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г. С. Лозко. – К. : , Артек”, 2001. – 301 с.

8. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / Лузан П.Г., Васюк О.В. – 2-ге вид., доп. і перероб. –К. : ДАКККіМ, 2010. – 296 с.

9. Сошніков А. О. Національний виховний ідеал як педагогічний результат конструювання «української людини» / А. О. Сошніков // Науковий вісник. Серія «Філософія» – Харків : ХНПУ, 2014. – Вип. 13. – С. 148 – 154.

10. Франко І. Борис Граб // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 18. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 189.

11. Франко І. Зібрання творів: У 50т. – Т.45. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 404.

УДК 94(477)”1914/1939:39

Оксана Галько

ПОБУТ УКРАЇНСЬКИХ ГАЛИЦЬКИХ МІЩАН МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ЯК ІЛЮСТРАЦІЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТУ

Статтю присвячено формуванню і функціонуванню культурного ландшафту містечок Галичини міжвоєнного періоду через призму побуту галицьких міщан різноетнічного походження.

Ключові слова: *Галичина, містечко, міщани, українці, євреї, поляки, побут, інтер'єр, культурний ландшафт.*

This article is devoted to form and function of cultural landscape Galician towns during interwar period across way of life of ukrainian galician town inhabitants polyethnic origin.

Key words: *Galicia, town, towns inhabitants, Ukrainians, Jews, Poles, way of life, interior, cultural landscape.*

Дослідження формування побутового культурного ландшафту українських галицьких міщан міжвоєнного періоду неможливе без вивчення специфіки облаштування їхнього житла, яке великою мірою розкривало соціальний статус, рівень заможності, світоглядні і моральні принципи, смаки, дотримання традиційних особливостей устаткування житла і використання в оформленні модних тенденцій та ін. Сукупність цих установок, відображених предметно, як ніщо більше створює образ галицького міщанина, оскільки сам термін «міщанство» найбільше асоціюється з нагромадженням предметів вжитку, хоча в негативному контексті воно означає те саме накопичення матеріальних засобів із відсутністю смаку у його використанні.

Галицьке містечко тих часів є, якби, основою, «обличчям» формування соціокультурної інфраструктури краю, його осердям. Видатний дослідник Галичини Т.Возняк у своїй праці «Штетли Галичини» відзначає, що «...одним із чинників, який сформував міські ландшафти Галичини, є феномен штетла – переважно єврейського містечка Галичини» [5, с. 3].

Щоб зрозуміти формування культурного ландшафту цілого мікрокосму, яким являлося житло міщанина, потрібно хоча б коротко проілюструвати, що являє собою те саме галицьке містечко.

Окрім великих метрополій, на кшталт Львова та Станіславова, які представляли урбаністичну культуру соціуму, великого розмаїття сіл, демонструючи традиційну культуру етнографічних груп та етнорегіонів, галицьке містечко налічувало чимало одиниць і набуло статусу проміжної ланки між прогресом та традицією.

Фактично, спеціальних досліджень про це явище не існує. Як не існує виключно повної його класифікації та переліку. «Штетл» (שטעטל) на їдиші (мова, якою послуговувалися галицькі євреї – прим. автора) означає «містечко» [19]. Але в традиційному розумінні та використанні терміну соціумом та базованих на ньому наукових дослідженнях штетл означав єврейське містечко, містечко, де євреїв була переважаюча кількість. В переносному розумінні термін використовується як означення незмінності, консервативності, традиційності життєвого укладу східноєвропейських євреїв XIX століття [19].

Що цікаво, практично всі галицькі містечка були штетлами, а от штетли були містечками далеко не всі. Для окреслення ареалу побутування містечок та хоча б приблизно уявити їх кількість, можна звернутися до тих самих «Штетлів...» Т.Возняка, а можна – до польськомовних [18] та англomовних сайтів, які виклали для ознайомлення всі штетли II Речі Посполитої, генеалогії єврейських родів, проживаючих в Галичині до Голокосту тощо.

І одне і друге джерело включає до переліку штетлів великі міста – Львів, Станіславів, Луцьк тощо. Крім того, велика кількість маленьких міст після Першої світової війни фактично втратила статус штетла, оскільки їхнє єврейське населення суттєво зменшилося – загинуло на фронтах, померло від пошестей та хворіб, погромів або просто емігрувало [1, С. 17, 19, 21-23]. Однак це питання ґрунтовно не досліджувалося в науковому плані, і, за традицією, маркування «штетлом» і далі характеризувало населені пункти Галичини, не залежно від кількості наявних там євреїв.

Галицьке містечко мало свої характерні риси, які, власне, і робили його неповторним явищем українського суспільного простору. Одним із найвпливовіших його етосів була потужна етнокультурна комунікація, оскільки склад містечка був мультикультурним. Головними в етнічному плані представниками містечкового люду (за наявною кількістю) були євреї (жиди), поляки та українці. До переліку також долучалися інші нації – німці, чехи, вірмени тощо, але, порівняно з вищезначеними, вони не мали такої економічної та політичної міці і впливу.

Кожне містечко мало свої «центр» і «периферію». В буквальному значенні це стосувалося, насамперед, забудови простору. «Центром» містечка називалося місце, де зосереджувалися життєво необхідні для його існування установи, відтак – архітектура. Як правило – це була Ринкова площа, де містилася Ратуша (місце перебування муніципалітету). Від неї відцентровими колами розташовувалися інші будівлі – суди, школи, лікарні, культові споруди, магазини, приміщення культурних установ та громадських організацій, житлові будинки тощо.

Містечкова архітектурна забудова «центру» була дуже колоритною і неоднорідною – тут поєднані різні часові епохи,

архітектурні та мистецькі стилі, відображені різноманітні етнокультурні традиції житлобудування. Кожне містечко було укомплектовано, насамперед, урядовими будівлями – ратушею, вокзалом, шпиталем, школою, захоронками, бібліотеками, будинками культури та ін., які переважно, будувалися за Австро-Угорської імперії в стилі класицизму. Під час Першої світової війни окремі з них було пошкоджено, деякі – зруйновано взагалі. Відбудова або ремонтні роботи велися вже за II Речі Посполитої, що призвело до деякої трансформації «зовнішності» будівель, надало їм еkleктичного вигляду. Крім того, за Польщі велася забудова кам'яницями, які мали різне призначення – від урядових будівель, магазинів, кафе та ін. до приватних жител. Також зводилися павільйони, альтанки, проектувалися парки, площі, заповідники, пляжі [16, 17, с. 214]. Приміщення з цегли будували в центрі містечок або недалеко від нього і займалися спільно представниками громад або ж окремо однією спільнотою: українцями, поляками, євреями, німцями, чехами, вірменами тощо [2].

Сакральні споруди – церкви, костели, кляштори, синагоги, кенаси – мали статус «центру в центрі». Окрім того, що географічно вони споруджувалися в центральній частині міста, вони були осердям осілости релігійних та етнічних спільнот, які належали до тієї чи іншої конфесії. Фактично, містечко крім адміністративного поділу, розподілялося за етнічною ознакою: навколо костелу групувалися поляки, вони ж римо-католики, євреї гуртувалися й оселялися навколо синагоги. Щодо українців, то вони також згруповувалися біля греко-католицької церкви, навіть ті, які перейшли на римо-католицизм. Респонденти зазначають, що кожне передмістя мало свою церкву. Дрогобич, наприклад, мав сім церков в семи передмістях [12].

Приватні помешкання в центрі міста були одно та двоповерховими, мали, як мінімум, три житлові кімнати, були устатковані каналізацією та електрифікацією, вбиральними кімнатами. Займалися вони, як правило, євреями і поляками, які раціонально використовували цей життєвий простір: якщо приміщення було двоповерховим, то родина, зазвичай, мешкала на другому поверсі, перший поверх займали магазини, кнайпи, кафе, перукарні, салони

тощо, які їй належали. Могли також здаватися в найм кімнати [13, с. 241-260].

Антиподом «центру» стала «периферія» або «окіл». «Периферія» знаходилася на кордоні центру «уявленої» міської території. Фактично, це було передмістя, село з усіма наявними для нього тогочасними архітектурними та етнографічними характеристиками: дерев'яними хатами зрубної та каркасної конструкції, обшальовані дошками або й без такого покриття, окремі з яких ще були криті соломою (польові записи), господарські комплекси з городами і садками, за якими йшли «поля», «грунти» або й просто «упорядкований» культурний простір закінчувався.

Формування культурного семантичного ландшафту простежується також через призму міжкультурного пограниччя. Так, галицьке містечко поєднало в собі урбаністичну та традиційну культури. На практиці це демонструють зразки цегляної «високої» архітектури «центру», створеної фахівцями своєї справи, професійними архітекторами, як правило – німцями, австрійцями, поляками, італійцями та ін., та народна дерев'яна традиційна архітектура «периферії», створена місцевими майстрами, як правило – українцями [4].

Зазначене протиставлення чітко простежувалося в етнічному плані і мало відтінки дискримінаційного характеру. Насамперед це проявлялося в особливостях заселення «центру» і «периферії» різними етнокультурними групами: центр, як правило, заселявся євреями і поляками з дуже незначними вкрапленнями українців, «периферія» – українцями із спорадичними осідлостями євреїв і поляків. Звичайно, кожне містечко мало свої особливості і у відсотковому значенні важко визначити, скільки ж конкретно представників тієї чи іншої національності проживало в різних його частинах. Це потребує залучення спеціальних фахових досліджень та архівних документів. Ми ж будемо спиратися, в основному, на польові матеріали, які засвідчують вказаний хід речей. Цей хід речей обумовлювався, головним чином, статками або соціальними статусом – найбагатші представники – в центр, соціально значущі особистості (представники уряду, інтелігенції, промисловці) – в центрі.

По мірі спаду майнових та соціальних можливостей населення відбувалося заселення віддалених від нього території – «периферії». Тут на 90% проживали українці, решта – бідні чи зuboжілі ті ж таки євреї та поляки. В основному – ремісники, наймані робітники, службовці найнижчих рангів, селяни [14].

Периферія практично нічим не відрізнялася від села. Більше того, в окремих випадках село офіційно ставало частиною міста (як, наприклад, м. Сколе в 1912 році поглинуло село з аналогічною назвою). Але, частіше за все, село ставало передмістям, з вулицями, по яких бігали домашня птиця, собаки, ходили корови і коні, їздили гарби. Біля хати обов'язково були городи, садки, рідше – квітники. Як правило, останні насаджували українці і поляки, євреї ж використовували для своїх потреб землю дуже рідко. На подвір'ї також бігало птаство, містилися господарські споруди для худоби, кучі для свиней, дровітні, шопи та ін. [2].

Передмістя годувалося в «подвійний» спосіб, але завжди – з фізичної праці своїх рук. Сільська ідентичність вимагала роботи на землі, тому оброблення поля, городу, вирощування свійських тварин належало до пріоритетних занять. Крім цього, натуральний продукт допомагав вижити тим, хто не мав інших джерел існування. Але, оскільки місто вимагало наявності товарообороту і грошей, інтенсивного обміну-прийняття-віддачі, господарі не могли цілком перебувати в статусі селянина і сповідувати виключно цей ідентитет. В умовах розвитку промисловості краю вони зайняли нішу найманої робочої сили, яку використовували на своїх підприємствах різноманітні фірми та окремі промисловці. Як правило, це були некваліфіковані робітники, призначені для виконання найтяжчих робіт. Зароблені ними гроші не тільки підтримували існування сім'ї, але й переводили їх до статусу робітників і міщан. Їхні дружини набули нових характеристик домогосподарок, які опікувалися дітьми та вели господарство (дарма, що воно могло бути великим за розміром і їхня праця практично нічим не відрізнялася від селянської).

Трохи по-іншому конструювало свій побут ремісниче населення «периферії» – вони також заробляли гроші на утримання себе і родини з тією відмінністю, що самі були власниками

майстерень. Спектр професій, які вони представляли, був самим різноманітним: шевці, кравці, пекарі, перукарі, годинниківі та ін. Саме ремісництво було однією з найважливіших характеристик міста, починаючи з епохи середніх віків. З розширенням виробництва і розвитком промисловості їх послугами стала користуватися навіть та частина населення, що була неспроможна купувати дорогу продукцію фабрик і заводів. З домашнього виробництва передмістя фактично було усунуто ткацтво, бондарство та ін., за цим зверталися до майстрів: меблі робили виключно майстри, так само – шили одяг, меншою мірою взуття. Ремісничі вироби були дешевші, але – й менш якісні. Хоча, в процесі вдосконалення, окремі з них були не гірші, в деяких випадках, завдяки майстерності виробника – навіть кращі. Про це свідчать розповіді респонденток, які мали улюблених кравчинь, і зверталися за замовленнями виключно до них, минаючи жидівські магазини з готовою продукцією. Практично кожна з них (міщанок) вміла шити (це диктувалося умовами виживання), але «йти до кравчині» було не лише насущною потребою, але й особливою естетичною насолодою відчуття себе жінкою і газдинею [4].

Ремісничий стан було представлено різними національностями – українцями, євреями, поляками, німцями, чехами. Потенційні покупці зверталися до всіх, відповідно рекомендацій та професіоналізму кожного. Тут абсолютно не мало значення, якого етнічного походження майстер. А вони далеко не всі були фахівцями своєї справи. У своїх спогадах Є. Жолтовський згадує про кравців-євреїв подільського містечка, які нічим не відрізнялися від галицьких: «Заславські містечкові ремісники не були на загал кваліфікованими. Добрих шевців, кравців було дуже мало. Коли доводилося замовляти якоесь взуття або одяг, мама журилася, до кого звернутись – чи до Дувида, чи до Еля, до Океля або до Мошка, бо кожен з них міг спартачити роботу. І в більшості замовлення виконувалося погано. Черевики пекли в пари, одяг шився незграбно. Та і в кого було вчитись містечковим ремісникам? Не могли вони стежити за модою, погано розуміли своє діло. Але це ніяк не заважало їм братися за будь-яке замовлення. Внаслідок цього узування такої обнови було річчю дошкульною, й

автор заговорював зуби, запевняв, що воно «витягнеться», і все радив користуватися взуттєвою ложкою. Ну, а кравці всі вади бралися усунути прасуванням. Коли мене віддавали до гімназії то замовили кравцеві зшити формену «косоворотку». Кравець ніякого уявлення не мав ні про гімназійну форму, ні про тип блюзи-косоворотки. Проте він не розгубився. Розріз коміра зробив збоку шийного вирізу, далі розріз повів навкоси, аж на саму середину грудей. Замість м'якого коміра поставив твердий, замість п'яти гудзиків зробив чотири. Мав я в гімназії клопіт з цим натхненним кравецьким твором. Не раз мені зауважували, що мій одяг не відповідав казенній формі, а головне товариші все кпили з цієї кравецької імпровізації» [7, с 47].

Окремі з майстрів відкривали свої школи, які знаходилися прямо в їхньому будинку. До них приходили учні і навчалися обраним ними професіям. Через відсутність можливості здобувати освіту у спеціальних закладах, діти бідних ходили на науку до місцевих майстрів, щоб потім стати на їхнє місце або просто використовувати набуті навички в господарстві.

Щодо жінок та дітей – то їхня «парафія» була обслуговування обійстя: догляд за худобою, як мінімум – одною коровою, а то й конем, парою свиней, кіз, домашньою птицею, обробіток городу і поля та хатня робота. Жінки не працювали, хіба що були майстринями – шили, ткали, вишивали на замовлення тощо або здобули фахову професію вчительки, виховательки, лікарки, медсестри. Але таких, особливо – останніх, на периферії були одиниці. Переважна більшість ніде не працювала. Єврейський письменник Олександр Гранх, автор мемуарів «Ось іде людина», так описав складне життя жінки-мешканки довоєнних польських містечок: «Моє рідне село (особливості визначення тожсамості – авт.) польською зветься Вербовці, Вербовіц – на їдиші, Вербівці – українською. Життя тут дуже важке для всіх, а особливо – для моєї мами. Батьку вона дружина, коханка і служниця. Щорічно вона народжує по дитині, готує, пече хліб, пере, копається в городі, вирощуючи не квіти, а картоплю, цибулю, гарбузи та інші овочі. Вона встигає обслужити клієнта в маленькому магазинчику, який є частиною нашого житла, повернутися до обробітку городу, а

потім, витерши руки об фартух, садить дітей обідати. Вона встає з сонцем і лягає останньою. У нас картопля вариться у величезних казанах, але їхній вміст випаровується миттєво» [15]. Український часопис «Нова хата», який часто звертався до «жіночої» теми в зазначений період, описував їхнє нелегке становище, давав поради щодо збереження зовнішності від згубного впливу постійної домашньої роботи і застерігав від цілковитого перетворення на хатню господарку [8, с. 307]. Однак їх побут не був виключно селянський – і це проявлялося в одязі, харчуванні, оздобленні житла. Як справжні міщанки вони пили каву з молоком, варили «конфітуру» (варення), вдягали костюм і капелюшок, перчатки, коралі, користувалися косметикою, відвідували «вечорки» – танці, культурні установи та заходи, входили до складу різних громадських установ – жіночих і не тільки. Їхнє життя було складним, але не настільки одноманітним, як життя селянок.

Діти, відповідно до віку – зовсім маленькі відвідували захоронок (садочок), школу, також були членами різноманітних дитячих та юнацьких розвиваючих спортивних організацій [6, с. 221]. Їхнє дозвілля, яке, крім допомоги по господарству, включало також культурно-просвітницький та спортивний елементи, активну міжетнічну комунікацію, ігри, відвідини розвиваючих установ – моменти, фактично відсутні на селі, які доповнювали саме міську ідентичність міщанських дітей.

Слід зазначити, що проживання на «периферії», на відміну від «центру», якимось чином урівнювало і згуртовувало його мешканців, не залежно від статі, віку, етнічної приналежності. Переважна більшість опитуваних респондентів взагалі акцентували увагу на тому, що, не зважаючи на стереотипи, упередження чи дріб'язкову неприязнь, населення штетлів жило мирно, в добросусідських взаєминах. Бідність та віддаленість «периферії» ще більше сприяла їх зближенню та укріпленню. Однак це не означало, що із міжетнічних взаємин повністю «випав» імператив «свого/іншості/чужості». За ним поляки завжди були для українців «іншими», а євреї – «чужими» [11, с. 115].

Викладений вище матеріал є своєрідним підтекстом, ілюстрацією, ґрунтом, на яких формувався і спирався світоглядний

порядок галицьких міщан. Він також суттєво впливав на окультурення і впорядкування їхнього приватного життєвого простору, яким були зведення житла та його внутрішнє устаткування. Крім того, можна без перебільшення констатувати, що найглибшим внутрішнім наповненням галицького міщанина, не важливо – українця, поляка чи єврея, смыслом його існування була родина і сім'я. Не зважаючи на те, що тогочасне галицьке міщанське суспільство було набагато активнішим в соціальній та політичній площинах за сільське, саме вона була тим ядром, навколо якого кристалізувався цей соціум. Світ родини і традицій чітко простежувався в різних спектрах життя, а особливо – в смисловому та матеріальному наповненні житла, формуванні його інтер'єру.

Міжвоєнний період в Галичині характеризувався суттєвими політичними, економічними та соціальними трансформаціями: наслідки війни спричинили зміни суспільного ладу (демографічні кризи, міграції, еміграції тощо), відбулися різноманітні реформи та ін. Як зазначив Б.Савчук, Польща стала країною військових диктатур, де превалюючи витрати йшли на підтримку армії та поліції, культура і освіта фінансувалися за додатковим принципом [10, с. 34]. Крім того, воєнні події, які проходили безпосередньо на території краю, негативно відобразилися на фонді житла та його інтер'єрах. Респонденти та художня література кресів з одного боку розповідають про руйнацію й занепад міщанських жител, убогість їх внутрішнього наповнення [1], з іншого боку – трансформувалося саме житло, впроваджувалися нові форми його внутрішнього планування, зовнішнього та внутрішнього оздоблення. Через це оформлення внутрішнього житла 20-х-30-х років ХХ століття, як зазначає дослідник М.Борисенко, важко реконструювати [3, с. 82].

Саме формування інтер'єру починалося з традицій – історичних, архітектурних, етнографічних, родинних, побутових та ін. Типове обладнання міщанського житла формувалося впродовж віків і характеризувалося певним набором предметів, їх розташуванням, а також – системою опалення та освітлення, варіативністю просторово-планувальних та архітектурно-конструктивних рішень, застосуванням різноманітних будівельних технік та ін. [3, с. 242]. Не в останню чергу формування інтер'єрів пов'язано з із соціаль-

ною стратифікацією урбаністичного середовища: умеблювання кімнат містечкових мешканців та внутрішній декор дуже залежали від їхньої фінансової спроможності та соціального статусу.

Внутрішнє оформлення осель галицьких міщан різних національностей має спільні (базові) та відмінні (декоративні) елементи. Про це свідчить краєзнавчий та етнографічний матеріал, який описує та ілюструє інтер'єри будинків українців, поляків та євреїв. Наприклад, дослідник традиційного житла Роман Радович, послуговуючись польськими джерелами, так описує внутрішню систему оформлення житла міщанином Надсяння: «Живуть в звичайних хатах... в низьких і задушливих кімнатах... в яких одна велика прича служить за лежанку для всієї родини. В тій самій кімнаті є вміщене половіско під окапом, на якому готують і пекарська піч для випікання хліба... при деяких домах, місцями, є друга кімната, світлиця, в якій збирається родина в урочисті і святкові дні... Люди ці, переважно руського обряду, мають замилювання в нагромадженні образів різних святих і не важко знайти у них усі стіни кімнати завішані тими візерунками. Обмеблювання завжди з дерева, місцевої роботи, а глиняний посуд теж виробу яворівських гончарів...» [9, с. 245]. Дослідник слушно зауважує, що такий інтер'єр практично нічим (за винятком низки декоративних предметів) не відрізняється від сільського.

Зразки внутрішнього облаштування житла українців знаходимо і в матеріалах польових описів. Для прикладу візьмемо розповідь мешканця Дрогобицького передмістя Петра Сов'яка, яка відбувалася методом інтерв'ю (запитань/відповідей). Завдяки співбесіді та скеровуючим запитанням у розмові відсутня монолітність і впорядкованість, тому ілюстрації інтер'єру можуть бути прив'язані до окремих предметів, людей, спорадичних спогадів. Наприклад – хата українського мешканця містечка – «... хати були, то я ще пам'ятаю, хати були під гонтою, під соломою, під стріхою; ... архітектура мінялася, кількість кімнат збільшувалася...»; піч «... хату розвалили, а лишилася піч. Що за піч... Велика така, а яка міцна, мамочки, яка міцна, Ви собі не уявляєте, піч не могли розбити ломами. В тому місці вже стояло 5 чи 6 хат, а піч залишалася одна і та сама. Розумієте? І всьо. Ніякий лом, ніякий

молот не брав. То потім пригнали кран і тоту піч рвали. І так ту піч на якусь спеціальну машину витягли, розумієте, та й так. Вона була з глини? З глини, з глини. Ну але там палилосі та й вона затвердла. Крім того, я пам'ятаю ще, як, наприклад, в моєму селі ще після війни такі печі будували. Ну. Ліпили такі печі великі, бо на печі спали, от. Та піч була дуже практична. Ну то в селі, а в місті? В місті таке саме було. А хіба кахлями не обкладали? Не-не-не. На передмістю не було. То брали жовту глину, брали змішували з половою, от. Глина рідка не була. Її так набивали, товкли, набивали і набивали. То і скільки місця вона в кімнаті займала? Півкімнати або й більше? Так. Так, півкімнати. То була величезна піч. Але найцікавіше, коли її підняли, то під піччю знайшли кінську голову. Що вона там робила, та кінська голова? Але батько казав, бо батько теж приймав участь – свої сестрі помагав, то батько казав, що і його хата, яку він завалив, теж під старими хатами, під піччю була кінська голова. Так бачте, щось воно...» [12]. А в кімнаті що ще було? Ви знаєте, що традиційно у всіх хатах традиційна піч була з правої сторони, з лівої сторони стояв мисник. Креденс? Креденс – то є вже вищого штибу. Мисник. Бо креденс що має? Він зашкленний і дверцята має. Мисник, гарний мисник стояв, там порозкладувані миски, горнята. То було якесь таке-во вузеньке, високе. Різьблення, навіть до стелі ішло. А тарілки керамічна використовували чи порцелянові? Керамічні. А креденси де використовували? Більше в центрі. Вже потім появилися багаті, то вже мали креденси. У міжвоєнний час вже мали креденси і мали ше за Австрії, розумієте, мали креденс. А так, переважно, стояв мисник, трошка далі, під вікном, навпоротів вхідних дверей, стояв стіл, скриня стояла в коморі. То стояв стіл, а то сі піднімало зверху, там зберігався хліб .У тому зберігався хліб. О! І все. Скриня була в коморі. А як скриня називалася – куфер? Не-не, куфер – то малий. Куферок – то ви могли би взяти за ручку і перейти. А скриня – велика, вона була на колесах, на дерев'яних колесах, розумієте. Скриню можна було в хаті пересунути. Скриня мала перескринок, там зберігали нитки, голки, отаке во. І в скрині зберігали там полотна, розумієте, сорочки і так далі. Мали макогін. Макогін використовувався не тільки для того, щоби терти мак, а

макогін використовувався – була маглівниця. Прасували. Бо ше залізка не було, а полотно було грубе . І його так скручували, те полотно. У нас називали – маглівниця. І то нею шурували. То називалося – прасували. В куті стояли образи. Рушниками прикрашені? Так, були і рушниками, були і так. Були і не прикрашені рушниками. А образи були на дереві чи які? Вони були зашклені. Вони були мальовані на блясі... А на склі? На склі не було. Я не бачив. Тако – під стелею і такий кут. Ну але хати були низькі і якщо сволок ішов по середині, розуміте, тутка вішали лампу посередині – то треба було обходити, розумієте, бо Ви могли головою зачепити ту лямпу. А образи то стояли... Було така одна планка прибіта до стелі, друга – до стіни. І вони так косо засовувалися, запихалися. Ну вони були мальовані чи не? Були мальовані, а були вже і друковані. За Австрії – літографії. Були мальовані і то так цілий кут під стелею стоя тих образів. А там ховали гроші. Навіть казали: «От злодії шукают гроші поза образами». Ну, які там гроші, але таке вошось. А крім цієї кімнати що ше було в хаті? Сіни? Були сіни, так. Була комора. Шо цікаво, шо в Дрогобичі, коли в нас, в Лішні, називали – комора, то в Дрогобичі називали «ванькир». Виходить, шо була тільки одна кімната жила? Не-не. Був ше покоій. А в покої шо було? В покої... Ну як, в покої – холодно, в зимі всі спали на кухні, на печі, на припічку, дітей мали багато, розумієте. Був припічок, запічок. А як не вмщалися, то спали у покої. А в покої шо було? А в покої було ліжко. Гарно застелене, могло бути багато подушок. Вишитих? Були не вишиті. Була велика подушка, потім – менша, потім – ще менша, потім – ще менша, а потім – найменшу називали «ясьо». От вона – під самою стелею. Вже її впхали так, шо вона вперла в стелю, і тотя піраміда вже ся не завалила. А накривали чимось ті подушки? То залежит від газдині. Ліжка були двоспальні. Спинки високі. Різьблені? Ну, та, шо йшла до стіни, то вона мала спинку вищу. А та – нижчу. А потім шо ставили? Матрас? Сінник. То називалося сінник. О! Це був такий великий мішок, бо я на сіннику спав. Між іншим – то є дуже добре. Бо мама набивала сінник все на Великодні свята. І перед тим – на Різдвяні свята. Той сінник став такий-во грубий, але то набивали вівсяну соломю, розумієте, тому

що інша солома дає... третяся і дає пилюку. А вівсяна солома є краща і вівсяну солому давали в сінник. І от на тому сіннику спали. З домотканого полотна був сінник. Здоровий, розумієте. А потім чим його накривали, веретою чи чим? Верета, та, верета. А що ще було? То залежит як яка хата. В покою були образи теж, але вже образи кращі. В покою відбувалося весілля, в сінюх танцювали, а в покої вже гостилися. Жичили від сусіда столи, поставили, весілля були невеликі. Якраз, шобивлізлося в одну кімнату. А бамбетлі були? То вже було пізніше. І то не у всіх. І в міжвоєнний період були, але вже в тих, хто краще жив. А в простих не було. Шафи були? Та, шафа була. От якраз шафа стояла в покою. Стіл був. Лава була на кухні. За столом стояла лава, перед столом стояла лава, збоку вікна теж стояла лава. Були крісла. Вони так і називалися – крісла панські. А були – називалися «ослін». Ослін теж був гарний. Він мені краще подобався ніж крісло. Ослін був рубаний. Ослони були переважно на трьох ніжках. От. Шоби сидіти. А дивани були тоді? Ну тото було в тих людей, в тих, які десь працювали. Мав якусь кращу роботу і міг вже собі щось дозволити. Щось краще. Або хтось там в Америці працював, привіз долари та й тутка скупився. І вже міг показати трошка більший штиб. Кращий штиб життя.» [12].

Житло галицького міщанина польського походження практично не відрізнялося від житла українця. Цьому сприяли спорідненість релігії та культури, довге існування в культурному ландшафті однієї держави. Про це свідчать документи, зокрема – польові записи, зроблені автором. Але, оскільки всі опитувані є українцями з українським корінням (в поодиноких випадках траплявся польський родич), про формування простору життя польського міщанина можуть знати лише з власного досвіду і спостережень та розповідей рідні й знайомих. Здійснити запис у поляків, які територіально проживали у галицьких містечках міжвоєнного періоду, поки що не вдалося, але існують твори багатьох авторів міжкультурного пограниччя, які заповнюють цю лакуну. Насамперед, це повість Анджея Хцюка «Атлантида: Розповідь про Велике князівство балаку» і його ж «Місяцева земля», продовження першої повісті. Один з підрозділів «Атлантиди...» так і називається «Дім і квартиранти» і повністю описує садибу

Хцюків (етнічних поляків) в межах передвоєнного Дрогобича: «Дім стояв уздовж вулиці, перед ним був маленький городець із квітами, а з боку – в'їзд на подвір'я. Спереду був невеликий ганок із входом до вітальні, – зазвичай ним мало користувалися, – а під ним невеликий погріб. Ззаду будинку по всій довжині тягнулися три веранди. З першої був вхід до сіней, кухні та комірчини, звідки сходи вели на стрих. Із сіней праворуч був вхід до кухні, а з неї до їдальні [13, с. 241]. У великій кухні, крім величезної печі, стояли кухонний креденс, стіл і ліжко служниці. У їдальні пам'ятаю великий важкий креденс, вкритий політурою, стіл зі стільцями на багато осіб і кахлеву піч, при якій дід завжди взимку грів собі плечі. Була там також канапа, етажерки з книжками і всякими дрібницями, вазони з квітами і порцелянові дрібнички, великий годинник і крісло-гойдалка, улюблене крісло матусі, на якому вона, гойдаючись вперед-назад, найбільше любила читати. На стінах висіли якись дві картини і великі сімейні фотографії. З кімнати два великі вікна виходили на вулицю. В кутку стояв фікус із блискучими, ніби вкритими емаллю, листками; коли він уже був такий великий, що скрутився під стелею, його комусь віддали.

Із їдальні можна було пройти до вітальні – це також була велика кімната з одним вікном і дверима на ганок. Тут стояло піаніно. Була тут також велика кахлева піч, а ліворуч перед нею – двері до так званого покоїка, де містилася наша бібліотека (понад 5000 книжок у шафах і на поличках), менша кахлева піч і стіл зі стільцями – тут ми вчилися. Було тут також одне вікно на першу веранду та односпальне ліжко. У вітальні на великому килимі стояв комплект темно-вишневих меблів, великий двоспальний тапчан, накритий ловіцьким смугастим покривалом (над ним висіла картина Фалата: сніг, поля й одномісні санчата з дугою) і велике дзеркало в кутку – у шафці під ним я влаштував свій приватний музей пам'яток. На стіні, між вікном і дверима, що вели на ганок, – якраз на тій шибі був рисунок діамантом, – висів малий килимок із картиною, здається, Філіпкевича: якийсь мисливець чи лісник, що з-під приставленої до чола долоні дивився, як за невеликий зимовий лісок заходило сонце. [13, с. 242].

Всі кімнати таки справді були великі, оскільки з вітальні двері вели до їдальні, на ганок, до малого покоїка і до спальні батьків,

було багато меблів, піаніно – і ще залишилося чимало місця. Тут зазвичай танцювали з нагоди іменин. Меблі виносили до бібліотеки, килим згортали й танцювали на паркеті.

У спальні знову було два вікна на вулицю. Двері відразу ліворіч вели до батькового кабінету. А за кахлевою піччю був вхід до покою дідуса і бабусі, заставлений шафою. У спальні стояли два великих ліжка батьків із мосяжними головками, як в англійських фільмах про Францію. В ногах тих ліжок стояв тапчаник, між вікнами, при стіні, було моє ліжечко. Із другого боку стояло ліжечко, де лежала Янечка. Мені було заледве кілька років, коли вона померла. Мов крізь туман, пригадую собі, що годинами я міг вдивлятися в неї крізь плетену зі шнурків сітку ліжечка, але як вона виглядала, не можу вже сказати. У спальні також стояла велика скриня, в якій батьки тримали якісь цінні речі, гроші та документи. Були тут також дві великі шафи, без яких жодна господиня не уявляє собі життя, ну і важкі плюшеві заслони на вікнах. На головній стіні, на величезному килимі висіли святі образи; здається, що образ Матері Божої Кохавинської у нас особливо шанували, також там перед малим образком Серця Ісусового в червоному світильникупломеніла маленька оливна лампадка.

У батьковому кабінеті був великий письмовий стіл – він стояв під вікном, що виходило на другу веранду, яка не мала сполучення з першою, тільки дерев'яну стінку, на якій висіли дуже патріотичні гравюри. Такі ж висіли у бібліотеці. У кабінеті в кутку стояло складане ліжко для гостей – часом тут також спав батько, коли повертався не надто тверезий; була тут теж якась батькова шафа з паперами, якась скриня, а також мала вогнетривка каса, яка викликала в мене острах [13, с. 243].

На першій веранді стояли плетені меблі, лавка, скриня з вугільними жирівками, в якій батько грів собі ноги, магель і якась кута скриня з випуклим віком. Та скриня з присунутими кріслами була моїм повозом, яким я їздив по всьому світу, не полишаючи веранди. Влітку тут стояли квіти у ящикках, які під час кожного дощу швидко виносили на хідник на подвір'ї. На другій веранді був якийсь столик, виплетений із лози, садові крісла, а також килимок, об який ніхто, на мамин розпач, не витирав ніг, коли проходив до батькового

кабінету. Із другої веранди відчинялися двері на третю: це було чудове приміщення для гри в театр [13, с. 244].

У кімнаті дідуся та бабусі за їх життя завжди стояв запах бігосу, бо бабуся постійно готувала його дідусеві, оскільки той постійно нагадував про нього. Які там були меблі, я вже сказати не можу, зрештою, розташування меблів у нас часто змінювалося. Мама, як кожна жінка, почувалася ліпше, коли перемоблювала помешкання.

Ззаду за будинком тягнувся сад із гойдалкою і турніком, тобто гімнастичною перекладиною, деревцями, порічками, грядками і криницею. Поміж домом і городцем кривою лінією тягнувся паркан, який обмежував подвір'я плотом, вигнутим так, аби фіри могли повернути тут уздовж офіцин до будинку дровітні. Кожен із квартирантів мав свою комірчину-дровітню, і вхід чи принаймні заглядання до дровітні квартирантів для мене завжди були сповнені таємниць. Під великим дахом містився вхід до вбиралень, там також стояла собача буда і праворуч був вхід на гнойовище, де збирали рослинні відходи на компост для городу» [13, с. 245].

Житло галицьких євреїв, особливо – його інтер'єр, описані спорадичко. До них, в основному, зверталася кресова література, подаючи спорадичні і фрагментарні відомості. Такі описові елементи знаходимо в творах галичан єврейського походження Йозефа Рота, Бруно Шульца, Манеса Шпербера, Йозефа Агнона, автобіографічних спогадах, мемуарах тощо.

Ще менше знаходимо про них відомості у представників інших національностей – українців і поляків. Такій таємничості сприяла окремішність єврейської общини, яка чітко розмежовувала свій життєвий простір на «свій» і «чужий» і не допускала «чужих» на свою приватну територію. Однак, не зважаючи на таку відстороненість, у спогадах опитуваних українців, «прослизують» окремі моменти ближчих контактів з іновірцями, проникнення в їхній найінтимніший простір – приватне помешкання. Респонденти часто згадують, що, будучи дітьми, мали таку можливість – хтось шив у євреїв одяг, хтось просто забігав до євреїв-однокласників погратися або навіть чимось пригоститися, хтось допомагав їм в суботу. Одна оповідачка навіть розповіла, що в дитинстві її

називали вдома «жидівський підпалювач», за те, що в суботу запалювала сірниками вогонь для однієї єврейської родини. В нагороду за це від них вона отримувала п'ять грошів або булочку [2]. Єврейський квартал містечка Сколе був поділений «на сфери впливу» українськими дітьми, які за послуги отримували невеличкі подарунки чи гроші. Це не викликало заперечення чи осуду в їхніх батьків, не залежно від того були вони заможні чи ні [14].

Але, в цілому, українці та й представники інших національностей не мали відкритого доступу до єврейських осель, тому спробуємо проілюструвати їхній інтер'єр словами творів Шмуеля Агнона. Йозеф Шмуель Агنون, єврей галицького походження, народився в містечку Бучач наприкінці ХІХ століття. Міжвоєнний період він провів у мандрах, подорожуючи між Єрусалимом та Річчю Посполитою, відвідуючи на певний час рідний Бучач. Життя галицьких євреїв Агنون знав з власного досвіду, з точки зору єврейського ортодокса, який все своє життя присвятив вивченню Тори, людини, яка побувала на землі обітованій – Ерец Израель і повернулася в рідний край як легенда. Свій приїзд до Бучача після поїздки до Єрусалиму в 1937 році автор описав у автобіографічному романі «Нічний постоялець». Дії відбуваються на фоні побутового життя місцевих євреїв, які досі не оговталися після лихоліття І світової війни, за якими слідували погроми та еміграція. Населення опанували есхатологічні настрої. Автор пише: «Нині містечка у Польщі вже призвичаїлися втрачати своє населення тишком-нишком: трохи сьогодні, трохи – завтра, і наступна група ніколи не сумує за попередньою, і, звісно, ані одна з них не задрить якийсь інший групі. Настали лихі дні для гебреїв, що залишаються вдома, і для тих, котрі кудись від'їжджають. У минулому, коли людина міняла місце свого проживання, вона міняла свою долю, але зараз, куди б не подався гебрей, його лиха доля невідступно йде услід за ним» [1, с. 32]. «...Тут була різанина: і чотири роки тому, і три роки тому, і рік тому, і три місяці тому. Але газети написали лише про перші випадки різанини, які стали сенсацією, коли ми з моїм сусідом-іновірцем стали братами по нещастю і стояли у битві пліч-о-пліч, як одна людина. Та коли нам вдалося вижити у тій війні і ми повернулися додому, він знайшов свої поля та садки неторкнутими, а я ж не знайшов нічого. І тоді

він підняв на мене руку, щоб убити. А коли вбивства повторилися вдруге і втретє, вони вже не були сенсацією, і газети кинули про них писати.... Тепер ви знаєте, пане, чому ми їдемо звідси. Ми їдемо звідси тому, що Той, Хто високо над нами, покинув нас, але миру нам не залишив» [1, с. 20-21].

Такі гнітючі упадницькі налаштування, приреченість і злиденність, занепад є призвоєю, через яку Ш.Агнон розглядав довколишній культурний ландшафт, сакральні та профанні споруди, облаштування житла, стан їх збереженості, доцільності їх подальшого існування. Споруда для нього є цілим світом, із занепадом якої відходить в небуття цілий пласт культури, єврейської цивілізації в Галичині. Відчуття апокаліпсису прослизують у гіркоті його роздумів над долею єврейських святинь – синагог, хедерів, будинків Хеври Кадиші, кіркутів тощо. Особливо – над занепадом старого Бейт-Мідрашу (молитовного дому). Автор пише: «Старий Бейт-Мідраш повністю змінився. Щезли книжкові полиці, колись забиті вщерть; не лишилося нічого, окрім шести-семи полиць. Може, колись місто й породить великих знавців і відродить минулу славу Тори, але втрачених книжок уже не повернути. У нашому старому читальному заліми мали п'ять тисяч книг – хоча, можливо, чотири або й три – але все одно більше, ніж у решті читальних залів міста та його околиць.

Стеля та стіни також змінилися. Стелю, колись чорну від сажі, тепер побілили, а засмальцьовані й потерті стіни вкрила штукатурка. Я не хочу сказати, що чорне краще за біле чи що заяложена поверхня приємніша за вкриту штукатуркою, але ота сажа утворилася з диму свічок, що їх ставили наші батьки, свічок, що освітлювали їм Тору, а оті стіни, такі заяложені, несли на собі відбитки кожного чоловіка, який тут сидів. І якщо ми почувалися маленькими й незначними у порівнянні з тими, хто колись до блиску заяловив ці стіни, то ми водночас відчували, й свою значущість, свій зв'язок з тим поколінням, А тепер ці поштукатурені стіни мали такий вигляд, наче тут узагалі ніхто й ніколи не сидів...» [1, с. 15-16].

Те саме відбувається і з звичайними будинками, де мешкали прості люди: «Наразі ніхто не будує нових будинків і не топить піч... багато хто з гебреїв, що повернулися з війни, стали аскетами:

вони не одружувалися і не заводили дітей, тож якби не іновірці, то рід нашого батька Адама був би приречений на вимирання» [1, с. 43]. «... Коли пройшла війна, молоді люди, вражені мечем, померли, старики померли від голоду, а їхні вдови та діти загинули в погромах. Отак було викорчувано цілу громаду, а від старого Бейт-Мідрашу й каменя на камені не лишилося» [1, с. 44].

Але так чи інакше галицькі євреї, які не виїжджали і пошукав кращого життя чи до Землі Обітованної, які не змогли використати воєнний час для збагачення і відкриття власного бізнесу, повинні були облаштовувати своє життя і побут. В своєму творі Ш. Агнон, описуючи дороги, якими ходив його постоялець, акцентував увагу на злиднях і занепаді, в яких опинився народ вибраний, але абсолютно не звернув увагу на центр міста, який, як і будь-який центр галицького містечка, був опанований багатими євреями, забудований старовинними австрійськими кам'яницями, наповнений дорогими речами. Як зазначив дослідник міжвоєнного українського міста М.Борисенко: «Жителі будинків у центрі міста нерідко замовляли дорогі та вишукані меблі, привезені з-за кордону, фабричні або ж виготовлені місцевими майстрами. Головними модними на той час тенденціями в дизайні помешкання залишалися класицизм та ампірні мотиви. У технології оздоблення меблів зберігалися багате різьблення, інкрустація, використання яскравих деталей» [3, с. 82]. Все це повністю характеризувало багатих євреїв центру, а, зважаючи на те, що вони мешкали в імперії Речі Посполитої, їм були доступні кращі побутові вироби цієї держави – польський текстиль, австрійські меблі, богемське скло, італійське срібло, словацьку порцеляну, ювелірну продукцію, парфюмерію тощо. До них слід додати вироби з дерева, кераміку і тканину місцевих майстрів – найкращої якості і найвищого ґатунку. Зазначені речі прикрашали інтер'єри будинків та магазинів, вплітаючи культурний ландшафт галицького єврейства в загальноєврейський культурний ландшафт Західної Європи.

Бідніше і зовсім бідне єврейське населення напівсільських містечок в облаштуванні житла «...обмежувалися традиційними скринями, лавками, мисниками для посуду переважно простої форми і примітивного виробництва» [3, с. 82]. Внутрішнє

убранство кімнати Агнонового постояльца, який зупинився у небагатих одновірців, виглядало так: «Маю кімнату в готелі з ліжком, столом та стільцем, а також із лампою та шафою» [1, с. 34], тобто, все наповнення є утилітарним і поліфункціональним, без особливих прикрас. Доречі, цю рису, – відсутність евентуального декору в помешканні євреїв, відзначили й українські респонденти як і легендарну єврейську неакуратність та неохайність їхнього житла, невміння упорядковувати його простір.

Отже, побут українських мешканців галицьких містечок міжвоєнного періоду є однією з провідних складових формування культурного ландшафту. До системи побуту, насамперед, слід віднести формування інфраструктури, специфіку забудови згідно антиномії «центр/периферія», поквартальне групування згідно етнічних та релігійних ознак, міжкультурне пограниччя уявлених спільнот селян і міщан в межах означеного простору, створення та упорядкування території садиб, екстер'єру та інтер'єру будинків. Всі ці складові культурного ландшафту функціонують на фоні мультиетнокультурного ландшафту, притаманного просторам Галичини: міське населення складають представники українського (найменша процентна частка), польського та єврейського етносів (найбільша процентна частка), а також інших народностей – чехів, німців, вірмен та ін. Оскільки відсоток єврейського міського населення був найвищим, галицьке містечко стали називати «штетлом».

Створення й облаштування життєвого простору галицькими міщанами відбувалися в межах формування культурного ландшафту містечок II Речі Посполитої з врахуванням майнових, соціальних та етнічних складових: формування здійснювалося від центру, де знаходилися життєво найважливіші інституції і до окраїн (периферії), де селилося населення і (за наявністю) розміщувалася промислова зона. Цивільно «центр» заселявся багатими євреями, власниками магазинів, меншою мірою – польськими чиновниками. «Периферію» займали українці, зубожілі поляки та євреї. Відповідно «центр» був забудований кам'яницями австро-угорської та польської епох, «периферія» – дерев'яними будинками або садибами. Інший спосіб структурування інфраструктури містечка здійснювався за «квартальним» принципом: етнічні

квартали формувалися навколо релігійних центрів: євреї – навколо синагоги, поляки – костела, українці – церкви.

Смислове наповнення міщанських жител «центру» і «периферії» відбувалося відповідно до: 1) естетичних уподобань господарів; 2) їх майнової спроможності; 3) соціального статусу; 4) етнічної та релігійної приналежності; 5) моди тощо. За цими ознаками вони й диференціювалися. Відмінності простежувалися, починаючи від самого будинку (кількість поверхів, матеріал виготовлення, наявність допоміжних господарських приміщень), його внутрішньою структурою (кількість кімнат, розподіл їх згідно життєдіяльності, наявність великої печі/п'єца), і завершуючи елементарним оздобленням (вишитою тканиною, світлинами, дзеркалами, годинниками тощо або їхньою відсутністю). Внутрішній декор найбільше демонстрував етнічне походження господарів та їхню релігійну приналежність (наявність чи відсутність ікон, ((відповідно – римо-католицьких чи греко-католицьких)), вишивка чи в'язані прикраси, портрети видатних діячів тощо). Так само ілюстрував його екстер'єр – наявність чи відсутність городу, квітника, допоміжного господарства (господарські будівлі, утримання худоби, птиці та ін.). Міжкультурні пограниччя культурного ландшафту простежується у відмінностях і подібностях ведення міського і сільського побуту на теренах містечка, наявності тут протиставлення «центру/периферії», а також, і це – саме головне – в тісних мультикультурних взаєминах галицьких міщан різноетнічного походження.

Джерела та література

1. Агнон Й.Ш. Нічний постоялець. / Й.Ш.Агнон. – Харків: «Фоліо», 2012.
2. Записано від Багінської Люби, 1928 р.н., вересень 2014 р.
3. Борисенко М. Житло і побут міського населення України у 20-30-х роках ХХ століття: Монографія. – Вид. друге, доповнене і перероблене. / М.Борисенко. – К.: ВД «Стилос», 2013.
4. Записано від Васаган Кліментини 1931 р.н., вересень 2014р.
5. Возняк Т. Штетли Галичини / Т.Возняк. – Львів, 2013.
6. Гримич М. Субкультура Пласту / М. Гримич // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне у 5 т. / [наук.

Ред. М.Гримич] – К.: Дуліби, 2010.-... Т.2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – 2010. – С. 221.

7. Жолтовський П. Вибрані праці: у 3-х т. / Павло Жолтовський; голова ред. кол. О.О. Савчук. – Харків: Видавець Савчук О.О., 2013 -.

Т.1: *Umbra vitae*: Спогади. Листування. Додатки / ред. Тому О.О.Савчук; передм. М.Бі. Моздира; наук. Коментар В.С. Романовського; підготовка тексту Ж.Д. Сімферовської, О.О. Савчука, В.С. Романовського; підготовка та коментарі до листування І.Ю. Тарасенко, С.І. Білоконя; примітки Є.О. Котляра, О.О. Савчука. – 2013.

8. Москалець В. «Штучна краса»: використання косметики в Галичині на початку ХХ ст. / В. Москалець // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне у 5 т./ [наук. Ред. М.Гримич] – К.: Дуліби, 2012.-... Т.3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. – 2012.

9. Радович Р. Інтер'єр традиційного житла північно-західної Галичини та південно-західної Волині. / Р.Радович // Проблеми збереження, відтворення та популяризації історико-культурної спадщини в контексті діяльності музеїв просто неба. Випуск І. Матеріали першої Міжнародної науково-практичної конференції, 17-19 жовтня 2013р. в м. Львові. – Львів: Априорі, 2013.

10. Савчук Б.

11. Сілецький Ю.Р. Етнічні гетеростереотипи в традиційному світогляді українців / Ю.Р.Сілецький // Дис. к.і.н. – 07.00.05 – етнологія. – Львів, 2009.

12. Записано від Сов'яка Петра 1943 р.н., вересень 2015р.

13. Хцюк А. Атлантида. Розповідь про Велике Князівство Балаку; Місяцева земля: Друга розповідь про Велике Князівство Балаку: пер. із пол. / А.Хцюк. – К.: Критика, 2011.

14. Записано від Явдика Степана 1934 р.н., вересень 2014 р.

15. <http://ieshua.org/shtetl-evrejskoe-mestechko-v-istorii-i-literature.htm>

16. Dudrowna Z. Moja muzyka / Z. Dudrowna. – Krakow, 2007.

17. Nicieja S.S. Kresowa Atlantyda: historia i mitologia miast kresowych / S.S Nicieja. – Wroclaw, 2013. – Т.ІІ.;

18. www.sztetl.org.pl, www.geshergalicia.org

19. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%B0.

УДК 391.4

Ніна Зозуля

НАРОДНИЙ ОДЯГ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ УКРАЇНИ

У статті висвітлено основні елементи традиційного народного вбрання населення Поділля кінця ХІХ- поч. ХХ ст. Детально розкриваються компоненти жіночого та чоловічого одягу. Розглядаються варіанти святкового та побутового вбрання. Особлива увага приділяється складовим жіночої сорочки, використовуючи при цьому місцеві назви її деталей.

Ключові слова: Поділля, одяг, вишивка, сорочка, орнамент

As represented sex highlights the basic elements of traditional folk dress skirts population XIX-XX century. Details disclosed components of women's and men's clothing. The variants of the holiday and everyday wear. Particular attention is paid to women's shirts components, using local names of its parts.

Keywords: Podillya, clothes, embroidery, shirt, ornament

Традиційний український одяг – яскраве і самобутнє культурне явище, уособлення духовної спадщини народу та його світоглядних уявлень. Разом з тим він несе в собі національну символіку та знак національної культури.

Процес формування народного вбрання українців відбувався впродовж багатьох століть й остаточно завершився на сер. ХІХ ст. На цей час були остаточно створені критерії традиційного крою одягу: він мав бути раціональним і зручним в носінні. Його виготовляли з натуральних матеріалів (домотканого полотна, сукна, овечої шкіри). На поч. ХХ ст. набуває поширення одяг виготовлений з фабричних матеріалів.

Традиційно український одяг складався з кількох комплектів – натільного, поясного, нагрудного і верхнього вбрання. Також він розрізнявся за сезонними ознаками. Одяг був повсякденним, святковим та обрядовим.

Характерною рисою українського народного вбрання було щедре поєднання декоративності, контрастних кольорів орнамен-

ту, багатство різновидів орнаментальних мотивів (рослинний, зооморфний, геометричний), різноманітність технік (вишивання, ткання, аплікація, мережка, мереживо, вирізування), а також широкий вибір оздоблювальних матеріалів (метал, бісер тощо). Повсякденний був менше декорованим, а святковий – відрізнявся дорожчими матеріалами, а також різноманітними способами прикрашання. Та попри всі спільні риси українського народного одягу, в окремих місцевостях помітні свої характерні локальні особливості, що вирізняють його серед інших. Це виявляється у своєрідному колориті, поєднанні певних компонентів одягу, способах носіння його окремих деталей, використання прикрас тощо.

Подільський народний одяг відрізняється своєю неповторністю. Це відображається в його надзвичайній декоративності, мальовничості, що розкриває високу культуру місцевого виробництва матеріалів, величезний досвід використання багатьох технік оздоблення та декорування вбрання.

Основою складовою частиною українського жіночого та чоловічого одягу є **сорочка**. Шилася вона з домотканого конопляного чи лляного полотна, а на поч. ХХ ст. – з домотканого чи фабричного бавовняного полотна. Вона виділялася багатим, різноманітним оздобленням. [1, 48]

Жіноча сорочка шилася, в основному, з двох пілок (полотнищ), але ширина домотканого полотна була 58–62 см. Тому вона розширювалися вставними клинами, часто різних розмірів та форм.

Крій жіночих сорочок до поч. ХХ ст. відзначався однотипністю. Були вони додільні (святкові) та «до підточки» (на кожен день). Для таких сорочок використовували більш грубе полотно. Грубіші нитки легше та швидше було прясти, швидше ткати та можна було використати менш якісне конопляне волокно.

Загальновідомі назви певних частин сорочки: уставки, рукава, комір, пазуха, підтичка, станок, чохла, ластки. Але в різних районах Поділля частини сорочки мають місцеві назви.

Наприклад, в с. Рудківці Новоушицького району сорочка має такі назви: 1 – «шлейка» (комір); 2 – «брижі» (зборки зібрані біля коміра); 3 – «погрудки» (спереду на грудях вишивалися вертикальні смуги, біля них «прибічники»); 4 – «ластка» (ромбовидний

клинєць під рукавом); 5 – «дуди» (чохла); 6 – «полики» (уставки); 7 – «порукавля» (рукав від уставки); 8 – «станок» (верхня частина сорочки); 9 – «підтячка» (нижня частина сорочки); 10 – «бахур» (від ластки клин вниз по станкові); 11 – «півтренька» (збоку на підтичці вставлена смуга, яка становить третю частину ширини полотна); 12 – «пруто́к» (підрублена вузьким прутиком нижня частина сорочки). Ззаду на станку теж вишивалися вертикальні смуги, що мали назву «долішники». (pic1_1.jpg), [3]

В Новоушицькому районі комір сорочки збирався на нитку та обшивався вузькою смугою полотна – «обшивка». Рукав пришивався до полика по «підтканню» і по основі. Ширина рукава дорівнювала половині ширині пілки. Пазуха робилася посередині сорочки, була довгою до пояса. Біля шлейки сорочка зав'язувалася двома шнурками або стрічками.

На поч. ХХ ст. на півдні Східного Поділля побутували сорочки з суцільно кроєним рукавом, де орнамент вишивався на плечі у вигляді уставки. Рукав був завжди прямий, внизу викінчувався «манькетами» різних форм. Довкола шії збиралися дрібні зборки. Комір був різний: на обшивці вузький, стоячий, виложистий. Також побутували сорочки «до гестки».

Надзвичайно багато прикрашалася вишивкою жіноча сорочка. Мотиви орнаментів передавалися з покоління в покоління й ставали традиційними. Певна кількість орнаментів з певними особливостями в кольорах, композиціях та окремих деталях, були притаманними для окремих сіл, разом складали характерні особливості певного регіону.

До кін. ХІХ ст. на Поділлі вишивали нитками, пофарбованими природними, а згодом аніліновими барвниками. Червоний, синій, зелений та чорний кольори давала фабрична паперова нитка «заполоч». У с. Клембівці та Яланці Ямпільського повіту для вишивання використовували білі нитки «фільдекос» (фабрика Невської ниткової мануфактури), а блакитний і зелений кольори давали напівшовк, а також золота і срібна мішура фабричного виготовлення.

Орнаментальні мотиви подільських вишивок були різноманітні: геометричні (ромби, квадрати), геометризовані («баранячі

ріжки», «волові очі»), рослинні (рожі, реп'яшки, квіти), ажурні (зірки, «восьмиріжки») узори.

Основні техніки вишивки та змережування були такі: «стебнівка», «низь», «вирізування», «зерновий вивід», «качалочки», «лічільна гладь», «миканиця» або «цірка», «мережа», «настилування», «колодочка», «зёрно», а також традиційний український хрестик.

У музейній колекції зберігається багато унікальних сорочок оздоблених різними типами вишивки. Зокрема, виділяється жіноча сорочка (НМНАП України, О-3176) вишита хрестиком червоними нитками. (pic2_3.jpg)

Найбільш поширена техніка вишивки на Поділлі була «низь» («низья»), що давала лише геометричні узори. (pic2_4.jpg) В окремих повітах Поділля існували підвиди цієї техніки: «кругла низья», «паршива низья», «сліпа низья», «лиса низья», «страпата низья», «низь з лица шита» та ін.

У Вінницькому, Гайсинському та Ольгопільському повітах була дуже поширена техніка вишивки з імітацією «гладі» та хрестика.

На півдні Вінниччини у пер. пол. ХХ ст. побутувала техніка вирізування – «різання».

На Східному Поділлі була поширена вишивка «гладю» великими стібками. Нею вишивали червоними та чорними нитками квітковий орнамент, з часом він став поліхромним.

Основний акцент у вишивці на жіночій сорочці робився на рукавах. Інколи шви на сорочці зшивали чорними та червоними нитками та робили так звані «мушки». Така сорочка називалась «замушкована». На манжетах вишивалася чорна смужка – «шнурок». В Літинському повіті – їх називали «брацарі» чи «куцюрубуби», на півдні Вінниччини їх називали «манькети».

Нижче від плеча вишивали широку горизонтальну смугу орнаменту – «полик». Він складався з трьох частин: вгорі – вузька частина вишивки «поверхниця»; посередині – ширша й вужча частина – «полик», нижче – вузька й довша частина – «під поличчя». В різних повітах Поділля «полик» мав різні назви.

На Брацлавщині та в Ольгопільському повіті «збирання» («під поличчя») прикрашали орнаментальною смугою вишивки технікою «настилування» чи «качалочками».

Нижню частину сорочки часто змережували технікою вирізування або «розшивкою».

В кін. XIX – поч. XX ст. вишивка на подільських жіночих сорочках, в основному була чорна з дрібними червоними та вишневими вкрапленнями – «поцвіткована». На поч. XX ст. на сорочках з'являється рослинний орнамент вишитий хрестиком. Він був стриманий, в основному мав чорний колір, а пізніше став поліхромним. Вишивки давніших сорочок виконані техніками «низь» та «колодочки», інколи в поєднанні з хрестиком.

Святкові сорочки вишивалися значно багатше, ніж буденні. Сорочка на кожен день могла мати лише дві вузькі вишиті смуги на поликах та на рукавах і дуже скромні «пóгрудки».

Чоловічі сорочки на півдні Поділля у др. пол. XIX ст. побутували тунікоподібного крою з домотканого полотна. Платно складалося на плечах так, щоб обидві довжини були рівні. З переду робився розріз для пазухи та розріз для голови. Вгорі під прямим кутом пришивалися рукави. Під рукавами вставлялися косі клинці чи ластки. Більш давні рукави були прямі без манжетів.

З др. пол. XX ст. чоловічі сорочки стали шити з фабричного бавовняного полотна тунікоподібного крою з підплічками часто з манжетами або без них. Їх прикрашали скромною вишивкою на грудях («манішка»), чохлах та комірі. (pict_5.jpg) Кольори і техніка вишивки були аналогічні жіночим.

До **поясного** одягу відносяться: «гуньки» (поясні обгортки), спідниці, фартухи, плахти, чоловічі штани.

На півдні Поділля **«гуньками»** чи «катринцями» називали прямокутний шмат ткани на верстаті, вовняної тканини чорного і червоного кольору. Вона була шириною бл. 80 см., довжиною бл. 150 см. з кольоровими смугами по краях – «заснівками». «Передки» (передні кінці) були «рябі», тобто оздоблені вертикальними вузькими смугами, часто білого кольору у поєднанні з червоними, зеленим чи жовтим. [4]

На сході Поділля «гуньки» були виключно чорного кольору, коротші ніж на заході. В Могилівському повіті вони були червоні, коричневі.

Цей поясний одяг обгортався навколо тіла, для зручності правий кінець піднімався і закріплювався поясом. Під час роботи

обидва кінці затикалися за пояс. (pic2_6.jpg) «Гунька» фіксувалася на талії поясом-крайкою.

Святкові «гуньки» часто мали «передки» вишневі, але не яскраві, бо основа залишалась чорною, а підтикання фарбували у вишневий колір. Такі «гуньки» перетикалися вгорі та внизу поперечними смужками – «заснівками».

Цей тип поясного одягу в усьому подільському регіоні побутував до початку ХХ ст. й поступово витісняється спідницями.

Спочатку цей тип одягу вдягали переважно молоді дівчата і тільки на свята. Спідниці шили широкі, в декілька пілок (4–7), із кранної вовняної тканини темних та яскравих кольорів. Вгорі тканина збиралася у дрібні зборки та пришивалася до пояса. Мала зав'язки з лівого боку. Низ спідниці оздоблювали смугою оксамиту шириною 10–25 см. та купленою в крамниці «щіточкою». Над оксамитом часто «загинали» вузькі складки. Внизу з вивороту була широка (до 15 см.) «підбойка» лиштва з іншого матеріалу, часто з ситцю чи сатину. [5]

Разом із спідницями з'явилися й довгі прямокутні фартухи. Їх робили з домотканого та фабричного тканини.

У ХVІІІ ст. на Вінниччині жіночим поясным одягом поширеним була плахта, яка поступово виходить з побутування до початку ХХ ст. Декілька таких старовинних плахт зберігається у Російському музеї етнографії (у Петербурзі) та у Вінницькому краєзнавчому музеї (фрагменти).

В фондівій збірці НМНАП України також є такий унікальний експонат. Походить він з Гайсинського району Вінницької області.

Чоловічі штани шилися з домотканого конопляного полотна. «Холоші» шилися з перегнутого на основі шмата тканини. Донизу вони були трохи завужені, вгорі в «холоші» вшивалися клинці. Іноді полотно фарбували бузиною чи дубовою корою.

Старші чоловіки на поч. ХХ ст. носили штани на очкурі. Згодом вони стали шитися за міським кроєм.

Неодмінним атрибутом традиційного українського жіночого та чоловічого вбрання були **пояси**. В південно-західній частині Поділля пояси були двох видів: «баюр» та «крайка».

«Баюр» робили з фабричної вовни «лучка», а «крайку» з домашньої пряденої фарбованої вовни. «Крайки» були чорного

кольору з повздовжними різнокольоровими смугами, «баюри» мали переважно геометричний орнамент («в хрести»). У фондах музею є цікавий експонат – пояс (НМНАП України, О-2750), який походить з Новоушицького р-ну. (pic8.jpg)

В Новоушицькому повіті «баюр» вважався дівочим поясом, а «крайка» – жіночим. [6] Спосіб носіння поясів був різним. Наприклад, у с. Слобідці Новоушицького повіту «кінців не пускали», тобто поясами обгорталися, а кінці підтикали під пояс. [5] У с. Косиківця чоловіки підперзували сорочку, зав'язували крайку спереду.

На початку ХХ ст. у побуті з'являються фабричні пояси. Наприклад, у с. Соболівка Теплицького району спідниці підв'язувалися на талії фабричними вовняними поясами. Вони були шириною 20–25 см., довжиною до 2 м., зеленого чи червоного або жовтогарячого кольору, переткані на кінцях смугами іншого кольору з торочками. Пояси обгортались на талії двічі, а кінці звисали по боках.

Нагрудний одяг – безрукавки з їх різновидами, що закривали верхню частину тіла (груди та спину). На поч. ХХ ст. в побуті подолян, спочатку у міщан, а згодом і у селян, з'являються чоловічі та жіночі «камізельки», виготовлені з фабричної тканини. Переважно цей вид одягу побутовув на Західній Придністрянщині.

Чоловічі «камізельки» шилися спереду з вовняної тканини, а іззаду – бавовняної. Позаду також був поясок із пряжкою.

Жіночі «камізельки» були з темної одноколірної вовняної чи бавовняної тканини, довжиною трохи нижче талії і з прямою спинкою. Вони оздоблювались по обох полах та внизу вузькою стрічкою по обо «загинках» (дрібними вертикальними складками).

На Східному Поділлі був поширений тип жіночого одягу з рукавами. Так, у с. Соболівка Теплицького району він називався «курточки».

Таки «курточки» шили з одного матеріалу як і спідниці. Носились вони поверх сорочки в прохолодну погоду.

Довжиною вони були до пояса, розширені донизу, з неширокими рукавами, із стоячим або відкладним коміром. Спинка була суцільна, донизу розклинена. Застібка попереду до самого низу. Їх оздоблювали «закладочками», плисом, «волічкою», машинною строчкою кольоровими нитками: на полах біля застібки, по низу, на манжетах та на комірі.

«Курточки» були святкові – з купованої вовни, а щоденні – з купованого «ластика» темних кольорів. [5]

Чоловічим та жіночим **верхнім одягом** були різноманітні свити з домотканого чорного чи коричневого сукна, опанчі, «чугаїни», «манти» та кожухи. В різних місцевостях Поділля вони мали свої назви, крій та оздоблення. (pict_9.jpg)

В с. Слобода Яришівська Могилів-Подільського району був поширений тип одягу, що називався «чушка». Це – довга жіноча свита, з підрізною ззаду талії, з прохідкою та складками (фалдами). Комір – відложний, з лацканами. «Чушка» оздоблювалась червоно-зеленим вовняним шнуром. В експозиції «Поділля» експонується один із таких зразків (НМНАП України, О-2449). (pict_7.jpg)

Чоловіки носили «манти» – пошиті з домотканого сукна. Вони вдягались поверх кожуха. «Манта» шилася довгою, була розширена до низу, з каптуром, з прямою спинкою. Край коміра, каптура, кінці рукавів та поли оздоблювались плетеним вовняними шнуром.

Із зимового хутрового одягу були поширені чоловічі та жіночі кожухи. На Поділлі в кін. XIX ст. побутували білі кожухи, а на поч. XX ст. стали з'являтися коричневі дублені. Вони різнилися кроєм та оздобленням.

На півдні Вінниччини побутували білі кожухи прямого крою або підрізні в талії, із зборками, стоячим коміром. Комір, поли, низ рукавів оздоблювали чорним смушком.

У с. Теремці Новоушицького повіту кожухи були білі, підрізні в талії, широкі, зібрані у дрібні «зборки». Такий кожух мав 18 клинців. Комір був відкладний.

У с. Кадійівці кожухи також були білі, підрізні в талії з 5-ма клинами. «Зборки» були ззаду та по боках. Замість кишень нашивались косі «обмани» з каракулю. Комір був відкладний, невеликий. Кожух застібався на грудях на 3 пари шкіряних гудзиків.

В с. Рудківцях, Гарячинці та Куражині також побутували білі кожухи, підрізні в талії з невеликим стоячим коміром. Оздоблювалися вони по талії кольоровою шкірою та орнаментом із квітів з декоративного шнура.

Головні убори діляться на дівочі, жіночі та чоловічі. За типом головного убору можна було визначити соціальну приналежність

людини, її вік чи сімейний стан. [1, 133] До жіночих головних уборів належать: намітка, чеpecь, каптур, хустка. До чоловічих – солом'яні капелюхи, смушеві шапки. На поч. ХХ ст. з'явилися кашкети.

Дівчата зазвичай влітку прикрашали волосся різнокольоровими стрічками, вінками, квітами. Взимку покривали голову різнобарвними хустками.

Найпоширенішим жіночим головним убором були хустки фабричного виробництва різних кольорів. Бавовняні хустки носили на кожен день, а вовняні лише на свята. Існувало декілька варіантів їх зав'язування. В холодну пору року жінки зав'язували хустку «на шию» та «під бороду». Старші жінки зав'язували кінці хустки на голові. Часто у свято вив'язувалися чорною вовняною хусткою без «торочок», а кінці перекидали наперед з обох боків голови.

Неодмінним елементом одягу заміжньої жінки були чепці. Вони виготовлялися в основному з білої домотканої тканини, а пізніше з фабричної. За кроєм вони були схожі на полтавські «пів'язки». Як дівчина «віддавалася», тобто виходила заміж, у вечері після весілля, свекруха вдягала на неї чепця. Він туго приставав до чола і повністю закривав волосся. Інколи під чеpecь клали т.зв. «кибалку», роблену з «прядіва» з конопляних волокон. На півдні Хмельниччини жінки поверх чепця пов'язували «рябу» хустку (чорно-вишнево-біла у клітинку). Їх ткали на верстаті. Вона була невеликою за розміром, досить грубою і коли нею вив'язувалися то «зверху виломлювалися роги». (pic2_2.jpg)

Кантур – це був святковий варіант чепця. Він шився з білої тканини, вишитий зверху кольоровим гарусом. Одягався з наміткою.

Найдавнішим головним убором заміжніх жінок була *намітка* – довга біла серпанкова тканина. Цей вид головного убору виходить з ужитку до кін. ХІХ ст. Окремі намітки подекуди зберігалися подільських родинах, але на середину ХХ ст. старші жінки не пригадували як їх носили їхні матері.

Чоловічі шапки мали конусоподібну форму, при носінні верх заломлювався в середину. Шапки, в основному побутували чорні або сірі з сукняним верхом. Вони були дорогі, тому носили їх переважно заможні селяни.

В теплу пору року чоловіки та хлопчики носили солом'яні капелюхи. Їх плели з соломи, яку заготовляли перед тим, як пшениця

має досягнути. Стрічку плели рівною – «пліть з 7 стрілок», а потім зшивали.

Взуття носили не часто. В літню добу ходили переважно босими. Найдавнішим повсякденним взуттям бідних верств населення були постולי та личаки, що виходять з ужитку до кін. XIX ст. Більш заможні селяни носили чоботи.

Постоли робили з вичиненої шкіри. Вони були тупоносі або гостроносі (хто як вмів виготовляти). Постоли зав'язувалися на ногах конопляними шнурками, які називалися «волоки».

Чоботи були чоловічі та жіночі. Були ялові та юхтові. Переді та закаблуки пришивалися до халявок. Переді побутували «круглі». Спочатку підощву до чобіт пришивали дратвою, а з поч. XX ст. її стали прибавати дерев'яними цвяхами.

В святкові дні жінки взували юхтові чоботи. Ззаду їх декорували «кучерями» – набитими маленькими жовтими цвяхками.

На поч. XX ст. в побуті з'являються жіночі черевики. Носили їх переважно на свята. Вони виготовлялися з простої шкіри. Були з підборами («на каблуках»), зав'язувалися шнурками.

Чоботи та черевики купували на ярмарках. Їх розрізняли за місцем виготовлення: «соколецькі», «вушицькі» (тобто з м. Сокільця чи Ушиці).

При написанні даної наукової роботи автором статті були використані матеріали власних польових досліджень, що проводились в попередні роки, а також враховувався науковий доробок своїх колег, дослідників цієї тематики.

В контексті даного дослідження надзвичайно цікавою є праця Опанаса Неселовського «Наймити та наймички на Поділля в XVIII ст.», що вийшла 1927 р. у «Записках Кам'янець-Подільського інституту народної освіти». [2]

В цій праці автор наводить зразки угод, що уклалися між господарем та наймитом. В ті часи за роботу наймитам дуже рідко платили грошима. Розрахунок за працю проводився в основному господарським інвентарем, предметами свого виробництва, а також одягом.

Для нас, дана праця – це важливе джерело інформації стосовно побутовання видів одягу та жіночих прикрас в різних регіонах Поділля у XVIII – поч. XIX ст. Цікаво, що окремі предмети вбрання

давали у повну власність наймитам, а інші – в тимчасову, на період служби, тобто «до ходу». О. Неселовський в праці наводить 66 трудових угод з 1743 по 1819 р. Серед них наводимо такі угоди:

- «м. Літин, 1765 р. Наймиту: дві пару сорочок, третя – до ходу, пара – на відході, ходаків – скільки сходить і пришиви, а також ходить в усьому моєму»;

- «с. Мишарівка, Гайсинський повіт, 1793 р. Наймичук: свита, чоботи, дві пари сорочок, шапку і пояс, за що можна купить»;

- «с. Харпачка, Ольгопільський повіт, 1804 р. Наймичці: на кожух 3-5 зл., на плахту, на чоботи зл. 5, на пояс, три сорочки, на дві намітки, каптур»;

- «с. Каташин, Ольгопільський повіт, 1805 р. Дівка наймається на ціну: чушка, плахта, три сорочки, чоботи красні, пояс, хустка, косники, бинда, ковтки, пацьорки [прикраси]»;

- «с. Шутнівиці, Кам'янецький повіт, 1807 р. Наймиту: п'ятеро шмаття: штанів двох, дві сорочки грубих, одна тонка, опанча сива, холошні, пояс, шапка за 6 зл., чоботи нові і кілко сходить підшитих, і день присівку ячменю [тобто скільки виоре 1 плугом за день]». [2]

Український національний костюм можна віднести до одного з видів декоративно-ужиткового мистецтва. Це – важлива пам'ятка, що нерозривно пов'язана з історією українського народу, розкриває його характер та творчі можливості.

В наш час традиційне народне вбрання майже вилучене з ужитку. Як святковий і обрядовий, його донедавна, носили лише в Західному регіоні України. В інших місцевостях, на свята одягали лише окремі компоненти: вишиті сорочки, фартухи, прикраси тощо.

Після проголошення незалежності України народний одяг використовують здебільшого, під час урочистих та політичних заходів, вшанування пам'яті жертв тоталітаризму ХХ ст., фольклорних фестивалів, концертів, тощо.

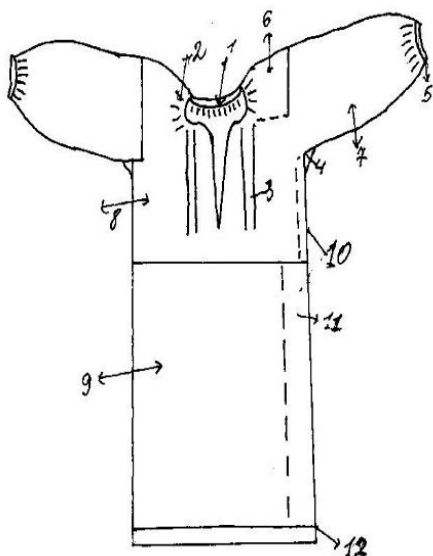
Як окремий вид декоративно-прикладного мистецтва в наш час народний костюм живе на сцені. Чимало фольклорних та самодіяльних ансамблів, приділяють багато уваги не лише творчому репертуару, але й сценічному вбранню. Існують пісенні колективи над створенням сценічного образу яких працює чимало художників та дизайнерів.

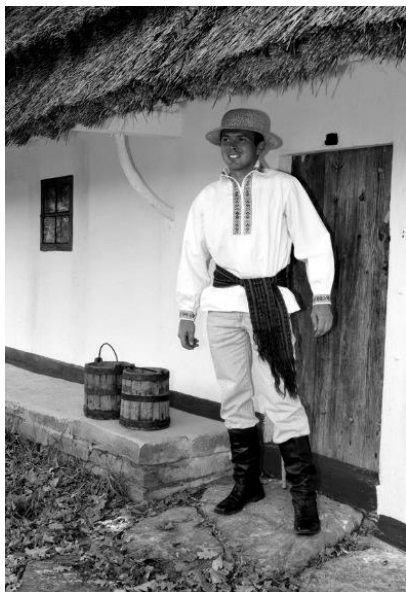
Кращі традиції народного костюму, його крій, декорування зберігаються в наші дні в проектуванні сучасними українськими художниками-модельєрами та народними майстрами сучасних колекцій одягу.

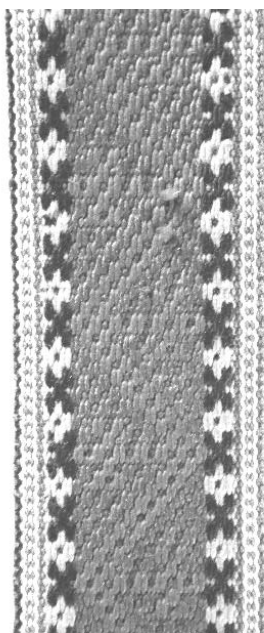
Джерела та література:

1. Матейко К.І. Український народний одяг. – К., 1977.
2. Неселовський О. Наймити та наймички на Поділлі в ХУІІІ ст.// Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – 1927.
3. Власні експедиційні записи. Інформатор Козловський М.М., 1910 р.н., с. Рудківці Новоушицький р-н. Запис 1983 р.
4. Власні експедиційні записи. Інформатор Піддубна М.І., 1900 р.н., с. Джурджівка Новоушицького р-ню Запис 1983 р.
5. Власні експедиційні записи. Інформатор Шевченко М.К., 1927 р.н., с. Соболівка Теплицького р-н. Запис грудень 1972 р.
6. Власні експедиційні записи. Інформатор Сивон О.В., 1939 р.н., с. Слобідка Новоушицький р-н. Запис липень 1989 р.

ДОДАТКИ

УДК 398.344(=162.1)

Людмила Главацька

ЗБИРАЛЬНИЦТВО ЯК ДОПОМІЖНИЙ ВИД ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ БОЙКІВЩИНИ

У статті досліджується збиральництво, що базується не тільки на збиранні тих чи інших природних продуктів харчування, сировини та їх заготівлі, а й численні прийоми їхньої обробки та приготування, а також комплекс звичаєво-обрядових дійств, що їх супроводжує.

***Ключові слова:** східна Бойківщина, бойки, збиральництво, заготівля, переробка, використання ягід, грибів, різних лісових плодів та лікарських рослин.*

In the article the gathering, based not only on the gathering of certain natural food, raw materials and their preparation, but also many methods of processing and preparation as well as complex of traditions and customs, accompanying them is studied.

***Keywords:** eastern Boikivschyna, boiky, gathering, harvesting, processing, use of berries, mushrooms, various forest fruits and medicinal plants.*

Західну частину Українських Карпат з давніх давен заселяють бойки. Зважаючи на певні локальні відмінності в народній культурі, Бойківщина ділиться на західну, центральну та східну. До східної Бойківщини відноситься Рожнятівський і майже весь Долинський райони Івано-Франківської області.

Збиральництво супроводжувало людей на всіх етапах їх існування та передувало усім іншим заняттям. Коли ще людина не володіла жодними звичками виготовлення знарядь праці для здобування їжі, вона знаходила її готовою у природі: збирала ягоди, трави, горіхи, гриби та інші дари лісів і степів [35, с. 106].

Бойки напрочуд раціонально організовували своє господарське життя, вдало поєднуючи хліборобство і тваринництво з допоміжними заняттями і промислами. Зібрані дари природи були і ласощами, і доповненням до щоденного раціону, а інколи становили основну страву; окрім того – це було додаткове джерело заробітку. Бойків із довгими в'язками сушених грибів можна було

зустріти на Підгір'ї, Гуцульщині і, навіть, Буковині [2, с. 129]. Найчастіше селяни реалізовували свою продукцію в ближчих містах: Сможе, Турка, Сколе, Болехів, Долина, Рожнятів, Калуш тощо.

Найпоширенішим серед населення було збирання ягід і грибів. Карпатські ліси були багаті на різноманітні ягоди такі як: чорницю („афени”, „яфени”, „чорні ягоди”), брусницю („тругедзини”, „трогедзи”, „кам’янки”, „гогодзи”), ожину („чернушка”, „драпак”). Також збирали малину і суниці, але в меншій кількості і переважно для власних потреб.

Збиранням ягід займалися переважно діти, дівчата, жінки. Ягоди збирали руками, тільки чорниці, брусниці, журавлину збирали гребінкою – місцева назва „драпачка” або „грабельки”. Це було пристосування у вигляді невеликого совочка на 6-12 дерев’яних (пізніше – металевих) зубів. *„Ягоди зібрані руками були дорожчі, а також ті, які були чистенькі і не мокрі. А ті, що драпачкою – це так на здачу, це дешевше”* [6]. *„Чорні ягоди весь час в ручну інколи гребінками”* [11]. *„Ні когдись не було того, це тепер руками в кошелі. Берем такий кошіль і наберем повний кошіль ягід. А це пішли, не біля села, а далеко в ліс, в гори. Поки зійдеш”* [12].

Опісля ягоди висипали в різноманітні корзини („кошелі”, „опавки”, „пашинки”, „шульки”) сплетені з лози („ліски”) на дно попередньо застеливши чисту шматину або в полотняні мішечки. В містах Перегінську, Рожнятові купували спеціальні кошики для ягід – „кобилички”. Наповнені ягодами кошики накривали зверху лопухами або листям.

Масовий збір чорниць припадав на найголодніший піст – Петрівку, тому ягоди були істотним доповненням до харчового раціону. Окремі ягоди (терен, шипшину) збирали пізньої осені, після приморозків; журавлину – зимою й напровесні, оскільки вона добре зберігалася під снігом. Свіжі і сухі ягоди продавали на ярмарках і базарах, інколи обмінювали на збіжжя. *„Продавали в Болехові свіжими на базарі. Платили за місце, але ховалися”* [11]. *„Ходили в ягоди, в ліс і носили продавати в Ріпне, бо там були поляки, випускали нафту, ропу, вони купляли ягоди і переробляли їх”* [7]. *„То ми відти несемо абесь продати по 20-30 коп. несемо на*

базар тоді продамо і йдемо на ніч в село. А на другий день знову, і так поки ті ягоди не кінчатся” [12].

В середині ХХ ст. з ягід почали варити повидло. *„Ожину брали й робили повидло. Хто хотів, лишав собі. Постойть 2-3 дні і душили через платочок, і варили з цукром”* [7]. *„Береш ті кам'янків в лісі. Сушити ні. Варять або засипають цукром, або варять у своєму соку. Як були малі, цукру не було, була сахарина – маленькі таблеточки”* [12].

Часто ягоди збирали і переробляли на вино в домашніх умовах, як для власних потреб так і здавали на переробні заводи. *„У Перегінську вино міняли на спирт. При совітах по 10-15 бочок в день вивозили на переробні заводи, а тепер немає ні грибів, ні ягод, навіть собі набрати”* [14].

Крім ягід, бойки збирали плоди, листя, цвіт чи коріння куштів і дерев, також горіхи з ліщини та з бука („жир”). *„Лише собі збирали, горішки лушили вдома. Багато їсти не можна було. Чого не знаю. Ідемо в поле, а там буки є, я назбираю їх, а мати сваряться. Бо від того так голова болить”*[12]. *„Буковий жир – робили олію з них. В олійниці добра олія”* [10].

У лісових високогірних селах особливо поширеним був збір багатих на вітаміни шипшини, глоду, терену, горобини, а також диких яблук і груш, березового соку, рідше кленового соку. Його пили свіжим і переробляли на квас. Також для квасу використовували яблука і груші-дички.

Навесні збирали різноманітні трави, які були істотним доповненням до бідної весняної їжі: кропиву („жаліву”), лободу, хрін, часник, особливо в бідних сім'ях навесні, коли закінчувалися основні припаси їжі або в роки неврожаїв. *„Лобода сама росла, як не було що їсти, то варили і бабку (подорожник – авт.)”* [8]. *„Літом йшла скотарити, то кожний день брала мішок і збирала квасок (щавель – авт.), лободу. І хто що міг, бо лобода це ще добре і то несли до дому і варили. Тяжко жили. Не знаю, як і вижили”* [9]. *„Коржі із жаливи із вівсяної крупи, жаліву наріжуть, обварять і так було”* [11]. *„Хрін збирали, цілі плантації. Його мили і здавали міхами, возили в Долину”* [13].

Ранньої весни діти збирали і їли холодок, заячу капусту („тучний”) та інші трави.

Жолуді збирали для відгодівлі свиней; окремі рослини – для різних господарських занять: дикі коноплі й кропиву (лико старих стебел) – для ткацтва; кору й коріння дерев – для плетення кошків, постолів („трепків”); смерекові, ліщинові чи березові гілки – для обручів до дерев'яного посуду; мох – для утеплення стін; хвоєю – для підстилки худобі [32, с. 120]. Обдерта березова кора називалася „лупина” [33, с.419]. *„Кору з берез заготовляли. А листя на віники”* [10].

Збирання коріння й кори дерев, жолудів належало до занять пастухів та літніх чоловіків. *„Хто мав свиней, то збирали жолуді, але мало”* [12]. *„По яловець ходили. Корчки такі зі смереки невеликі, а вони мають такі барубольки. На завод здавали. На якое лікарство. То бувало набирали по десять міхів. А як міхи накладали то ще й гарно їх збивали”* [11].

Збирали і бруньки з берези місцева назва „брость” [32, с. 73]. *„Бруньки з берези, оті червачки, здавали лісникам, вони знали для чого”* [11].

На Бойківщині збирали великі мурашки („муренделів”), в них купали хворих на ревматизм. Про таке лікування згадує І.Франко *„Ми збирали насіння різних трав для канарків та щиглів, яких майстер тримав у клітці, або ходили з мішком по великі лісові мурашки, які ... варили їх на купіль від ревматизму у ногах”* [36, с. 80].

Населення заготовляло живицю смереки, якою змазували дратви та використовували для інших господарських потреб. *„Живиця – то вершки молоденькі. Їх збирали для себе на лікарство від серця, від астми”* [11].

У Долинському повітові значно розвинені були шкіряні промисли, які потребували багато деревної кори для вичинення шкір. Для цього використовували насамперед кору дуба, вільхи, смереки, ялини, сливи, вишні, яку заготовляли у травні-червні. У Карпатах цим займалися цілі села, які постачали кору шкіряним заводам. Її лупили, сушили на сонці, звивали в трубки метрової довжини і продавали на шкіряний завод Гаутмана в Болехові [30, с. 32].

Важливе місце в структурі збиральництва посідали також і гриби. *„Згідно Конституції 1629 року ...жителі села Ясеня належали до королівських або державних. Вони відбували повинності*

на користь держави...у грибні роки кожний двір повинен був здати 30 кварт грибів рижиків” [31, с. 15].

Лише тиждень-два триває перша хвиля збору грибів. Починається вона наприкінці травня – на початку червня з цвітінням горобини. Ранні гриби ростуть у добре освітлених місцях. Сезон відкривають білі, підберезники, сирійжки. Справжнє грибне свято починається в другій половині червня. Впродовж кількох тижнів у лісах з’являється більшість їстівних грибів. Третя хвиля найтриваліша. Від середини серпня до початку листопада –розмаїття грибів. Вважається, що пік грибного сезону визначає пожовтіння листя берези. У цей час ростуть майже всі види грибів. Проте є такі, що з’являються з першим снігом, наприклад, зимові опеньки. Наразі невідомо, скільки ростуть гриби на одному місці. Найдовше дослідники спостерігали їх під тими самими деревами упродовж 12 років.

Зазвичай, горяни збирали гриби в різні пори року, але найбільше ходили після косовиці. Перші трави намагалися викосити до Петра і Павла (12 липня). Грибами в бойків називали тільки білі гриби, а решту грибів – „козляками”, „губами”, „губінками”. На старі, трухляві гриби казали „перекрехлі” [33, с. 51].

Наводимо місцеві назви деяких грибів:

- Білі гриби – „щирі”, „правдиві”, „білі”;
- Рижики – „рижок”, „ріжок”, „баранячі рижки”;
- Груздь – „грузь”, „гірчаки”;
- Лисички – „лисинки”, „лисички”;
- Маслоки – „масляк”;
- Підберезовики – „козарі”, „козарики”, „червонюхи”, „червоняки”
- Опеньки – „підпеньки”.

„Збирали білі, букові, березові. Ліскові гриби, де ліщина, гірші. Другий сорт” [10]. *„У нас навіть не збирали червону глибочку, не печерицю, не червоняки (підберезовики- авт.). То ніхто – лише білі. Грибів було дуже багато, дуже. Ми йдемо, то ми кошеллями такими великими збирали, ледве несемо. І то лише білі, гарненькі, а старого гриба ми не брали. Лиш такі білюнькі”* [11].

У багатьох селах збирали і отруйні гриби для господарських потреб; мухомор – для знищення мух, губку – для кресал.

Збиранням грибів займалися переважно діти, чоловіки, рідше – жінки. В деяких сусідніх селах існувала навіть традиція збирати

гриби по черзі [31, с. 32]. Зібрані гриби клали в полотняні торби, кошелі, плетені з лози, зрізали їх з коренем (білі, підсиновики) або лише шапочки (зелениці, масляки, рижики, хрящі тощо). Більшість зібраних грибів використовували для власних потреб. *„Гриби збирали собі, поляки їх не купували”* [14]. *„Самі білі, білші ніколи не давали не продавати ніщо. Нікуди не здавали, ні, ні. Тільки собі”*[11].

У лісових селах страви з грибів були на одному з перших місць серед рослинної їжі, особливо в період грибного сезону і посту. Їх вживали у вареному чи тушкованому вигляді. *„Підпеньки сушили, рижики солили, білі – солили. Чистили, мили, перекладали соллю і все”* [8]. *„Лисички і підпеньки варили на молоці, вони фاینенькі. І ту юшку сьорбали”* [9].

Давнім і простим способом було сушіння грибів. Для цього використовували спеціальний пристрій „ліску” – густо плетені з лози грати для сушіння. Гриби, ягоди насипали на неї і ставили в гарно натоплену піч. Давніше, в курних хатах, ліску з грибами чи ягодами клали на гряди над піччю. Також сушили, нанизавши на нитку чи шнурочок або розстеляли на ряднині і сушили на сонці. Зберігали гриби часто в „засіках” – простих скринях, які стояли в коморах, рідше сінях.

Протягом всього періоду існування збиральництва, народ виробив цілу систему звичаїв та обрядів. Так, в селі Витвиця Долинського району був записаний такий обряд, пов'язаний із збиранням грибів:

„На святий Вечір іде чоловік до стодоли, бере таку деревлену палицю, набирає на неї соломи, заходить до хати і каже:

-Добрий вечір.

– Добрий вечір. І бігом я шукаю гриби, солону розвертаю. І як ідеш в ліс уже в сезон, береш ту палицю і тобі дуже везе з тою палицею” [11].

Існування цього обряду наочно показує наскільки важливим в житті бойків було вдале збирання грибів.

Для грибників хорошою ознакою було зоряне небо в новорічну і купальську ніч, багато мурахів в лісі і мошки на початку

літа. Довгі китиці у вільхи, багато комарів і мошок, дощ у першій половині дня на Явдоху, віщували хороший урожай ягід [3, с. 108].

Існували різноманітні поради щодо збирання грибів: скажімо, як відбирати їстівні гриби і як знаходити грибні місця. Певними звичаєвими нормами перейнята і праця грибників. Щоб їм везло в ліс, йшли ще затемна, поки не розвидниться. Намагалися йти так, щоб ніхто не бачив. Боялися, аби ніхто не перейшов дорогу, особливо з пустим посудом. Знайшовши в лісі гриб, не слід було радіти, бо можна наврочити самому собі. Уникали також зустрічі з іншими грибниками, щоб до них не перейшла удача в збиранні грибів. Аби не виказати своїх грибних місць, додому поверталися іншими дорогами тощо.

Розглядаючи збиральництво, не можна оминати збирання, заготівлю та використання лікарських рослин. Населення Карпат вживало у фітотерапії понад 350 видів лікарських рослин [1, с. 208]. Відвари, настої, мазі з лікарських рослин уміла готувати майже кожна господиня, і тому вузлики чи букети висушених квітів можна було побачити практично в кожній бойківській хаті. „Вірили, що нема такої рослини, аби щось не помагала. Навіть, звичайне листі кукурудзи, цвіт бульби чи стручі фасолі маю́т лік на всілякі недуги, а жалива, посіяна дияволом, помічна від тридцятьох хвороб” [5, с. 56]. В народі говорили: „На всяку хворобу росте зілля”.

Архаїчні елементи світогляду простежуються і в збиранні лікарських трав, які приурочували до Семена Зілото, Івана Купала, Трійці, Маковея, Спаса. Процес заготівля трав регламентувався певними застережними нормами та обрядами [5, с. 109].

Зі збором лікарських рослин зв'язано багато повір'їв. Вірили, що рослини маю́ть свій день і час, коли їх можна збирати. На східній Бойківщині переважну більшість лікарської сировини заготовляли на свято Івана Купала 6 липня. Рослинам, зібраним в цей день, приписували чудодійні лікарські властивості. Бойки навіть називали їх „іваніками”, зберігали їх упродовж року та додавали їх до інших лікувальних рослин. Також зілля збирали та використовували для чарів. „Аби привернути до себе милого, дівчата брали цвіт конюшини, любистку, змішували з медом і варили. Досить було випити одну ложечку такого приворотного

зілля – і парубок закохається” [5, с. 31]. Магічними властивостями наділялися і інші рослини. Так, наприклад, полин, зібраний на Купала, вважався засобом, що охороняє від хвороб, нещастя, злих духів. В цей день ним завітчували хату і господарські будівлі [38, с. 206]. Такожвірили, що він помагає від поганих очей та злих духів. Як йшли в гості, то дітям клали маленьку гілочку за пазуху, як оберіг від зурочення. Корені рослин викопували в кінці літа або восени. Бруньки, а також кору збирали ранньою весною. Трави і коріння використовували не тільки внутрішньо, але і зовнішньо клали на рани, попередньо змішавши з жиром [1, с. 39]

В арсеналі лікарських рослин помітне місце займали дикорослі трави: валеріана, материнка, м'ята, звіробій, полин, ромашка та багато інших.

Розглянемо властивості та застосування найбільш вживаних із них.

Арніка (*Arnica montana*) місцева назва („арнік”, „арнек”, „арніка”). Здавна вважалася найпершим засобом при дизентерії („червінці”) [33, с. 36]. Горілчаний настій квітів, рідше кореня, вважався прекрасним засобом для загоювання ран. Відвари кореня вживалися при нервових, шлунково-кишкових захворюваннях, астмі тощо.

Звіробій (*Hypericum perforatum* L.) – ліки від ста недуг у Карпатах. В селах Ценява, Перегінське у відварі трави звіробою купали дітей, хворих на себорею („кошулю”), звідси місцева назва „кошовник” [1, с. 43].

Деревій (*Achillea millefolium* L.) чай з листя та квітів деревію пили при відсутності апетиту, хворобах шлунку і печінки, а також з профілактичною метою [1, с. 44].

Валеріана (*Valeriana officinalis* L.) Відвар або горілчаний настій коріння вживали при захворюванні серця і нервової системи. Бойки, щоб забезпечити себе і дім від всякої напасті, вирощували валеріану у квітниках біля хати. Популярним від простуд була дивина (*Verbasonigrum*), корінь алтею („сльоз”) (*Althaea officinalis*).

Обов'язково в кожній господині в городі ріс чебрець („чєбрик”) (*Thymus serpyllum* L.). Його збирали в період цвітіння в червні

– липні, висушували та пили відвар. Рослина має дезенфікуючі та заспокійливі властивості.

Полином горяни (*Artemisiaabsinthium*L.) лікували шлунково-кишковий тракт, використовували, як глистогінний засіб [1, с. 48] Застосовували для знищення тарганів. Рослині також приписувалися і магічні властивості. Збирали її на Івана Купала, завітчували хату і господарські будівлі вірячи, що це допоможе відігнати нечисті сили та русалок.

Відвар золототисячника („центурії”) (*Centaureiumbellatum*). використовували при болях у шлунку та засіб, що збуджує апетит.

Подорожник (*Plantagomajor*L.) („бабка”). Як згадує Л.Василечко „Від подорожника рана досить швидко гоїлася. Було дивно: малий непримітний листок має таку силу. Але подорожник помагає не лише на рану, а й на опіки, чиряки, чи від укусу бджіл. Погнутий листок накласти на болюче місце – і він висмоктує отруту, втомовує біль. А чай із зерняток „череву лікує”, – говорили старі люди. Соком закапували вухо, як „стрілло” – боліло сильно” [5, с. 130]. Через швидкозагоюючу властивість подорожник іноді називають „ранник”.

Відваром з кореня та насіння лопуха (*Arctiumlappa*L.) мили голову. Це гарний засіб для зміцнення волосся. [1, с. 49].

М’ята перцева (*Menthapiperita*L.) заспокоює болі в шлунку, припиняє нудоту. За звичаєм, молода обов’язково натиралася м’ятою перед весіллям [7].

Як кровоочисні засоби використовували і кропиву („жаливу”) (*Urticadioica*L.) . Для цього брали коріння, листя, цвіт та сік свіжої рослини.

Улюбленим засобом у народній хірургії був живокіст (*Symphytumofficinale*L.) місцева назва – „гав"езь”. Ним лікували переломи і вивихи [1, с. 50].

Варто зупинитись на лікувальних властивостях ялівцю (*Juniperuscommunis*L.). У бойків його застосовували менше ніж у гуцулів. Відвар ягід використовували при ревматизмі, приймали внутрішньо при захворюваннях нирок і печінки, а сирі зерна товкли, змішуючи з тютюном і курили при болях зубів.

Багато заготовляли калини (*ViburnumopulusL.*) – оскільки це перевірений засіб при простудних захворюваннях та гіпертонії. У бойків був оригінальний спосіб приготування калинової суміші: ягоди разом з розтертим часником додавали до горілки, яку пили при сильному кашлі. Свіже листя прикладали до наривів та чиряків. Стертим на порошок корінь прикладали до болючих зубів. За народними повір'ями, свіжо зламаний цвіт калини має властивість відганяти сум та заспокоювати біль серця [1, с. 57].

Широко застосовувалась у народному лікуванні шипшина («свербиуз») (*Rosacanina*), чай з якої давали пити ослабленим хворим, приймали при болях шлунку та печінки.

Різнобічну лікувальну дію приписують бузині чорній („бознику”) (*SambucusnigraL.*). Наукова медицина користується квітами бузини як добрим потогінним засобом при сильному кашлі тощо [1, с. 58].

Надзвичайно різнобічним було застосування сосни (*PinussilvestrisL.*), значні масиви якої є в Карпатах. Сиропом з молодих пагонів сосни лікували кашель. З лікувальною метою використовували бруньки хвої і живиці [1, с. 60].

Відомою лікарською рослиною була вільха чорна (*Alnusglutinosa*). Також її заготовляли для фарбування ниток та тканини в чорний колір.

Березовий сік здавна відомий як лікувальний засіб від сильного кашлю, як загальнозміцнюючий засіб слабким дітям [1, с. 61]. Часто березовий сік змішували зі спиртом. Кору берези прикладали до ран.

Хорошим ранозагоюючим засобом мешканці Карпат вважали і відвар дубової кори. На Бойківщині для лікування зубів використовували жолуді. Їх сушили, товкли на порошок і курили люльку [1, с. 62].

Для покращення апетиту рекомендували вживати в невеликій кількості букової горішки.

Застосовувалася у зелолікуванні ліщина („ліска”) (*Corylusavel-lanaL.*). Ліщині приписувалося і певне магічне значення. Її гілками завітчували хати під час зелених свят, а листя, зірване в русальну

п'ятницю було необхідним атрибутом при лікуванні дитячої хвороби „волос”, яка супроводилась різким болем шлунку.

Використовували в народній медицині різні гриби. Добрим кровоспинним засобом вважалися гриби, названі в народі „порхавки” (їстівний гриб з родини Печерицевих – авт.) їх клали до ран.

Характерною особливістю лікування населення Карпат було збирання і отруйних рослин: блекоти (*Huoscymus*), чистотілу (*ChelidoniummajusL.*) тощо. Заготовляли такі рослини потрібно обережно. Вживали переважно зовнішньо [1, с. 50]. Найчастіше при лікуванні використовували не одну рослину, а кілька.

Багаторічний досвід народу дає змогу відпрацювати певну систему поглядів, знань, традицій таких як, де і коли збирати ягоди, гриби, зілля. Головним засобом лікування в народній медицині карпатців були рослини, а також окремі частини різних дерев, які мають різноманітні цілющі властивості.

У другій половині ХІХ – початку ХХ ст., майже на всій території України відбуваються помітні зміни в традиційній культурі і побуті населення. Розвиток хліборобства і тваринництва призводить до того, що збирання природних продуктів харчування, заготівля сировини та лікарських рослин відходить на другий план, видозмінюється і стає додатковим заняттям населення. Деякі види заготівель зникають назавсім, інші – продовжують існувати і дотепер, продаж та реалізація яких відбувається і за межами Карпатського регіону.

Джерела та література

1. Болтарович З.С. Народне лікування українців Карпат кінця 19 початку 20 століття. – К., 1986. – 216 с.
2. Вагилевич І. Бойки, русько – слов'янський люд в Галичині // Жовтень, 1978. – № 12.- С. 126-129
3. Василечко Л. Стежками відлуння.– Івано-Франківськ, 2003. – 110 с.
4. Василечко Л. Таїна весільного обряду. – Івано-Франківськ, 2006. – 85 с.
5. Василечко Л. Шуткова неділя. Народні звичаї, обряди та повір'я. – Брошнів, 1994. – 34 с.
6. Власні експедиційні записи. Інф. Бартків Василь Петрович 1957 р.н. с. Кальна Долинського р-н. Івано-Франківської обл. Запис 2010 р.

7. Власні експедиційні записи. Інф. Горблянська Ганна Василівна 1921 р.н. с. Липовиця Рожнятівського р-н. Івано-Франківської обл. Запис 2008 р.

8. Власні експедиційні записи. Інф. Дяк Катерина Юрківна 1941 р.н. с. Кальна Долинського р-н. Івано-Франківської обл. Запис 2010 р.

9. Власні експедиційні записи. Інф. Дяків Софія Дмитрівна 1925 р.н. с. Кальна Долинського р-н. Івано-Франківської обл. Запис 2010 р.

10. Власні експедиційні записи. Інф. Крутнів Олексій Васильович 1933 р.н.; с. Луги. Рожнятівського р-н. Івано-Франківської обл. Запис 2008 р.

11. Власні експедиційні записи. Інф. Рижан Дмитро Михайлович 1926 р.н.; с. Витвиця. Долинського р-н. Івано-Франківської обл. Запис 2010 р.

12. Власні експедиційні записи. Інф. Сабадаш Настя 1931 р.н. с. Лолин Долинського р-н. Івано-Франківської обл. Запис 2010 р.

13. Власні експедиційні записи. Інф. Федоришин Софія Василівна 1957 р.н. с. Кальна Долинського р-н. Івано-Франківської обл. Запис 2010 р.

14. Власні експедиційні записи. Інф. Чоповська Марія Павлівна, 1931 р.н.; с. Липовиця. Рожнятівського р-н. Івано-Франківської обл. Запис 2007 -2008 р.р.

30 Горинь Г.Й. Шкіряні промисли західних областей України (Друга половина 19- початок 20 століття).- К., 1986. – 367 с.

31 Левицький Р. Ясень. Історико-публіцистична збірка. – Брошнев, 2005. – 123 с.

32 Онишкевич М. Словник бойківських говірок. Т – 1 – К., 1984 – 463 с.

33 Онишкевич М. Словник бойківських говірок. Т – 2 – К., 1984 – 387 с

34 Охримович В. Знадоби для пізнання народних звичаїв та поглядів прадавніх // Житте і слово. Т- 3, – 1895. – С. 390-398.

35 Українська етнологія. Навчальний посібник / Дмитренко А. Привласнювальні форми промислів. – К., 2007. – С.106- 122

36 Франко І. Оповідання. Т-21.- К., 1979. – 320 с.

37 Франко І. Моя вітцівська хата // Матеріали до української етнології. – Львів 1918, Т- 18. – С.2-10.

38 Франко І. Людові вірування на Підгір'ю //Етнографічний збірник. Т – 5, 1898. С. 206 – 211.

УДК 821.161.2 – Фран. 08

Марія Якібчук

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ДОМІНАНТИ НАУКОВОГО ТЕКСТУ ІВАНА ФРАНКА: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОЕКЦІЇ

Досліджено лексико-граматичні домінанти наукового тексту на прикладі праць Івана Франка, проаналізовано їх функційно-комунікативне навантаження. Конкретизовано міркування І. Франка про науковий термін, зокрема роль терміна у лінгвофілософській концепції, його генези й типології. З'ясовано внесок Франка -термінолога у формуванні та кодифікації багатьох галузей національної термінології, його головні вимоги та основні шляхи національного терміноутворення. Окреслено значення І. Франка в мовнотворчому процесі кінця 19 – поч. 20 століть, його візю розвитку української мови в культурному просторі майбутнього.

Ключові слова: лексико-граматичні домінанти, науковий текст, І. Франко, терміни, терміносистема.

In the article the lexical and grammatical dominants scientific text by the example of the works of Ivan Franko, analyzed their functional and communicative load. The concept of a scientific text is found, its dominant. Concretized Franko's considerations about scientific term, terminology, including the term role in linguophilosophical concept, its genesis and typology. It was clarified Franko as terminologist contribution in the formation and codification of many sectors of the national terminology, its main requirements and the main national term formation. Franko values outlined in word-formative process during the late 19 early 20th century, his vision of the development of the Ukrainian language in the cultural space of the future.

Keywords: lexical and grammatical dominants, scientific text, I. Franko, terms, term system.

Дослідження, що пов'язані із засобами увиразнення та специфікою викладу наукового матеріалу, його організації та засобів вираження набувають актуальності в сучасній лінгвістиці. Зважаючи на те, що І. Франко синтезував досягнення духовного розвитку попередніх епох відповідно до вимог часу й потреб рідної культури, і його науковий доробок охоплює найрізноманітніші сфери суспільного життя, предметом наших наукових зацікавлень є науковий текст Івана Франка.

Іванові Франкові належить особливе місце у виробленні української загальнонаціональної наукової мови, ядро якої становлять терміни. Франко як вчений у багатьох наукових працях з'ясував роль терміна в системі української наукової мови, його творення, функціонування, семантику. Термінологічна лексика пронизує усі види Франкового тексту: художнього, наукового, публіцистичного, епістолярного. Термінологічна діяльність І. Франка як вченого потребує окремого дослідження. На особливу увагу заслуговує аналіз лексико-граматичних домінантів наукового тексту Івана Франка, який найменш досліджений. З огляду на термінологічні проєкції є потреба комплексно і системно вивчити питому вагу наукової мови Франка.

Дослідження наукового тексту зумовлене процесами глобалізації, які охоплюють і науку, активізацією міжкультурної наукової комунікації. В них висвітлюється функціонування різних типів текстів у науковій сфері, специфіка наукового стилю.

Історія вивчення проблеми наукового тексту розкривається у працях О. С. Ахманової, П. Р. Палажченка, Є. М. Муратова, Л. Русанівського, І. І. Ковалика та ін.

Науковий текст, порівняно з художнім, публіцистичним, офіційно-діловим, якнайменш досліджений. Окремі актуальні аспекти теорії наукового тексту висвітлено в публікаціях українських учених Ф. Бацевича, І. Вихованця, І. Кочан, М. Кочерган, Г. Онуфрієнко, О. Семенов. Серед західноєвропейських дослідників наукового тексту – Р. Барт, М. Беллерт, В. Дейк та ін.

Основу текстів будь-якого стилю складають лексико-граматичні домінанти. Творцем теорії домінанти був фізіолог-філософ О. Ухтомський. Вимір концепту домінанти досліджували вчені В. Удалов, В. Зубович.

Предметом лінгвістичного аналізу термінологічна лексика творів Івана Франка другої половини XIX – початку XX ст. була в працях І. Білодіда, О. Муромцевої, З. Франко, П. Плюща.

Питання про роль І. Франка в розробленні й унормуванні української терміносистеми висвітлені у працях Т. Космеди, І. Кочан, О. Новоставської, Т. Панько, Є. Регушевського, О. Сербенської, І. Ціхоцького, Б. Тихолоза.

Завданням статті є визначення компонентів побудови тексту як складного мовленнєвого утворення. Термінознавчій концепції Франка присвячено окремі студії. Це спеціальні праці І. Кочан, Т. Панько, Є. Регушевського, О. Сербенської, Б. Тихолоза. Як слушно зазначає Б. Тихолоз, «термінологічна практика є реалізацією його теорії та методології термінотворення» [7, с. 114]. Окреслюючи принципові положення Франкової термінознавчої концепції, зауважимо, що головне джерело термінотворення, на думку Франка, – «це розумова діяльність ученого зі здобування систематизації й поширення знань, пізнання законів і сил природи, які проявляються всюди і як завгодно» [9 (45)², с. 32].

Актуальність статті обумовлюється недостатнім розглядом наступним проблем: вивчення феномену наукового тексту в міжкультурному, соціальному і комунікативно-когнітивному аспектах, потреба лінгвістичного аналізу.

Мета статті полягає у виявленні особливостей лексичних і граматичних домінантів та їх функціонування у науковому тексті, зокрема у наукових творах Івана Франка, оскільки в науковому тексті реалізується передусім інтелектуально-комунікативна функція, головним завданням якої є передача наукового знання, що орієнтоване на комунікацію.

Поставлена мета зумовлює розв'язання таких основних завдань: з'ясувати поняття «науковий текст», «домінанта»; висвітлити методологічні погляди І. Франка на природу терміна; проаналізувати лексичні і граматичні домінанти наукового стилю; контурно окреслити вплив І. Франка на розбудову української терміносистеми.

Загальний науковий дискурс Івана Франка становить понад 1200 наукових праць (за даними Інституту Франкознавства ЛНУ імені Івана Франка), оскільки і в листах часто порушувалися наукові питання. Проблема щодо вивчення наукового тексту письменника, вченого І. Франка багатоаспектна і багатовимірною, але не нова. Твори І. Франка є результативним прикладом спілкування через текст.

² Тут і далі в круглих дужках позначено том творів І. Франка (Повне зібрання творів у 50 т.).

На думку Г. Кицак, системність наукового тексту проявляється у його взаємодії з середовищем. Важливим параметром тексту як комунікативного явища виступає смислова структура [4, с. 2].

Смислова структура тексту – це не лише його лексичні й граматичні одиниці, а й також позамовний контекст, адже передача наукового знання завжди орієнтована на комунікацію.

«Оскільки науковий текст розглядається як засіб зберігання, передачі і збагачення спеціальних знань, це обумовлює не лише специфіку його змісту і особливості логічного структурування, але і співвіднесеність з науковою картиною світу, з ментальними структурами зберігання знань, з певними типами вербалізації таких структур лінгвістичними засобами» [5, с. 6].

Семантичне ядро тексту складають лексичні і граматичні домінанти. Під домінантою розуміється один із членів певної групи, певного ряду чи певного ланцюга мовних одиниць, що представляє основне значення, якому підлягають всі інші значення і який панує над іншими співзначеннями. «Домінанта (лат. *dominantis* – панівний) – одне зі стилістичних понять, що у низці однотипних мовних одиниць виступає носієм основного значення і підпорядковує собі всі інші змістові і стилістичні значення» [6, с. 30].

Поняття домінанти у науковий обіг уперше ввів О. Ухтомський. Це поняття активно використовували вчені Б. Ейхенбаум, Б. Томашевський, Р. Якобсон. Певний елемент має значення організуючої домінанти, яка панує над іншими і підпорядковує їх собі.

Лексична домінанта – це слово, яке відіграє суттєву конструктивну роль у тематичному оформленні речення-норми. Такі слова створюють перспективу розгортання актуального змісту речення.

До прикладу, у статті «Ми в Європі» Франко використовує лексичні домінанти: «патріотизм», «свобода», «цивілізація», «гуманізм». Патріотизм має бути «світлий», «гуманний», чоловіколюбний». Стаття побудована за принципом антитези.

Узагальнений характер наукового тексту на лексичному рівні засвідчує широке вживання слів з абстрактним значенням. Інколи слова побутового значення набувають термінологічного значення. Наприклад, такі технічні терміни, як муфта, стакан, трубка та ін.

Лексичні домінанти наукового тексту – це переважно терміни, фахова лексика, запозичені слова, професіоналізми, скорочення, абревіатури, номенклатурні назви.

Франко як «цілий чоловік» [9 (14), с. 243] виступаючи науковцем у літературі і залишаючись письменником у науці, значною мірою синтетично збагатив обидві сфери за допомогою взаємопроникнення їх окремих елементів [3, с. 4].

Він непохитно вірив у необхідність розвивати фундаментальну українознавчу науку для закладення основ української нації, майбутньої повноцінної держави. У статті «Поза межами можливого» Франко писав, що «нація незахищена політично своєю державою, зберігає свою національну ідентичність виключно засобами культури» [9 (45), с. 284].

«І хоч наука і культура – це різноспрямовані процеси, але разом з тим вони пов'язані між собою: наукова творчість є інтелектуальною вершиною національної культури. В даному випадку зв'язок цей забезпечується художніми і науковими текстами Івана Франка» [11, с. 213].

У лінгвістичній концепції Івана Франка мова визначається передусім як одна із сторін суспільного життя, що взаємодіє з економічними, політичними, духовними та іншими суспільними явищами, виступаючи як засіб комунікації та пізнання. І в цьому контексті провідною думкою його наукових роздумів є така: мовою науки має бути національна мова.

Уже в останній чверті 19 ст. Франко створив підґрунтя наукового і публіцистичного стилів. У своїй діяльності він шукав науковий підхід до оцінки тих чи інших явищ. На думку І. Франка, українська мова здатна звербалізувати найскладніші наукові поняття.

За твердженням Б. Тихолова, у термінознавчій концепції І. Франка «головний критерій адекватності терміна суті позначуваного поняття-об'єктивна обґрунтованість його семантики, її мотивованість реальними, конкретно-історичними взаємовідношеннями речей» [7, с. 114]. Учений Франко закономірно пов'язував історичні зміни семантики термінів з історією відповідних понять. Термін повинен відповідати історичним реаліям. Так, на-

приклад, за спостереженням І. Франка «слово «поступ» і відповідне йому поняття нове не лише у нас, але й у цілім освіченим світі» [9 (45), с. 300]. Сповідуючи наукову поміркованість, Франко заперечував запозичення невмотивованих іншомовних слів, але «викидування, а часто й дуже недотепне «перекладання» міжнародних слів, особливо в науковій термінології, ще більше віддалило слов'ян одних від других, а й припиняння слів з одної слов'янської мови додруругої робилося не раз в надто великій мірі...» [9 (29), с. 72], – писав він у статті «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер».

«... учений, викладаючи нам здобутки науки, мусить послугуватися мовою, і то не якоюсь абстрактною, а тою звичайною, витвореною історично, привичну для нас» [9 (3), с. 46-47]. На думку Франка, учений змушений витворювати спеціальну термінологію – обов'язковий атрибут і лексичну основу наукової підмови загальнонародної та літературної мови. Він вважав, що для всіх термінів необхідним є – «... приноровлення їх до духу і звукових правил рідної мови» [9 (29), с. 72]. Але разом з тим Франко заперечував явище вузьконаціонального пуризму в мові, дотримуючись принципу поєднання національних та інтернаціональних елементів.

Франко підкреслював необхідність пояснення значення термінів в усіх наукових текстах, а також художніх. У своїх творах він намагався задовільняти цю вимогу. Звідси впливає необхідність наукової дефініції кожного терміна. До прикладу, у ранньому оповіданні «Вугляр» Франко подає міні-словник вуглярів: вуглярство – вуглярське ремесло, випалювання дерев'яного вугілля; копанище – викопане з коренем скривлене дерево і т.д. [10, 3]. Вводячи в мовну канву своїх творів термінологічну лексику, Іван Франко чимало спричинився до стабілізації того чи іншого терміна, установлення його в науковій мові. Він одним із перших увів в українську мову терміни «арго», «фонетична альтернація», «ономастика», «синтаксична конструкція», «суфікс», «означення».

Франко застерігав від неточності суб'єктивізму у творенні терміна «бо дуже часто таке розрізнення довільне і не може бути об'єктивно обґрунтоване [9 (46, кн-2), с. 258]. Учений, на думку

Франка, повинен дбати про максимальну точність і однозначність терміна [9, (21), с. 701]. У праці «Із секретів поетичної творчості» висунув таку думку: «Учений, викладаючи нам здобутки науки, мусить послуговуватися мовою, і то не якоюсь абстрактною, а тою, звичайною, витвореною історично, привичною для нас» [9 (31), с. 46]. І. Франко наголошував, що «кожний письменник, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова» [8 (17), с. 54].

У збірці статей «В наймах у сусідів» Франко аналізує практичні аспекти опрацювання іншомовної термінології. Можна виділити такі: роздуми про терміни і термінологію; переклад термінів різних наукових галузей; творення національних термінів; використання термінологічної лексики у художніх творах.

Франко використав близько 200 слів і словосполучень з індивідуального тезаурусу робітника бориславських промислів-ріпника. Більшість слів виробничо-професійного словника запозичено з народної говірки, а нейтральні слова зазнають первинної термінологізації. Процес виникнення нових термінологічних значень здійснювався шляхом звуження або розширення семантики певних понять. У текстах Франка знаходимо, наприклад, антоніми: газ сухий – газ сирий; надземний – підземний газопровід; синоніми: трос – линва, насос – помпа.

За твердженням Б. Тихолоза, у термінологічній концепції І. Франка, головний критерій адекватності терміна суті позначеного поняття – об'єктивна обґрунтованість його семантики, її мотивованість реальними, конкретно-історичними взаємовідношеннями речей [7, с. 114].

На думку З. Висоцької, «прикметною рисою індивідуального наукового викладу І. Франка є вживання іншомовних (польськомовних, німецькомовних, російськомовних, латиномовних) цитат. Вони засвідчують інтелектуалізм, широту мовних і позамовних знань автора» [2, с. 94]. До прикладу «*«In die details eingehender Bericht»* надто перекручує справу, про яку йдеться у спростуванні» [9 (12), 198].

Що стосується граматичних домінантів, то в науковому стилі перевага надається пасиву, де не обов'язково вказується діяч, переважно використовуються безособові форми дієслів. Типовим є

вживання форми теперішнього часу дієслова, що характеризує досліджуване явище у позачасовому значенні. Частіше використовуються дієслова недоконаного виду, рідше – доконаного виду, що вживаються переважно в стійких зворотах. Зважаючи на те, що «науковий текст існує як відкрита система, змістово не замкнена щодо інших текстів і комунікативно-прагматично відкрита для читача» [2, с. 88], значну функціональну активність виявляють особові займенники: «Із сказаного вище ми вже знаємо, що є робітники, які працюють фізично (таких найбільше)» [9 (11) с. 68]; «Ви насичуете почуття розкошами природи і мистецтва, ви маєте час і засоби на те, щоб розвивати серце й розум, словом, ви прогресуете» [9 (11), с. 77].

Створення комунікативної співпраці автора тексту і адресата реалізують вставні слова, вставні словосполучення, вставні конструкції: «Таким чином праця стає простим товаром щодо капіталу, бо, як *бачимо*, її ціна (тобто заробітна плата) підноситься тоді, як на неї більший попит...» [9 (11), с. 36]. Звернемо увагу на таку граматичну домінанту наукового тексту Франка, як чергування дієслів теперішнього і минулого часу. Ці форми мають позачасове значення, вказуючи на закономірність явища, що підкреслюється контекстом: «Не раз-то і не два *говорили* наші пани: «Наш селянин *не знає* обходитися з грішми, *не знає* господарити ...» [9 (11), с. 194]. «*Не знаю* вже, хто то встановив той звичай, та здається, що не жиди. Вони дуже криво *дивилися* на нього, але не *могли* нічого порадити» [10, с. 407].

Дієслова на позначення мовлення є семантично і граматично визначальними у мовних конструкціях: як то кажуть, недарма кажуть, як казали, як відповів, як говорять, і містять різну інформацію. Наприклад: про національну належність автора висловлення: «Тисячі *найрізніших відносин переплетену з собою ...що, як говорять русини, «верхнього б'ють, а спіднього болить»* [9 (12) с. 231]; про соціальний статус автора висловлення: *Міністр юстиції, граф Шенборн, відповів: «Мушу визнати, що висновки пана Мадейського з багатьох точок зору слушні»* [9 (12), с.186]. Дієслова зі значенням процесу мовлення-мовити, писати,

говорити, сказати, відповідати у мові наукових праць Франка інтегрують «чуже слово» в авторський виклад: «Так і стоїть тепер се діло, як то кажуть, ні в кут, ні в двері» [9 (12) с. 121].

Простір наукового викладу І. Франка розширюють українські, польські та інших слов'янських народів народні прислів'я, фрагменти з народних пісень: «Можемо тепер сміло сказати до них: «Видите тріску в оці хлопа, а не видите поліна в своїм власнім» [9 (11), с. 134].

Як підсумок проаналізованого, наведемо думку В. Березянської: «Попри титанічну наукову працю, його, без перебільшення, доленосний внесок у розбудову української терміносистеми, ...[Франко Я. М] ніколи не вважав себе філологом, проте своєю мовною практикою інтелектуалізував мову, освоював «нові поля невідомих досі понять» [8 (1), с. 275], прикладаючи чимало зусиль до вироблення наукової мови» [1, с. 12].

Про теорію терміна окремі висловлення і міркування І. Франка розміщені у багатьох працях різного жанру і тематики. Ми старались експлікувати ці відомості у цілісну й системну науково-термінологічну картину, яка посідає заслужене місце в українській лінгвістичній науці. Адже саме І. Франко у своїх мовознавчих працях дав сучасне тлумачення поняття «науковий термін», а також став основоположником наукового і публіцистичного стилів, усвідомлюючи «конечність витворювати наукову термінологію» [9 (31), с. 47] для кожної національної мови.

У статті досліджено лексико-граматичні домінанти наукового тексту Івана Франка. Доведено роль Франка у становленні української наукової мови. Своєю лексикою, як у кількісному (номінативному), так і якісному (семантичному) аспектах вчений збагачував тогочасні науки (літературознавство, мовознавство, історію, філософію, політекономію, психологію та ін.). «Інтелектуально-когнітивну діяльність ученого за її масштабами і глибиною можна вважати революційною. Його термінолексика наділена потенційною здатністю активізуватися у сучасному мовленні» [1, с. 13]. Звісно, порушена у статті проблема не вичерпується цим дослідженням і потребує подальшого висвітлення. І хоч значна кількість

уживаної І. Франком лексики поповнила терміносистему української мови, перспективним бачиться створення словника наукової мови письменника, вченого Івана Франка.

Джерела та література

1. Березянська В. Іван Франко і проблеми становлення української наукової мови. / В. Березянська // Вип. 32 Філологія. — 2013. — С. 3-15.
2. Висоцька З. Діалогічність мови економічних праць Івана Франка / З. Висоцька // Українська мова. — 2016. — № 1. — С. 88-99.
3. Зелінська Н. Наукова творчість Івана Франка: самореалізація поетики непоетичного / Н. Зелінська // І. Франко – письменник, мислитель, громадянин: ма-ли міжнар. наук. конференції (Львів, 25-27 вер. 1996 р.). – Львів : Ви-во «Світ» – 1998. – С. 242-246.
4. Кицак Г. В. Науковий текст: мовні та позамовні фактори. Наукові записки: Матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Мова і світ: дослідження і викладання». Сер. Філологічні науки (мовознавство) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eprints.zu.edu.ua/7165/1/11ugvttm.pdf.
5. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько, – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Словник стилїстичних термінів – Острів знань. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: shkola.ostriv.in.ua/publication/code-16A71B8740040.
7. Тихолоз Б. Термінознавча концепція І. Франка / Б. Тихолоз // Українська термінологія і сучасність (матеріали II Всеукраїнської наук. конф.). К., 1997. – с. 113-115.
8. Франко І. Я. Михайло Старицький / І. Я. Франко // Твори: В 20 т. – К., 1995. – Т. 17. – с. 54.
9. Франко І. Я. Повне зібрання творів у 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка. – 1976-1986. – Т. Т. 11, 12, 14, 21, 27, 31, 45, 46.
10. Франко І. Я. Твори: В 2-х т. Т. 2 : Оповідання. – / І. Я. Франко // Приміт., упоряд. М. Гончарука. – К. : Дніпро, 1986. – 557 с.
11. Якібчук М. В. Інтелектуальні виміри україномовного нафтогазового дискурсу (за матеріалами творів Івана Франка) / М. В. Якібчук // Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. – 3 (48). – 2013. – с. 211-217.

УДК 821.161. 2: 82.091 (092)

Наталія Зінченко

РОЛЬ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО У СТАНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: У КРИТИЧНІЙ СПАДЩИНІ І. ФРАНКА

Розглянуто Франкову оцінку ролі І. Нечуя-Левицького у становленні національної ідеї українського народу. Значну увагу приділено аналізу праці «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)», де автор звертається до постаті письменника крізь призму історії.

Ключові слова: І. Франко, І. Нечуй-Левицький, національна своєрідність, твори.

In this article is examined the Ivan Franko's opinion about I. Nechuy-Levytsky's role in the incipience of the Ukrainian national idea. The particular attention was paid to the analysis of the work "Ivan Levytsky's (Nechuy's) Jubilee", where the author refers to the writer's figure in the light of history, reassesses his ideological works, which had raised the issues of social and national liberation of the Ukrainian nation.

Key words: I. Franko, I. Nechuy-Levytsky, national identity, works.

У 60-70-х роках ХІХ століття, коли в українську літературу приходять І.С.Нечуй-Левицький, особливої ваги набуває проблема національного самоутвердження, відстоювання прав рідної мови, національної культури і літератури, яка виникла з посиленням урядових заходів проти українського руху. Виняткову роль І. Нечуя-Левицького у становленні національної ідеї українського народу визначив Іван Франко. Відомо, що Франко не тільки цікавився творчими здобутками свого старшого попередника, а й давав їм належну оцінку. Проблема «І. Нечуй-Левицький – І. Франко» неодноразово порушувалася у вітчизняному літературознавстві (М. Тараненко, Н. Крутікова, Т. Гундорова та ін.). З найновіших виокремимо дослідження Надії Муранець, де автор ґрунтовно аналізує Франкові оцінки творчості І. Нечуя-Левицького, приділяє увагу розгляду проблеми національної та естетичної самосвідомості українського реалізму на матеріалі полеміки між І. Нечуєм-Левицьким та І. Франком у 1870-х роках.

З погляду означуваної теми актуальним є аналіз праці І. Франка «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)» (1905), де автор звертається до постаті письменника крізь призму історії, через образ України, тобто, як зазначає Н. Муранець, «мислить його як невідривний компонент розвитку української нації» [4, с.157]. У цій ювілейній статті Франко не тільки характеризує постать І. Нечуя-Левицького на тлі суспільно-політичних процесів кінця XIX-початку XX століття, а й по-новому оцінює його ідеологічні твори, у яких порушувалися проблеми соціального і національного визволення українського народу. Саме в цій статті Франко назвав Нечуя-Левицького великим артистом зору, колосальним всеобіймаючим оком України: «Те око обхапує не маси, не загальні контури, а одиниці, зате обхапує їх із незрівнянною бистротою і точністю, вміє підхопити відразу їх характерні риси і передати їх нам із тою випуклістю і свіжістю красок, у якій бачить їх сам» [6, т.35, с.370].

По відношенню до ідеологічних творів Нечуя-Левицького можна застосувати визначення І. Франка про самого себе: творча індивідуальність є показником «важніших моментів та духовних течій того життя, що при всіх своїх прикростях не пройшло марно ані для мене, ані для нашої суспільності» [6, т.38, с.420]. Письменство для І. Нечуя-Левицького стало не просто побутописанням, а формою громадської діяльності. «Виступаючи у світ з книгою, як артист на сцені, – писав він, – письменник стає суспільною людиною» [5, т.10, с.352]. Болісно переживаючи національні утиски, комплекс меншовартості українського народу, Нечуй-Левицький розумів, що національні почуття як вияв історичної і культурної пам'яті є тим духовним потенціалом народу, котрий живить його патріотичні настрої, сприяє формуванню національної гідності, стимулює дії на розвиток і консолідацію етносу.

Одним із перших творів української літератури, де порушувалася проблема інтелігенції і народу (селянства), стала повість-хроніка І. Нечуя-Левицького «Хмари» (1870-1874). (Спочатку було опубліковано у журналі «Правда» за 1870 рік уривок під назвою «Новий чоловік»).

Головна ідея твору – протест проти насильницької русифікації, соціального і національного гніту з боку царського самодер-

жавства, символом чого виступають «чорні хмари» (звідси і перша назва твору – «Чорні хмари») – символ національного гноблення, символ усіх темних сил, які намагаються денаціоналізувати українську молодь, відірвати її від рідного народу, перетворити на прислужників російського царизму, душителей української національної культури» [1, с.354].

Повість має досить широку тематичну основу: патріархальне життя українського купецтва, київського міщанства, духовенства, міської буржуазії, так званих освічених кіл суспільства (викладачів духовної академії й університету), система народної і вищої освіти в Україні та ін. На цьому тлі й у різних взаєминах із представниками інших суспільних верств і кіл соціально вирізняється діяльність інтелігентів-українофілів.

Від перших відгуків на повість і до сучасних літературознавчих праць про цей твір висловлювалися різні (аж до діаметрально протилежних) судження. Шовіністична і клерикальна преса зустріла вихід «Хмар» вкрай вороже. Редакція газети «Друг народа» висміювала письменника за «штучність» мови роману. «Киевские епархиальные ведомости» намагалися довести, що твір не відповідав історичній достовірності у зображенні духовенства. Протилежну офіційним органам оцінку дав М.Драгоманов. Висловлюючись про «Хмари» як твір загалом реалістичний і цінний, критик, однак, вважав невдалим змалювання центрального образу (Радюка) передусім за його наївну боротьбу проти «чорних хмар» («Новий чоловік д.Нечуя, на лихо зовсім старий, бо говорить, правда, народолобні фрази, а робить лише те, що одягається в досить дорогу одягу в народному стилу та їсть вишні і залицяється до дівчат» [2, с.1]. Не вдаючись тут до детального аналізу позиції М.Драгоманова, скажемо лише, що він бачить Радюка в явно карикатурному вигляді. О.Кониський, не відкидаючи реальності образу Радюка («Тип Радюка в 60-х роках можна було зустріти від Кавказу до Карпат»), усе ж вважав, що Нечую-Левицькому не пощастило зобразити героїв, які «вивели б нас з хмар» або хоча б указали, «коли ж воно виясниться?» [3, с.773].

Найбільш об'єктивна, принципова оцінка творів Нечуя-Левицького про «нових людей» належить І. Франку. Ставлячи ідеологічні твори письменника поряд із творами І. Тургенєва і

М. Пом'яловського, він підкреслював, що головне в них – правда. «Правда без огляду на те, чи кому коли вона подобається» [6, т.26, с.68]. Вказуючи на тенденційність і дидактизм творів Нечуя-Левицького про інтелігенцію, І. Франко в цілому підкреслював, що в основі його творів «лежав ідеал чоловіка діяльного і повнокровного, суспільний устрій, опертий на справедливості, гаряче бажання змінити існуючий суспільний лад». Влучність цієї характеристики і сьогодні є неперевершеною. У статті «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)» І. Франко, відповідаючи численним критикам від імені самого письменника, писав: «Я змалював поляків, Лемішок, Радюків таких, яких бачив, без ніякої тенденції, а ви, панове критики, судіть їх, міряйте їх, чи, коли хочете, їх прототипів, а не мене» [5, т.35, с.375].

У повісті «Хмари» художньо змальовані два покоління інтелігенції: 30-40-х і 50-60-х років, які діють у часи посилення національного гноблення в Україні, утисків і заборони її мови та культури. Кожен герой Нечуя-Левицького має реальну основу. Керуючись принципом «чого нема в житті, того не може бути і в повісті» [5, т. 10, с. 352], письменник, однак, не просто «списував з натури», а шукав явища й постаті, які становлять певний тип особистості, сформований конкретними суспільними обставинами. І. Франко справедливо вважав письменника найвиразнішим представником реалістичної школи.

Симпатизуючи українофілу Радюку, Нечуй-Левицький бачить безрезультатність його зусиль. У цьому проявляється реалізм письменника, якого І.Франко вважав найвиразнішим представником реалістичної школи.

У 70-х роках Франко сам звертається до теми інтелігенції. Його цікавить діяльний характер інтелігента, служіння його народу. Уже в першій повісті «Петрії й Довбушуки» (1875-1876) Франко розглядає інтелігента з точки зору його ролі в соціокультурній історії народу. Інтелігенти у молодого Франка теж покликані просвітити народ, боротися за його кращу долю. Правда, концепція інтелігента як особливого суб'єкта духовно-практичної діяльності однієї з сил суспільно-історичного прогресу в повісті не постає як цілісна проблема. Можливо, не без впливу ідеологічних творів І. Нечуя-Левицького Франко у 80-ті роки виробляє нові

підходи у відображенні характеру інтелігента. Письменник розглядав його в аспекті змалювання певних суспільно-політичних течій. Проблема інтелігенції, за Франком, не може бути розв'язана лише в плані соціально-побутовому. Новий зміст естетичного відображення Франко пов'язує з характеристикою героя як суб'єкта суспільно-історичного діяння. Головним для Франка став психологічний аналіз соціальних явищ: «як факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці, і, навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються нові події соціальної категорії» [6, т.34, с.363].

Отже, складний період у політичному і культурному житті України покликав письменників розробляти нові теми, порушувати нові проблеми, визначити свою громадянську позицію. Для І. Нечуя-Левицького це виявилось насамперед у створенні ідеологічних повістей, герої яких відстоюють право на соціальне і національне визначення. Таким був і сам письменник. За словами І. Франка, «В ньому було щось непохитне і незмінне, але се не були ніякі партійні програми ані тези, се було його зовсім елементарне, не підлягаюче ніякій дискусії становище національне, українське. Він був українцем і українським, виключно українським письменником» [6, т.35, с.370].

Джерела та література

1. Білецький О. І. Іван Семенович Левицький (Нечуй) // Збір.праць: У 5 т. / О.І. Білецький – К., 1965. – Т.2. – С.318-367.
2. Драгоманов М. Ан-бер Г. Малорусская литература в 1874 р. / Михайло Драгоманов // Киевский телеграф. – 1875. – №30 (9 березня).
3. Кошовий О. (Кониський О. (Коли ж виясниться?) За проводом повісті «Хмари» Нечуя-Левицького) / О. Кошовий – Правда. – 1875. – №19. – С.768-774, № 20. – С.807-813.
4. Муранець Н. «Колосальне всеобіймаюче око всієї України» / Надія Муранець // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 146-159.
5. Нечуй-Левицький І.С. Збір.творів: У 10 т. / І.С. Нечуй-Левицький – К.: Наукова думка, 1965-1968.
6. Франко І.Я. Ювілей Івана Левицького// Збір. праць: [У 50 т.] / І. Франко. –К., 1982. – Т.35.

УДК 821:81'255.4

Ірина Батюк

ІВАН ФРАНКО – ВИДАТНИЙ ПЕРЕКЛАДАЧ ТВОРІВ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Висвітлюються форми й особливості перекладу І. Франком творів видатних авторів світової літератури. Розглянуто мовознавчі та стилістичні інтерпретації іноземної літератури у творчості великого «Каменяра». Окреслено його здобутки у цьому жанрі літературної діяльності й розкрито значення художнього перекладу видатного митця для світової та української літератури і мови, й культури загалом.

Ключові слова: *Іван Франко, переклад, перекладацька школа, світова художня література.*

Highlights shapes and features Franko's translation of works a famous authors of world literature. Considered linguistic and stylistic interpretation of foreign literature in the works of the great "Kamenyar." Outlined his achievements in this genre of literary activity and disclosed value of literary translation of famous artist for the world and Ukrainian literature, language, and culture in general.

Keywords: *Ivan Franko, translation, translation school, world fiction literature.*

Впродовж XIX ст. перекладацька школа в Україні пройшла період становлення і поглиблення науково-теоретичних вимог до тих, хто займався цією важливою справою. Формування української школи перекладу відбувалося за складних соціально – політичних умов. Українська мова й культура загалом зазнавали утисків і нищення в царській Росії. Натомість, українські письменники, не зважаючи на всі перешкоди, прагнули донести до читачів здобутки світової цивілізації через переклади, розуміючи, що вони являють собою одну з передумов творення новітньої європейської й національної за змістом літератури і впливають на процес націотворення і відродження української державності.

Надзвичайно важливу роль у становленні української перекладацької школи відіграв Іван Франко. Саме його перекладознавча концепція обґрунтовувала націєтворчу і державотворчу роль пере-

кладу. Він поставив перед собою завдання донести до широкого кола українських читачів найкращі твори світової літератури, де розглядалися проблеми соціальної рівності, братерства, ідеали гуманізму й щастя окремої людини.

Не дивлячись на те, що історія українського художнього перекладу, перекладознавча думка є предметом дослідження багатьох літературознавців, перекладознавців, мовознавців, істориків і етнологів творчий доробок І. Франка, як основоположника перекладацької школи в Україні ще не до кінця вивчено і осмислено. Дослідники переважно цікавилися окремими аспектами перекладацького доробку письменника, тому маємо не багато комплексних й узагальнюючих праць. Франкознавчій проблематиці в різні історичні часи були присвячені роботи Ф. Арвата [1], О. Домбровського [3], І. Журавської [4], М. Зимомрі [5], Р. Зорівчак [6], М. Москаленка [10], Є. Новосядла [11], В. Рагойша [14], та ін. Проте названі автори та й інші не висвітлюють повністю зміни і характер перекладацької спадщини І. Франка, його перекладознавчі погляди і форми засвоєння іноземного тексту. Саме недостатня кількість наукових досліджень стосовно видатних досягнень І. Франка в перекладі світової літератури зумовлює актуальність нашого дослідження.

Франко відомий світовій громадськості як талановитий письменник і вчений, перекладати почав ще гімназистом старших класів і продовжував роботу в даному напрямку, перебуваючи в нелегких умовах суспільно-політичного й особистого життя в Галичині, навіть не зважаючи на важку хворобу. Праця «Каме-няра» на перекладацькій ниві охоплює близько 25 років, що стали доміантними у відповідний період історії українського перекладу (1890 – 1919 рр.).

Дослідниками підраховано, що найповніший бібліографічний показник творів Івана Франка містить понад 6 тисяч назв – художніх, публіцистичних творів, наукових праць, численних перекладів чи не з усіх літератур і мов світу, величезну кількість рецензій, статей, оглядів, відгуків на більшість суспільно-політичних й загальнокультурних тем. Важко назвати когось з інших письменників світового значення, геній якого так плідно виявився б у

різних сферах творчості і який би залишив стільки наукових і мистецьких творів, як Іван Франко [9].

Надзвичайно високу оцінку діяльності І.Франка дають українські дослідники, зокрема, український перекладач, історик і теоретик перекладу М. Москаленко у своєму доробку пише так: «Франко як перекладач не має в нашому письменстві рівних ані за потужністю і широтою охоплення явищ світової літератури, ані за глибиною мистецької ерудиції, ані за напругою творчої волі, спрямованої на граничне розширення духовних обріїв української культури» [10, с. 181].

Доробок І. Франка по праву посідає унікальне місце в історії українського й світового перекладу. Новаторська діяльність у поширенні та популяризації надбань світової літератури серед населення України немає аналогів серед перекладачів. Він працював із текстами, що датуються III – II тис. до н. е., античними творами, літературними шедеврами письменників епох Відродження, Гуманізму, Просвітництва аж по рубіж XIX – XX ст. Оцінюючи масштаби перекладацької діяльності Франка, М. Москаленко цілком справедливо у своїх дослідженнях, зазначає, що засобами української мови вибудовуючи широку панораму європейського фольклору, органічним складником якого був і лишається фольклор український, автор «Мойсея» та «Мого Ізмарагда» здійснював фундаментальну працю з утвердження модерної української свідомості, яка б увібрала в себе духовний і культурний досвід інших народів [10].

Письменник ставився до перекладацької роботи вкрай відповідально, створюючи українські переклади такого високого художнього рівня, що вони були здатні конкурувати з оригінальними творами. Франко висував до мистецтва перекладу кілька вимог в яких наголошував на обов'язковій освіченості та володінні декількома іноземними мовами, фаховій підготовці і знанні фактичного матеріалу на основі якого здійснюється переклад. Цих правил він сам неуклібно дотримувався, адже вільно володів 17 мовами, мав ґрунтовні та глибокі знання з історії, соціології, політекономії й загалом культури різних народів. У своїх перекладах застосовував історичні коментарі, вказував на культурне та суспільне значення

твору, а також на труднощі, що виникали при відтворенні поезики іноземних авторів. «Аналізуючи оригінальний твір як філолог, – стверджує Р. Зорівчак, – І. Франко згодом синтезував його рідною мовою як поет» [6, с. 26].

У освоєнні творчих здобутків того чи іншого народу І. Франко вбачав об'єктивний критерій духовного спілкування, що історично складається і розвивається між різними національними літературами [5, с. 15]. Тому національна та культурна різноманітність є характерною ознакою його перекладацької спадщини. Письменник плідно працював над текстами стародавнього Дворіччя, які за своїм змістом, здебільшого, стосувалися шумерсько-аккадського пантеону (гімни на честь богів і царів, молитви, замовляння, поеми) [16. – Т. 8. с. 7 – 52]. Він також наголошував на тому, що саме народи Месопотамії заклали основні підвалини духовного та суспільного життя європейської культури.

Слід відзначити майстерність переспівів та перекладів уривків із біблійних книг [16. – Т. 38. с. 7 – 294]. І. Франко не тільки наголошував на необхідності освіченого аналізу Біблії, а й подавав власне тлумачення текстів. Проте найбільше він здійснив перекладів літературних шедеврів античних митців. Саме з уривками «Одіссеї» Гомера пов'язані його перші спроби передачі рідною мовою античних творів. Пізніше письменник звертався до творчості трагіка Софокла, перекладав уривки з комедій Аристофана та Менандра, опублікував вірші Сапфо й праці Геродота. Також працював з літературою давньоримських авторів, серед яких Овідій, Гораций, Лукрецій, Вергілій. Загалом, з античної літератури І. Франко перекладав найбільше – сімдесят п'ятьох авторів [6, с. 16].

Мабуть, єдиним перекладом І. Франка давньоєгипетського тексту є повість «Сатні і Табубу», а також декілька казок [16. – Т. 5. с. 24-31; Т. 51. с. 5-32]. Більш тривало він працював з письменами Давньої Індії. Наш геній доніс українському читачеві тексти епосу «Магабгарата», твори з «Рігведи», фрагмент «Атгарваведи» [16. – Т. 8. с. 69 -108]. Силу його перекладацького пера зазнали давньоарабські сюжети та китайський фольклор [16. – Т. 8. с. 113 -181]. І. Франко, ґрунтовно аналізуючи давньоіндійські та інші східні сюжети, мотиви та їх трансформації, відзначив їхню

роль у генезисі української літератури на різних етапах її розвитку і на створення природного контексту для його власних перекладів із літератур народів Сходу [10].

Окремої уваги заслуговує перекладацька робота великого майстра над європейськими творами періоду Ренесансу та наступних епох. У перекладацькій спадщині І. Франка знаходимо твори італійських поетів, зокрема Дж. Бруно, Дж. Джусті, Дж. Беллі. Проте найкраще репрезентує всю літературу Середніх віків Данте Аліг'єрі. Тому письменник не тільки працював над уривками і піснями «Божественної комедії», а й написав монографію про творчість самого автора і яку на сьогодні визнають однією із найкращих. Дослідниця Я. Безсмертна, аналізуючи перекладений текст у своїй статті «Історія перекладу «Божественної комедії» Данте українською мовою (від І. Франка до Є. Дроб'язка)» наголошує, що насамперед впадає в око його точність, жодної суттєвої деталі першотвору не втрачено, немає надмірних перекладацьких дописок, але мовна тканина робить його важким для прочитання [2, с. 75]. І. Франко так висловився про «Дантівську антологію»: «Випускаючи в світ книжку, я висловлюю лиш одно бажання, аби українська публіка присвятила їй хоч десяту частину тої уваги, скільки я вложив у цю працю, зглубляючи думки та картини геніального письменника та передаючи їх нашою мовою якнайближче до оригіналу» [16. – Т. 12, с. 8]. Данте Аліг'єрі він відносив до найвизначніших поетів середньовічної цивілізації та бачив ініціатором і творцем усіх сучасних літератур.

Серед творчих напрацювань І. Франка яскраво виділяються переклади з англійської літератури. Першість варто віддати В. Шекспіру до творчості якого він звертався впродовж усього життя. І. Франко першим в Україні зацікавився лірикою англійського драматурга та започаткував видання сонетів українською мовою. Він здійснив повний переклад трагікомедії «Венецький купець», уривки з «Короля Ліра» та «Бурі», а також більше десяти сонетів. Митець не порушував естетичну цілісність оригінального твору, але вносив чимало змін у переклади, тому вони несуть у собі не лише історико-літературне значення, а й художньо розкривають всю суть шекспірівської епохи в житті Англії.

Франко високо цінував творчість Дж. Г. Байрона та П. Б. Шеллі й зазначав, що вони «два наскрізь новочасні геніальні поети, величні індивідуальності, високі революційні уми, революційні, власне, для свого часу тим, що ламали лід заскоружлої традиції і естетичної та й усякої іншої догматики» [16. – Т. 45, с. 293]. Він створив цілісну концепцію творчості Дж. Байрона і здійснив низку перекладів, починаючи з драматичної поеми «Каїн», його поезії та закінчуючи літературознавчими статтями, що стосуються творчості геніального англійського поета.

На І. Франка сильне враження справила творчість Дж. Мільтона, якого вважав одним із найкращих англійських поетів XVII ст. Найвідомішим його перекладом є драма «Самсон борець», про яку він написав, що «для нас сей твір, окрім пам'ятки творчості великого англійського поета та борця за свободу думки та слова, має значення також задля тих глибоких почувань людського терпіння, що творять його основу, а не менше також задля численних глибоких та влучних спостережень із людського життя. Ся ідейна сторона запевняє Мільтоновій драмі визначне місце у всесвітній літературі і в пам'яті освіченого людства» [16. – Т. 12, с. 485].

Франко в автобіографічному оповіданні «Гірниче зерно» пише як уперше дізнався про Ч. Діккенса від батька свого товариша з яким навчався в гімназії у Дрогобичі. Той сказав гімназістам, що «хто не знай Діккенса, той властиво не знає нічого з літератури, не має смаку, не має очей» [16. – Т. 21, с. 322]. Український письменник при перекладі новел із «Посмертних записок Піквікського клубу» відмічав застосовані в оригіналі прийоми індивідуалізації та психологічного аналізу героїв. Загалом, Франко-перекладач зробив все можливе, щоб донести до українських читачів все різноманіття й естетичне багатство літератури Великої Британії.

Український геній бездоганно володів французькою мовою.

Із перекладів французької поезії можна виділити два напрями його праці: з одного боку В. Гюго, з другого – три поети-символісти Ж. Мореас, П. Верлен та письменник Ж. Рішпен, у поетичній творчості якого особливо відчутне різке заперечення офіційної буржуазної моралі [8, с. 213]. Франко не був у захваті від віршів П. Верлена, але бачив у них неординарні прояви французької та

західноєвропейської поезії XIX ст. загалом. Ж. Рішпена у статті «Еміль Золя і його твори» український перекладач відніс до «натуральної школи французьких романістів, яка має в своїх рядах найздібніших людей, справжніх корифеїв сучасної французької літератури, і яка поставила собі за мету керуватися простою, не облудною правдою» [16. – Т. 26, с. 97].

Для І. Франка В. Гюго як поет був безумовним авторитетом та певним еталоном у літературі. Зокрема, у своїй статті «З галузі науки і літератури» він ставить В. Гюго у один ряд із О. де Бальзаком і Ж. Санд як письменника великого таланту та запалу, зазначаючи, що головними принциповими рисами його творчості були вивчення життя суспільства, пропаганда певних демократичних ідей і суспільно-політичних підвалин [16. – Т. 28, с. 161]. Тому його творчості присвячений цілий ряд перекладів, наукових та критичних праць українського митця. Як зазначає у своїй роботі Я. Кравець «тематика віршів В. Гюго, перекладених І. Франком, свідчить про особливий інтерес до політичної лірики французького поета» [8, с. 216].

Прихильно ставився І. Франко до творчості та літературних поглядів Е. Золя. Український геній так писав про французького письменника: «Він правдивий тип робітника XIX віку, тої залізної, невтомимої сили, котра стиха а невпинно працює над тим, щоб раз сказати престарілому світові своє нове слово ділом, а доки сього не може – протестує!» [16. – Т. 28, с. 114]. І. Франку особливо імпував реалізм, яким насичені твори Е. Золя. Він вважав, що його творчість уособлювала всю політичну, суспільну та культурну ситуацію Франції XIX ст. Зацікавленість французькими поетами та робота над перекладом їхніх творів була також пов'язана із комплектуванням І. Франком книг журналу «Життя і слово».

Наш геній впродовж усього творчого шляху проявляв великий інтерес до німецької художньої літератури й наукових праць суспільно-політичного змісту. Він звертався до поетичної творчості Ф. Шиллера, з якої здійснив переклад двох творів «Прогулька» та «Помпея й Геркуляnum». Справедливо можна стверджувати, що вони започаткували новий етап в історії сприйняття творчості німецького поета в Україні [5, с. 16]. Митець захоп-

лювався творчістю Г. Гейне, Н. Ленау, Г. Гервега, К. Мейера, Г. Келлера, проте на їх тлі найбільш яскраво виділяється Й. Гете та переклад «Фауста». Як зазначав І. Франко у першій передмові «зовсім справедливо сею драму можна назвати найліпшим представником думок, поглядів і змагань мислячого покоління епохи революційної в Німеччині» [16. – Т. 26, с. 160]. При перекладі він звертав особливу увагу на художню своєрідність і стилістичне забарвлення оригіналу: «я поклав головно увагу на зрозумілість і ясність бесіди... старався переводити «Фауста» вірно, оскільки мож дослівно, подавати кожну думку автора по змозі в такій самій формі, наскільки се було згідне з духом нашої мови» [16. – Т. 13, с. 179 – 180]. Франко намагався свої переклади з літератури Німеччини зробити найбільш доступними та зрозумілими для українського читача.

Франка сміливо можемо називати корифеєм української літератури саме у галузі перекладознавства. Ним здійснено переклад українською мовою близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур, видруковано 60 збірок оригінальних перекладних творів різних жанрів, загалом опубліковано 220 книжок і брошур [15]. Саме у можливості ознайомлюватися зі здобутками світової культури рідною мовою, І. Франко бачив запоруку інтелектуальної незалежності українського народу, він сприймав літературу як головну духовну опору нації в боротьбі за самозбереження і відродження державності. Відбудову й популяризацію світової літератури на рідному ґрунті він уважав одним із засобів здобуття інтелектуальної і соціально-політичної волі для своєї нації. Завдяки його титанічній праці у царині перекладу українці змогли пізнати здобутки світової літератури, що набуло важливого значення для культурологічних процесів в Україні навіть у XXI ст.

Славного сина українського народу як письменника, літературознавця, етнографа, вченого й публіциста знав весь Світ. Україністи Словаччини стверджують, що лише у зв'язку зі смертю І. Франка з'явилося у періодиці 230 статей різними європейськими мовами [12].

Франко-перекладач увійшов до нашої історії як найвидатніший поширювач світової культури в українському середовищі.

Джерела та література

1. Арват Ф. Іван Франко – теоретик перекладу (Лекції із спецкурсу «З історії українського перекладу»). – Чернівці, 1969.

2. Безсмертна Я. «Історія перекладу «Божественної комедії» Данте українською мовою (від І. Франка до Є. Дроб'язка)» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2012_41_1/073_081.pdf

3. Домбровський О. Іван Франко – теоретик перекладу // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник шостий. – Львів, 1958.

4. Журавська І. Іван Франко і зарубіжні літератури. – К., 1961.

5. Зимомря М. Німецька література в оцінках та інтерпретаціях Івана Франка: дискус рецепцій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Іноземна філологія. –2009. – Вип. 42. – С. 15-18.

6. Зорівчак Р. Іван Франко як перекладач і перекладознавець. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://old.lnu.edu.ua/lessons/files/franko_pereklad.pdf

7. Зорівчак Р. Іван Франко як поціновувач і перекладач англійської літератури: перспективи майбутніх досліджень // Наук. записки АН ВШ України. – Київ: [б. в.], 2011. – Т. VI. – С. 84-98.

8. Кравець Я. Французька поезія у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка // Українське літературознавство. – 2014. – Вип. 78. – С. 209-223.

9. Машавець А. Великий Каменяр, який пробудив національну свідомість українців // Електронний ресурс: Народна правда. 4.12.2009. Режим доступу // <http://narodna.pravda.com.ua/history/4b18d8bbbbea5/>

10. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт. – 2006 – № 5-6.

11. Новосядла Е. М. Иван Франко и англоязычные литературы. К истории культурных связей Украины и англоязычных стран конца XIX – начала XX столетий : дис. канд. филол. наук : 10.01.03 / Е. М. Новосядла. – Львов : ЛГУ им. Ивана Франко, 1979. – 241 с.

12. Пасемко Іван. Франкіана // День. – 2010. – 5-6 лютого.

13. Порядна О. Значення перекладацької діяльності І. Франка в українській літературній полісистемі // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. – 2012. – Вип. 6. – С. 63-69.

14. Рагойша В. Р. Іван Франко і актуальний питанні беларуска-українського перекладу / Рагойша В. // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 вересня 1986): У 3 кн. / Упоряд. Б. Якимович. – К., 1989 – Кн. 2. – С. 245-248.

15. Тихолоз Богдан. Велич без пафосу, або Франко в цифрах // День. – 2012. – 28 серпня.

16. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К.: Наукова думка, 1976-1986.

17. Якимович Б. Іван Франко – видавець. Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.

УДК821.161.2:82-31:008

Ганна Гордійчук

ЧОМУ ПОВІСТЬ І. Я. ФРАНКА «БОРИСЛАВ СМІЄТЬСЯ» ЗАЛИШИЛАСЯ НЕЗАВЕРШЕНОЮ?!

У статті розкривається історія написання, зміст, основна ідея першої в українській літературі повісті на робітничу тему «Борислав сміється» Івана Франка. Простежено процес зародження робітничого руху рінників у Бориславі восени 1873 р. Проаналізовано погляд письменника на цю подію. Здійснено спробу визначити основні причини того, що повість залишилася незавершеною.

Ключові слова: Іван Франко, «Борислав сміється», соціальна справедливість, бориславські рінники, робітничий страйк.

The article deals with the history of writing, the content and the basic idea of the first novel in the Ukrainian literature on the subject of workers «BoryslavLaughs» by Ivan Franko. In the autumn of 1873 in Boryslav was traced the process of the birth of the labor movement. In the article was analyzed writer's opinion on this event. An attempt was made to identify the main reasons why the novel was left unfinished.

Keywords: Ivan Franko, «Boryslav Laughs», social justice, Boryslav mine workers, labor movement.

І. Я. Франко досліджував статистику видобутку та переробки нафти, проблему проникнення іноземного капіталу в економіку Бориславського регіону. Добре відомо, що бориславська тематика посідає чільне місце у кількох десятках літературних, публіцистичних і наукових працях ученого, який створив справжню епопею життя робітників Дрогобиччини 70-80-х рр. ХХ ст. Велику увагу він приділяв гострим соціальним конфліктам, яким супроводжувався розвиток нафтового басейну в період первісного нагромадження капіталу. Неминущу цінність мають спеціальні дослі-

дження науковця про становище бориславських та дрогобицьких робітників.

Перша українська повість на робітничу тему «Борислав сміється» Івана Франка завжди привертала увагу літераторів, дослідників, критиків, науковців та читачів. Її досліджували Скоць А. [12], Колесник П. [19], Халімончук А. [31] тощо. Гузар З. [11, с. 87-89] та Сибіль М. [42, с. 95-97]. які проаналізували погляди письменника на місто Дрогобич у його творах. Будз О. цікавився топонімікою в повісті «Борислав сміється» [4, с. 89-90], Кузик Д. охарактеризував місто Дрогобич на основі листувань поета [20, с. 90-92]. Гаврилик В. проаналізував погляди І. Я. Франка на українсько-польські відносини у Галичині [8, с. 97-98], Лащик І. та Семчишин З. торкнулися досліджень вченим соціально-економічної історії цього регіону [21, с. 98-100]. Дослідниця Сабат Г. розглянула еволюцію свідомості робітничого люду Борислава періоду 1870-х рр.. на основі роману «Борислав сміється» [40, с. 135-139]. Деякі історичні погляди І. Франка стосовно релігії та польського селянського руху в Галичині вивчали й коментували Санцевич А. [41, с. 97-114] та Дунін-Вонсович К. [13, с. 139-160].

Загально зауважимо, що у радянській історіографії погляди І. Я. Франка на соціальну проблему були заідеологізованими.

Після проголошення незалежності України відбулися певні зміни в трактуванні діяльності І. Я. Франка. Досить вагомий внесок у франкознавство зробив Я. Грицак [9], який у своїх працях спробував проаналізувати історико-краєзнавчі, етнографічно-фольклорні, політичні, соціально-економічні погляди І. Я. Франка.

Але жодний з дослідників творчості Івана Франка, незважаючи на широкий спектр існуючих праць, не намагався проаналізувати причини того, що повість «Борислав сміється» залишилася незавершеною, хоча про неї в цьому контексті написано багато. Тому зосередимо увагу на пошуках відповіді на поставлене питання.

XX ст. було багате на доленосні, важливі, складні події для українського народу. Водночас цей період подарував для України безліч людей, які вкарбували своє ім'я в історію нашої Батьківщини. Серед цих постатей яскраво вирізняється Іван Якович Франко – учений-енциклопедист, український письменник, геніальний

поет, талановитий прозаїк і драматург, вдумливий і тонкий перекладач, активний громадський і політичний діяч, ідеолог української політичної думки, оригінальний мислитель [38, с. 10-25], доктор філософії (1893), глибокий економіст, обдарований лінгвіст, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1899), почесний доктор Харківського університету (1906) [32, с. 3-20]. Іван Франко активно вивчав найновіші для початку ХХ століття політичні теорії та ідеологічні течії і намагався знайти їх застосування у практиці політичної боротьби на західноукраїнських землях, а згодом, у період пом'якшення режиму у Російській імперії у 1905-1907 роках, і на Великій Україні. Як зауважив один із найвідоміших сьогодні франкознавців Я. Грицак: «За все своє життя Франко був і драгоманивцем, і марксистом, і фабіанцем, і радикалом, і націонал-демократом. Але жодне з цих означень не годиться для характеристики його могутньої політичної постаті» [9, с. 43]. Проте еволюція політичних поглядів, якими захоплювався Франко, не була ідеологічно «всеїдною»; ні, один постійний стрижень був йому властивий протягом усього життя. Цей стрижень – усвідомлення своєї відповідальності за долю української нації, постановка чіткої мети – державність України, самостійне державне буття українського народу (який в австрійській Галичині ще називав себе русинами) [18, с. 83-84].

Проте слід відзначити, що молодий І. Я. Франко вбачав у марксизмі не теорію соціалістичної революції, ідеологію пролетаріату, а суму благородних ідеалів, що виражають інтереси трудящої людини. Що приваблювало І. Франка в соціалізмі? Найперше і найголовніше – декларовані ним гуманістичні засади: рівність, свобода, соціальна справедливість, братерство. З цими засадами він фактично ідентифікував соціалізм, який називав «правдивим», «щиролюдським». Це не марксистський соціалізм. І. Я. Франко трактує його в європейській традиції. Мислитель ближче стоїть до соціалізму утопічного, зокрема Фур'є, ніж марксистського [7, с. 8-13]. Чимало праць він присвятив і проблемі експлуатації селянства, але при цьому не писав, щоб селяни об'єднувалися проти експлуататорів і брали політичну чи навіть диктаторську владу у свої руки, так само як і не мав на увазі, щоб, так би мовити, клас

робітників отримав не тільки краще життя й умови праці, а й верховну владу.

Він був велетнем думки, титаном літературної праці. Його роботи зачіпали тисячі завжди актуальних проблем, зворушували до глибини душі своєю трагічністю, реальністю. Його творчість – це не лише історична пам'ять минулого, а наша сучасність і майбутнє. Великий письменник завжди роздумував над долею людства, над існуванням кожної людини, яка зазнавала неправди в тодішньому суспільстві; проблематика його творів охоплює всі тогочасні народні прошарки. Так він розкривав проблему заробітчанства – брудне, вбоге, голодне життя нафтових промислів (твори бориславського циклу [3, с. 5-341]), малий заробіток будівельників та принизливу залежність від примхи майстра («Вугляр» [28, с. 245-254], «Муляр» [29, с. 59-65]), гірку долю селян-безхатченків, що працюють при чужому господарстві («Микитичів дуб» [29, с. 96-110]); це й нелюдські умови утримання арештованих, серед яких чимало порядних громадян, не злочинців («На дні» [29, с. 110-164]); це також і біди-пригоди селян, що мають свої – більші чи менші – обійстя, господарства («Сам собі винен» [28, с. 212-221], «Добрий заробок» [35, с. 370-378] «Ліси і пасовиська» [30, с. 53-63], «Домашній промисл» [30, с. 256-265]), поступ та позиції інтелігенції («Лель і Полель» [36, с. 3-146], «Основи суспільності» [34, с. 5-192]. Багато праць письменника присвячено саме галицькому селянству: писав про його горе і радість, мрії, сподівання та розчарування. Іван Франко зауважував, що якщо колись Данте і Петрарка у сонетах оспівували красу і кохання, то в українській літературі XIX століття ця класична строфа наповнилася новим, громадянським, змістом – так диктувало народне життя [37, с. 11]. Ю. В. Чечко вважає, що на сьогодні незаперечним є той факт, що Іван Якович і досі залишається невивченим, і ще гірше – непрочитаним. Його твори легко перекрутити під будь-яку ідеологію (що робили в радянські часи) та вставити в рамки шкільних програм, але не просто осягнути глибину і вершину, панорамність і пересторогу Франкової думки [2, с. 3].

Хотілося б згадати думку, вже померлого, проф. В. Здоровеги: «Про політичні, філософські погляди І. Франка написано досить

багато. На жаль, практично все написане у радянських, підцензурних, умовах стосовно його філософсько-політичних поглядів було напівправдою, а вона, як відомо, є найвишуканішим видом брехні. Мільйони українців ще зі шкільної лави засвоювали оповіді про те, що він насамперед вивчав і пропагував марксизм, хоч сам до правовірного марксиста не доріс. Цим, до речі, користуються і досі деякі лжесоціалістичні формування, виставляючи І. Франка своїм предтечею і кумиром» [17, с. 11].

Важко не погодитися із Ю. В. Чечком, що в наш складний і суперечливий час його творчість, його життєвий приклад вчать найголовнішому – бути людиною серед людей [2, с. 10].

І навіть у скрутні хвилини свого життя він не покидав творчої роботи. Так після трагічної епопеї коломийського ув'язнення письменник, цькований поліцією, приїхав у рідне село Нагуєвичі. Франко живе у надзвичайно важких умовах. «Іду, здається, нині до Дрогобича, хоч, правду кажучи, не знаю ще, в кого позичити чобіт, бо мої черевики рознеслися геть», – скаржиться Франко в листі до І. Белея [6, с. 71]. Тяжко працює фізично і розумово. Вдень виснажлива робота в полі і вдома, а ввечері копітка творча праця. Він пише поетичні твори, літературно-критичні й наукові розвідки, займається перекладами, редагує журнал «Світ». І саме тут, у Нагуєвичах, при світлі каганця (не мав І. Франко навіть настільної лампи) була написана більша частина повісті «Борислав сміється» (над цим твором письменник працював також у Львові) [12, с. 5].

Шлях Івана Франка до названої повісті позначений низкою оповідань з життя заробітчан і робітників, його висловлюваннями про необхідність згуртування робітників у боротьбі за свої права. Окремі зразки художнього трактування робітничої теми були йому відомі з рідної та світової літератури – «Гірники» Ф. Решетникова [39, с. 5-87], «Крок за кроком» І. Федорова-Омулевського [24, с. 1-432], «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького [23, с. 21-133], «Важкі часи» Ч. Діккенса [14, 2- 298] та ін.

Уже на початку вересня 1879 р. в листі до О. Рошкевич Іван Франко повідомляв: «Аж при самім кінці вакацій почав оце писати свою повість до «Нової основи» «Борислав сміється». Це буде роман трохи на ширшу скалю від моїх попередніх повістей і побіч

життя робітників бориславських представить також «нових людей» при роботі, – значить, представить не факт, а, так сказати, представить у розвитку те, що тепер існує в зароді...» [15, с. 38].

У січні 1881 р. почав виходити місячник «Світ», видавцем якого був І. Белей, а фактичним редактором – І. Франко. З номера в номер, переважно по одному розділу письменник публікує свій твір. Так у 1881-1882 рр. (до кінця існування журналу) з'являється 29 розділів незакінченої повісті «Борислав сміється» [31, с. 11].

У основу повісті «Борислав сміється» покладено дійсний факт, так у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» письменник відзначив: «Се була спроба представити саморідний робітницький страйк бориславських ріпників, що закінчився великою пожежею Борислава восени 1873 р.» [15, с. 23].

Історія засвідчила у Прикарпатті цілу низку селянських повстань та виступів робітників лісової промисловості й солерозробок. Консервативні галицькі письменники та критики не хотіли помічати і розкривати цих явищ [31, с. 11]. А Іван Франко започаткував новий етап у розвитку української та європейської літератури про соціальне гноблення робітників.

Повість «Борислав сміється» присвячена робітничому рухові на західних землях, який вже почав формуватися у 70-80 роках. Події розгортаються у невеличкому містечку – Борислав, де було знайдено нафту й побудовано перші промислові підприємства. Нам зрозуміло чому саме це місто обрав Франко у своїй історії, адже великий гуманіст, правдоборець не міг обминути у своїй творчості неправди, яка там творилася. У Галичині після революції 1848 року відбувся перехід до ринкових відносин. Саме тоді, після скасування кріпацтва народився новий клас – пролетарів. Хоча робітників Борислава окремих класом у повісті і не доцільно називати, адже це «вчорашні» селяни, які одного дня займалися роботою на полі, а іншого – змушені через своє скрутне становище йти працювати в копальню чи на інші підприємства, особливо багато було сезонних робітників. Показовим є у повісті момент, коли головний герой – муляр виконує роботу будівничого, а потім взагалі перетворився на робітника новозбудованого ним заводу. Або коли Герман «післав Мортка, щоби збирав по Дрогобичі всяку

голоту, всіх незайнятих жидів і християн, робітників і неробів, водоносів, сміттярів та глинарів, щоби пообіцяв їм добру плату і провадив усе те до Борислава» [27, с. 152] для роботи на його підприємстві. І тут, що цікаво, автор написав наступне: «Герман знав добре, що роботи з тої голоти не буде, він хотів тільки такою перехресною штукою зламати опір бориславських робітників» [27, с. 155]. Бо Бориславські робітники – це не зледарі, а люди, що звикли до важкої праці, це селяни, що будуть вчитися робити все на світі заради того щоб хоч якось прогостувати себе і свою сім'ю. Особливо це помітно у повісті під час посушливого року, коли неврожай приніс у село голод. Саме тоді, під час різних незгод в селах, їх жителі шукали порятунку у місті, на новозбудованих підприємствах. А капіталісти, у свою чергу, сподівалися найняти робітників саме з кола цих голодуючих селян, які були б покірні і працювали за безцінь: «Вид безмірної нужди та погібелі довкола навівав на нього вдоволеній, ситий супокій, трохи не радість. «Се для мене робиться! – думалось йому. – Сонце – то мій вірний отаман. Висушуючи ті поля, висисаючи всі живі соки з землі, воно працює для мене, воно згонить дешевих і покірних робітників до моїх ям, до моїх фабрик!» А тих покірних та дешевих робітників тепер якраз треба було Германові якнайбільше, бо тепер він уложив нове блискуче і велике підприємство, котре мало його видвинути ще вище по драбині багатства» [27, с. 103].

Лише згодом ці робітники перетворюються на окремий клас, який буде здобувати засоби прожиття лише своєю професією. Тож пишучи про долю селян, Франко не зміг обминути робітничої теми. Він переживав горе всіх людей, які були експлуатовані, не зважаючи чи то селяни, чи робітники якоїсь фабрики, заводу. Всі люди, що чесно працюють, на його думку, мали отримувати чесну зарплату.

Автор погоджується з думкою І. Вечоркіна, що «спадщина І. Франка є явищем міцно соціальним. Життя, побут, потреби, важкий щодень народний, панське свавілля – ось провідний вектор тематики і проблематики, що проходить крізь увесь письменницький спадок» [5, с. 129].

Щоб зрозуміти як бентежили письменника людська нерівність і неправди з нею пов'язані варто згадати один із описів головного

героя повісті «Борислав сміється»: «Бенедьо не раз в важких хвилях задумувався над долею робітника. Зроду утлий і хоровитий, він дуже був вразливий на всякий, хоть і чужий біль, на всяку кривду та неправду. Зганьбить майстер челядника не по правді, урве касієр робітникові кільканадцять центів з платні, нажене будовничий чоловіка з роботи без причини або за яке вразне слово – Бенедьові немовби хто ніж встромив в живе тіло. Він поблідне, зігнеться в дугу; лице, і без того сухе та довгобразе, ще більше протягнеться, і робить він свою роботу мовчки, але видно по нім, що радше б волів в землю запастися, ніж на таке дивитись. Ось в таких-то хвилях задумувався Бенедьо над долею робітника» [27, с. 63].

Письменник у повісті «Борислав сміється» порушив багато проблем життя і праці робітників. Із перших сторінок читач зустрічається з Бенедьом Синицею і одразу дізнається про незахищеність працюючих. Вже тут ми спостерігаємо неправду щодо робітників, навіть не вступивши із головним героєм у місто Борислав. Можливо цим автор хотів наголосити, що ті самі проблеми виникають на різних місцях роботи і також поза-межами Борислава. Власні думки Франка співзвучні почуттям та міркуванням Бенеді. Тож не дивно, що саме з цим героєм пов'язані всі важливі події, що відбуваються у повісті, і Борислав ми пізнаємо разом із Бенедем, коли він переїздить туди на нову роботу і знайомиться з умовами життя і праці ріпників. Всі побачені в місті лиха вразили Синицю, а отже і Франка. Перед нами постають страшні картини безправ'я. Капіталісти обкрадають, зневажають ріпників, доводячи їх до відчаю, який, у свою чергу, штовхає ображених на злочинний шлях. Як наприклад, до кривавої помсти вдається Прийдеволя, чия кохана стала жертвою підприємців-розпусників. Виношують плани розправи з капіталістами брати Бесараби. Бенедьо Синиця прагне внести у стихійні дії робітників елементи організованості, цілеспрямованості, намагається переконати побратимів у перевазі чесної боротьби за свої права, але без сліпої помсти. Він готує страйк ріпників, організовує касу взаємодопомоги, яка б дала можливість людям вижити, якщо протест затягнеться. На жаль, ні Леон Гаммершляг, ні Герман Гольдкремер не зрозуміли серйозності намірів своїх робітників.

Касу було викрадено, страйк зірвано, – отже, чесний і відкритий план Бенедя провалився. Брати Бесараби переконалися у своїй правоті, боронити права гноблених можна лише кривавими методами: «Одна нам тепер дорога осталася – підпалити се прокляте гніздо на штири роги...» [27, с. 237]. Досить невтішний висновок.

Чому ж все-таки у повісті перемагають радикально налаштовані брати Бесараби? На думку Колесникова, не тільки тому, звичайно, що Франко як письменник-реаліст не хотів і не міг обійти факту робітничого бунту в Бориславі та пожежі, що сталася у 1873 р, а й тому, що він намагався, з одного боку, вказати на тактичні помилки Синиці, які й створили умови для посилення впливу Бесарабів. Автор не засуджує бунтарських настроїв Бесарабів, він тільки не вірить в позитивні наслідки бунту. Винні в повстанні не бориславські робітники, а підприємці [19, с. 332].

Загалом кажучи, позиція Франка в розв'язанні питань боротьби робітників за свої соціальні права, коли до неї підійти конкретно-історично, відповідала завданням і змісту робітничого руху 70-80-х років XIX ст.

У українській літературі це була не тільки перша і єдина повість, в якій правдиво показано початкові кроки робітничого руху, це була одна з перших і кращих реалістичних повістей взагалі в демократичній літературі 70-80-х років XIX ст.

Багато літераторів, критиків і читачів, зокрема і П. Колесников, звернули увагу на те, що повість «Борислав сміється» залишилася не закінченою [19, с. 333]. Так як друкувалася вона в журналі «Світ» од книжки до книжки, це відбилося на її композиції і навіть на її основних образах.

Панасенко Т. також вказував на те, що повість «Борислав сміється» із закриттям журналу так і лишилася незавершеною. Ще він пише, що Іван Франко жодного разу не повертався до неї, щоб переглянути, дописати кінцівку й видати окремою книжкою, як це він робив з деякими іншими своїми творами. Навіть свою статтю про цю повість Т. Панасенко назвав «Незавершений «Борислав...» [25, с. 35].

Легкий М. також зауважив, що великих прозових творів у Франка лише десять, і до того ж чотири з них залишилися незавершеними [22, с. 5].

Сам письменник, без сумніву, був засмучений розвитком подій у творі «Борислав сміється». Можливо, цим пояснюється той факт, що повість залишилася без закінчення. Іван Франко не хотів миритися з жорстокістю можливої соціальної революції, марксистські ідеї якої він науково обґрунтовано засуджував, тому й відмовився від її змалювання. А сюжет повісті «Борислав сміється» неухильно наближався до повстання. Історія це підтвердила. Можна лише дивуватися вмінню Франка зазирнути у майбутнє. На перших етапах розвитку товарного виробництва – дикої гонитви за наживою – він відчув непримиренність двох класів, побачив глибоку прірву між ними. Щоб подолати її, обом потрібні розум, терплячість, взаєморозуміння і справедливість. Можливо повість «Борислав сміється» була певною пересторогою щодо майбутнього кровопролиття у процесі так званого соціалістичного будівництва в СРСР? До неї треба було прислухатися представникам панівних верств і керівникам робітничого руху.

А можливо І. Я. Франко дав вибір кожному робітникові розв'язати це питання самостійно, закінчити повість на свій лад. Письменник не хотів, як і Бенедьо Синиця брати участь у радикальних методах боротьби, підпалі, злочині, революції, а шукав мирних шляхів побороти неправду правдою, тому разом із радикально налаштованими на помсту товаришами не пішов, хоч і не покинув братерство з ними: «Коли інакше не можна, коли так мусить бути, – сказав Бенедьо, – то нехай і так, остануть з вами до кінця. Палити з вами не піду, того від мене не жадайте, але остануть туй на місци. Може, вам зможу в чім іншим порадити або допомогти, – то гріх би був, коли б я в таку гарячу пору втікав зпоміж вас для власного безпеченства...» [27, с. 242]. Тож далі ми залишилися, як і Бенедьо, як і сам автор, у німому очікуванні: а що ж буде далі? Що робити коли мирні методи боротьби не допомагають? Коли народ бунтує?

Отже, І. Я. Франко не завершив повість «Борислав сміється», можливо, через те, що перестав видаватися журнал «Світ», де вона публікувалася або автор не бажав описувати події, які дійсно сталися після страйку і залишив продовжити цю реальну історію робітничого життя читачам і часові.

Джерела та література

1. Академічна "Історія української літератури" в 10 томах: матер. засідань наук.-ред. комісії, "Круглих столів", інших наук. обговорень та плани томів / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України ; упоряд. Я. Цимбал. – К. : Фенікс, 2005. – 164 с.

2. Апостол духу, Каменяр: Метод. Поради (до 150-річчя від дня народження І. Я. Франка) / НБУ для дітей; Укладач Ю. В. Чечко. – К., 2006. – 28 с.

3. Бориславські оповідання (До 100-річчя з дня народження. 1856–1966) / Іл. І. Їжакевича. – К.: Дніпро, 1966. – 342 с.

4. Будз О. М. Топоніміка в романі Івана Франка «Борислав сміється». – С. 89-90.

5. Вечоркін І. Проза Івана Франка: ідіостильові проявники. Українське літературознавство. – 2014. – №78. – С. 126-140.

6. Вибрані листи. Т. 20: / Ред. Д. Копиця – 1956. – 809 с.

7. Возняк С. Ідея братерства в соціально-філософських орієнтаціях Івана Франка. Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2008. – №1. – С. 8-13.

8. Гаврилик В. І. І. Франко та Михайло Зубрицький // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – с. 97-98.

9. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Я. Грицак ; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту, Інститут критики, Інститут історичних досліджень Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка. – К.: Критика, 2006. – 632 с.

10. Грушевський М. С. Історія української літератури: в 6 т. 9. кн. / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1994 .

11. Гузар З. П. Місто Дрогобич у творах Івана Франка // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 87-89.

12. Два класичні твори Івана Франка. Андрій Скоць. Франко І. Я. Борислав сміється. Захар Беркут: Повісті / Вступ. ст. А. І. Скоця; Худож. І. М. Крислач. – Львів: Каменяр, 1990. – 352 с.

13. Дунін-Вонсович Кшиштоф. Про ставлення Івана Франка до польського селянського руху в Галичині // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 139-160.

14. Діккенс Чарлз. Тяжкі часи / Пер. із анг. Ю. Лісняк. – Д.: «Дніпро», 1970. – 298 с.

15. Євшан М. Іван Франко. Нарис його літературної діяльності. Літературно-науковий вісник. – 1913. – Кн. 9. – С. 20-45.

16. Зарубіжне франкознавство / Упоряд. М. Мороз ; відповід. ред. Ф. Погребенник. – Львів: 1997. – 102 с.

17. Іван Франко і українська публіцистика. Дзеркало тижня – 2006. – №22. – С. 10-20.

18. Ключковський Ю. Іван Франко про соціалізм та його національний ґрунт. Вибори та демократія – 2006. – №3. – С. 83-84.

19. Колесник П. О. Син народу. Життя і творчість Івана Франка. – К.: «Радянський письменник», 1967.

20. Кузик Д. М. Дрогобич у листуванні івана Франка // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 90-92.

21. Лащик І. П., Семчишин З. О. Іван Франко – дослідник соціально-економічної історії Галичини // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 98-100.

22. Легкий М. З. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Львів: від-ня Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Л.: [б. в.], 1999. – 156 с. – (франкознавча серія; вип. 2).

23. Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря; Кайдашева сім'я: Повісті/ Авт. передм. Н. Є. Крутікова. – К.: Дніпро, 1989. – 272 с.

24. Омудевський Н. В. Шаг за шагом. – М.: «Государственное издательство художественной литературы», 1957. – 432 с.

25. Панасенко Т. М. Іван Франко / Т. М. Панасенко. – Харків: Фоліо, 2013. – 122 с.

26. Решетников Ф. М. Повне зібрання творів., Т. 1-2/ вступ. ст. Н. І. Соколова

27. Франко І. Я. Борислав сміється. – Львів: «Каменярь» – 1975. – 247 с.

28. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, т. 14. / За ред. І. І. Басса. – К.: «Наукова думка», 1978. – 476с.

29. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, т. 15. / За ред. П. Й. Колесника. – К.: «Наукова думка», 1978. – 509 с.

30. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, т. 16. / За ред. О. Є. Засенко – К.: «Наукова думка», 1978. – 509 с.

31. Франко І. Я. Вибрані твори / Упоряд., вступ. ст., словник малозрозумілих слів і приміт. А. М. Халімончука. – Львів: Каменярь, 1981. – 415 с.

32. Франко І. Я. Вибрані твори. / Упоряд. та авт. вступ. ст. І. І. Дорошенко – Львів: Каменярь, 1986. – 308 с.

33. Франко І. Я. Листи (1874–1885) / Упоряд. В. Громової, Н. Калениченко, В. Климчука та ін.; Ред. Н. Калениченко. – 1986. – 767 с.

34. Франко І. Я. Основи суспільності: Повість із сучасного життя / Післямова В. Ф. Погребенника. – К.: Молодь, 1986. – 200 с.

35. Франко І. Я. Грицева шкільна наука: Вірші, оповідання, казки: Для мол. та серед. шк. віку/ Упоряд., ред. та передм. Н. О.Вишневської; Іл. С. К. Артюшенка. – К.: Веселка, 1990. – 380 с.

36. Франко І. Я. Повісті. – Львів: Каменярь, 1990. – 368 с.
37. Франко І. Я. Під України єднаймося прапор: [вибрані твори] / І. Франко. – К.: Країна Мрій, 2009. – 752 с.
38. Франкознавство. Вісник Львівського університету. – 2013. – № 58. – С. 311.
39. Решетніков Ф. М. Повне зібрання творів., Т. 1-2 / вступ. ст. Н. І. Соколова. – М.: Избр. произв. – 1956.
40. Сабат Г. Портрет у системі художнього простору і часу роману «Борислав сміється» І. Франка // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 1997. – № 1 – С. 135-139.
41. Санцевич А. В. Іван Франко про реакційну роль католицизму в історії слов'янства // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 97-114.
42. Сибіль М. Дрогобич у житті і творчості Івана Франка // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 95-97.

УДК 947(477)

Дмитро Кравченко

НАЦІОНАЛЬНА САМОБУТНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА

Розкривається історія повсякденності визначної постаті в історії і культурі українського народу – Івана Яковича Франка, його національна самобутність. Акцентується увага на ролі духовної сутності митця у вихованні підростаючого покоління, формуванні модерної української нації, знаковості для сьогодення.

Ключові слова: Іван Франко, українське національне виховання і релігійність.

The main focus is on the history of everyday life of outstanding figures of Ukrainian history and culture – Ivan Franko, his national identity. Emphasizes on the role of the spiritual essence of the creator in educating the younger generation, the formation of the modern Ukrainian nation, symbolic for the present.

Keywords: Ivan Franko, Ukrainian national upbringing and religion.

Іван Франко – видатна особистість в історії і культурі України. Постать генія має бути прикладом наслідування для кожного українця в його національних прагненнях. Творча спадщина митця

вважаючи і є тим надбанням, що, зберігаючи національну самобутність України, піднімає її культурно, світоглядно, інтелектуально та цивілізаційно на якісно новий європейський рівень.

Дослідженню багатогранної Франкової творчості, її національної самобутності присвячено немало праць. Серед франкознавців останнього десятиліття слід відмітити доробки науковця Т. Пастуха, який поглиблено студіює специфіку «генологічної свідомості» І.Франка [17] аналізує й синтезує емоційні та розумові витoki його творчості [18]. М. Легкий вперше розглядає малу прозу Франка в структурно-нарративному аспекті [13]. Вплив системи моральних цінностей письменника на формування художньо-естетичної концепції аналізує В. Микитюк [14]. Вивченню специфіки Франкової рецепції новітніх тенденцій європейської літератури, універсализму його художньої системи цінностей, інтегрування європейських цінностей в українське письменство, новаторства митця присвячені наукові розвідки Р. Голода [6]. У монографії М. Гнатюка «Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу» розкриті творчі стосунки митця з І. Верхратським, М. Драгомановим, О. Огоновським, М. Грушевським, А. Кримським, В. Щуратом, С. Єфремовим, Б. Лепким, А. Крушельницьким, М. Євшаном та іншими вченими, його значення для суспільно-національного поступу українства [5].

У наукових студіях А. Скоця подається нове філософське переосмислення малодосліджених та вже досліджуваних творів Івана Франка [20], а Б. Тихолаз простежує діалектику художньо-філософської рефлексії в «ліричній драмі» [21].

Самобутність творчості Каменяра, її нерозривний зв'язок зі звичаями, традиціями, ментальністю українців висвітлюється в монографії В. Працьовитого «Національна самобутність драматургії Івана Франка», що фактично є новинкою другої половини ХХ-початку ХХІ століття у дослідженні Франкової драматургії [19].

До найпомітніших досягнень франкознавства в Україні належать дослідження І. Денисюка, де автор прагне досягнути теоретичний вимір розвідок Франка-вченого, заповнити прогалини в науковій біографії Каменяра, розглядає концепцію національної літератури через призму впливів письменника на її становлення та

подальший розвиток, висвітлює світоглядні переконання І. Франка, політичну обізнаність, уміння знаходити правильні орієнтири для нації у складні історичні моменти, пропонує новий, свіжий погляд на творчість українського генія [10].

Вагомим здобутком франкознавчої науки став збірник «Іван Франко. «Зів'яле листя: тексти, матеріали, дослідження», що вміщує праці різних за методологічними підходами науковців, що дає змогу осмислити й синтезувати найрізноманітніші критичні оцінки Франкової творчості [11].

Перевидання Франкового п'ятитомного твору «Апокрифи і легенди з українських рукописів» стало першим і вагомим дослідженням Франкового осягнення людської думки, що часто служила джерелом важливої наукової інформації для вченого, живила його художні твори [1].

Проблемі висвітлення біографії Івана Франка присвячена серія книг «Іван Франко», де автори ставлять собі за мету створити «документально достовірну біографію». На сьогодні вийшло десять книг, де наведені і сторінки інтимної біографії, зокрема, ідеться про взаємини з Юзефою Дзвонковською, одруження з Ольгою Хоружинською [7].

Студії Л. Бондар «Три любовні історії Івана Франка» значно розширює горизонти досліджень моральності й інтимних сторінок життя поета, зокрема стосунків з Ольгою Білинською («Друга наречена»), загадковою французенкою з циклу «Спомини» («Французька помана»), реконструює силует жінки у збірці «Із днів журби» – Ольги Рошкевич («Перша і остання любов»). «Кохання, розлука, страждання, провина, таємниця – ось ті п'ять мотивів, що з них виникає мелодія Франкової пристрасті до прекрасної незнайомки» – так І. Бондар характеризує душевні порухи поета, унаслідок яких народжувалися ті чи ті інтимні твори [2].

Ці сторінки інтимної біографії є чи не найвагомим запечеченням-відповіддю статтям О. Бузини про його – Франка, нібито протиприродні симпатії щодо чоловічої статі [3].

У праці Я. Грицака «Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1889)» біографія митця розглядається як мікро-історії на тлі малих спільнот: сім'ї, рідного села, товаришів у

навчанні, редакцій газет і журналів, у яких він працював, нелегальних гуртків, серед яких він вів свою пропаганду, тощо, показуючи співвідношення між особистим і суспільним у творенні модерних ідентичностей, націотворення на пограниччі – його рідній Галичина – прикордонній австрійській провінції, за яку впродовж Франкового життя (1856-1916) точилося гостре протиборство між Габсбургами та Романовими [9].

Ще одним аспектом діяльності франкознавців є перевидання класиків франкознавчої науки, куди ввійшла низка мемуарно-біографічних досліджень [15].

Немало праць присвячено вивченню наукового доробку Івана Франка у фольклористиці, де аналізуються його фольклористичні концепції, вміщені ретельно опрацьовані та систематизовані дослідження генія, відгуки вчених про їх значимість [4, 5, 12, 25].

Загалом наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. франкознавча наука переживає піднесення і вирізняється фаховістю, свіжістю поглядів, незаангажованістю оцінок, прагненням комплексного осягнення постаті митця.

Автор поставив за мету висвітлити на базі всебічного аналізу типового фактологічного матеріалу, врахування положень новітніх наукових надбань, питання національної самобутності Івана Франка у повсякденному житті, вплив його духовного начала на виховання й становлення прийдешніх поколінь українців.

У третій четвер травня українці святкують Всесвітній день вишиванки, започаткований у 2006 році студенткою Чернівецького університету Лесею Воронюк. Проте мало хто знає, що моду на вишиванку у поєднанні з європейським костюмом-трійкою значно раніше започаткував інший студент і випускник цього університету – Іван Франко. І це був новаторський підхід до трансформації образу українського інтелігента, у якому поєднувалися прадавня українська традиція і модерні запити нової епохи. Саме завдяки йому вишиванка у свідомості українців стала не лише традиційним елементом народного одягу, а й маркером модерної національної ідентичності [24].

Не відставали від батька і діти, а згодом і внуки. Усі Франчата малечку і до останнього подиху носили вишивані сорочки як

вірність українському народу та вірність Батькові, що визначало їх приналежність до великого роду – роду Франка.

Сьогодні набуває обертів туристичне краєзнавство в Україні. А Іван Франко був першим професійним туристом, який не лише сам багато мандрував, а й організовував піші мандрівки Галичиною і Карпатами. У 1884 році він організував першу українську студентську пішу мандрівку. А один із віршів, який поет написав з цієї нагоди, став спортивним гімном Галичини [23].

Одним з найперших обов'язків кожного освіченого українця, на думку Івана Франка, є виховання дітей через літературу: «дитяче читання – здоровий корм душі».

Донька Анна згадувала, що батько оповідав їм безліч народних казок, пісень, байок. А найбільше любив розповідати про звірів, в цих оповідках він представляв їх мислячими істотами, які жили майже людським життям. Франко не тільки боровся за передову дитячу літературу, а й сам написав чимало дитячої художньої літератури, показавши своєрідний майстер-клас творчості для дітей.

Унікальним явищем в українській дитячій літературі був вихід у світ збірки казок письменника під назвою «Коли ще звірі говорили» яка включає в себе 20 казок (перше видання – 1899 р., друге – 1903 р.). У передмові до цієї збірки Франко писав: «Оці байки, що зібрані в тій книжечці, то старе народне добро... Вони найбільше відповідають смакові дітей від 6 до 12 літ, заставляють їх сміятися і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи»[16, с.248-249].

«Лисичка і Журавель», «Заєць і Їжак», «Вовк, Лисиця і Осел», «Лис Микита», «Фарбований Лис», «Королик і Ведмідь», «Заєць і Ведмідь», «Лисичка-кума», «Лисичка-черничка», «Лис і Дрозд» – ці та багато інших казок І.Франка були і залишаються улюбленими для багатьох поколінь дітей, не лише українського народу.

Іван Якович любив пити гірську мінеральну воду, медовуху, вино. Смачно готував каву, збирав і любив їсти гриби й рибу, що сам ловив. Родичі часом передавали свіжий сир, масло, гірський мед. Дружина готувала смачні українські страви. Але загалом у харчах був невибагливий. Більше від їжі цінував розмову.Днів

народжень Франки не святкували. Зате відзначали іменини – усіх дітей хрестили відповідно до церковного календаря. З цієї нагоди його дружина Ольга пекла «Іменний пиріг». Рецепт перейняла від бабусі. Пиріг був дріжджовий, із м'ясом. Зверху з тіста викладала ім'я винуватця свята. Коли були іменини Івана Франка, викладала «ТАТО»[22].

Біля хати виростили сад. Тут були яблуні, сливи, горіх, кількадесят корчиків агрусу, чорних, білих та червоних порічок, малини. Іван Лизанівський згадує, як поет приніс йому з друзями «кошик груш із своєї любимої груші». Марка Черемшину почастував яблуками, «яких мав повну вовняну торбу». А Левко Чикаленко запам'ятав письменника у вишиваній сорочці, що «босий лазив на черешню, щоб нарвати нам черешень, що саме тоді дозріли» в його саду. Михайло Мочульський пише: коли він тяжко захворів, то Франко приніс велику коробку свіжих черешень. Поставив на стіл і каже: «Колись ви відвідували мене, а тепер я прийшов відвідати вас. А черешні їжте, вони вам не пошкодять, тільки допоможуть»[22].

Дитинство Франка було сповнене селянської релігійності, а от потім він почав шукати свій власний шлях до Бога. Проте його вільнодумство не заважало йому досліджувати Святе Письмо, товаришувати з галицькими священиками та навіть співати при Службі Божій. Наприкінці життя одній із своїх сучасниць Франко сказав: «Я вірю в Бога, але не так, як ви усі». Франко вірив у Бога, і багато творів свідчать про це, – стверджує Богдан Тихолоз, – але його віра була понадконфесійною. Як і Шевченко, він був глибоко віруючою людиною, проте пройшов свою тернисту дорогу до цієї віри. Як і митрополит Андрей Шептицький, з яким у письменника були приятні взаємини, Франко став Мойсеєм свого народу»[23].

Ніколи не харчувався у великодню суботу. Згадує: «Як у п'ятницю ввечері їв, то аж на Великдень». Пов'язано це було не тільки з релігійними переконаннями. За день до Пасхи 1867 року помер його батько Яків[22].

1916-го письменника за станом здоров'я помістили до притулку для Січових стрільців. Тут він їв вівсяну кашу, морковицю, тісто на молоці. Сестра милосердя Зоня Монджейовська-

Гончарова згадувала, що Франко вимагав варити для нього страви, які готувала його мати: «макарони з вареними яблуками, фасоллю зі сливками, росіл із качки з макаронами». А управителька притулку Ірина Домбчевська пише, що до улюблених страв Івана Яковича належали «кутя, малиновий сік та особливі палички з цитриною масою, що їх привозили під час війни з Кавказу»[22].

Свій останній поетичний цикл, написаний у притулку, Франко назвав «Пісна вечеря». Розписав, що символізує кожна страва Святої вечері. Подав їх 10: мед, горілка, борщ, капуста, горох, пироги, голубці, вино, узвар із сушених фруктів, кутя. Можна собі уявити, що він відчував. Дружина – у психлікарні на Кульпаркові, двоє синів – Тарас і Петро – на війні, донька Анна – в Києві, найстарший син Андрій помер 1913 року. І в такий Святий вечір він навіть скуштувати нічого не міг. Такий був хворий. Тому й скомпонував «духовну вечерю» зі спогадів про це свято в батьковому домі. Мав паралізовані руки, тож текст надиктував секретареві. Цей цикл маловідомий навіть серед франкознавців, не увійшов до 50-томника письменника[22].

Франкова справа знайшла своє продовження у його нащадках.

Анна Франко-Ключко колекціонувала українські взори і сама майстерно вишивала. Вона «збирала вишивки, гуцульські вироби, картини народних митців. Її шість кімнат віденської квартири мали вигляд писанки. Вишивки та квіти». Невід'ємним елементом гардеробу доньки письменника була вишиванка. 1956 року в Канаді Анна Франко-Ключко виступила перед жінками Монреалю з нарисом «Таємниця вишивки». Як найцінніший скарб зберігала вона білу полтавську мережану сорочку батька (подарунок Христі Алчевської), яку передала Музеєві Івана Франка у Львові під час свого приїзду до України 1967 року. Онучка Галина Ключко причетна до виходу у світ двомовного (українською та англійською мовами) альбому «Українська вишивка» (Торонто, 1982), у якому репрезентуються багатий колорит вишивальних узорів залежно від околиць походження [24].

Франків син Петро, як відомо, був одним із засновників «Пласту», а також одним із перших, хто долучився до руху Українських Січових Стрільців, згодом сотником Легіону УСС, був

одним із засновників української військової авіації, очолював підрозділ летунів УГА, тобто продовжив батьківську справу у боротьбі за вільну та незалежну Україну цілком практично – у війську [23].

Анна й Тарас (Андрія і Петра уже не було серед живих) у радянські роки міцно тримались за своє українство. Тарас Франко, не без гордості згадувала про нього сестра Анна, у своєму органічному українстві «був прямолінійним і до дрібничковості послідовним. Купував виключно в українських крамницях, говорив всюди по-українському, приятелював виключно з українцями, належав до українських організацій». Такою ж українською патріоткою залишалась усе життя і Анна[24].

Франко вчить нас бути справжніми українцями: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним, хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почувати себе справді, практично частиною його»[26, с.284].

Таким чином, українська національна ідея становить життєву сутність Івана Франка: вона у вишитій сорочці, любові до рідного краю, дитячій казці, невибагливій українській кухні, садку біля хати, селянській релігійності. І то є щирий дух, який йому вдалося донести нащадкам великої родини Франків і має стати взірцем для кожного справжнього українця сьогодні.

«Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, – закликає Іван Франко, – мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина»[8, с.348].

Джерела та література

1. Апокрифи і легенди з українських рукописів. У 5-ти томах. Т.5.– Львів: Інститут франкознавства, 2006. – 312 с.
2. Бондар Лариса. Три любовні історії Івана Франка. –Дрогобич: Коло, 2007. – 88с.
3. Бузина Олесь. Україна – не Галичина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svavva.ru/istoriya/ukraina-ne-galichina-ch-1.html>
4. Гарасим Ярослав. Культурно-історична школа в українській фольклористиці. - Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 1999. – 143с.
5. Гнатюк Михайло. Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 1999. – 182с.
6. Голод Роман. Іван Франко та літературні напрямки кінця ХІХ-початку ХХ століття. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ.- 2005. – 281с.
7. Горак Роман. Іван Франко. – Книга 6. Не пора! – Львів : Видавничий центр ім. І. Франка, 2005. – 426 с.
8. Горак Роман. Іван Франко. – Книга 7. Протистояння. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2006. – 584 с.
9. Грицак Ярослав. *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886)*. – Київ: Критика, 2006. – 632 с.
10. Денисюк Іван. Літературознавчі та фольклористичні праці. У 3-х томах, 4-х книгах. – Т.2: Франкознавчі дослідження. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2005. – 528с.
11. Іван Франко. Зів'яле листя: тексти, матеріали, дослідження. Упорядник Салевич П. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2007.– 425с.
12. Іван Франко – нам далекий і близький (сторінки серболужицької Франкіани)/ Статті, матеріали, відгуки, переклади. Упорядники Моторний, В.А., Лазор О.Я. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2006. – 103 с.
13. Легкий Микола. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 1999.- 160с.
14. Микитюк Володимир. Іван Франко: мовчання й діалог. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2000.– 188с.
15. Мочульський Михайло. Іван Франко. Студії та спогади. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 205.- 140с.
16. Овсієнко Ірина. Духовний розвиток та естетичне збагачення юного покоління творами Івана Франка // Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегія дослідження. – К. : Міленіум, 2016. – 280 с.
17. Пастух Тарас. Поетичне мислення Івана Франка.-Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2003. – 84.

18. Пастух Тарас. Романи Івана Франка.- Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 1998.- 135с.

19. Працьовитий Володимир. Національна самобутність драматургії Івана Франка. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2006.- 192с.

20. Скоць Андрій. Поеми Івана Франка. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2002.- 253с.

21. Тихолаз Богдан. Ерос versus Танатос (філософський код «Зів'яле листя»). – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2004. – 88с.

22. Тихолоз Богдан, Тихолоз Наталія, Межва Леся. Побут Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/05/blog-post_2.html

23. Тихолоз Богдан, Чоп Галина. Вражаючі факти про Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/04/blog-post_10.html

24. Тихолоз Наталія. Франко і вишиванка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/05/blog-post_7.html

25. Франко Іван. Галицько-руські народні проповідки (Львів, 1901-1910). У 3-х томах. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2006-2007.

26. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1982. – Т. 45. – 577с.

ЦИТАТИ, АФОРИЗМИ, ВИСЛОВИ ІВАНА ФРАНКА

- ❖ «Мій патріотизм – се не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо»
- ❖ Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів.
- ❖ Лиш праця світ таким, як є, створила.
- ❖ Лиш в праці варто і для праці жить.
- ❖ Не високо мудруй, але твердо держись, а хто правду лама, з тим ти сміло борись!
- ❖ Добру науку приймай, хоч її від простого чуєш; злої ж на ум не бери, хоч би й святий говорив.
- ❖ Мова росте елементарно, разом з душею народу.
- ❖ Книги – морська глибина,
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.
- ❖ А хто з приятеля перекинувся в ворога, той, значить, і раніше не був приятелем і не буде.
- ❖ Лиш боротись – значить жить!
Хто з злом не боресь, той людей не любить!
Хто стане слово слухати невчене?
І ласки панські, й панські жарти –
Мужик все виніс на спині. (Іван ФРАНКО "Панські жарти", 1887)
- ❖ Любов не залежить від нашої волі, приходиться без нашої заслуги, щезає без нашої вини.
- ❖ І щастя всіх прийде по наших аж кістках. (Іван ФРАНКО "Каменярі", 1878)
- ❖ І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,

Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху. (Іван ФРАНКО "Мойсей", 1905)

- ❖ Іноді поступ людський виростає на могилах, як пшениця на зораній ниві!
- ❖ Іншим сіті наставляти,
Але добре пильнувати,
Щоб самим не впасти в них! (Іван ФРАНКО "Лис Микита", 1890)
- ❖ Ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими вселюдськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації.
- ❖ А назустріч небезпеці
Ліпше вийти, ніж в кутку
Дожидать на себе грому! (Іван ФРАНКО "Лис Микита", 1890)
- ❖ А де нема свободи слова, там ніщо й говорити про політичну поезію.
- ❖ Або смерть, або перемога!
Се наш оклик бойовий!
- ❖ Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
Стоїть, як дуб посеред бур і грому,
На згоду з підлістю не простягає руку,
Волить зламатися, ніж поклониться злому. (Іван ФРАНКО "Блаженний муж, що йде на суд неправих...", 1906)
- ❖ Бо жіноче серце любить
Вічно того, хто нас губить,
Навіть вдячності не жде. (Іван ФРАНКО "Лис Микита", 1890)
- ❖ Братерство ситих з голодними – се попросту фраза, гірка насмішка та й годі.
- ❖ В нас підмога лиш одна єсть –
Се розумна голова. (Іван ФРАНКО "Лис Микита", 1890)

ДОДАТКИ

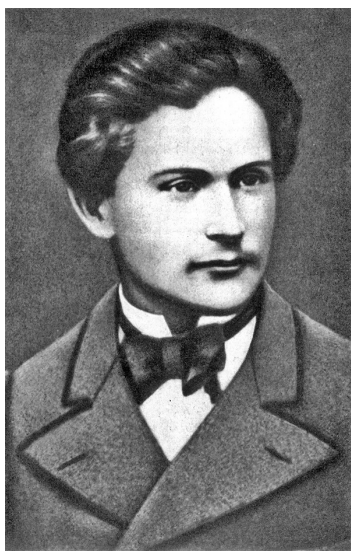
Іван Франко
(дитяче фото).

Іван Франко серед учнів третього класу Дрогобицької гімназії
(в другому ряду – перший зліва). Фото 1870 р.

І. Франко (з книгою) серед товаришів після закінчення гімназії.
[Дрогобич], 1874 р.

Іван Франко.
Під час навчання у Львівському
університеті. 1875 р.

І.Погорецький, І.Франко,
Я.Рошкевич. Фото 1875 р.

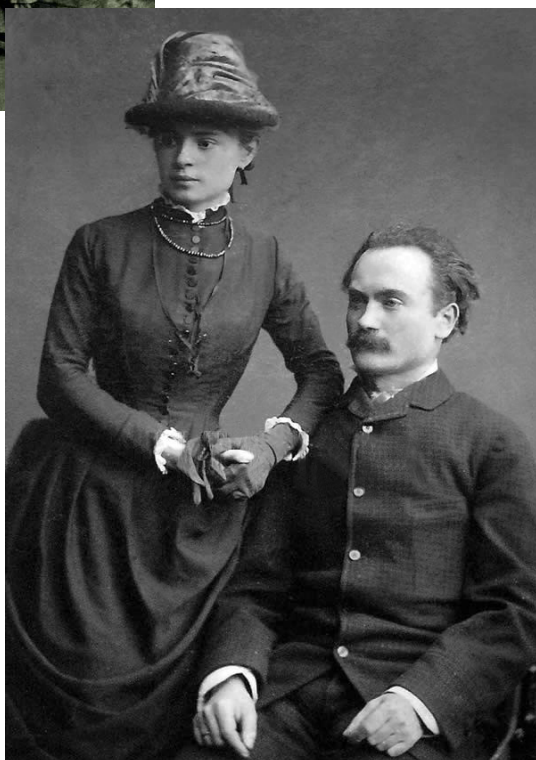
Іван Франко.
Фото 1881 р.

Іван Франко. Фото 1890 р.

Ольга Хоружинська,
майбутня дружина Івана
Франка, 1880-ті роки.

Іван Франко з дружиною Ольгою Хоружинською 1886 р. Львів. Сфотографувались у Влодзімежа Висоцького одразу після одруження на пораду польської письменниці Елізи Ожешко.

Іван Франко з дружиною Ольгою Хоружинською та дітьми: старший син Андрій Франко (1887–1913), донька Анна Франко (1892–1988), Тарас Франко (1889–1971), Петро Франко (1890 – рік смерті невідомий).

Діти Івана Франко:
Андрій, Петро,
Тарас, Анна.

Будинок Франків
на вулиці
Понінського.
Тепер це верхня
частина вулиці
Івана Франка, тут
розташований
літературно-
меморіальний
музей письмен-
ника.

Іван Франко серед членів редакції газети
«Kurier Lwowski». Фото 1896 р.

Іван Франко
у 1898 році.

Ольга Кобилянська
та Іван Франко.
Викадровка з групового
фото 1898 р.

Учасники з'їзду українських письменників у Львові з нагоди 100-річчя виходу в світ «Енеїди» Котляревського, 1898 р. Сидять у першому ряду: Михайло Павлик, Євгенія Ярошинська, Наталія Кобринська, Ольга Кобилянська, Сильвестр Лепкий, Андрій Чайковський, Кость Паньківський (старший). Стоять у другому ряду: Іван Копач, Володимир Гнатюк, Осип Маковей, Михайло Грушевський, Іван Франко, Олександр Колесса, Богдан Лепкий. Стоять у третьому ряду: Іван Петрушевич, Філарет Колесса, Йосип Кишакевич, Іван Труш, Денис Лукіянович, Микола Івасюк.

Викладачі і студенти всеукраїнських Вищих літніх (вакаційних) курсів. Львів, 1904 р. У правій частині 1-го ряду – Федір Вовк, Михайло Грушевський та Іван Франко. Далі праворуч – Ариадна Драгоманова (Груш) та Іван Груш.

Іван Франко серед близьких і друзів. Львів, 1901 р. зліва направо сидять: Марія Грушевська з донькою Катериною, Стефанія Левицька, Михайло Грушевський; стоять – Іван Труш, Северин Данилович та Іван Франко. це єдина фотографія, де Франко ніби усміхається.

Іван Франко.
Фото 1904 р.

І. Франко
(в центрі) з
М. Коцю-
бинським та
В.Гнатюком.
Львів, 1905р.

Іван Франко та Борис Грінченко. 1905 рік.

І. Франко, О. Кобилянська, Н. Кобринська, І. Труш.

Іван Франко на лікуванні в
Ловрані (Хорватія).
Фото 1909 р.

Іван Франко.
Фото 1910 р.

Іван Франко (в центрі, з книжкою в руках) з родиною Євгена Білінського у Збаражі. Фото зроблене 10 вересня 1911 р. на тлі будинку «Сільського господаря» у Збаражі.

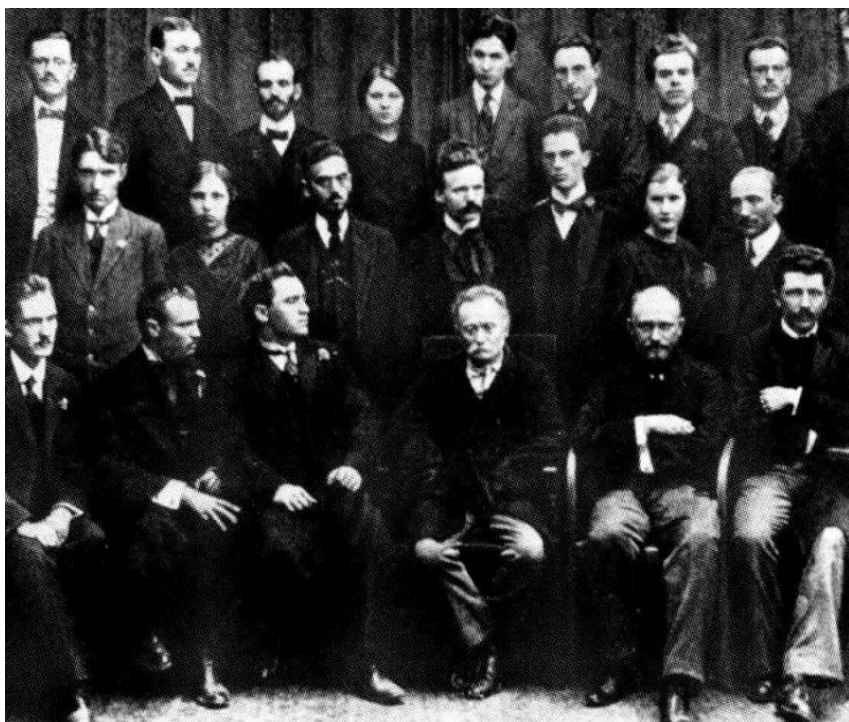
Іван Франко, маючи паралізовані руки, диктує свої твори учителеві Завадовичу. Криворівня, 1912 р.

Зліва направо: Ірина Домбчевська, д-р Володимир Щуровський,
д-р Іван Франко, д-р Бронислав Овчарський.

Іван Франко, О. Колесса, С. Людкевич. Львів, 1913 р.

Ювілейний концерт присвячений 40-річчю літературної діяльності Івана Франка (в центрі). Львів, 2 липня 1913 року.

Іван Франко в Приюті УСС серед пацієнтів-воjakів.

Франко в останні роки життя.

Франко серед українських легіонерів Щедрий вечір 1916-го в притулку Українських січових стрільців у Львові. У центрі сидить Іван Франко.
Письменник помер 28 травня того ж року.

Група семінаристів біля могили Івана Франка на Личаківському цвинтарі (1930-і).

Урочисе відкриття надгробного пам'ятника І.Франкові на Личаківському цвинтарі (1933).
Виступає Василь Мудрий.

Наукове видання

**Іван Франко у творенні
української національної ідентичності**

Збірник наукових праць

Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Оргкомітет не завжди поділяє світоглядні переконання авторів

Підписано до друку 09.09.2016 р. Формат 60x84/16. Папір офсет.
Гарнітура Times. Ум. др. арк. 23,25 Обл.-вид. арк. 25
Тираж 300 прим. Зам. № 1275

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
01011, м. Київ, вул. Кутузова, 8
Тел. (044) 285-65-61
www.ieni.gov.ua, e-mail: office@ieni.gov.ua

Видавець і виготовлювач ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.